

**T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
İSLAM HUKUKU BİLİM DALI**

**ZEYDÎ FIKHİNİN GELİŞİMİNDE İMÂM HÂDÎ
VE HÂDEVİYYE**

AHMET EKİNCİ

DOKTORA TEZİ

DANIŞMAN

Prof. Dr. ORHAN ÇEKER

Konya 2019

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

DOKTORA TEZİ KABUL FORMU

Öğrencinin	Adı Soyadı	Ahmet EKİNCİ
	Numarası	138106043030
	Ana Bilim / Bilim	Temel İslam Bilimleri/ İslam Hukuku
	Programı	Doktora
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Orhan ÇEKER
	Tezin Adı	Zeydî Fıkhının Gelişiminde İmâm Hâdî ve Hâdeviyye

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan **Zeydî Fıkhının Gelişiminde İmâm Hâdî ve Hâdeviyye** Başlıklı bu çalışma 08/01/2019 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Sıra No	Danışman ve Üyeler		
	Unvanı	Adı ve Soyadı	İmza
1	Prof. Dr.	Orhan ÇEKER	
2	Prof. Dr.	Ahmet YAMAN	
3	Doç. Dr.	Ayhan HIRA	
4	Doç. Dr.	Mehmet ÜMİT	
5	Dr. Öğr. Üyesi	Murat AK	

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	Ahmet EKİNCİ		
	Numarası	138106043030		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri/ İslam Hukuku		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans		
		Doktora		
Tezin Adı	Zeydî Fıkhının Gelişiminde İmâm Hâdî ve Hâdeviyye			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Ahmet EKİNCİ

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	Ahmet EKİNCİ		
	Numarası	138106043030		
	Ana Bilim / Bilim	Temel İslam Bilimleri/ İslam Hukuku		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	☐	
		Doktora	☒	
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Orhan ÇEKER		
Tezin Adı	Zeydî Fıkhının Gelişiminde İmâm Hâdî ve Hâdeviyye			

Zeydî fıkhının gelişim sürecinde İmâm Hâdî ve Hâdeviyye'nin ele alındığı bu çalışmada, Zeydiyye mezhebinin temel görüşleri ile Zeydî fıkhının gelişim süreci ele alınmış ve Zeydî fıkhına önemli katkıları olan İmâm Hâdî ile kendisine nispet edilen Hâdeviyye fikhî araştırılmıştır. Bu amaçla yaptığımız çalışma bir giriş, üç bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır.

Giriş bölümünde öncelikle araştırmanın önemi ile amacı üzerinde durulmuş, kapsamı belirlenmiş ve konuyla alakalı kaynaklar ile bu alanda yapılmış çalışmalara yer verilmiştir. Birinci bölümde, Zeydiyye'nin tanımı ve temel görüşleri ortaya konmaya çalışılmış, ardından Zeydî fırkaların tanıtımına, fıkıh düşüncelerine ve şer'î kaynak anlayışlarına yer verilerek Zeydî fıkhının karakteristik özellikleri tespit edilmiştir. Daha sonra Zeydî fıkhının tarihsel süreci ile İmâm Hâdî'ye kadar Zeydî fıkhına katkı sağlamış olan başlıca Zeydî fakihlere ve mezhebin başlıca delillerine yer verilmiştir. Ayrıca Zeydî-Hanefî etkileşimi konusundaki tartışmalar da değerlendirilerek İmâm Hâdî öncesine kadarki süreç tamamlanmıştır. İkinci bölümde, ilk olarak İmâm Hâdî'nin yaşadığı ortamı yansıtmak üzere Abbâsiler döneminde siyasî ortam ve Zeydî kalkışmalar ile İmâm Hâdî öncesi Yemen'de siyasî ortam ve ilmî durum hakkında bilgiler verilerek dönemin portresi çizilmiştir. Ardından İmâm Hâdî'nin hayatı, ilmî kişiliği, imâmeti ve Zeydî fıkhındaki yeri ortaya konmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda onun nesebi, doğumu çocukluğu, ilim tahsili, hocaları, öğrencileri hakkında bilgiler verilmiştir. Daha sonra İmâm Hâdî'nin imâmetini ilan edişi, Taberistan ile Yemen'e gidişi ve vefatı ele alınmıştır. Son olarak İmâm Hâdî sonrası Yemen hakkında kısaca bilgi verildikten sonra İmâm Hâdî'nin Zeydî fıkhındaki yeri tespit edilmeye çalışılmıştır. Üçüncü bölümde ise Hâdevî fıkhının kurucusu İmâm Hâdî'nin fıkıh alanında kaleme aldığı ve fıkıh konularının tamamını kapsayan aynı zamanda Hâdevî fıkhının ilk kaynağı sayılan el-Ahkâm adlı eser tanıtılarak bu eser üzerinden Zeydî-Hâdevî fıkhının delil anlayışı ve ichtihad yöntemi ile mezhebin karakteristik özellikleri ortaya konmuştur. Bu bağlamda bazı örnekler üzerinden Hâdevî fikhî ile Hanefî, Mâlikî, Şâfî, Hanbelî ve Câ'ferî mezhepleri arasında bir karşılaştırma yapılmıştır. Ayrıca okuyucuların Hâdevî fikhî hakkında genel bir bilgi edinmeleri için ibâdet, muâmelât ve ukûbat konularında İmâm Hâdî'nin bazı görüşlerine yer verilmiştir.

Araştırma sonucu elde edilen bulgular ve bu alanda yapılabilecek çalışmaların yer aldığı "Sonuç" bölümü ile çalışma sona erdirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Zeydiyye, Zeydî fıkıh, İmâm Hâdî, Hâdeviyye, Yemen.

ABSTRACT

Author's	Name and Surname	Ahmet EKİNCİ		
	Student Number	138106043030		
	Department	Temel İslam Bilimleri/ İslam Hukuku		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	☐	
		Doctoral Degree (Ph.D.)	☒	
	Supervisor	Prof. Dr. Orhan ÇEKER		
Title of the Thesis/Dissertation	Imam Hadi and Hadawiyyah in the development of Zaidi fiqh			

This dissertation deals with Imam al-Hadi and the Hadawiyyah sect in the developmental process of the Zaydi School of law. Within this scope, the basic views of the Zaydiyyah and their development process, the life of Imam Hadi and his important contributions to Zaidi fiqh has been addressed. This study consists of an introduction, three sections and result.

In the introduction, the importance, purpose, scope of the research has been determined and the relevant sources and previous research in this field has been included. In the first chapter, the definition and basic views of Zaidiyyah has been explained, and the characteristics of the Zaidi Fiqh was explained by introducing the Zaidi sects, their Fiqh thought and their understanding of the legal sources. Then, the historical process of Zaidi fiqh, the main Zaidi faqih who have contributed to the Zaidi jurisprudence until Imam Hadi and the main legal sources of the sect have been given. In addition, the debates on the Zaidi-Hanafi interaction have been evaluated and the historical process until Imam Hadi has been evaluated. In the second chapter, the political environment and Zeydi period in the Abbasid period and the political environment and scientific situation in Yemen before Imam Hâdî were given to reflect the environment where Imam Hâdî lived. Then, the life of Imam Hâdî, his scholarly personality, his imamate and his place in Zaydi jurisprudence were tried to be revealed. In this context, information about his progeny, birth, childhood, academic education, teachers and students were given. Then, the proclamation of Imam Hâdî as imam and his going to Taberistan and Yemen and his death were discussed. Finally, after giving information about Yemen after Imam Hâdî, Imam Hâdî's place in Zeydi School of law was tried to be determined. In the third chapter, the work of Imam Hâdî named as al-Ahkâm, which was written in the field of Hadawiyyah jurisprudence and which includes all the fiqh subjects, has been introduced and also the characteristic of the sect and their ijhtihad method was deducted accordingly. In this context, a comparison has been made between the Hadawiyyah and the Hanafi, Maliki, Shafi, Hanbali and Jafari schools of law. In addition, some of the views of Imam Hâdî in the subjects of worship, daily occasions and penal law are given in order to give a general knowledge about the sects legal views.

The study has been finished with a conclusion chapter, where the findings of the study and the studies that can be done in this area are included.

Keywords: Zaidiyyah, Zaydi Fiqh, Imam Hadi, Hadawiyyah, Yemen.

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	i
KISALTMALAR	v
ÖNSÖZ	vi

GİRİŞ

I. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ VE AMACI	1
II. ARAŞTIRMANIN SUNUMU	2
III. ARAŞTIRMANIN SINIRLANDIRILMASI	3
IV. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI	4

BİRİNCİ BÖLÜM ZEYDİYYE MEZHEBİ

I. ZEYDİYYE’NİN ŞİA İÇİNDEKİ YERİ	13
A. Şîa’nın Tanımı	13
B. Şîî Fırkalara Genel Bakış	15
1. İmâmiyye	17
2. İsmâliyye	18
II. ZEYDİYYE’NİN TANIMI VE İMÂMET ANLAYIŞI	21
A. Zeydiyye’nin Tanımı	21
B. Zeydiyye’nin İmâmet Anlayışı	22
II. ZEYDÎ FIRKALAR	27
A. Cârûdiyye	28
B. Süleymâniyye/Cerîriyye	29
C. Sâlihiyye/Bütriyye	30
III. ZEYDÎ FIKHI	34
A. Zeydî Fıkhının Zeyd b. Ali’ye Nispeti	34

B. Zeydî Fıkhının Dönemleri	38
1. Tabakâtü'l-Müessisîn	38
2. Tabakâtü'l-Muharricîn	40
3. Tabakâtü'l-Muhassilîn	41
4. Tabakâtü'l-Muzâkirîn	41
C. Zeydî Fıkhının Karakteristik Özellikleri	42
D. Zeydî Fıkhının Başlıca Delilleri.....	45
1. Kur'ân	48
2. Sünnet.....	49
3. İcmâ	52
4. Kıyas	53
5. İstihsân	54
6. İstishâb	54
7. Şer'u Men Kablenâ	54
8. Akıl.....	55
IV. ZEYDÎ-HANEFÎ ETKİLEŞİMİ.....	56
V. İMAM HÂDÎ-İLELHAKK'A KADAR BAŞLICA ZEYDÎ FAKİHLER ...	69
A. Zeyd b. Ali	70
B. Kâsım er-Ressî	73
C. Ahmed b. İsa	81
D. Muhammed b. Mansûr el-Murâdî	86
E. Hasan b. Yahya.....	89
F. Hasan b. Zeyd	90
VI. İMAM HÂDÎ'YE KADAR OLAN DÖNEMİN GENEL DEĞERLENDİRMESİ	90

İKİNCİ BÖLÜM

İMAM HÂDÎ-İLELHAK

I. YAŞADIĞI ORTAM	92
-------------------------	----

A. İmam Hâdî Zamanında Abbasîler’de Siyasî Ortam ve Zeydî Kalkışmalar	93
B. İmam Hâdî Öncesi Yemen’de Siyasî Ortam	98
C. İmam Hâdî Öncesi Yemen’de İlmî Ortam	101
II. İMAM HÂDÎ’NİN HAYATI VE İLMÎ KİŞİLİĞİ.....	103
A. Nesebi, Doğumu ve Çocukluğu	103
B. Tahsili ve Hocaları	105
C. Öğrencileri.....	107
D. Eserleri	113
1. Tefsîr Alanındaki Eserleri	113
2. Fıkıh Alanındaki Eserleri	114
3. Kelam Alanındaki Eserleri	118
4. Hadis Alanındaki Eserleri	120
5. Diğer Eserleri	120
E. İmam Hâdî’nin İmâmeti	122
1. Taberistan’a Gidişi	123
2. Yemen’e Gidişi	125
3. Vefatı.....	131
F. İmam Hâdî Sonrası Yemen.....	131
G. İmam Hâdî’nin Zeydî Fıkıhındaki Yeri	134

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KİTÂBÜ’L-AHKÂM ÖZELİNDE HÂDEVÎ FIKHI

I. HÂDEVÎ FIKHİNİN ANA KAYNAĞI: KİTÂBÜ’L-AHKÂM.....	139
A. Eserin Yazım Tarihi	144
B. Eserin Yazılma Sebebi	145
C. Eserin Muhatap Kitlesi.....	148
D. Eserin Şekil ve Muhtevası.....	148
1. Konuların Tasnifi	149
2. Konuların İşlenişi	153
E. Eserdeki Delil Anlayışı.....	156

1. Kitap.....	157
2. Sünnet.....	158
3. Ehl-i Beyt İcmâsı.....	163
4. Ali b. Ebî Tâlib.....	168
5. Zeyd b. Ali	173
6. Kâsım er-Ressî	175
F. Eserdeki İctihat Yöntemi	178
1. İctihadında Tercih Lafızları.....	178
2. İctihadında Tercih Sebepleri	181
a) Nassa Uygunluk	181
b) Hz. Ali'nin Uygulamasına Uygunluk	182
c) Hakkaniyete Uygunluk	182
d) İhtiyata Uygunluk	183
G. Eserde İç Tutarsızlıklar	183
H. Fürû-i Fıkha Dair Bazı Örnekler	185
II. BAZI ÖRNEKLER BAĞLAMINDA HÂDEVÎ FIKHİNİN	
KARAKTERİSTİĞİ.....	194
A. Mest, Ayak ve Çoraplar Üzerine Mesh Edilmesi	195
B. Gayr-i Müslimlerin Bedenlerinin Necis Olması	196
C. Ezan.....	197
D. Namaz Vakitleri	198
E. İftar Vakti	199
F. Ehl-i Kitap Kadınlarla Evlenme	200
G. Müt'a Nikâhı	202
H. İhramlının Evlenme ve Evlendirmesi	203
İ. Talak	204
J. Kasıtlı Olarak Hür Kadını Öldürenin Cezası	206
III. DEĞERLENDİRME	207
SONUÇ	211
BİBLİYOGRAFYA	217
EKLER BÖLÜMÜ	229

EK 1 <i>EL-AHKÂM</i> 'DA YER ALAN RİVAYETLERİN DAĞILIMI.....	229
EK 2 <i>EL-AHKÂM</i> 'DA YER ALAN RİVAYETLERİN SAYISI.....	232

KISALTMALAR

a.mlf.	:Aynı müellif
age.	:Adı geçen eser
agm.	:Adı geçen makale/madde
b.	:İbn/bin
bk.	:Bakınız
bs.	:Baskı
byy.	:Basım yeri yok
c.	:Cilt
çev.	:Çeviren
DİA.	:Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
EKEV.	:Erzincan Kültür ve Eğitim Vakfı
Hz.	:Hazreti
İA.	:Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi
İLİTAM.	:İlahiyat Lisans Tamamlama
md.	:Madde
nşr.	:Neşreden
ö.	:Ölüm tarihi
r.a.	:Radıyallahu anhu/Radıyallahu anhâ/Radıyallahu anhumâ
s.	:Sayfa
s.a.s.	:Sallallahu Aleyhi ve Sellem
ss.	:Sayfadan sayfaya
sy.	:Sayı
thk.	:Tahkik eden
trc.	:Tercüme eden
ts.	:Tarihsiz
vb.	:Ve benzeri
vd.	:Ve devamı/ ve diğerleri

ÖNSÖZ

Bismillâhirrahmânirrahîm.

Şîî mezhepler içerisinde Ehl-i sünnet'e en yakını Zeydiyye mezhebidir. Bunun başlıca sebepleri arasında, Zeydîlerin diğer Şîî fırkaların aksine Hz. Ebû Bekir (ö. 13/634) ve Hz. Ömer (ö. 23/644) konusundaki görüşleri gelmektedir. Ayrıca Zeydî hukukunun büyük oranda Sünnî mezheplerle benzerlik arz etmesi de önemli bir etkidir. Bununla birlikte Zeydîlerin Hz. Ali'yi (r.a.) sahabenin en faziletlisi ve imâmete en layık görmelerinin yanı sıra kelimî konuların pek çoğunda Mu'tezile ile aynı görüşü benimsemelerinden dolayı Sünnîler tarafından eleştirilmişlerdir.

Zeydî fikhının ilk nüvelerinin –aidiyeti ihtilafı olmakla birlikte- Zeyd b. Ali'nin (ö. 122/740) *el-Mecmû'* adlı eseriyle atıldığı söylene de Zeydî fikhının oluşumu Kâsım b. İbrâhim er-Ressî (ö. 246/860), Ahmed b. İsa (ö. 247/861), Muhammed Mansûr el-Murâdî (ö. 290/913), Yahya b. Hüseyin (ö. 298/911) ve Ebû Muhammed Hasan b. Ali (ö. 304/917) tarafından gerçekleştirilmiştir. Zeydiyye içerisinde bu imamların isimlerine nispetle Kâsımiyye, Hâdeviyye, Nâsırıyye ve Mansûriyye gibi Zeydî fikh ekolleri kurulmuştur. Bunlardan Hâdevîyye fikhî günümüze kadar varlığını sürdüren ve halen müntesipleri bulunan tek Zeydî fikhî ekolüdür. Diğer fikhî ekolleri ise zamanla yok olmuştur. Her ne kadar Kâsım er-Ressî'nin fikhî görüşleri Hâdevî fikhî içerisinde devam ettirilmişse de Kâsım'ın görüşleri artık ona nispet edilen "Kâsımiyye fikhî ekolü"nü görüşleri olmaktan çıkmış, Hâdevî fikhî ile kaynaşmıştır. Bundan dolayı Zeydî fikhinin oluşumunda yukarıda isimleri zikredilen imamların gayretleri önemli olmakla birlikte bunlar içerisinde Yahya b. Hüseyin'in ön plana çıktığı görülmektedir.

Zeydiyye mezhebi özelinde İmam Hâdî ve Hâdevî fikhinin ele alınacağı bu çalışmada Zeydî fikhini sistematik hale getiren İmam Hâdî ve günümüze değin Zeydiyye mezhebinin fikhini temsil eden Hâdevî fikhinin tanıtımına gayret gösterilmiştir. Bu amaçla yapılan çalışma bir giriş, üç bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır.

Giriş bölümünde öncelikle araştırmanın önemi ile amacı üzerinde durulmuş, kapsamı belirlenmiş ve konuyla alakalı kaynaklar ile bu alanda yapılmış çalışmalara yer verilmiştir.

Birinci bölümde, Zeydiyye mezhebini usûl bakımından diğer Şîî fırkalardan farklı kılan hususların anlaşılmasına zemin oluşturabilmek amacıyla ana hatlarıyla Şîa'nın tanımı yapılmış ve Şîî fırkalardan İmâmiyye ile İsmâiliyye'nin başta imâmet olmak üzere temel görüşlerine yer verilerek Zeydiyye'nin Şîa içerisindeki konumunun anlaşılmasına zemin oluşturulmuştur. Ardından Zeydiyye'nin tanımı ve genel olarak usûl anlayışı ortaya konmaya çalışılacak, Zeydî fırkaların tanıtımına, fıkıh düşünceleri ile şer'î kaynak anlayışlarına yer verilerek Zeydî fıkının karakteristik özellikleri tespit edilmiştir. Daha sonra Zeydî fıkının tarihsel süreci ile İmam Hâdî'ye kadar Zeydî fıkına katkı sağlamış olan başlıca Zeydî fakihlere ve mezhebin başlıca delillerine yer verilmiştir. Ayrıca Zeydî-Hanefî etkileşimi konusundaki tartışmalar da değerlendirilerek İmam Hâdî öncesi süreç tamamlanmıştır.

İkinci bölümde, ilk olarak İmam Hâdî'nin yaşadığı ortamı yansıtmak üzere Abbâsiler döneminde siyasî ortam ve Zeydî kalkışmalar ile İmam Hâdî öncesi Yemen'de siyasî ortam ve ilmî durum hakkında bilgiler verilerek dönemin portresi çizilmiştir. Ardından İmam Hâdî'nin hayatı, ilmî kişiliği, imâmeti ve Zeydî fıkındaki yeri ortaya konmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda onun nesebi, doğumu çocukluğu, ilim tahsili, hocaları, öğrencileri hakkında bilgiler verilmiştir. Daha sonra İmam Hâdî'nin imâmetini ilan edişi, Taberistan ile Yemen'e gidişi ve vefatı ele alınmıştır. Son olarak İmam Hâdî sonrası Yemen hakkında kısaca bilgi verildikten sonra İmam Hâdî'nin Zeydî fıkındaki yeri hakkında bir değerlendirme yapılarak bölüm tamamlanmıştır.

Üçüncü bölümde Hâdevî fıkının kurucusu İmam Hâdî'nin fıkıh alanında kaleme aldığı ve fıkıh konularının tamamını kapsayan aynı zamanda Hâdevî fıkının ilk kaynağı sayılan *el-Ahkâm* adlı eser tanıtılarak bu eser üzerinden Zeydî-Hâdevî fıkının delil anlayışı ve ictehad yöntemi ile mezhebin karakteristik özellikleri ortaya konmaya çalışılacaktır. Bu bağlamda bazı örnekler üzerinden Hâdevî fıkı ile Hanefî, Mâlikî, Şâfiî, Hanbelî ve Câ'ferî mezhepleri arasında bir karşılaştırma

yapılmıştır. Ayrıca okuyucuların Hâdevî fikhî hakkında genel bir bilgi edinmeleri için ibâdet, muâmelât ve ukûbat konularında İmam Hâdî'nin bazı görüşlerine yer verilmiştir. Çalışmamız, vardığımız neticeleri içeren sonuç bölümüyle tamamlanmıştır.

Bu vesileyle gerek konu tespiti ve gerekse sonraki süreçte önerileriyle bana yol gösteren ve destekleyen danışmanım Prof. Dr. Orhan ÇEKER'e, çalışmanın bütün aşamalarında yakın ilgi gösteren engin bilgi ve hoş görüşüyle hatalarımı düzelten Prof. Dr. Ahmet YAMAN'a teşekkür ediyorum. Ayrıca tezin bu şekilde vücuda gelmesinde önemli katkıları olan Doç. Dr. Ayhan HIRA'ya tenkitlerinden istifade ettiğim tez savunma jüri üyeleri Doç. Dr. Mehmet ÜMİT ve Dr. Öğretim Üyesi Murat AK'a teşekkürlerimi sunarım. Yine bugünlere gelmemde emeği bulunan herkese içtenlikle teşekkür ediyorum. Son olarak bu zorlu süreçte bana gösterdikleri destek, sabır ve anlayıştan dolayı ailemin bütün fertlerine ayrı ayrı teşekkür ediyorum.

Ahmet EKİNCİ

Konya-2019

GİRİŞ

I. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ VE AMACI

İmam Hâdî (ö. 298/911), Zeydiyye mezhebinde İmam Zeyd (ö. 122/740) ve Kasım er-Ressî'den (ö. 246/860) sonra en önemli imam kabul edilmektedir. Her ne kadar İmam Zeyd'den sonra birçok imam ve müctehid gelmişse de bunlar Zeydiyye mezhebinin ihyası, tecdidi ve sistemleştirilmesinde İmam Hâdî kadar başarılı olamamışlardır. Bunun en önemli sebebi, İmam Hâdî'nin fıkıh ve diğer ilim alanlarındaki yetkinliğine ilaveten Yemen'de devlet kurması ve devlet başkanı olmasının yanı sıra Şîa tarafından önemli bir mevki olan "imam" yani dini bir otorite konumuna oturtulmasıdır. Bu sayede İmam Hâdî, halkı kendi görüş ve ictihadlarıyla amel etmeye yönlendirmiş ve devletin hukuk sistemini kendi görüşleri üzerine inşa etmiştir. Bu şekilde hem Zeydiyye mezhebi hayatın içerisinde yeniden kendine yaşam alanı bulmuş hem de İmam Hâdî'nin görüş ve fikirleri Zeydîler tarafından canlı tutularak sonraki nesillere aktarılmıştır.

İmam Hâdî'nin dedesi Kâsım er-Ressî de Zeydiyye fikhına önemli katkıları olan bir isimse de onun adına nispetle kurulan Kâsımiyye fikhı, gerek Kâsım er-Ressî'nin fıkıh konularının tamamını kapsayan bir eserinin olmaması gerekse Kâsımiyye adı altında onun fikhî görüşlerini ileri taşıyan öğrencilerinin bulunmaması sebebiyle zamanla yok olmuştur. Ancak Kâsım er-Ressî'nin fıkıh ekolü yok olmuşsa da onun görüşlerinin büyük çoğunluğu Hâdeviyye fikhı içerisinde sürdürülmüştür.

Bu bağlamda el-Utrûş ve Nâsır lakabıyla bilinen Ebû Muhammed Hasan b. Ali (ö. 304/917) de her ne kadar Taberistan'da bir Zeydî devleti kurmuş ve kendi fıkıh sistemini oluşturarak Nâsiriyye adında bir fıkıh ekolü kurmuşsa da gerek kurduğu devletin uzun ömürlü olmaması gerekse Nâsır'ın kaleme aldığı fıkıh eserlerinin tabileri tarafından ileri taşınamamasından dolayı zamanla bu ekol de yok olmuştur. Ancak İmam Hâdî'de durum bunun aksinedir. Nitekim Yemen Zeydî devleti kısa süreli inkıtalara uğramışsa da 1962'lara kadar varlığını sürdürmüş en uzun ömürlü Şîî devletidir. Buna ilaveten İmam Hâdî'nin fıkıh anlayışını sonraki nesillere aktaracak çok sayıda talebesinin yanı sıra İmam Hâdî'nin vefatından sonra

devlet yönetimine geçen gerek oğulları gerekse torunları tarafından onun ortaya koymuş olduğu fıkıh, devlet desteğiyle sürdürülmüş ve bir nevi devlet tarafından koruma altına alınmıştır. İmam Hâdî'yi Ahmed b. İsa (ö. 247/861), Muhammed Mansûr el-Murâdî (ö. 290/913) ve Ebû Muhammed Hasan b. Ali el-Utrûş (ö. 304/917) gibi önemli Zeydî imamlardan farklı kılan ve onun fıkıh anlayışını günümüze değin yok olmadan sürdürülmesinde en önemli unsur, kurmuş olduğu bu devlettir.

İşte bu araştırmada, Zeydî fikhinin gelişimi ve sistemleşmesinde Hâdevî fikhinin önemi ve katkıları tespit edilmeye çalışılacaktır. Bu bağlamda İmam Hâdî'nin *el-Ahkâm* adlı eseri üzerinden Hâdevî fikhinin delil anlayışı ve ictehad yöntemi ile mezhebin karakteristik özellikleri irdelenecektir. Bu araştırma fıkıh tarihi bakımından önemlidir. Nitekim Zeydiyye mezhebinin fikhî, üst kimlik olarak İmam Zeyd'e nispet edilmiş olsa da çalışmanın sonuçları işin aslının böyle olmadığını göstermektedir. Bu araştırma Zeydî fikhinin gelişiminde İmam Hâdî'nin yerini tespit etmek suretiyle mezhep içinde ana damarın Hâdeviyye olduğunu ortaya koymayı amaçlamaktadır.

II. ARAŞTIRMANIN SUNUMU

Bu araştırma giriş, üç bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Giriş bölümünde öncelikle araştırmanın önemi ile amacı üzerinde durulmuş, kapsamı belirlenmiş ve konuyla alakalı kaynaklar ile bu alanda yapılmış çalışmalara yer verilmiştir.

Birinci bölümde, Zeydiyye mezhebini usûl bakımından diğer Şîî fırkalardan farklı kılan hususların anlaşılmasına zemin oluşturabilmek amacıyla ana hatlarıyla Şîa'nın tanımı yapılmış ve Şîî fırkalardan İmâmiyye ile İsmâiliyye'nin başta imâmet olmak üzere temel görüşlerine yer verilerek Zeydiyye'nin Şîa içerisindeki konumunun anlaşılmasına zemin oluşturulmuştur. Ardından Zeydiyye'nin tanımı ve genel olarak usûl anlayışı ortaya konmaya çalışılmış, Zeydî fırkaların tanıtımına, fıkıh düşünceleri ile şer'î kaynak anlayışlarına yer verilerek Zeydî fikhinin karakteristik özellikleri tespit edilmiştir. Daha sonra Zeydî fikhinin tarihsel süreci ile İmam Hâdî'ye kadar Zeydî fikhine katkı sağlamış olan başlıca Zeydî fakihlere ve mezhebin başlıca delillerine yer verilmiştir. Ayrıca Zeydî-Hanefî etkileşimi

konusundaki tartışmalar da değerlendirilerek İmam Hâdî öncesi süreç tamamlanmıştır.

İkinci bölümde, ilk olarak İmam Hâdî'nin yaşadığı ortamı yansıtmak üzere Abbâsiler döneminde siyasî ortam ve Zeydî kalkışmalar ile İmam Hâdî öncesi Yemen'de siyasî ortam ve ilmî durum hakkında bilgiler verilerek dönemin portresi çizilmiştir. Ardından İmam Hâdî'nin hayatı, ilmî kişiliği, imâmeti ve Zeydî fikhındaki yeri ortaya konmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda onun nesebi, doğumu çocukluğu, ilim tahsili, hocaları, öğrencileri hakkında bilgiler verilmiştir. Daha sonra İmam Hâdî'nin imâmetini ilan edişi, Taberistan ile Yemen'e gidişi ve vefatı ele alınmıştır. Son olarak İmam Hâdî sonrası Yemen hakkında kısaca bilgi verildikten sonra İmam Hâdî'nin Zeydî fikhındaki yeri tespit edilmeye çalışılmıştır.

Üçüncü bölümde, Hâdevî fikhının kurucusu İmam Hâdî'nin fıkıh alanında kaleme aldığı ve fıkıh konularının tamamını kapsayan aynı zamanda Hâdevî fikhının ilk kaynağı sayılan *el-Ahkâm* adlı eseri tanıtılıp bu eser üzerinden Zeydî-Hâdevî fikhının delil anlayışı ve ictehad yöntemi ile mezhebin karakteristik özellikleri ortaya konmuştur. Ayrıca İmam Hâdî'nin *el-Ahkâm* dışındaki *el-Müntehab* ve *el-Fünûn* adlı fıkıh eserleri de tanıtılıp bunlar hakkında değerlendirmelerde bulunulmuştur. Sonuç bölümünde ise çalışmadan elde edilen sonuçlara yer verilmiştir.

III. ARAŞTIRMANIN SINIRLANDIRILMASI

Bu araştırmada Zeydiyye mezhebinin tarihi, öncelikli konu ve amaç olarak belirlenmediği için, çalışma Zeydî fikhının gelişim süreci, Zeyd b. Ali (ö. 122/740) döneminden İmam Hâdî'ye kadarki zaman dilimiyle sınırlandırılmış ve bu dönemin başlıca önemli fakih ve eserleri üzerinden Zeydî fikhının tarihi süreci ele alınmıştır.

Hicri III. asırdan itibaren günümüze değin varlığını sürdüren Hâdevî fikhı ise İmam Hâdî dönemiyle sınırlandırılmıştır. Bu bağlamda Hâdevî fikhının kurucu imamı olan Hâdî'nin *el-Ahkâm* adlı eseri üzerinden Zeydî-Hâdevî fikhının delil anlayışı ve ictehad yöntemi ile bazı örnekler üzerinden mezhebin karakteristik özellikleri ortaya konmaya çalışılmıştır.

IV. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI

Zeydiyye mezhebi üzerine son dönemde gerek Arap dünyasında gerekse ülkemizde birçok çalışma yapılmıştır. Arap dünyasında yapılan çalışmalar incelendiğinde genellikle Zeydiyye mezhebi, imâmet vb. konular ele alınmış, bu bağlamda Zeyd b. Ali'nin (ö. 122/740) hayatı ve Zeydî fırkalar ele alınmıştır. Bununla birlikte bu tür çalışmalarda az da olsa Zeydiyye mezhebinin fikhî görüşlerine yer verilmiştir. Ülkemizde Zeydiyye mezhebi üzerine yapılan çalışmalar ise ekseriyetle kelam; mezhepler tarihi ve hadis alanlarında olmakla birlikte son dönemlerde fıkıh bağlamında Zeydiyye mezhebi üzerine de çalışmalar yapılmış ve yapılmaktadır.

Konumuzla ilgili olarak Zeydiyye mezhebi ve İmam Hâdî-İlelhak üzerine yazılmış başlıca kaynak eserler ile bu alanda yapılmış başlıca çalışmalar şunlardır:

1) Ali b. Muhammed Ubeydullah (ö. 297/910), *Sîretü'l-Hâdî-İlelhak Yahyâ b. el-Hüseyn*, (thk. Süheyl Zekkâr), byy. ts.

İmam Hâdî hayattayken onun hakkında tutulan günlüklerden oluşan bu eserde, bir devlet adamı olarak İmam Hâdî'nin yapmış olduğu savaşlar ele alınmıştır. İmam Hâdî'nin fıkıhçılığı hakkında ise eserde “kendisine sorulan sorulara fetva verirdi” “miras vb. konuları mescitte anlatırdı” ifadeleri dışında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. İmam Hâdî'nin hayatını konu edinen ilk eser ve yazarın İmam Hâdî'nin çağdaşı olmasından ötürü çalışmamızda sıkça başvurduğumuz kaynakların başında gelmektedir.

2) Ebû Zehre, *İmam Zeyd hayâtühu ve asruhu ârâ'ühu ve fikhühu*, Dâru'l-Fikri'l-Arabî, Kahire 2005.

Eserde Zeyd b. Ali'nin hayatı ve dönemi ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Onun dönemindeki usûl tartışmaları ile fıkha yer verilmiştir. Ardından İmam Zeyd'in görüşleri ve fıkıh anlayışı ile Zeydiyye mezhebinin benimsediği temel ilkeler başlığı altında Kitap, sünnet, icma ve kıyas gibi şer'î deliller ile aklî delillere yer verilmiştir. Son olarak Zeydiyye mezhebinin gelişimi ele alınmıştır. Eser, Zeydiyye mezhebi üzerine araştırma yapmak isteyenler için önemli bir ayrıcalığa sahip olmasına

rağmen eserde kaynaklara yer verilmemiş olması, bilgilerin ilk el kaynaklarla irtibatının kurulması bakımından araştırmacıların eserden istifadesini azaltmaktadır.

3) el-Ekva', İsmail b. Ali, *ez-Zeydiyye neşetuhâ ve mu'tekaduhâ*, Sana 2000.

Eserde, Zeydiyye mezhebi, meşhur Zeydî fırkalar ile Cîl, Deylem ve Yemen Zeydîlerine yer verilmiştir. Ardından Yemen Zeydîlerinin İmam Zeyd ile irtibatları sorgulanmıştır. Eserde, müellifin yönelttiği bazı sorulara cevaplar aranmış, imâmet vb. konular incelenmiştir. Bu eser araştırmamızda başvurduğumuz önemli eserlerden birisidir.

4) Hamîdüddin, Abdullah b. Muhammed b. İsmail, *ez-Zeydiyye kırâat fi'l-meşrû' ve bah fi'l-mükevvenât*, Yemen 2004.

Eserde Zeydiyye mezhebinde ictihad ve imâmet anlayışı ele alınmış devamında ise günümüz Zeydiyye mezhebi hakkında bilgiler verilerek Zeydî kaynak eserler hakkında açıklamalar yapılmıştır.

5) Abdulfettah Şâyif Nu'man, *el-İmam Hâdî Yahya b. el-Hüseyn b. Kâsım er-Ressî vâliyen ve fakîhen ve mücahiden*, I. Bs. byy. 1989.

Bu araştırma "es-Siyâsetü's-Şer'iyye" alanında yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır. Çalışmada İmam Hâdî'nin hayatı ve ilmî kişiliğine yer verilmiş ardından onun yaptığı savaşlar ile Yemen'de kurduğu devlet ele alınmıştır. Araştırmanın ana eksenini bir devlet adamı olarak İmam Hâdî oluşturmakla birlikte çok kısa bir şekilde onun fıkıh anlayışı ile birkaç örnek üzerinden fûrû-i fıkıhta Zeyd b. Ali'ye muhalefet ettiği konular hakkında da bilgi verilmiştir. İmam Hâdî'nin hayatı üzerine yapılan ilk akademik araştırmalardan olduğu için İmam Hâdî'nin hayatını yazarken sıkça başvurduğumuz bir eserdir. Fakat eserde kimi bilgilerin kaynaksız olarak verilmesi eserden istifadeyi azaltmaktadır.

6) Sâhib b. Abbâd, *ez-Zeydiyye*, I. Bs. Dâru'l-Arabiyye li'l-Mevsûât, Beyrut 1986.

Eserde Zeydiyye mezhebi ekseninde imâmet konuları ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır.

7) el-Mahatvarî, el-Murtezâ b. Zeyd el-Hasenî, “Târîhu tetavvuri’l-akâid ve’l-fikh inde’z-Zeydiyye”, *İslâmî İlimler Dergisi*, yıl 6, sy 1, bahar 2011, ss. 9-40.

Zeydî fikhının dönemleri hakkında bilgi veren önemli bir makaledir.

8) Ghanem, Isam Muhammed Abduh, The Development of the Hādawī Doctrine, the Neo-Rationalists of the Zaydī School Since 1948, and the Current Role of 'Ilm al-Kalām (Or Scholasticism) in Yemeni Courts: Part I, Arab Law Quarterly, Vol. 3, No. 4 (Nov., 1988), pp. 329-344; Part II, Arab Law Quarterly, Vol. 4, No. 1 (Feb., 1989), pp. 3-19.

Bu çalışma iki ayrı makale olarak kaleme alınmıştır. Birinci makede, Hâdevî doktrininin gelişimi, 1948 sonrası Zeydi mezhebindeki yeni akılcılar ve kelam ilminin Yemen mahkemelerinde mevcut rolü/fonksiyonu ele alınmıştır. Bu bağlamda makalede kısaca İmam Hâdî'nin hayatı ve Hâdevî doktrininin kaynağına yer verilmiş, Yemen Hâşimî devleti ile bölgede kurulan diğer devletler ele alınmıştır. Bu çalışmada Hâdevî doktrininin kaynak ve yazma eserleriyle birlikte Zeydî fikhının kaynak ve yazma eserlerine de yer verilmiştir. Zeydî kelam anlayışının ikinci devresi olarak Kasım er-Ressî (ö. 246/860) gösterilmiş, bu bağlamda Ressîlerin akıl ve inanç bağlamında teorilerine kısaca yer verilmiştir. Devamında ise Eş'arî ve Mâturidî mezhepleri irdelenmiştir. Ayrıca Hâdevîlerle birlikte Neo-Mu'tezile ele alınmış, Zeydî fırkalardan Cârudiyye, Süleymâniyye ve Bütriyye/Salihiyye'ye yer verilmiştir. Son olarak da Mu'tezile edebiyatının korunması ile Neo-Mu'tezileler incelenmiştir.

İkinci makalede ise imâmet konuları ile Yemen cumhuriyeti ele alınmış ve bu dönem Zeydiyyenin üçüncü devresi olarak gösterilmiştir. Burada tefsir ilmine yer verilmiştir. Zeydî hukukunun dördüncü gelişim evresi ele alınmış, kıyas ve istishâb gibi konular üzerinden Sünnî-Zeydî karşılaştırması yapılmıştır. Kasım er-Ressî ile Hanefî mezhebi arasında karşılaştırma yapılmıştır. Ayrıca Zeydî hukukunda ictehad, Zeydî müctehidler ve müctehidde bulunması gereken niteliklere de yer verilmiştir. Son olarak Mukbilî, Şevkânî, İbn Rüşd ve İbn Sina ele alınmış ve Yemen mahkemeleri incelenerek çalışma sonlandırılmıştır.

Ağırlıklı olarak kelam konularının işlendiği bu çalışmada birincil kaynaklardan ziyade son dönem yazılan kaynaklara yer verilmiştir. Örneğin,

“Zeydîler usûlde Mu'tezilî, az bir mesele hariç fûru-i fıkıhta Hanefî görüşlerine tabidirler” sözünü yakın dönem araştırmacılarından Subhî'den nakletmiştir. Fakat bu sözün Şehristânî'ye (ö. 548/1153) ait lduğu bilinmektedir. Ayrıca Zeydîler tarafından gündeme getirilen “Ebû Hanife, Zeyd b. Ali'nin öğrencisidir.” iddiasının aksine “Zeyd b. Ali, Ebû Hanife'nin öğrencisi olduğu” ifade edilmiştir. Araştırmada Zeydîlerden sadece Sâlihiyye ve Bütriyye'nin fûru-i fıkıhta Hanefî mezhebine tabi olduğu belirtilmiştir.

9) Doğan, İsa, *Zeydiyye'nin Doğuşu ve Görüşleri*, Kardeş Matbaası, Samsun 1996.

10) Yaşaroğlu, Hasan, *Taberistan Zeydîleri*, Basılmamış doktora tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1998.

Bu çalışmada Zeydî-Abbâsî mücadelesinin başlaması, Zeydîliğin Taberistan'a intikali, Taberistan Zeydî devletinin kuruluşu, Taberistan Zeydî devletinin yeniden kuruluşu ve ikinci dönemi ile Gilân-Deyleman Zeydîleri ve bu bölgede Zeydîliğin ortadan kalkışı gibi konular ele alınmıştır.

11) Özdemir, Hüseyin, *Zeydiyye'de İmâmet ve İmamda Bulunması Gereken Özellikler*, Basılmamış yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2001.

12) Aydın, Erdoğan, *Zeydiyye'nin Doğuşu ve İnanç Sistemi*, Basılmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2002.

13) Ümit, Mehmet, *Zeydiyye Mu'tezile Etkileşimi ve Kâsım er-Ressî*, Basılmamış doktora tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2003.

Bu çalışmada Zeydiyye ve Mu'tezile'nin kısaca tarihçesine ve görüşlerine yer verilmiştir. Ardından İlk Zeydiyye-Mu'tezile etkileşimi ve bu etkileşiminde Kâsım er-Ressî'nin yeri irdelenmiştir. Çalışmada etkileşim şahıslar bazında ele alınmış ve bazı bölgelerle sınırlandırılmıştır.

14) Akdoğan, Murat, *Zeydiyye'de İmân ve Amel İlişkisi*, Basılmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2004.

15) Yıldız, Aytekin, *Zeyd b. Ali ve Müsned'i*, Basılmamış yüksek lisans tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2004.

Bu çalışmada Zeyd b. Ali'nin hayatı araştırılmıştır. Ardından Zeyd'in *el-Müsned* adlı eseri tanıtılmış ve rivayet bağlamında incelenmiştir.

16) Demirci, Kadir, *Zeydiyye'nin Hadis Anlayışı*, Basılmamış doktora tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2005.

Bu çalışmada Zeydiyye mezhebi hadis boyutuyla ele alınmıştır. Araştırmada Zeydiyye mezhebinin hadisle ilgisi, Zeydî muhaddislerin var olup olmadığı, Zeydîlerin sünnet hakkındaki düşünceleri ve Zeydîlerin hadisi ele alışları ile Zeydî hadis tenkitçiliğinin hangi esaslara dayandığı gibi soruların cevapları araştırılarak, hadis alanında mezhebin genel bir portresi ortaya konmaya çalışılmıştır.

17) Taş, Yasin, *Zeydiyye'de İmamet Düşüncesi: Doğuşu ve Gelişmesi*, Basılmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2004.

18) Gökalp, Yusuf, *Zeydilik ve Yemen'de Yayılışı*, Basılmamış doktora tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2006.

Araştırmada Zeydiyye mezhebinin teşekkül süreci araştırılmış, ardından bu mezhebin Yemen'de yayılışı incelenmiştir. Kısaca İmam Hâdî'nin hayatı ve eserlerine yer verilmiş, ardından başta imâmet olmak üzere İmam Hâdî'nin görüşlerinin Zeydiyye içerisindeki yeri ele alınmıştır. Son olarak Yemen Zeydîlerinin kurumsallaşma çabası irdelenmiştir. Bu bağlamda İmam Hâdî sonrası Yemen Zeydî hâkimiyeti ve Zeydî öğretinin kurumsallaşma çabası ile Yemen'de ortaya çıkan Zeydî oluşumlar araştırılmıştır.

19) Gündüz, Eren, *İmam Zeyd b. Ali el-Mecmû'u'l-Fikhî Adlı Eseri ve İslâm Hukuk Düşüncesindeki Yeri*, Basılmamış doktora tezi, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 2007.

Bu çalışmada Zeyd b. Ali'nin hayatı ele alınmış, *el-Mecmû'u'l-fihî* adlı eseri tanıtılıp bu eserin İslam hukuk düşüncesindeki yeri irdelenmiştir.

20) Yücel, Fatih, *Zeydî Usûlcülerin Kaynak Anlayışı*, Basılmamış doktora tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2008.

Bu çalışmada, Zeydîlerin usûl anlayışı “şer'î hükmün kaynakları” bağlamında ele alınmış ve ağırlıklı olarak hicrî II. asırdan itibaren yazılmış Zeydî fıkıh eserleriyle, hicrî V. asırdan sonra telif edilen Zeydî usûl eserleri referans verilmiştir. Eserde, Zeydiyye'de öne çıkan her usûl eserinden istifade edilmeye çalışılmıştır.

Bununla birlikte atıf sayıları dikkate alındığında, temel referanslarının Abdullah b. Hamza'nın (ö. 614/1217), *Safvetu'l-İhtiyâr*'ı, İbnü'l-Murtazâ'nın (ö. 840/1436), *Minhâcü'l-vüsûl*'ü, Sârimüddîn İbrâhim el-Vezîr'in (ö. 914/1508), *el-Füsûlü'l-lü'lüyye*'si, İbn Behrân'ın (ö. 957/1550), *Metnü'l-kâfil*'i, Ahmed b. Muhammed Lokmân'ın (ö. 1039/1630), *el-Kâşif*'i, Taberî'nin (ö. 1072/1662), *eş-Şifâ*'sı, Hüseyin b. Kâsım'ın (ö. 1050/1640), *Hidâyetü'l-'ukûl*'ü ve Mahatvarî'nin (ö. 2015), *Şerhu Muhtasar*'ı olduğu görülmektedir.

Bir giriş, üç bölüm ve bir sonuçtan oluşan bu araştırmada, giriş bölümünde içerik ve yöntemle alakalı bilgiler verilmiş, Zeydî usûl eserleri kısaca tanıtılmıştır. Birinci bölümde “kaynak” kavramı ve Zeydiyye’de şer’î hükmün kaynaklarının gelişim ve değişim süreci ile hicrî II. asırdan V. asra ve V. asırdan çağdaş döneme kadar Zeydî usûlünde kaynakların oluşum süreci irdelenmiştir.

İkinci bölümde Zeydiyye’de aslî kaynak kabul edilen Kur’ân ve sünnet ele alınmıştır.

Üçüncü bölümde ise Zeydî usûlünde “tâlî kaynaklar”a temas edilmiştir. Söz konusu araştırmada Zeydî usûlcüler arasında farklılaşan kaynak kabulleri dikkate alınarak, Zeydî usulü, “ilk dönem (kurucu devir)”, “kelam tesirindeki dönem”, “klasik tasnif dönemi” ve “çağdaş dönem” olmak üzere dört ana evrede incelenmiştir. Ayrıca bu evrelerin her birinde farklı bir kaynak kabulü ve sıralaması olduğu tespit edilmiştir.

İlgili çalışmada hicri II. asırda kaleme alınan Zeydî fıkıh kitaplarında usûle yönelik bilgilerin yok denecek kadar az olduğu tespit edilmiştir. Ancak hicri III. asır eserlerinde yöntemle alakalı bilgiler bulunduğu da ifade edilmiştir. Hicri V. asırdan sonra ise Zeydîlerin, yöntemlerini ortaya koydukları ilk müstakil usûl-i fıkıh eserlerini kaleme aldıkları belirtilmiştir.¹

21) Kavalcıoğlu, Abdullah, *Zeydiyye Mezhebinin Usûlü Fıkıh Kaynakları*, Basılmamış yüksek lisans tezi, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elâzığ 2009.

¹ Bk. Yücel, *Zeydî Usûlilerin Kaynak Anlayışı*, s. 6-7, 15-17.

Araştırmada kısaca Zeydiyye mezhebinin kuruluşu ve Zeyd b. Ali'nin hayatına yer verilmiştir. Ardından Zeydiyye usûlünün aslî delilleri ile fer'î delilleri ele alınmıştır.

22) Gura, İlmi, *Mezhepler Tarihi Kaynaklarında Zeydiyye Fırkaları*, Basılmamış yüksek lisans tezi, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 2010.

Araştırmada Zeyd b. Ali'nin hayatı ve Zeydiyye mezhebi ele alınmış ardından Zeydî fırkalar incelenmiştir.

23) Muhammed Tâhir Büyükkörükçü, *Hâdevî Fıkhnın Doğuşu*, Basılmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2013.

Bir giriş, üç bölüm ve bir sonuçtan oluşan çalışmanın giriş bölümünde tezin konusu, sınırları, araştırma yöntemi ile yararlanılan kaynaklar hakkında bilgiler verilmiştir.

Birinci bölümde İmam Hâdî'nin *el-Ahkâm* adlı eserinin teknik özellikleri; eserin yazılış amacı, konusu ve eserde atf yapılan başlıca isimlere/fakihler incelenmiştir. Ardından eserin başlıkları, taksim ve tertibi ile fıkıh meselelerinin işleniş ele alınmıştır.

İkinci bölümde İmam Hâdî'nin fûru-i fıkıh anlayışının Hanefî mezhebiyle irtibatı olup olmadığı, şayet böyle bir irtibat varsa ne ölçüde olduğu ifade edilmiştir. Bu amaçla *el-Ahkâm*'da temsil kabiliyeti yüksek olan taharet, salât, nikâh, talâk, buyû', kerâhiyyât ile siyer bölümleri seçilmiş, bu çerçevede İmam Hâdî ile Hanefilerin görüşleri mukayese edilmiştir. Ayrıca konu hakkında Ca'ferîlerin görüşleri de nakledilmiştir. Yapılan karşılaştırma sonucu İmam Hâdî'nin Hanefilerle aynı görüşe sahip olduğu meselelerle birlikte çoğu konuda Hanefilerden farklı görüşe sahip olduğu tespit edilmiştir. İmam Hâdî ile Hanefiler arasındaki ihtilaf edilen meselelerin muamelât konularına nispeten ibâdet alanında daha fazla olduğu belirtilmiştir. İmam Hâdî ile Hanefiler arasındaki görüş birlikteliklerinin sebebi

olarak haber kaynaklarındaki ortaklık ile delilleri yorumlama metotlarının benzerliği gösterilmiştir.

Üçüncü bölümde İmam Hâdî'nin risâlelerinden hareketle onun Kitap ve sünnete dair temel yaklaşımları ve bu kaynakları kullanma usûlü hakkında bir araştırma yapılmıştır. Kitap başlığı altında, Kur'ân'ın tanımı, kaynaklığı ve korunmuşluğu, besmelenin Kur'ân'daki yeri, muhkem, müteşâbih, hakikât, mecâz ve nesh konularına dair İmam Hâdî'nin görüşleri incelenmiştir. Sünnet başlığında ise sünnetin tanımı, bilgisi, kaynağı, kaynak değeri, nübüvvet ve sünnet ilişkisi, sünnetin kısımları, efâl-i Resûl, sünnetin içeriği ve kapsamı hakkında İmam Hâdî'nin düşüncesi ortaya konulmuştur.

Çalışmada, Zeyd b. Ali'nin fikhî birikiminden ziyade, dini-siyasi önder anlamında bir "İmâm" olarak tasavvur edildiği, hicri III. asrın ortalarına kadar kelâmî özellikleriyle öne çıkan Zeydî geleneğin Kasım er-Ressî (ö. 246/860) ve İmam Hâdî çizgisiyle birlikte farklı bir boyut kazandığı sonucuna varılmıştır. Zeydiyye içerisinde fıkıh alanında temayüz eden ilk önderlerin Kasım er-Ressî ve İmam Hâdî olduğu belirtilmiştir.

Konumuzla kısmen alakalı olan bu çalışmanın kapsamı bakımından daha dar bir araştırma olduğu görülmektedir. Nitekim araştırmacı çalışma konusunun hedefini şu şekilde ifade etmektedir: "Teşekkül dönemi Zeydî fıkıh birikiminin, Sünnî Ehl-i Re'y anlayışının en önemli temsilcisi olan Hanefî mezhebi ile ilişkisinin sorgulanması"²dır. Fakat bizim araştırmamızın ana eksenini, Zeydî fıkıhının gelişim süreci ile İmam Hâdî ve Hâdeviyye fıkıhdır. Bu bağlamda Büyükkörükçü'den farklı olarak araştırmamızda, Zeydiyye'nin Şîa içerisindeki yeri, Zeydiyye mezhebinin ortaya çıkışı, temel düşünceleri, Zeydî fırkalar, Zeydî fıkıhının dönemleri, başlıca delilleri, Zeydî-Hanefî etkileşimi ve İmam Hâdî'ye kadar başlıca Zeydî fukaha ve eserleri ele alınmıştır. Ayrıca çalışmamızda Hâdevî fıkıhının kurucusu olan İmam Hâdî'nin yaşadığı ortam hakkında bilgiler verilmiş; İmam Hâdî döneminde Abbâsîler'de siyasi durum ve Zeydî kalkışmalar, İmam Hâdî öncesi Yemen'de siyasi

² Büyükkörükçü, *Hâdevî Fıkıhının Doğuşu*, s. 4.

ve ilmi durum ile İmam Hâdî'nin hayatı hakkında detaylı bilgilere yer verilmiş ve Zeydî fikhındaki yeri irdelenmiştir.

Hadevî fikhının temel eseri *el-Ahkâm*'ın tanıtımında, muhteva ve telif usûlü konularında Büyükkörükçü'nün çalışmasıyla kısmen aynı konular incelenmişse de araştırmamızda bu konular biraz daha detaylandırılmış ve farklı sonuçlara ulaşılmıştır. Ancak araştırmamızda İmam Hâdî'nin *el-Ahkâm* adlı eseri bağlamında kitap ve sünnetin delil olarak kullanılması ele alınırken, Büyükkörükçü'nün çalışmasında İmam Hâdî'nin risalelerinden hareketle kitap ve sünnet, fıkıh usulü bağlamında detaylı bir şekilde incelenmiştir.

Yukarıda isimlerini belirttiğimiz eser ve akademik çalışmalar dışında Zeydiyye mezhebini konu edinen birçok makale de bulunmaktadır. Fakat bunların büyük çoğunluğu fıkıh dışındaki alanları konu edindiğinden burada ayrıca zikredilmemiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

ZEYDİYYE MEZHEBİ

Bu bölümde Zeydiyye mezhebini usûl bakımından diğer Şîi fırkalardan farklı kılan hususların anlaşılmasına zemin oluşturabilmek amacıyla ana hatlarıyla Şîa'nın tanımı yapılacak ve Şîi fırkalardan İmâmiyye ile İsmâiliyye'nin başta imâmet olmak üzere temel görüşlerine yer verilerek Zeydiyye'nin Şîa içerisindeki konumunun anlaşılmasına zemin oluşturulacaktır. Ardından Zeydiyye'nin tanımı ve genel olarak usûl anlayışı ortaya konmaya çalışılacak, Zeydî fırkaların tanıtımına, fıkıh düşünceleri ile şer'î kaynak anlayışlarına yer verilerek Zeydî fıkının karakteristik özellikleri tespit edilecektir. Daha sonra Zeydî fıkının tarihsel süreci ile İmam Hâdî'ye kadar Zeydî fıkına katkı sağlamış olan başlıca Zeydî fakihlere ve mezhebin başlıca delillerine yer verilecektir. Ayrıca Zeydî-Hanefî etkileşimi konusundaki tartışmalar da değerlendirilerek İmam Hâdî öncesi süreç tamamlanmış olacaktır.

I. ZEYDİYYE'NİN ŞÎA İÇİNDEKİ YERİ

A. Şîa'nın Tanımı

Şîa (شيعية) “tabi olmak, desteklemek, yaygın olmak ve çoğalmak” anlamındaki ش-ي-ع “ş-y-a” kökünden türemiş olup, sözlük itibarıyla “taftar, yardımcı, destekleyici; bir işi gerçekleştirmek için bir kimse etrafında toplanan grup” gibi manalara gelmektedir.¹ Söz konusu kavram İslam Tarihi, Mezhepler Tarihi ve Kelam gibi ilimlerde bir ıstılah olarak “Dördüncü Halife Hz. Ali'nin tarafını tutanlar ve onun ashabın tümünden üstün olduğunu kabul edenler”² manasında kullanılmıştır. Bir başka ifadeyle Şîa, “Hz. Peygamber'in vefatından sonra Hz. Ali'nin meşru halife olarak kabul edilmesini hareket noktası addeden birbirinden çok farklı İslamî mezheplerin büyük bir zümresi için kullanılan müşterek isim”dir.³

Tanımlardan anlaşıldığı kadarıyla, “Şîa” kavramının Hz. Ali'nin halifeliği etrafında toplanan farklı gruplar için kullanıldığı hususunda görüş birliği

¹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, VIII, 188-189; Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs*, XXI, 302-303; Öz, “Şîa”, *DİA*, XXXIX, 111; Mustafa eş-Şeybî, *es-Sılatu beyne't-tasavvuf ve't-teşeyyu'*, s. 19 vd.

² Topaloğlu, *Kelam İlmi Giriş*, s. 189.

³ R. Strothmann, “Şîa”, *İA*, XI, 502.

bulduğunu söylemek mümkündür. Bu grupların ana hareket noktası “ Hz. Ali’nin meşru halifeliği” olmakla birlikte, bunun dışındaki meselelerde aralarında köklü ihtilafların bulunduğunu ifade etmek gerekir. Şîa kelimesinin tanımında geçen “farklı gruplar” ve “birbirinden çok farklı” vurguları da bu ihtilaflara işaret etmektedir. Bu gruplardan bazılarının diğer Şîi gruplar tarafından küfürle itham edilmiş olması, aralarındaki ihtilafların ne denli köklü olduğu konusunda fikir vermektedir.⁴

Şîa ile yakından alakalı kelimelerden birisi olan “Râfıza”, “terk etmek, ayrılmak, bırakmak” manasına gelen ر-ف-ض “r-f-z” kökünden türetilmiştir. Kelime asıl itibarıyla, Hz. Ebû Bekir (ö. 13/634) ile Hz. Ömer’in (ö. 23/644) hilafetini ve bunlara biat eden ashâbın kanaatini reddeden; ayrıca başlangıçta imam olarak gördükleri Zeyd b. Ali’yi (ö. 122/740), Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer’in hilafetini meşru gördüğü için terk edenler manasına gelmektedir.⁵ Bazı müelliflerin bu kelimeyi Şîa ile eş anlamlı olarak kullandıkları görülmekle birlikte, kelimenin ekseriyetle İmâmiyye/Ca’feriyye fırkasını ifade etmek için kullanıldığı söylenebilir.⁶ Örneğin, Zeydî Hâdevî fikhının kurucu imamı olan İmam Hâdî-İlelhak (ö. 298/911) fıkha dair yazmış olduğu *el-Ahkâm* adlı eserinde Râfıza isimlendirmesini İmâmiyye fırkasını ifade etmek için kullanmıştır.⁷ Bununla birlikte Râfıza’nın Şîa ve Alevî gibi bir cemaat ismi olduğu ve kötü bir lakap olarak kullanıldığı da ifade edilmiştir.⁸

Bu tanımlar, “Râfıza” kelimesinin anlamına ilişkin bir gelişim süreci yaşandığını göstermektedir. Nitekim ilk önce sadece Zeyd b. Ali’yi (ö. 122/740) terk eden ve Hz. Ebû Bekir ile Hz. Ömer’in hilafetini kabul etmeyen grup için kullanılan “Râfıza” kelimesinin, daha sonra tüm Şîi fırkaları da içerisine alacak şekilde “Şîa” kelimesi yerine kullanılarak anlamı genişletilmiş, ardından İmâmiyye/Ca’feriyye

⁴ Örneğin İsmâililer/Bâtınîler, gerek İmâmiyye gerekse Zeydîler tarafından küfürle itham edilmiştir. Bk. İbnü’l-Murtazâ, *Bâbu zikri’l-Mu’tezile min kitâbi’l-Münye ve’l-emel fî şerhi kitâbi’l-Milel ve’n-nihal*, s. 36; Tan, *İsmâiliyye’nin Teşekkül Süreci*, s. 1; İlhan, “Bâtıniyye”, *DİA*, V, 193. Ayrıca Bâtınîlerin sapkın düşünceleri için bk. Nevbahtî, *Firaku’s-Şîa*, s. 79 vd.

⁵ Şehristânî, *el-Milel ve’n-nihal*, I, 154; Eş’arî, *Makâlâtü’l-İslâmiyyîn*, I, 130.

⁶ Örneğin, İmam Eş’arî, Râfıza kelimesiyle İmâmiyye/Ca’feriyye mezhebini kastetmiştir. Bk. Eş’arî, *Makâlâtü’l-İslâmiyyîn*, I, 130.

⁷ Bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, I, 67. Kâsım er-Ressî de Râfıza isimlendirmesini bu manada kullanmıştır. Bk. er-Ressî, *Mecmû’u kütüb ve resâil*, II, 525.

⁸ İsfehânî, *Hilyetü’l-evliyâ ve tabakâtu’l-esfiyâ*, III, 137; el-Ekva’, *ez-Zeydiyye neş’etuhâ ve mu’tekaduhâ*, s. 16-17; Topaloğlu, *age*, s. 190.

grubunun adı olmuştur. Buna göre günümüzde Râfıziler dendiğinde akla İmâmiyye Şîası gelmektedir. Kelimenin kötü lakap, küfür ve gayr-ı meşruluğu vurgulamak için kullanılmasında Râfızî görüşlerin din dışı kabul edilmesinin etkili olduğu bilinmektedir.⁹ Bazı İmâmî müellifler kötü çağrışımlar yapan bu isimlendirmeyi kendilerinden uzaklaştırmak amacıyla kelimeye yüklenen anlamı değiştirmişler, kelimeyi makbul ve meşru anlama dönüştürerek “bâtılı ve yalanı terk edip hakka tabi olmak” şeklinde açıklamışlardır.¹⁰

B. Şîî Fırkalara Genel Bakış

Bu başlık altında mezhepleşme süreci ve ihtilaflar sonrası ortaya çıkan Şîî fırkalardan İmâmiyye ve İsmâiliyye ele alınacak, itikadî görüşlerine kısaca yer verilecektir.

Şîa imâmet konusunda üç¹¹ gruba ayrılmıştır:

1. Bunlar Hz. Ali'nin hilafeti döneminde Muhâcir ve Ensâr'dan oluşan ve Hz. Ali'nin hilafetini, faziletini ve değerini kabul eden, hilafet konusunda ashâbı tekfire veya kötülemeye yanaşmayan kimselerdir.¹² Sahabeden Mikdâd b. el-Esved el-Kindî, Selman el-Fârisî, Ebû Zer el-Gifârî, Ammâr b. Yâsir bunların öncüleridir.¹³

2. Hz. Peygamber'den sonra Hz. Ali'ye itaat edilmesi ve imam olarak kabul edilmesinin ümmet üzerine vacip olduğunu düşünen gruptur. Bunlar Hz. Ali'nin, imâmete ve nebinin makamına geçmeye müstahak olduğunu, Hz. Peygamber'in onun imâmetini ismen ve neseben belirttiğini, Hz. Ali'den sonra imâmetin Hz. Fâtıma soyundan kıyamete kadar devam edeceğini iddia edenlerdir.¹⁴

⁹ Bk. İsfehâni, *age.* III, 137; Chokr, *İslam'ın Hicrî İkinci Asrında Zındıklık ve Zındıklar* (çev. Ayşe Meral), s. 201-202; Benli, “Râfıza Adlandırılmasının Kullanımına İlişkin Değerlendirmeler”, s. 57-59.

¹⁰ Benli, *agm.* s. 58.

¹¹ Nevbahtî ve Kummî, *Firaku's-Şîa* adlı eserlerinde Peygamberin vefatından sonra Şîa'nın imâmet konusunda üç gruba ayrıldığını ifade ettikten sonra 2 ve 3. maddedeki gruplar hakkında bilgilendirme yapmaktadırlar. Diğer grup hakkında ise açıklama yapmamışlardır. Yaptığımız araştırmalar neticesinde bu grup hakkında bir bilgiye ulaşamadık. Bk. Nevbahtî ve Kummî, *Firaku's-Şîa*, s. 29 vd. el-Âlûsî ise Şîa'yı dört gruba ayırmıştır. Nevbahtî ve Kummî'nin zikretmediği birinci grubu Şîa'yı el-Âlûsî'den alıntı yapmak suretiyle ilk Şîî grup olarak verdik. Bk. el-Âlûsî, *Tuhfe*, s. 3 vd.

¹² el-Âlûsî, *Tuhfe*, s. 3-4.

¹³ Nevbahtî, *Firaku's-Şîa*, s. 28-29; Kummî, *el-Makâlât ve'l-firak*, s. 15; eş-Şeybî, *es-Sılatu beyne't-tasavvuf ve't-teşeyyu'*, s. 23-25.

¹⁴ Nevbahtî ve Kummî, *Firaku's-Şîa*, 29-30.

3. Mufaddaliyye ismiyle anılan bu gruba göre ise Hz. Peygamber'den sonra insanların en faziletlisi Hz. Ali'dir. Bunlar hilafetin Hz. Ali'nin hakkı olduğunu savunmakla birlikte Hz. Ebû Bekir (ö. 13/634) ve Hz. Ömer'in (ö. 23/644) hilafetini de câiz görürler. Çünkü Hz. Ali (ö. 40/661) onların hilafetine rıza göstermiş ve bir zorlama olmaksızın onlara biat etmiştir.¹⁵

Birinci grubu “siyasî Şîa”, ikinci ve üçüncü grup ise “itikadî Şîa” olarak nitelendirmek mümkündür. Sayıları az olmakla birlikte bu gibi grupların varlığı Hz. Ali zamanında bilirse de¹⁶ kanaatimizce ikinci ve üçüncü gruptaki görüşleri temsil edenler, Hz. Ali'nin vefatından sonra ortaya çıkmışlardır. Bu gruplar kendi içerisinde başta imamın tayini olmak üzere kimlerin imam olacağı, imamların sayısı, vasiyet, bedâ, rec'at ve takiyye gibi birçok konuda farklı düşünceler ileri sürerek farklı fırka adı altında varlıklarını sürdürmektedirler.¹⁷ Özellikle imâmet konusundaki tutumlarından dolayı Zeydiyye fırkası, İmâmiyye ve İsmâiliyye başta olmak üzere diğer Şîi firkalardan ayrılmaktadır.

İlk teşekkül eden Şîi fırkası, Zeyd b. Ali'nin (ö. 122/740) hurucuyla başlayan ve oğlu Yahya'nın (ö.125/743) devam ettirdiği Zeydiyye fırkasıdır.¹⁸ Ca'fer es-Sâdık'ın (ö. 148/765) vefatından sonra Şîa arasındaki ihtilaflar neticesinde İsmâiliyye ve İmâmiyye olmak üzere iki fırka oluşmuştur. Bunlar içerisinde en son teşekkül eden fırka ise İmâmiyye'dir.¹⁹

Zeydiyye mezhebi her ne kadar Şîa içerisinde ilk teşekkül eden fırka olsa da çalışmamızın seyri içerisinde kopukluk meydana gelmemesi için Şîi firkalar ele alınırken ilk önce İmâmiyye/Ca'feriyye ardından İsmâiliyye bir sonraki başlık altında ise Zeydiyye mezhebi incelenecektir.

¹⁵ Nevbahtî ve Kummî, *Firaku's-Şîa*, s. 30; el-Âlûsî, *Tuhfe*, s. 5-6.

¹⁶ Rivayet edildiğine göre, Ali döneminde ğulâtü's-Şîa'nın bir kısmı Allah dışında bir ilah olduğunu iddia etmişler ve Ali'ye gelip “sen O'sun” demişler, Ali “O kim?” diye sorunca da onlar “Sen Allah'sın” cevabını vermişlerdir. Bunun üzerine Ali bir ateş yaktırıp onları ateşe attırmıştır. Onlar da ateşe atılırken “yakinen inandık ki sen Allah'sın çünkü Allah dışında hiç kimse ateşle azap edemez” demişlerdir. İbn Hazm, *el-Fasl fi'l-milel ve'l-ehvâi ve'n-nihal*, IV, s. 142; Bazı kaynaklarda Ali'nin onları yakmayıp öldürdüğü rivayeti bulunmaktadır Bk. el-Âlûsî *Tuhfe*, s. 9-10.

¹⁷ Gökalp, “Yemen'de Zeydî-Sünnî İlişkilerinin Tarihi Arka Planı”, s. 88.

¹⁸ Bk. Fığlalı, “Şiiliğin Doğuşu ve Gelişmesi”, s. 41.

¹⁹ Fığlalı, “Şiiliğin Doğuşu ve Gelişmesi”, s. 42.

1. İmâmiyye

İmâmiyye, Hz. Peygamber'den sonra Hz. Ali'nin imam olduğunu söyleyen ve onun ima yoluyla vafına değil, bizzat kendisine işaret edilmek suretiyle açık nas ve gerçek bir tayinle imam olduğunu iddia eden gruptur.²⁰ Başka bir ifadeyle “Hz. Peygamber'in vefatından sonra Hz. Ali (ö. 40/661) ve sırasıyla iki oğluyla torunlarını Allah'ın emri, Hz. Peygamber'in tayini ve vasiyeti ile imam kabul eden ve böylece on iki imama inanmayı dinin aslına dâhil bir rükün olarak görenlerin mezhebidir”.²¹ “İmâmiyye bir fırka olarak tam teessüsüne, on ikinci imamın kaybıyla (260/874) başlayan el-gaybetü's-suğrâ (küçük gaybet) döneminden sonra kavuşmuştur.”²²

İmâmiyye hakkında yapılan tanımlar göz önünde bulundurulduğunda, İmâmiyye, imâmetin Hz. Peygamber'in nas ve tayini ile Hz. Ali'ye, akabinde Hz. Ali-Fâtıma soyundan gelen iki oğluna ve devamında ise sadece Hüseyin'in soyundan gelenlere ait olduğunu düşünen ve imâmeti gâib imamla sonlandırarak on iki imam düşüncesini ortaya koyan on ikinci imamın gaybetinden (el-gaybetü's-suğrâ) sonra da tam bir mezhep halini alan bir fırka olarak tanımlanabilir.²³ “Günümüzde Şîa denince umumiyetle bu fırka anlaşılmaktadır”.²⁴

Bu gruba, Zeyd b. Ali'nin (ö. 122/740) imâmetini kabul etmemelerinden ötürü “Râfîzî”²⁵, on iki imam düşüncesini kabul ettiklerinden dolayı “İsnâaşeriyye”, imamlara inanmayı dinin esaslarından biri olarak gördükleri için “İmâmiyye”²⁶, hem itikat hem de ibadet ve muamelatta Ca'fer es-Sâdık'ın görüşlerine dayanmaları sebebiyle de “Ca'feriyye” denilmektedir.²⁷ İmâmet anlayışında Zeydiyye'den ayrılan Şîa'nın bütün kolları Ca'fer es-Sâdık'ın (ö. 148/765) imâmetinde ittifak etmişlerdir.²⁸

²⁰ Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, I, 163. Ali'nin hilafetine dair İmâmiyye'nin delilleri için bk. Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, I, 163.

²¹ Şeyh Müfid, *Evâilü'l-makâlât*, s. 40-41; Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, I, 163-166; Fığlalı, *Çağımızda İtikadî İslam Mezhepleri*, s. 140.

²² Fığlalı, *Çağımızda İtikadî İslam Mezhepleri*, s. 140 vd.

²³ Şeyh Müfid, *Evâilü'l-makâlât*, s. 40-41.

²⁴ Fığlalı, *Çağımızda İtikadî İslam Mezhepleri*, s. 140 vd.

²⁵ İbnü'l-Murtazâ, *Bahrü'z-zehhâr el-câmiu li mezâhibi ulemâi'l-emsâr*, I, 35.

²⁶ Ahmed Emîn, *Fecrü'l-İslâm*, s. 272. Bunlara İmâmiyye denilmesine bir başka gerekçe olarak, dini işlerin tamamını imama bağlamaları, din ve dünya işlerinin yürütülmesi için imamsız bir vakit olamayacağına inanmaları düşüncesi gösterilmektedir. Bk. İbnü'l-Murtazâ, *Bahrü'z-zehhâr*, I, 35.

²⁷ Fığlalı, *age.* s. 140.

²⁸ Karaman, “Ca'feriyye”, *DİA*. VII, 4.

İmâmiyye Şîası'na göre, imamlar günah ve hatadan korunmuş masumlardır. Böyle düşünmelerinin sebebi, imâmetin ilâhî bir ahit olup peygamberler aracılığı ile tebliğ edildiğine, imamların bu makama Allah tarafından atanmış ve Peygamber'i vasıtasıyla tayin edilmiş olduğuna inanmalarıdır.²⁹ Bunlar, İslam'da imam tayininden daha önemli bir rükün olmadığını savunmaktadırlar. Çünkü Hz. Peygamber'in ümmetin durumundan endişelenmeksizin vefat etmesi ancak bu sayede mümkün olabilmektedir. Bunun için de ayrıca Hz. Peygamber'in kendisinden sonrası için başvurulacak bir şahıs tayin etmesi ve bunu açıkça ortaya koyması vaciptir. Bu bağlamda İmâmiyye fırkası, imâmeti, ümmetin veya bir kişinin tercihine bırakılabilecek kadar basit görmemektedir.³⁰

2. İsmâiliyye

Zeydîler dışındaki Şîîler Ca'fer es-Sâdık'ın vefatına kadar tek çatı altında bir görüş etrafında toplanan bir grupken onun vefatından sonra imamın belirlenmesinde ihtilafa düşmüşlerdir. Bu ihtilaftan sonra Şîa'nın büyük çoğunluğu Ca'fer'in oğlu Musa Kâzım'ın (ö. 183/799) imâmetini kabul etmiştir.³¹ Bunlar günümüzde İsnâaşeriyye, İmâmiyye ve Ca'feriyye olarak isimlendirilen gruptur. Diğer grup ise Ca'fer'in oğlu İsmâil'in (ö. 138/755-756) imâmetini kabul etmiş onun imâmeti etrafında toplanmıştır. Bunlar yedinci imam olarak İsmâil'in imâmetini kabul ettikleri için İsmâiliyye ismiyle adlandırılmışlardır.³²

İmâmiyye'de on iki imam anlayışının benimsenmesine karşın İsmâiliyye'de imamların sayısının yedi olduğu savunulmaktadır.³³ İsmâîlîler arasında ihtilaf bulunmakla birlikte, bunlar yedinci imam olarak kendi imâmet silsilelerini İsmâil b. Ca'fer (ö. 138/755-756) veya oğlu Muhammed b. İsmâil b. Ca'fer (ö. 183/799) ile sürdürmüşlerdir.

²⁹ Şeyh Müfid, *Evâilü'l-makâlât*, s. 40; Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, I, 164; Korkmaz, *Şîa'nın Oluşumu*, s. 33.

³⁰ Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, I, 163; Ahmed Emîn, *Fecrü'l-İslâm*, s. 267.

³¹ el-Kureşî, *Uyünü'l-ahbâr ve fünü'nü'l-âsâr; es-seb'ü'r-râbi'*, s. 335.

³² Nevbahtî ve Kummî, *Firaku's-Şîa*, s. 78; el-Cüveyr, *el-İsmâiliyye el-muâsıra; el-usûl el-mu'tekadât el-mezâhirü'd-dîniyye ve'l-ictimâiyye*, s. 21-22; Mustafa el-Hilmi, *eş-Şîatu'z-Zeydiyye ve ârâu Zeyd b. Hüseyin fi'l-İmâmet*, <http://www.alukah.net/Sharia/0/42222/> 01.03.2017; Tan, *İsmâiliyye'nin Teşekkül Süreci*, s. 1.

³³ el-Cüveyr, *age*, s. 23.

İlk dönem İsmâîlîler'in büyük çoğunluğunun imamların sayısını yedi olarak sınırlandırmasında Muhammed b. İsmail'in gizlenmiş son imam, beklenen mehdî olduğu ve onun tekrar geri döneceğine dair inanç bulunmaktadır. Bu düşünce, Ubeydullah el-Mehdî'nin 286 (899) yılında imamlığını ilan etmesi ve devam eden süreçte Fâtîmî devletinin kurulmasıyla birlikte zaruri olarak değiştirilmiştir. Bu konuda ilk değişiklik teşebbüsünü Ubeydullah el-Mehdî gerçekleştirmiştir. Bundan sonra "beklenen imam" anlayışı terk edilmiş ve yerine "kâim imam" anlayışı hâkim olmuştur.³⁴ Söz konusu düşünce değişikliği, kabul edilen imam sayısının da değişmesine yol açmıştır. Nitekim ilk dönemdeki yedi imam sayısının yerini sonraki dönemlerde on üç imam almıştır.³⁵

İsmâîlîlerin tamamının ittifakına göre İsmâîl'in imâmeti, babası Ca'fer tarafından nasla bildirilmiştir.³⁶ Fakat Ca'fer hayattayken İsmâîl'in vefat etmesi üzerine İsmâîlîler arasında ihtilaflar ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda İsmâîlîleri Hâlis İsmâîlîler ve Mubârekiyye İsmâîlîleri şeklinde iki gruba ayırmak mümkündür.

Hâlis İsmâîlîler, İsmâîl'in imâmetini kabul edip onun öldüğünü kabul etmeyen ve sayıca az olan gruptur. Onlar, Abbâsî devletinin İsmâîl'i öldürme olasılığına karşın babası Ca'fer'in oğlunu gizlemek amacıyla onun öldüğünü söylediğini, bu şekilde onu Abbâsîlerin kötü emellerinden kurtardığını, hakikatte ise İsmâîl'in hayatta olduğunu iddia ederler. Onlara göre İsmâîl halen sağdır ve bir gün ortaya çıkacak, yeryüzüne hâkim olmadığı sürece de ölmeyecektir.³⁷

Mubârekiyye İsmâîlîleri, İsmâîl'in vefat ettiğini kabul eden ve mezhebin büyük çoğunluğunu oluşturan gruptur. İsmâîl hayattayken babası Ca'fer'in bilgisi doğrultusunda (bir rivâyete göre ise bizzat Ca'fer tarafından) kendisinden sonra imamın oğlu Muhammed olacağını belirttiğini ve bu durumu etrafındaki has adamlarına söylediğini iddia etmektedirler. Bunlara göre imâmet Hasan ve Hüseyin

³⁴ Bk. Öz, *İsmâîliyye*, s. 131; Tan, *İsmâîliyye'nin Teşekkül Süreci*, s. 123, 152.

³⁵ Bk., Ulvî Taha el-Cebel, *eş-Şîatu'l-İsmâîliyye Ruyetün mine'd-Dâhil*, s. 23; Arif Tâmir, *el-İmâme fi'l-İslâm*, s. 157; <http://tohid.ir/ar/index/articleView?articleId=2749> 03/08/2016, s. 8.

³⁶ el-Kureşî, *Uyûnü'l-ahbâr ve fûnûnü'l-âsâr; es-seb' u'r-râbi'*, s. 332.

³⁷ Nevbahtî ve Kummî, *Firaku's-Şîa*, s. 78; el-Cüveyr, *age*, s. 21-22; Gülpâyigânî, *Kelâmi Fırkalar ve Mezhepler*, s. 71.

hariç babadan oğula geçer, kardeşler arasında bir diğerine geçmez. Bundan dolayı da Musâ Kâzım'ın imâmetini kabul etmezler.³⁸

Özellikle İsmâil'den sonraki yaklaşık 150 yıllık süreçte kapalı bir toplumdaki yapıda olup gizliliği esas aldıklarından İsmâilîler hakkında yeterli bilginin olmadığını söylemek mümkündür. Nitekim İsmâilîliğin ve hatta Muhammed b. İsmâil'in hayatı hakkında hicri üçüncü asrın sonuna kadar tarihte bir bilgi bulunmamaktadır. İsmâilîler tarih sayfalarında hicri üçüncü asrın sonunda Karmatî hareketinin Şam ve Bahreyn'de ortaya çıkmasıyla birlikte yer almaya başlamışlardır.³⁹

Ubeydullah el-Mehdî'nin 286 (899) yılında Selemiyye'de imâmetin dedelerine ve kendisine ait bir hak olduğunu ileri sürmesiyle, İsmâilîler arasında ihtilafların ve bölünmelerin ortaya çıktığı önemli bir dönem başlamıştır. Bu süreçte Ubeydullah'ın 297 (910)'de mehdiliğini ilan etmesiyle birlikte yaklaşık bir buçuk asır devam eden setr/gizlenme devri de sona ermiştir.⁴⁰

Aşırı Şîî fırkası olan İsmâiliyye, kendi sistematüğünü gizlilik esası üzerine kurmuş ve günümüze kadar varlığını sürdürmüş bir mezheptir. Bu fırka birçok isimle anılmıştır. Bunlardan en meşhurları İsmâiliyye ve Bâtıniyye'dir.⁴¹

Bâtînî söylem, İsmâiliyye mezhebinin ilk dönem en belirgin özelliğidir. Tevil yoluyla nasların bâtinî mânasını ortaya koyma gayretlerinden dolayı bu mezhep uzun süre Bâtıniyye ismiyle anılmıştır. Bu düşünceye göre nasların görünürdeki anlamı zâhiri, onun ötesindeki asıl anlamı ise bâtinî manayı ifade eder.⁴² Zâhir mana değişebilirken bâtinî mana asla değişmez. Onlara göre peygamberler vahyin zâhir, imamlar da bâtin anlamını ortaya koyarlar.⁴³

³⁸ Nevbahtî ve Kummî, *Firaku'ş-Şîa*, s. 78-79; el-Kureşî, *Uyûnü'l-ahbâr ve fûnûnü'l-âsâr*, s. 333-334; Ali Rabbânî, *age*, s. 71-72.

³⁹ Kummî, *el-Makâlât ve'l-firak*, (Eserin sonuna eklenen talikatlar içerisinde) s. 214; Zahir, *el-İsmâiliyye târîh ve akâid*, s. 53.

⁴⁰ Öz, İsmâiliyye, s. 129; el-Cüveyr, *el-İsmâiliyye el-muâsıra*, s. 48-49; Konu hakkında daha geniş bilgi için bk. Tan, *İsmâiliyye'nin Teşekkül Süreci*, s. 121 vd.

⁴¹ el-Cüveyr, *el-İsmâiliyye el-muâsıra*, s. 22.

⁴² Gazzâlî, *Fedâihü'l-Bâtıniyye*, s. 11.

⁴³ Gazzâlî, *Fedâihü'l-Bâtıniyye*, s. 11; İlhan, "Bâtıniyye", s. 192; Öz, "İsmâiliyye", *DİA*, XXIII, 129-130.

Bu fırka insanların nasları tam olarak anlayamayacağına, bunların tam bir şekilde anlaşılması için imam tarafından yapılan bâtını yorumlara ihtiyaç duyulduğunu söyler. Bundan dolayı İsmâîlîlik mezhebi de imâmet etrafında teşekkül etmiştir.⁴⁴ İsmâîlîlere göre nasların bâtinî manasını bilenlerden dinî teklif kalkmıştır.⁴⁵

İbn Hazm, kendi devrine kadarki Bâtınilerin fikir babası olarak Hz. Ali'yi ilahlaştıran Abdullah b. Sebe'yi gösterir.⁴⁶ İslam tarihinde gerek siyasî sahada gerekse itikadî alanda önemli tesirleri olan Bâtıniyye, tarih boyunca Sünnî, Mu'tezilî ve mutedil Şîî âlimler tarafından İslam dışı siyasî güçlere ve kültürlerle bağlı bir hareket olarak değerlendirilmiştir.⁴⁷ Ancak İslam dışı bir fırka olmasına rağmen kendilerini zahiren İslam'a nispet ettiklerinden dolayı İslam fırkaları arasında sayılmıştır.⁴⁸

II. ZEYDİYYE'NİN TANIMI VE İMÂMET ANLAYIŞI

A. Zeydiyye'nin Tanımı

Zeydîlik, Zeyd b. Ali'nin (ö. 122/740) ondan sonra da Fâtıma evlatlarından imâmet şartlarına haiz olanların imâmetini ileri sürenlerin mezhebidir.⁴⁹ Bu mezhep diğer Şîî fırkalarının aksine Hz. Ali'ye işaret edilmek suretiyle onun açık nas ve gerçek bir tayinle imam olduğu görüşüne katılmamaktadır.⁵⁰ Ayrıca Zeydîler imâmetin sadece Hüseyin soyundan devam etmesini, imamların mâsum olup sözlerinin sünnet kapsamında delil olarak kabul edilmesini reddetmektedir.⁵¹ Yine Hz. Ebû Bekir (ö. 13/634) ve Hz. Ömer'in (ö. 23/644) hilâfetini kabul etmekle⁵² diğer Şîî fırkalardan ayrılmaktadırlar.

⁴⁴ Tan, *İsmâîliyye'nin Teşekkül Süreci*, s. 1.

⁴⁵ Gazzâlî, *Fedâihü'l-Bâtıniyye*, s. 12.

⁴⁶ İbn Hazm, *el-Fasl fi'l-milel ve'l-ehvâi ve'n-nihal*, I, 164.

⁴⁷ İlhan, "Bâtıniyye", s. 193.

⁴⁸ Bk. İbnü'l-Murtazâ, *Bâbu zikri'l-Mu'tezile min kitâbi'l-Münye ve'l-emel fi şerhi kitâbi'l-Milel ve'n-nihal*, s. 36; Tan, *İsmâîliyye'nin Teşekkül Süreci*, s. 1; İlhan, "Bâtıniyye", s. 193; Ayrıca bu grubun sapkın düşünceleri için bk. Nevbahtî, *Firaku's-Şîa*, s. 79 vd.

⁴⁹ Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, I, 153-154; İbnü'n-Nedim, *el-Fihrist*, s. 253; el-Ekva', *ez-Zeydiyye*, s. 11; Ayrıca bk. Fığlalı, *Çağımızda İtikadî İslam Mezhepleri*, s. 123.

⁵⁰ Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, I, 163.

⁵¹ Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, I, 154.

⁵² Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, I, 129-130.

Bu grubun Zeydiyye şeklinde isimlendirilmesi -her ne kadar fûrû-i fıkhıta İmam Zeyd'i takip etmeseler de- Zeyd b. Ali'nin (ö. 122/740) görüşleri ve imâmetini kabul etmelerinden kaynaklanmaktadır.⁵³ Bu durum diğer mezheplerin aksinedir. Örneğin Hanefî dendiğinde İmam Ebû Hanîfe'ye veya Şâfiî dendiğinde İmam Şâfiî'ye fûrû-i fıkhıta tabi olanlar kastedilirken, Zeydîler'de ise Zeydî dendiğinde fûrû-i fıkhıta değil, imâmet konusunda İmam Zeyd'e tabi olanlar ifade edilmektedir.⁵⁴ Bazı araştırmacılara göre ise Zeydîlerin İmam Zeyd'e nispeti sadece iftihar amaçlıdır.⁵⁵

Zeydiyye isimlendirmesi, İmam Zeyd veya onun tabileri tarafından yapılmış bir adlandırma olmayıp Benî Ümeyye yöneticilerinin Zeyd b. Ali taraftarlarına vermiş olduğu isimdir. Abbâsî yöneticileri ise bu grubu Aleviyye olarak isimlendirmiştir.⁵⁶ Hamîdüddin, Zeydiyye kelimesinin tarihi süreç içerisinde farklı anlamlarda kullanıldığını ifade etmektedir. Ona göre Zeydî kelimesi, ilk dönemde Zeyd b. Ali ile beraber huruc edenler için kullanılırken bir sonraki dönemde ise Ehl-i beyt'ten herhangi bir imamla birlikte başkaldıran Şîa için kullanılmıştır. İlk iki dönemde de Zeydî kelimesi imamlara tabi olanları ifade etmek için kullanılmışken hicri 6-7. yüzyılın başlarından itibaren Ehl-i beyt imamları için de kullanılmaya başlanmıştır. Günümüzde ise Zeydî isimlendirmesi Zeyd b. Ali'yi takip edenler için kullanılmaktadır.⁵⁷

B. Zeydiyye'nin İmâmet Anlayışı

Zeydîler imâmetin Ehl-i beyt'e has olduğuna inanmakla birlikte, imama inanmayı dinî bir vecibe olarak görmeyip imamı kabul etmeyenlere karşı düşmanlık gütmemiş, onları fisk ve sapkınlıkla itham etmemişlerdir.⁵⁸ Zeydîler Hz. Ali'nin, Hz. Ebû Bekir (ö. 13/634) ve Hz. Ömer'den (ö. 23/644) daha faziletli olduğuna inansalar da ikisinin de hilafetini kabul etmişler⁵⁹ ve Hz. Ali'nin kendi rızasıyla hilafeti onlara

⁵³ Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, I, 129.

⁵⁴ el-Ekva', *age.* s. 11.

⁵⁵ Bk. el-Fudaylî, *ez-Zeydiyye alâmâtun ve efkâr*, s. 2; Hamîdüddin, *ez-Zeydiyye kırâatun fi'l-meşrû' ve bahsün fi'l-mükevvinât*, s. 93; el-Me'ğazî, "ez-Zeydiyye el-fikh", II, 1535; el-Ömerî, "el-Hâdeviyye evi'l-Hâdeviyye", IV, 3051.

⁵⁶ Bk. el-Me'ğazî, "ez-Zeydiyye el-fikh", II, 1536.

⁵⁷ Hamîdüddin, *age.* s. 107-108.

⁵⁸ Hamîdüddin, *ez-Zeydiyye kırâatun fi'l-meşrû' ve bahsün fi'l-mükevvinât*, s. 129.

⁵⁹ Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, I, 129-130.

biraktığını söylemişlerdir. Ancak Emevî ve Abbâsî hilafetini kabul etmemiş ve imâmetin Fâtıma evlatlarının hakkı olduğunu savunmuşlardır. Bundan dolayı Zeydîler, Şîa olarak adlandırılmıştır.⁶⁰

Zeyd b. Ali'nin (ö. 122/740) hurucundan önce siyaset ön planda olduğundan Şîi gruplar tam olarak belirginlik kazanmamış ve tek bir bakış açısının olduğu bu dönemde insanlar gruplara ayrılmamıştır. Fakat Zeyd'in hurucundan sonra imâmetin verâset yoluyla olduğuna inanan ve inanmayanlar şeklinde iki grup ortaya çıkmıştır. Zeydîler imâmetin verâset yoluyla olmadığına inanırken İmâmiyye ve İsmâiliyye gibi diğer Şîi gruplar ise imâmetin verâset yoluyla olduğunu iddia etmişlerdir.⁶¹

Zeydiyye'nin itikadî ya da amelî bir mezhep olmaktan öte siyasî bir mezhep olduğu ifade edilmektedir.⁶² Nitekim “Zeyd b. Ali'nin 122/740 yılında Hişam b. Abdilmelik'in halifeliği döneminde ayaklanmasından itibaren Hasan ve Hüseyin oğullarının etrafında toplanan ilk Şîa; iktidara karşı fiili direniş yolunu tercih edenler (ilk Zeydiyye) ve iktidara karşı pasif direnişi seçenler (ilk İmâmiyye) olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Bu nedenle Zeydiyye'nin ilk ortaya çıkışı da ilk Şîa'da olduğu gibi fikri temele dayalı olmaktan ziyade siyasî orijinli olmuştur”⁶³ şeklindeki tespitler, söz konusu siyasî karakteri doğrular niteliktedir. Ancak doğuş dönemi göz önünde bulundurulduğunda bu söylem doğru olmakla birlikte, ilerleyen süreç içerisinde Zeydiyye'nin siyasî yönünün yanında itikadî ve fikhî yönünün de ön plana çıktığı görülmekte, bu durum günümüzde itikatta ve fıkhıta kendine has anlayışı olan bir mezhep olduğunu söyleyemeyi mümkün kılmaktadır.

Sünnî kaynaklara bakıldığında Eş'arî (ö. 324/935) ve Şehristânî'nin (ö. 548/1153) Zeydiyye mezhebini “Şîa” başlığı altında ele aldıkları görülmektedir.⁶⁴ Buna karşın Bağdâdî ve İbn Kemal Paşa konuyu “Râfizî” başlığı altında ele almışlardır. Ancak Bağdâdî, Râfizîlik ile sapık fırkaları kast ederken İbn Kemal, Râfizîyye'yi Şîa ile eş anlamda kullanmıştır.⁶⁵ Ebû Zehre ise Zeydîleri

⁶⁰ Gülpaygânî, *Kelâmi Fırkalar ve Mezhepler*, s. 40.

⁶¹ Hamîdüddin, *age.* s. 153-154.

⁶² Yücel, “Fıkıh Usûlü'nde Zeydiyye-Mu'tezile Etkileşimi”, s. 257.

⁶³ Ümit, *Zeydiyye Mu'tezile Etkileşimi ve Kâsım er-Ressî*, s. 31.

⁶⁴ Bk. Eş'arî, *Makâlât*, I, 129; Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, I, 153.

⁶⁵ Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-fırak*, byy. bty. s. 40; İbn Kemal Paşa, *Hamsu resâil fi'l-fırak ve'l-mezâhib*, s. 94 vd.

“mütekaddim” ve “müteahhir” olmak üzere iki gruba ayırmakta; mütekaddim Zeydîlerin Hz. Ebû Bekir (ö. 13/634) ve Hz. Ömer’in (ö. 23/644) imâmetini kabul ettiklerini ve Râfîzî olmadıklarını, müteahhir olan Zeydîlerin ise Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer’in imâmetini kabul etmediklerini ve Râfîzî olduklarını söylemektedir. Ebû Zehre’ye göre günümüzde Yemen’de bulunan Zeydîlerin görüşleri mütekaddimûn Zeydîler’e daha yakındır.⁶⁶

Zeydîlerin imâmetin Ehl-i beyt’e has olduğuna inanmakla birlikte, imama inanmayı dinî bir vecibe olarak görmeyip imamı kabul etmeyenlere karşı düşmanlık gütmemesinde Zeyd b. Ali’nin (ö. 122/740) imâmet konusundaki görüşlerinin büyük etkisi vardır. Nitekim Zeyd b. Ali’ye göre, Hz. Ali (ö. 40/661) sahabenin en faziletlisidir ve Hz. Ebû Bekir’in halife seçilmesi, maslahata binaen yapılmış bir tercihtir. Bu tercihin sebebi, Hz. Peygamber zamanında yapılan savaşların üzerinden henüz uzun bir zaman geçmediği için Hz. Ali’nin kılıcı üzerinde Kureyş ve diğerlerinin kanının kurumamış olmasıdır. Bunların kin ve intikam arzuları ilk günkü gibi devam ettiğinden dolayı kalpleri Hz. Ali’ye tamamen meyletmemiş ve ona itaat etmek istememişlerdir. Bu gibi durumları göz önünde bulunduran ashab da fitneyi engellemek ve halkın kalbini hoşnut tutmak maksadıyla hilâfeti Hz. Ebû Bekir’e vermiştir. Zaten bu konuda maslahata uygun düşen de yumuşak kişiliğiyle tanınan, sevilen, yaşça büyük olan, İslam’a girmedeki önceliğiyle ve Hz. Peygamber’e yakınlığıyla bilinen birinin hilafeti üstlenmesidir.⁶⁷

Zeydîlerin imâmet konusunda genel olarak Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer’e bakışları böyle olmakla birlikte Zeydîler arasında onlar hakkında şu iki görüş ön plana çıkmaktadır:

Birincisi; Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer’in Hz. Peygamber’le birliktelikleri onların bu hatasına keffaret olduğundan Hz. Ebû Bekir ve onunla birlik olan diğer sahabilere rıza göstermek gerekir.

⁶⁶ Bk. Ebû Zehre, *Târîhu’l-mezâhibi’l-İslâmiyye fî’s-siyâseti’l-akâidi ve târîhi’l-mezâhibi’l-fikhiyye*, s. 44.

⁶⁷ Bk. Şehristânî, *el-Milel ve’n-nihal*, I, 154.

İkincisi; Hz. Ebû Bekir (ö. 13/634) ve Hz. Ömer'in (ö. 23/644) Hz. Peygamber'le birliktelikleri bizim onlardan razı olmamızı gerekli kılmaktadır. Yapmış oldukları hatadan dolayı tevakkuf etmek gerekir.⁶⁸

Zeydîlerin sahabeye bakışını ifade etmesi bağlamında Hâdevî fikhının kurucusu ve Zeydî imamlardan olan İmam Hâdî'nin San'a halkına göndermiş olduğu risale önem arz etmektedir. İmam Hâdî risâlesinde “*Sahâbe ve Tâbiûn'dan hiç kimseye hürmette kusur göstermiyorum/göstermem... Kim bir mü'mine helal olduğuna inanarak söverse/ küfür ederse o bana göre kâfirdir. Kim ki haram olduğunu bildiği halde bir mü'mine küfür ederse bana göre o dalâlet ve sapıklık içerisindedir...*”⁶⁹ demek suretiyle sahâbeye bakış açısını ortaya koymuştur.

İmametın veraset yoluyla babadan oğula aktarılmasını kabul etmeyen Zeydîler imamda bulunması gereken bazı şartlar ileri sürmüşlerdir. Zeydîler bir kişinin imam olabilmesi için Fâtıma soyundan gelmesini yeterli görmemiş buna ilaveten imamın âkil-bâliğ erkek ve Müslüman olması, imamlık için gerekli bilgilere sahip, adil, cesur ve cömert olması, güçlü bir hafızaya sahip, zulme karşı başkaldıran yiğit, malları gerekli yerlere harcayacak, imamlık yaparken işleri aksatacak veya yapmasına engel teşkil edecek bir özrü bulunmaması ve insanların en faziletlisi veya ona yakın olmasını şart koşmuşlardır.⁷⁰ Bu şartları taşımadığı halde Fâtıma soyundan bir kişi, imâmeti iddia edip zalim hükümdara başkaldırıp savaşa bile Zeydîler tarafından bunun imâmeti kabul edilmemiştir.⁷¹

İmametın Fâtıma soyundan gelenlere hasredilmesi Zeyd b. Ali'nin (ö. 122/740) görüşü değildir. Bu görüş Zeydiyye mezhebine İmam Hâdî tarafından eklenmiş ve Zeydîlerce kabul görmüştür. Buna ilaveten Zeyd b. Ali kabul etmediği halde Hz. Ali, Hz. Fâtıma, Hasan ve Hüseyin'in peygamberler gibi mâsum oldukları ve bunların yapmış olduğu icmanın delil olduğu yine Zeydiyye mezhebine İmam

⁶⁸ Hamîdüddin, *age.* s. 96. Hamîdüddin, Zeydîlerin bu sahâbilerle kırgın/dargın olduklarını fakat gerek Ali gerekse onun soyundan gelen imamların bu sahâbiler hakkında kötü söz söylemedikleri için bu konu hakkında tevakkufu tercih ettiklerini ifade etmektedir. Bk. a.mlf., *ez-Zeydiyye kırâatun fi'l-meşrû' ve bahsün fi'l-mükevvinât.* s. 97.

⁶⁹ Bk. Hamîdüddin, *age.* s. 95.

⁷⁰ Sâhib b. Abbâd, *ez-Zeydiyye*, s. 181.

⁷¹ Bk. Şâyif Nu'mân, *el-İmam Hâdî*, s. 314.

Hâdî tarafından eklenip mezhepte kabul edildiği ifade edilmektedir.⁷² Bu bağlamda Yemen Hâdevî Zeydîleri Hz. Ali, Hz. Fâtîma, Hasan ve Hüseyin'in Hz. Peygamber gibi mâsum olduğunu ve bunların icmâsının delil kabul edildiğini, özellikle Hz. Ali'nin sözünün Kitap ve sünnet gibi değerlendirildiğini savunmakla birlikte,⁷³ Zeydiyye, bilhassa Sâlihiye ve Bütriyye kolunda görüldüğü üzere, Şîf gruplar içinde Ehl-i sünnet'e en yakın olan fırkadır.⁷⁴ Zira Hz. Ebû Bekir (ö. 13/634) ve Hz. Ömer'in hilâfetini kabul etmekte, imamların mâsum ve sözlerinin sünnet kapsamında delil olarak kabul edilmesini reddetmekte, takiyye, beda ve müt'a nikâhını câiz görmemektedirler. Öte yandan Zeydîler imâmet ve bazı itikad konularında Sünnîler'den ayrılmaktadır.

Zeydîler'e göre Hüseyin'den sonra imâmet sıfatına haiz olan ilk kişi Zeyd b. Ali'dir (ö. 122/740). Ondan sonra oğlu Yahya daha sonra ise bu iki imamın yolunu takip eden ve imâmet sıfatlarına haiz olup Hasan ve Hüseyin soyundan gelen kişilerdir.⁷⁵

Zeydîlerce Zeynelâbidîn kılıç çekip imamlığını ilan etmediğinden dolayı imam sayılmamıştır. Bu durum Hasan b. Ali için de söylenmektedir.⁷⁶ İmam en-Nâtık-Bilhak'ın (ö. 424/1033) Zeydî imamları ele aldığı eserinde Zeynelâbidîn'e yer vermemesi de bu hususu doğrulamaktadır.⁷⁷ Yine muhtemelen bu şarta bağlı olarak, Zeyd b. Ali (ö. 122/740), Hüseyinî olmasına rağmen Zeydîlik daha çok Hasenîler arasında rağbet görmüştür. Nitekim Hüseyinîler genellikle İmâmiyye'nin görüşünü benimseyerek başkaldırıcıyı reddetmiş ve her zaman temkinli davranıp hurûctan uzak durmaya çalışmışlardır.⁷⁸ Zeyd b. Ali şehadetiyle birlikte kendi yolunu takip edenler için yeni bir yol açmış ve onun açtığı bu yolu birçok imam devam ettirmiştir.⁷⁹

⁷² Bk. Şimâhî, *el-Yemen el-insân ve'l-hadâra*, s. 116, 118.

⁷³ el-Ekva', *age*, s. 32; Şimâhî, *el-Yemen el-insân ve'l-hadâra*, s. 117-118; el-Cühenî, *el-Mevsûatü'l-müeyyessere*, I, 79. Fakat konu hakkında Zeyd b. Ali'den de masumların beş kişi olduğunu belirten riayet bulunduğu ifade edilmektedir. Bk. Gündüz, *el-İmam Zeyd b. Ali el-Mecmû'u'l-Fıkhi Adlı Eseri ve İslâm Hukuk Düşüncesindeki Yeri*, s. 88.

⁷⁴ el-Ekva', *age*, s. 12; Fığlalı, *Çağımızda İtikadi İslam Mezhepleri*, s. 123.

⁷⁵ Sâhib b. Abbâd, *ez-Zeydiyye*, s. 160.

⁷⁶ Atalay, *Ehli sünnet ve Şîa*, s. 65.

⁷⁷ Nâtık-Bilhak, *el-İfâde fî târihi'l-eimmeti's-Sâde*, s. 39.

⁷⁸ Yaşaroğlu, "Zeydiyye'nin İmamet Görüşü ve Diğer Bazı Mezheplerle İlişkileri", s. 122.

⁷⁹ Şâyif Nu'mân, *el-İmam Hâdî*, s. 313-314.

II. ZEYDÎ FIRKALAR

Başta imâmet olmak üzere bazı konulardaki görüş ayrılıkları Zeydiyye içinde Cârüdiyye, Bütriyye ve Cerîriyye/Süleymâniyye gibi çeşitli itikadî grupların ortaya çıkmasına yol açmıştır. Yine fıkıhta Hâdeviyye fikhına tabi olan Zeydîler arasında meydana gelen tartışmalardan dolayı fıkıhta Hüseyniyye, Muhteria ve Mutarrafiyye grupları oluşmuştur. Cîl ve Deylem bölgelerindeki Zeydîler ise fıkıhta Kâsımiyye ve Nâsiriyye olmak üzere iki gruba ayrılmıştır.⁸⁰

Hâdeviyye fırkası dışındaki Zeydîler zamanla Zeyd b. Ali'nin (ö. 122/740) benimsediği ilkelerden uzaklaşmış, Hz. Ebû Bekir (ö. 13/634) ve Hz. Ömer'in hilafetini kabul etmeyip Hz. Osman'dan (ö. 35/656) teberri etmiş ve Râfizîlerde olduğu gibi ric'at ve imamların mâsum olduğu görüşünü benimsemişlerdir.⁸¹ Bazı kaynaklarda ise Zeydîlerin, Hz. Osman'ın hilafetini kabul etmekle birlikte bazı uygulamalarından dolayı onu eleştirdikleri bilgisi bulunmaktadır.⁸²

Kaynak eserlerde Zeydiyye mezhebine mensup birçok kelimî fırka zikredilmektedir. Bu fırkaların sayısı hakkında farklı yaklaşımlar bulunmaktadır. Örneğin; Eş'arî (ö. 324/935), Zeydî fırkalarının Cârüdiyye, Süleymâniyye, Bütriyye, Nuaymiyye ve görüşlerini zikrettiği halde isimlerini belirtmediği iki fırka ile birlikte toplam altı fırka⁸³ olduğunu ifade ederken, Şehristânî (ö. 548/1153) ise bunların Cârüdiyye, Süleymâniyye ve Bütriyye olmak üzere üç fırka olduğunu belirtmektedir.⁸⁴ Bu iki müellif dışında Zeydî fırkaların, sekiz, altı ve dört olduğunu ifade eden müellifler de bulunmaktadır.⁸⁵ Bu başlık altında Zeydî fırkalar içerisinde en meşhur olan Cârüdiyye, Süleymâniyye ve Sâlihiyye/Bütriyye olmak üzere üç fırka hakkında bilgi verilecektir.

⁸⁰ Eymen, *Târîhu'l-mezâhibi'd-diniyye fî bilâdi'l-Yemen hatta nihâyeti'l-karni's-sâdis el-hicri*, s. 219-20, 241-242; Ekva', *ez-Zeydiyye neş'etuhâ ve mu'tekaduhâ*, s. 84-95.

⁸¹ el-Cühenî, *el-Mevsûatü'l-müeyssere*, I, 76; Ayrıca bk. Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, I, 156.

⁸² Bk. el-Kisvânî, *el-Mevsûatü's-şâmile li'l-firaki'l-muâsire fi'l-âlem*, s. 148; el-Cühenî, *el-Mevsûatü'l-müeyssere*, I, 79.

⁸³ Bk. Eş'arî, *Makâlât*, I, 132-137.

⁸⁴ Bk. Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, I, 156.

⁸⁵ Bk. Ahmed Şevkî, *el-Hayâtü's-siyâsiyye ve'l-fikriyye li'z-Zeydiyye fi'l-meşriki'l-İslâmî*, s. 82-83; el-Ekva', *ez-Zeydiyye neş'etuhâ ve mu'tekaduhâ*, s. 22.

A. Cârûdiyye

Ebü'l-Cârûd Ziyâd b. Münzir'in (ö. 150/767?) müntesiplerinin oluşturduğu fırkadır. Muhammed Bâkır ve oğlu Ca'fer es-Sâdık'a öğrencilik yapmış olan Ebü'l-Cârûd daha sonra Zeydiyye mezhebine geçmiştir.⁸⁶ Ebü'l-Cârûd'un görüşlerini benimsedikleri için bu gruba Cârûdiyye denilmiştir.⁸⁷ Bu fırkaya göre Hz. Peygamber, vasfen Hz. Ali'yi tarif ederek onun imâmetine işaret etmiş fakat ismini belirtmemiştir.⁸⁸ Hz. Ali'nin (ö. 40/661) imâmetini kabul etmeyip Hz. Ebû Bekir'i (ö. 13/634) halife seçenler küfre düşmüşlerdir. İmâmet, Hasan ve Hüseyin'in soyundan devam etmektedir.⁸⁹ Bazı eserlerde Cârûdiler'de gaybet inancı olduğu söylenirse⁹⁰ de İbnü'l-Murtazâ bunun doğru olmadığını ifade etmektedir.⁹¹ Bu fırkaya göre Ehl-i beyt imamlarının ilimleri kesbî olmayıp vehbîdir. Bu ilimler gönülden gönüle aktarıldığından dolayı imamların bu ilimleri öğrenmeleri için ilim tahsil etmelerine gerek yoktur.⁹²

Cârûdiyye fırkası her ne kadar Zeydiyye mezhebinden sayılsa da aşırılığıyla bilinen bir mezheptir. Cârûdiyye fırkası aşırı görüşlerinden dolayı Ğulâtu'ş-Şîa'dan sayılmış ve Zeydiyye mezhebinden daha çok İmâmiyye mezhebine yakın olduğu için İmâmiyye mezhebi ile Cârûdiyye fırkası aynı düzlemde değerlendirmeye tabi tutulmuştur.⁹³ Hicri üçüncü asra kadar Cârûdiyye mezhep görüşleri Zeydiyye içerisinde ağırlık kazanırken bazı muteahhir Yemen Zeydî imamlar Cârûdiyye'nin temel görüşlerinde bir kısım değişiklikler yapmışlardır.⁹⁴

el-Ekva', Yahyâ b. Hamza'dan (ö. 749/1349) "Zeydî fırkalardan Cârûdiyye dışında sahabeyi hataya düşmekle ve fasıklıkla itham eden hatta bazı rivâyetlere göre

⁸⁶ Ahmed Şevkî, *el-Hayâtü's-siyâsiyye ve'l-fikriyye li'z-Zeydiyye*, s. 84.

⁸⁷ Eş'arî, *Makâlât*, I, 133.

⁸⁸ Mustafa el-Hilmi, *eş-Şîatu'z-Zeydiyye ve ârâu Zeyd b. Hüseyin fi'l-imâmet*, (makale) <http://www.alukah.net/Sharia/0/42222/> 01.03.2017; Ahmed Şevkî, *age.* s. 84.

⁸⁹ Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, I, 157; Eş'arî, *Makâlât*, I, 133.

⁹⁰ Bk. es-Sübhânî, *Buhûs fi'l-Milel ve'n-nihal*, VII, 453-454.

⁹¹ İbnü'l-Murtazâ, *Bahrü'z-zehhâr*, I, 34; el-Ekva', *age.* s. 23-24; Fuâd Seyyid, *Târîhu'l-mezâhibi'd-diniyye*, s. 221.

⁹² Ahmed Şevkî, *age.* s. 85; Mustafa el-Hilmi, *age.* <http://www.alukah.net/Sharia/0/42222/> Erişim tarihi 01.03.2017.

⁹³ Bk. el-Kisvânî, *el-Mevsûatü'ş-şâmile*, s. 150-151; http://www.alrased.net/main/articles.aspx?selected_article_no=5237&search=1. Erişim tarihi: 03.03.2017; el-Ekva', *age.* s. 23-24;

⁹⁴ Ali, "ez-Zeydiyye Mezheb", *el-Mevsûatu'l-Yemeniyye*, II, 1545-1546.

bir kısım sahabeyi tekfir eden başka bir fırkanın bulunmadığını⁹⁵ nakletmektedir. Hicri ikinci asırdan sonra Cârûdiyye fırkası dışında diğer Zeydî fırkalardan bir eser kalmadığı gibi neredeyse bu fırkalara mensup olan da bulunmamaktadır.⁹⁶ Zeydîler'e muhalif görüşleri savunmasına rağmen bu fırkanın Zeydiyye mezhebi içerisinde sayılma sebebi olarak bunların Zeyd b. Ali'nin (ö. 122/740) imâmetini kabul edip kendilerini bu mezhebe nispet etmeleri gösterilebilir.

Zeyd b. Ali'nin *el-Mecmu'* adlı eserinin ravisi olan Ebû Hâlid el-Vâsitî, Fudayl b. Zübeyr er-Ressân ve Mansûr b. Ebi'l-Esved gibi Zeydî âlimlerin bu firkaya mensup oldukları ifade edilmektedir.⁹⁷

B. Süleymâniyye/Cerîriyye

Süleyman b. Cerîr'in (ö. 187/803?) görüşleri etrafında toplanan gruba verilen isimdir. Ona göre imâmet şûra yoluyla belirlenir. Müslümanların seçkinlerinden Ehl-i hâl ve'l-akd olan iki kişinin akdiyle de imam seçilebilir. Bu bağlam da İmam Hâdî, imamın halk tarafından seçim yoluyla tespit edilmesini savunan Süleyman'ı cehaletle suçlayıp eleştirmekte ve onun bu görüşünü reddetmektedir. Kendi görüşünü teyit etmek için ise dedesi Kâsım er-Ressî'den rivayette bulunmaktadır.⁹⁸ Yine bu firkaya göre efdâl (en üstün) olmasına rağmen mefdûlün (daha az üstün) imâmeti geçerlidir. Bundan dolayı Süleyman b. Cerîr, Hz. Peygamber'den sonra en faziletli kişi Hz. Ali (ö. 40/661) olmasına rağmen Hz. Ebû Bekir (ö. 13/634) ve Hz. Ömer'in imâmetini kabul etmektedir. Fakat ona göre ümmet, bunları halife seçmekle fisk derecesine varmayan hataya düşmüştür. Süleyman, bazı eylemlerinden dolayı Hz. Osman'ı (ö. 35/656), Hz. Ali ile savaştıkları için Hz. Aişe (ö. 58/ 678), Talha b. Ubeydullah (ö. 36/656) ve Zübeyr b. Avvâm'ı (ö. 36/656) küfürle itham etmiş, Râfîzîleri de takiyye ve bedadan dolayı sapkınlıkla suçlamıştır.⁹⁹

Büyükkara, Hârûn Reşid döneminde Zeydiyye ismi ile tanınan bir oluşumun, geleneksel Zeydiyye'nin çok iyi bilinen görüşlerine tamamen ters bir tutum içinde

⁹⁵ Bk. el-Ekva', *age*. s. 24.

⁹⁶ Hamîdüddin, *age*. s. 110.

⁹⁷ Ahmed Şevkî, *el-Hayâtü's-siyâsiyye ve'l-fikriyye li'z-Zeydiyye*, s. 86.

⁹⁸ Bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, II, 387-388.

⁹⁹ Bk. Eş'arî, *Makâlât*, I, 135-136; Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, I, 159; Fuâd Seyyid, *Târîhu'l-mezâhibi'd-diniyye*, s. 222-223; Mustafa el-Hilmi, *age* <http://www.alukah.net/Sharia/0/42222/> Erişim tarihi 01.03.2017.

olduğunu ve söz konusu Zeydîlerin “zalim idareye karşı huruc” düşüncesini kesinlikle taşımadığını ifade etmektedir. Büyükkara, bu yeni Zeydîler içerisinde en tanınmış sima olarak ise Süleymânîyye/Cerîriyye fırkasının kurucusu olan Süleyman b. Cerîr’i zikretmektedir. Onun saraya yakın bir kişi olduğunu, vezir Yahya el-Bermekî’nin sarayda tertip ettiği münazaralarda önde gelen katılımcılar arasında bulunduğunu belirten Büyükkara, onun bir münazara sırasında Hişam b. Hakem (ö. 153/770) ile tartışırken konuyu özellikle ve kasıtlı imama itaat meselesine getirdiğini, böylelikle Hişam’ı tuzağa düşürmeye çalışmış olduğunu ifade etmektedir. Yine İsfehânî’den kaydettiği bir rivâyete göre Süleyman b. Cerîr, Fas’da bir devlet kurmayı başaran Hasan Oğulları’ndan İdris b. Abdullah’ı öldürmek için devlet emriyle Fas’a gönderilen kişiler arasındadır ve İdris’i zehirleyip öldürdükten sonra Irak’a geri dönmüştür. Nakledilen rivâyetler göz önünde bulundurulduğunda Süleyman b. Cerîr’in geleneksel Zeydî anlayış dışında kalan bir şahsiyet olduğu, Süleyman ve grubuna Zeydî denilmesini gerektirecek tek hususun ise muhtemelen onun ilk halifeler hakkındaki görüşü olduğu söylenmiştir.¹⁰⁰

C. Sâlihiyye/Bütriyye

Bu grup, Hasan b. Sâlih’in (ö. 168/784-85) görüşlerini benimsemelerinden dolayı Sâlihiyye, Kesîrünevâ el-Ebter’in (ö. 169/785-86) görüşlerini benimsemelerinden dolayı da Bütriyye, Betriyye ve Ebteriyye şeklinde adlandırılmıştır.¹⁰¹ Bazı araştırmalarda Hasan b. Salih ile Kesîrünevâ’nın aynı kişi olduğu ifade edilse de Şehristânî bunların farklı kişiler olduğunu ve her iki grubun aynı görüşü benimsediğini belirtmektedir.¹⁰²

Bazı eserlerde Nevbahtî’den naklen Kesîrünevâ’nın ashâbı arasında Süfyân es-Sevrî, Şerîk b. Abdullah, İbn Ebî Leylâ, Muhammed b. İdris ve Mâlik b. Enes gibi önemli âlimlerin bulunduğu ifade edilse¹⁰³ de bu bilgiler doğru değildir. Zira Nevbahtî, Hz. Peygamber’in vefatından sonra ortaya çıkan fırkaları sayarken on altıncı fırka başlığı altında Şukkâk, Betriyye ve Ashâbü’l-hadîsî saymaktadır.

¹⁰⁰ Bk. Büyükkara, *İmamet Mücadelesi ve Haşimoğulları*, s. 43-44.

¹⁰¹ Bk. Şehristânî, *el-Milel ve’n-nihal*, I, 161; Eş’arî, *Makâlât*, I, 136; el-Ekva‘, *ez-Zeydiyye neş’etuhâ ve mu’tekaduhâ*, s. 27-28.

¹⁰² Şehristânî, *el-Milel ve’n-nihal*, I, 161; Ahmed Şevkî, *age.* s. 87.

¹⁰³ Bk. Ahmed Şevkî, *age.* s. 87.

Yukarıda isimleri geçen âlimleri ashabü'l hadisin temsilcileri arasında saymakta ve bunların Kesîrünnevâ'nın ashabından olduğunu gösteren veya işaret eden herhangi bir ibare kullanmamaktadır.¹⁰⁴

İbn Nedîm, Hasan b. Salih'in önde gelen büyük Zeydî âlim ve mezhepte önemli bir kişi olduğunu belirtmektedir. Ayrıca fakih ve kelim âlimi olan Salih'in *Kitâbü't-tevhîd*, *Kitâbü imâmeti veledi Fâtıma* ve fıkıh alanında *Kitâbü'l-Câmi'* adlı eserlerinin bulunduğunu ifade etmektedir.¹⁰⁵

İmam Zeyd b. Ali'nin (ö. 122/740) oğlu İsa b. Zeyd'in Kûfe'ye geldiğinde Salih'in evinde kaldığı ve Salih'in kızıyla evlendiği bilgileri bulunmaktadır. Ayrıca Salih'in İsa'nın hem arkadaşı hem de veziri olduğu ve kendi aralarında ilmî konuları müzakere ettikleri, birlikte hac yaptıkları da ifade edilmektedir.¹⁰⁶ Tüm bu bilgiler doğrultusunda Salih'in temsil etmiş olduğu Sâlihiyye fırkasının Zeydî fırkalar içerisinde Ehl-i sünnete en yakın olmasının, bu beraberlikten kaynaklandığı söylenebilir. Zira Salih'in İsa b. Zeyd ile yakın dostluğu ve onunla yapmış olduğu ilmi müzakereler sayesinde İmam Zeyd'in imâmet ve diğer konular hakkındaki görüşlerine sahih bir şekilde ulaşmada diğerlerine nispeten önemli bir ayrıcalığa sahip olduğu ifade edilebilir.

Bütriyye ve onunla aynı görüşte olan Sâlihiyye fırkalarına göre Hz. Ali, Hz. Peygamber'den sonra en üstün kişi ve imâmete en layık olandır. Fakat imâmeti kendi rızasıyla Hz. Ebû Bekir (ö. 13/634) ve Hz. Ömer'e teslim ettiği için bu ikisine yapılan biatta hata yoktur.¹⁰⁷ Hz. Osman'ın (ö. 35/656) Müslüman mı yoksa kâfir mi olduğu hakkında tevakkuf esastır. Fakat kaynaklarda Hasan b. Sâlih'in Hz. Osman'dan (ö. 35/656) teberri ettiği rivâyet edilmektedir. Bu grup efdâlin rızası olması koşuluyla mefdülün imâmetini câiz görmektedir. Genel olarak imâmet konusunda Süleymâniyye fırkasıyla aynı görüşü benimsemişlerdir.¹⁰⁸ Kûfe menşeli

¹⁰⁴ Bk. Nevbahtî ve Kummî, *Firaku'ş-Şîa*, s. 20.

¹⁰⁵ İbnü'n-Nedim, *el-Fihrist*, s. 253.

¹⁰⁶ Bk. Ahmed Şevkî, *age*, s. 88.

¹⁰⁷ Bk. Eş'arî, *Makâlât*, I, 136; Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, I, 161.

¹⁰⁸ Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, I, 161; Eş'arî, *Makâlât*, I, 137.

olan Bütriyye fırkasının görüşleri Ehl-i hadis ve Sünnî fukahâyâ yakınlığıyla bilinmektedir.¹⁰⁹

Yukarıda zikredilen üç fırka, İslâm topluluğuna mensup olanlardan büyük günah işleyenlerin cehennemde ebedi kalacakları ve Hz. Ali'nin yaptığı savaşlarda haklı olduğu, ona muhalefet edenlerin ise hataya düştükleri konusunda görüş birliği içerisindedirler.¹¹⁰ Bu mezhepler arasında Zeyd b. Ali'nin (ö. 122/740) görüşlerine en yakın olan Sâlihiyye/Bütriyye ve Süleymâniyye fırkalarıdır.¹¹¹ Zaman içerisinde bu fırkalar arkalarında iz bırakmadan yok olup gitmişlerdir. Günümüz Yemen Zeydîleri arasında bu fırkaların kelâmî görüşleri bulunmamaktadır. Akâid konularından ziyade Zeydîleri diğer İslâmî fırkalardan ayıran, Zeyd b. Ali'nin imâmeti, zulme karşı huruc/baş kaldırı, imâmetin verâset yoluyla olmadığı, Hz. Ali'nin en üstün olup imâmete en layık olduğu ve imâmetin Hasan ve Hüseyin soyundan devam edeceği görüşleridir.¹¹²

Şîî mezhepler içerisinde Ehl-i sünnet'e en yakın Zeydiyye mezhebidir. Bunun başlıca sebepleri arasında, Zeydîlerin diğer Şîî fırkaların aksine Hz. Ebû Bekir (ö. 13/634) ve Hz. Ömer (ö. 23/644) konusundaki görüşleri en önemli etkidir. Buna ilaveten Zeydî hukukunun büyük oranda Sünnî mezheplerle benzerlik arz etmesi de gösterilebilir. Ayrıca, tarihin hiçbir döneminde Yemen Zeydiyyesi'nin Şîî bir karaktere bürünmediği her ne kadar nazarî anlamda sağlam Şîî bağlara sahip olsalar da birlikte yaşadıkları Sünnîler'le uyumlu halde bulunma yönünde bir irade sergiledikleri¹¹³ yönünde yapılan tespit de Şîî mezhepler içerisinde Ehl-i sünnet'e en yakın mezhebin Zeydiyye olduğunu teyit etmektedir. Fakat kelâmî konularda Mu'tezile ile aynı görüşleri benimsemelerinden dolayı Sünnîler'in Mu'tezile'ye karşı yönelttikleri eleştiriler aynı şekilde Zeydîler'e de yöneltilmiştir. Öte yandan İran desteğiyle Yemen devletiyle çatışmakta olan Hûsî hareketinin, İran ile olan siyasî birlikteliğin onları İmâmiyye görüşünü benimsemeye sevk ettiği ifade edilmektedir.

¹⁰⁹ Ali, “ez-Zeydiyye Mezheb”, II, 1545-1546.

¹¹⁰ Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-fırak*, s. 34-35; Eş'arî, *Makâlât*, I, 140; Ebû Zehre, *Târîhu'l-mezâhibi'l-İslâmiyye*, s. 43.

¹¹¹ el-Ekva', *ez-Zeydiyye neş'etuhâ ve mu'tekaduhâ*, s. 29.

¹¹² Bk. Ca'fer es-Sübhânî, *Buhûs fi'l-Milel ve'n-nihal*, VII, 457-458.

¹¹³ Büyükkara, “Sosyal, Siyasî ve Dinî Yönleriyle Yemen Hûsî Hareketi”, s. 120, 150.

Nitakim Hûsî hareketinin lideri Hüseyin el-Hûsi'nin Zeydîler tarafından tekfir edildiğine dair bilgiler de bu grubun Zeydî bir hareket olmadığını göstermektedir.¹¹⁴

Günümüzde Zeydiyye mezhebi varlığını Yemen'de devam ettirmektedir. Diğer bölgelerde bulunan Zeydîler de bir yolla kendilerini Yemen'le irtibatlandırmışlardır. İdrîsîler'in (789-985) kuruluşunda Fas'ta bulunan Zeydîler devletin yıkılışıyla birlikte bu bölgede yok olmuşlardır.¹¹⁵ Devletin yıkılmasının sonucu bölgede ilmi bir hareketin olmayışı fikri oluşuma da engel olmuştur. Tüm bunlara ilaveten Zeydîlerin o dönemde düşmanlarının çok oluşu da bölgede bu mezhep müntesiplerinin yok oluşunu hızlandırmıştır. Aynı şekilde kendilerini bir arada tutacak imamlarının olmamasından dolayı Irak'taki Zeydîler varlıklarını sürdürmemişlerdir. Kuzey İran, Deylem, Taberistan ve Kazvin deniz sahilindeki Zeydîler de hicri X. asırla birlikte yok olmuşlardır. Zeydîlerin Hindistan'da varlıkları söz konusu olmakla birlikte burayla alakalı elimizde sadece Ali b. Mûsâ er-Rizâ'nın soyundan gelen Mehdi er-Rizâ'nın olduğu bilgisinden başka bir malumat bulunmamaktadır. Bu kişi halen Almanya'da yaşamaktadır. Almanya Muenster Üniversitesi Öğretim Üyesi Prof. Dr. Muhammed Kalisch onun öğrencisi olup burada Ehl-i beyt imamlarının fikirlerini yaşatmak için "İmam Zeyd b. Ali Enstitüsü" kurmuştur.¹¹⁶

Hâdevî fikhının kurucusu olan İmam Hâdî-İlelhak'la (ö. 298/911) birlikte 284 (897)'den 1382 (1962) yılına kadar Zeydiyye mezhebinin en önemli merkezi olan Yemen'de Zeydî imamlar devleti yönetmişlerdir. Yaklaşık on bir asır boyunca Zeydî imamlar bu devleti ellerinde bulundurmuşlardır ki bu da Ehl-i beyt'in iktidarda olduğu en uzun yönetim süresidir.¹¹⁷ Yemen'de 1962'yılında yapılan ihtilalle, son imam Muhammed el-Bedr b. Ahmed b. Yahyâ Hamîdüddin ailesinin hâkimiyetine son verilerek cumhuriyet ilan edilmiştir.¹¹⁸ Bu sistemde yöneticilerin çoğu Zeydiyye mezhebine mensup olmalarına rağmen kendi mezheplerinin yayılması için özel bir

¹¹⁴ Bk. <http://www.islamist-movements.com/25710> Erişim tarihi 01. 03. 2017.

¹¹⁵ Hamîdüddin, *ez-Zeydiyye kırâatun fi'l-meşrû' ve bahsün fi'l-mükevvinât*, s. 148.

¹¹⁶ Bk. Hamîdüddin, *age.* s. 148. Muhammed Kalisch için bk. <https://www.timeturk.com/tr/2008/10/25/muhammed-sven-kalisch-kimdir.html> Erişim tarihi 18.11.2018.

¹¹⁷ http://www.alrased.net/main/articles.aspx?selected_article_no=5237&search=1. Erişim tarihi: 01.03.2017

¹¹⁸ Öz, Mustafa, "Zeyd b. Zeynelâbidîn ve Zeydiyye", s. 51.

çaba içerisinde girmemiş, aksine eski yönetim aleyhine çalışmışlardır. Hatta bu dönemde baskılardan kurtulmak için Ehl-i beyt mensuplarının gizlenmek zorunda kaldıkları söylenilmektedir.¹¹⁹

Yemen'deki Zeydî nüfuz resmi rakamlarla belirtilmediği için ülke nüfuzunun yüzde otuz-otuz beşinin Zeydî olduğu tahmin edilmektedir. Bazı kaynaklarda ise Yemen'de Zeydiyye nüfuzunun yüzde kırk beş olduğu bilgisi bulunmaktadır.¹²⁰ Zeydîler Yemen'in kuzeyinde San'a, Sâde, Hacce ve Dımar şehirlerinde yoğun bir şekilde yaşamaktadırlar. Yemen'in orta ve güney kesiminde ise Şâfîiler bulunmaktadır.¹²¹

III. ZEYDÎ FIKHI

A. Zeydî Fıkının Zeyd b. Ali'ye Nispeti

Konuya başlamadan önce şunu belirtmek gerekir ki, günümüzde Zeydiyye olarak bilinen mezhebin fikhî görüşlerinin tamamı Zeyd b. Ali'ye (ö. 122/740) ait değildir. Zeydiyye, bu mezhep müntesiplerinin fikhî, kelimî ve siyâsî görüşlerini ifade eden üst bir isimlendirmedir. Bundan dolayı Zeydiyye isimlendirmesinden sadece Zeyd b. Ali'nin fikhinin anlaşılması yanlış olacaktır.

Zeydî fikhinin ilk nüvelerinin -aidiyeti ihtilafı olmakla birlikte- Zeyd b. Ali'nin *el-Mecmû'* adlı eseriyle atıldığı söylene de Zeydî fikhinin oluşumu Kâsım b. İbrâhim er-Ressî (ö. 246/860), Ahmed b. İsa (ö. 247/861), Muhammed Mansûr el-Murâdî (ö. 290/913), İmam Hâdî-İlelhak lakabıyla bilinen Yahya b. Hüseyin (ö. 298/911) ve el-Utrûş ve Nâsır lakabıyla bilinen Ebû Muhammed Hasan b. Ali (ö. 304/917) tarafından gerçekleştirilmiştir.¹²² Bundan dolayı Zeydî fikhinin oluşumunda bu imamların gayretleri önemli olmakla birlikte bunlar içerisinde Kâsım b. İbrâhim er-Ressî, Yahya b. Hüseyin ve Ebû Muhammed Hasan b. Ali'nin ön plana çıktığı ve mezhebin asıl kurucu imamlarının bunlar olduğu ifade edilmektedir. Zeydiyye içerisinde bu imamların isimlerine nispetle Kâsımiyye, Hâdeviyye ve Nâsriyye fikh

¹¹⁹ el-Kisvânî, *el-Mevsûatü's-şâmile*, s. 154.

¹²⁰ Bk. el-Kisvânî, *el-Mevsûatü's-şâmile*, s. 154.

¹²¹ http://www.alrased.net/main/articles.aspx?selected_article_no=5237&search=1.

Erişim tarihi: 01.03.2017

<http://www.aljazeera.com.tr/gorus/zeydilik-husiler-ve-el-kaide-yemende-neler-oluyor>

Erişim tarihi: 21.09.2017.

¹²² Bk. Yücel, "ez-Zeydiyye" (Fıkıh), *DİA*. XXXIV, s. 332.

ekollerinin bulunması da bunu teyit etmektedir. Bu ekollerden Hâdevîyye, Kâsımıyye'nin devamı ve geliştirilmiş şekli olup günümüze kadar varlığını sürdüren ve halen müntesipleri bulunan tek fırkadır. Diğer iki fırka ise zamanla yok olmuştur.¹²³

Önemli Şîî âlimlerden Câ'fer es-Sübhânî, Zeydî fikhının asıl kurucusunun Zeyd b. Ali (ö. 122/740) olmadığını bilakis onun yaşadığı bölgede o gün için onu diğer mezheplerden ayıran kendine özgü bir mezhebin bulunmadığını ifade etmektedir. Ayrıca Zeyd'in kendi döneminde yaşamış olan Tâbiîn ve bunlardan rivâyette bulunan âlimlerin, kendilerine ulaşan rivâyetlerden fetva vermekten, Hz. Peygamber'in hüküm verirken kullanmış olduğu metodu kullanmaktan ve bu kurallar doğrultusunda hüküm tahrîc etme ve sahabenin vermiş olduğu hükümler üzerine tahrîcte bulunmaktan fazla bir şey yapmadığını da ifade etmektedir. Tüm bunlar göz önünde bulundurulduğunda ise Zeyd b. Ali'nin (ö. 122/740) diğer mezheplerden ayrı, kendine has bir mezhebe sahip olduğu iddiasının uzak bir söylem olduğunu iddia etmektedir.¹²⁴

Zeyd b. Ali'nin o dönem için kendine has sistematik bir fıkıh anlayışının ve buna bağlı olarak bir fıkıh mezhebinin olmadığı kanaatimizce doğrudur. Bu tespitler doğrultusunda çatı isimlendirme olan Zeydî fikhının genel anlamda, Kâsım b. İbrâhim er-Ressî (ö. 246/860), Ahmed b. İsa (ö. 247/861), Muhammed Mansûr el-Murâdî (ö. 290/913), Yahya b. Hüseyin (ö. 298/911) ve Ebû Muhammed Hasan b. Ali el-Utrûş (ö. 304/917) gibi önemli Zeydî âlimler tarafından oluşturulduğunu söylemek mümkündür ve vakia da budur. Fakat şunu belirtmek gerekir ki Zeyd b. Ali (ö. 122/740) döneminde her ne kadar ona has bir mezhepten söz edilemese de onun hüküm çıkarmada kullanmış olduğu delil ve metotların, onun yolunu takip edenler için bir başlangıç ve asıl olduğu söylenebilir. Bu metot üzerine devam eden tabilerinin, Zeyd'in ortaya koymuş olduğu örnekler üzerinden gerek kelâmda gerekse fıkıhta onun ismiyle anılan bir düşünce ve anlayışı ortaya koydukları da ifade edilebilir. Her ne kadar bu mezhebin kelâmî ve fikhî konularda özgünlüğü sorgulansa da henüz aksi ispat edilememiştir. Kanaatimizce, "Zeyd, diğer Tâbiûn ve âlimler

¹²³ Bk. Kazı, Notes On The Development of Zaidi Law, s. 189; el-Ekva', *ez-Zeydiyye neş'etuhâ ve mu'tekaduhâ*, s. 101. el-Ekva', Zeydî fıkıh mezhepleri içerisinde Mansûriyye fikhını saymamıştır.

¹²⁴ Ca'fer es-Sübhânî, *Buhûs fi'l-mîlel ve'n-nihal*, VII, 177-178.

gibi... fetva vermiştir.” söylemi bu ilmi hareketi basite indirgemek için söylenmiştir. Bunları iddia eden Câ‘fer es-Sübhânî’nin, Zeydîleri kabullenmeyen ve onları Ehl-i beyt içerisinde bir hareket olarak görmeyen¹²⁵ İmâmiyye mezhebine bağlı oluşunun, bu söylem üzerinde etkili olduğu kanaatindeyiz. Ancak Zeyd b. Ali’den (ö. 122/740) sonra gelen imamların usûl ve fûrû’ konularında ictihadlarda buldukları ve imamlarından gelen görüşlere kendi çıkarımlarıyla elde ettikleri görüşlerini ekledikleri göz önünde bulundurulduğunda Zeydî kaynaklarda bulunan fikhî hükümlerin İmam Zeyd’e nispet edilmesinin de doğru olmayacağı aşîkârdır.

Diğer mezheplerde olduğu gibi Zeydiyye fikhî da kendi fakihleri tarafından geliştirilmiş, mezhep görüş ve eserleri korunup sonraki nesle aktarılmıştır. Her ne kadar ilk dönem Zeydî fikhinin aktarılmasının Zeyd b. Ali’nin *Kitâbü’l-Mecmu’* ve *Kitâbü’l-Hadîs* gibi eserlerinin nakledilmesi ve Zeyd’in gerek kendi oğulları gerekse öğrencileri tarafından görüşlerinin aktarılmasıyla gerçekleştiği ifade edilse de¹²⁶ Kasım er-Ressî ve İmam Hâdî gibi sonraki Zeydî imamların eserleri incelediğinde bu bilginin tutarlı olmadığı görülmektedir. Nitekim bu imamların eserleri incelendiğinde Zeyd b. Ali’nin fikhî görüşlerine çok az yer verildiği görülmektedir. Zeyd’in şehit edilmesinden sonra öğrencileri Emevîler’in takibinden kurtulmak için çeşitli beldelere kaçmışlardır. Genel anlamıyla Zeydîlerin İslâmî ilimler anlayışı özelde ise fikhî görüşleri bunların vasıtasıyla İslam beldelerine yayılmıştır.¹²⁷

Ebû Zehre, “Zeyd bir usûl eseri tedvin etmediği ve ondan ictihadın sınırlarını belirleyen herhangi bir metot rivâyet edilmediğine göre, Zeydîler de -Hanefîler gibi- imamdan gelen *el-Mecmu’*daki fûrû-i fikhî üzerinden hareketle imamın usûl görüşlerini tespit için uğraşmışlar mı? sorusuna, Zeydiyye mezhebinde, ictihad kapısının her daim açık olmasından, Zeydiyye usûl-i fikhinin sadece Zeyd’e ait olduğunu söylemenin doğru olmayacağını, çünkü Zeydîler’deki Ehl-i beyt imamlarının yapmış olduğu ictihadın sadece fûrû’ bağlamında olmayıp usûl

¹²⁵ İmâmiyye mezhebinin Zeydîler’e bakışı için bk. Usâme Şehâde ve Heysem el-Kisvânî, *el-Mevsûatü’ş-şâmile li’l-fıraki’l-muâsire fi’l-âlem*, s. 149-150.

¹²⁶ el-Ehdel, *Kitâbü’l-fevâidi’l-fikhiyye fi mesâili’l-hilâfi beyne mezhebi’ş-Şâfiyye ve’z-Zeydiyye*, s. 87; Ebû Zehre, *el-İmam Zeyd*, s. 236.

¹²⁷ Ebû Zehre, *age.* s. 239.

konularını da içerdiği” cevabını vermektedir.¹²⁸ Bu tespit, Zeydî fikhının kurucusunun sadece Zeyd b. Ali olmadığı, onunla birlikte yukarıda isimleri zikredilen müctehid âlimler tarafından ortaya konduğu ve daha sonraki fakihler tarafından geliştirildiği düşüncesini desteklemektedir. Aynı şekilde Zeydî fikh eserlerinde Zeyd b. Ali’nin (ö. 122/740) görüşlerine çok az yer verilmesinin¹²⁹ sebebi de yine müctehidin başka bir müctehidi taklit etmesini câiz görmeyen¹³⁰ Zeydî anlayıştan kaynaklandığı söylenmektedir. Fakat İmam Hâdî’nin *el-Ahkâm* adlı fikh eserinde yaklaşık üç yüz otuz altı yerde dedesi Kâsım er-Ressî’nin rivayet ve görüşlerine yer verip bunların neredeyse tamamını kabul etmesi, söz konusu taklit anlayışının öyle olmadığını göstermektedir. Aynı şekilde Ahmed b. İsa (ö. 247/861), Muhammed el-Mansûr (ö. 290/913) ve Nâsır el-Utrûş’un (ö. 304/917) eserlerinde diğer imamların görüşlerine yer vermeleri de bunu desteklemektedir. Kanaatimizce Zeydî fakihlerin eserlerinde Zeyd b. Ali’nin görüşlerine çok az yer vermelerinin sebebi, onların Zeyd’in eserlerinden haberdar olmamalarından kaynaklanmaktadır. Bundan dolayı İmam Hâdî gibi Zeydî imamlar Zeyd b. Ali’nin fikhından ziyade kendi icthad ve metotlarıyla ulaştıkları hükümler vermişler ve bu hükümlerin birçoğunda Zeyd’e muhalefet etmişlerdir.¹³¹

İctihat kapısının her daim açık olması, müctehidlerin diğer mezheplerden seçmeler yapmaları, mezhebin birbirinden farklı bölgelerde varlık göstermesi ve ilk asırdan sekizinci asra kadar mezhepte meşhur müctehidlerin bulunması gibi sebeplerden dolayı Zeydî fikhı istikrar sağlayarak gelişmiş ve genişlemiştir.¹³² Zeydîler, icthad konusunda mezhepte hakkında bir haber/hüküm bulunmayan fer’î meselelerin hükümlerini istinbat etmek ve mezhebin belirlediği usûllerle uyum sağladığı sürece hakkında hüküm bulunmayan konu hakkında diğer mezheplerden seçmeler yapmak üzere iki yolu benimsemişlerdir. Bu bağlamda müctehidler ilk önce

¹²⁸ Bk. Ebû Zehre, *age.* s. 338-339.

¹²⁹ Örneğin Hâdevî fikhının kurucusu Hâdî-İlelhakk, *el-Ahkâm* adlı eserinde Zeyd b. Ali’nin fikhı görüşlerine üç yerde atıfta bulunmuştur.

¹³⁰ Bk. el-Me’ğazî, “ez-Zeydiyye el-fikh”, II, 1536; el-Fudaylî, *ez-Zeydiyye alâmâtun ve efkâr*, s. 2; Hamîdüddin, *ez-Zeydiyye kırâatun fi’l-meşrû’ ve bahsün fi’l-mükevvinât*, s. 101

¹³¹ Bk. Ali el-Me’ğazî, “ez-Zeydiyye el-fikh”, II, 1538; Ebû Zehre, *el-İmam Zeyd*, s. 474-475; es-Sühbânî, *Buhûs fi’l-milel ve’n-nihal*, VII, 178; el-Ekva’, *age.* s. 30-31.

¹³² Ebû Zehre, *el-İmam Zeyd*, s. 490.

diğer mezheplerden alıntı yapacağı meselenin deliline bakmış ve onun sağlam güvenilir bir delil olduğuna ikna olduklarında bu görüşle amel etmişlerdir.¹³³

B. Zeydî Fıkhnın Dönemleri

Zeydî fıkhnın geçirdiği süreçlerle ilgili Zeydî klasik eserlerde yapılmış bir tasnif yer almazken çağdaş âlimler tarafından yapılmış farklı tasnifler bulunmaktadır. Bu başlık altında çağdaş âlimler tarafından yapılan tasnifler üzerinden Zeydiyye fıkhn tarihi ve devreleri ortaya konmaya çalışılacaktır. Bu bağlamda Murtazâ b. Zeyd el-Mahatvarî'nin (ö. 2015) makalesi,¹³⁴ Muhammed Yahyâ Sâlim İzzân¹³⁵ ve Abdullah Hamûd el-İzzî'nin¹³⁶ Zeydî fıkhn eserlerine yazmış oldukları mukaddimeler esas alınacaktır.

1. Tabakâtü'l-Müessisîn

Bu tabakada, Zeyd b. Ali (ö. 122/740), en-Nefsüzzekiyye lakabıyla bilinen Muhammed b. Abdullah el-Mehdî (ö. 145/762), Kâsım b. İbrâhim er-Ressî (ö. 246/860), Yemen'de Zeydî mezhebinin kurucusu Yahya b. Hüseyin (ö. 298/911) ve Horasan'da mezhep kurucusu olan Ebû Muhammed Hasan b. Ali (ö. 304/917) bulunmaktadır. Bu imamlar, diğer mezhep imamları gibi mutlak müctehid olup mezhebin kurucu imamlarıdır.¹³⁷ Mahatvarî, bu tabakayı “telif ve cem” dönemi olarak isimlendirmektedir. Bu devreyi hicri II ve III. asır olarak sınırlandırılabileceğini ifade eden Mahatvarî, bu dönemde Zeydî fıkhn, Zeyd b. Ali'nin *el-Mecmu'* u ve en-Nefsüzzekiyye'nin *Kitâbü's-siyer*'i dışında imamlardan yapılan rivâyetlerden ibaret olduğunu belirtmektedir. Fakat Mahatvarî'nin bu dönemin önemli isimleri arasında, Kâsım b. İbrâhim er-Ressî ve Yahya b. Hüseyin gibi mezhepte önemli fıkhn eserleri bulunan imamları sayması¹³⁸ yukarıdaki ifadesiyle çelişmektedir. Çünkü burada *el-Mecmu'* ve *Kitâbü's-siyer* dışındaki kaynaklarında zikretmesi gerekirdi.

¹³³ Ebû Zehre, *el-İmam Zeyd*, s. 484-485.

¹³⁴ Bk. el-Mahatvarî, “Târîhu tetavvuri'l-akâid ve'l-fikh inde'z-Zeydiyye”.

¹³⁵ Bk. İbnü'l-Vezîr, *el-Füsûlü'l-lü'lü'îyye*.

¹³⁶ Bk. Ahmed, *Usûlü'l-ahkâm el-câmiu li edilleti'l-helâl ve'l-harâm* (mukaddime).

¹³⁷ Ahmed, *Usûlü'l-ahkâm el-câmiu li edilleti'l-helâl ve'l-harâm*, (kitap içerisinde mukaddime) I, 15.

¹³⁸ Bk. el-Mahatvarî, “Târîhu tetavvuri'l-akâid ve'l-fikh inde'z-Zeydiyye”, s. 27-28.

İmam Zeyd'in şehit edilmesinden sonra bazı Zeydî âlimler onun fikhını cem etmeye, mümkün merteye onun hüküm verirken gözetmiş olduğu usûl kâidelerinden hüküm istinbat etme ve bunların delillerini çıkarma eylemine girişmişlerdir. Fakat Zeyd'in hurucundan sonra öğrencilerinin bir kısmının şehit edilmesi, bir kısmının hapsedilmesi, bir kısmının ise gizlenmek zorunda kalması bu hareketi sekteye uğratmıştır. Nitekim bu dönemde Emevî devletinin Zeyd b. Ali ile irtibatı olanlara karşı uygulamış olduğu baskı politikası, devamında ise Abbâsî devletinin aynı politikayı sürdürmesi gibi zorluklar nedeniyle Zeydî fikhını derlemek ve bunun etrafında cemaat oluşturmak o dönem için kolay olmamıştır. Buna rağmen Zeydî âlimler gerek münâzara ve fetva yoluyla gerekse Zeyd'in kitap ve risaleleri vasıtasıyla Zeydî fikhına sadık kalıp onu devam ettirmişlerdir.¹³⁹

Zeyd b. Ali'den (ö. 122/740) sonra Zeydî fikhına katkı sağlamış olan başlıca fakihlerin eserleri göz önünde bulundurulduğunda, Zeyd b. Ali'nin fikhî görüşlerine çok az yer verildiği görülmektedir. Ayrıca Zeyd b. Ali'ye isnat edilen *el-Mecmû'* adlı eserin sadece öğrencisi Hâlid el-Vâsitî kanalıyla sonraki nesle aktarılması, müntesip âlimlerin onun fikhı üzerindeki mesailerine dair bilgilerle çelişmektedir. Nitekim onun fikhı üzerine bunca cem ve istidlal faaliyeti olsaydı sadece el-Vâsitî kanalıyla aktarım olmazdı. Aynı şekilde daha önce isimleri zikredilen fakihlerin mutlak müctehid olup olmadıkları ayrı bir araştırmanın konusudur.

Hicri III. asrın başında Zeydî imamlar, gizli veya merkezi otoriteden uzak beldelerde küçük çapta Zeydî cemaati oluşturmayı başarmışlardır. Örneğin, Hasan b. Yahya b. Hasan b. Zeyd (ö. 260/873) ve Muhammed b. Mansûr el-Murâdî (ö. 290/903) gizlice Irak'ta, Kâsım b. İbrâhim er-Ressî Hicâz'da ve Hasan b. Zeyd (ö. 270/883) Taberistan'da Emevî devlet otoritesinden uzak bölgelerde Zeydî hareketini sürdürmüşlerdir.¹⁴⁰ Bu dönemde imamların bir kısım fetva ve icthadları derlenmiş, bazı fıkıh usûl kâideleri şerh edilmiştir. Örneğin, Muhammed b. Mansûr el-Murâdî (ö. 290/903) kendisinden önceki imamların fıkha dair rivâyetlerini cem etmiştir. Yaklaşık otuz kitapta topladığı bu rivâyetler, Hâfız Ebû Abdillâh el-Alevî (ö. 445/1053) tarafından *el-Câmiu'l-Kâfî* adlı eserinde ihtisar edilmiştir. Bu dönemde

¹³⁹ Bk. İbnü'l-Vezîr, *el-Füsûlü'l-lü'lü'yye*, I, 4, 10-13.

¹⁴⁰ Müeyyed-Billah, *Şerhü't-tecrîd fî fikhî'z-Zeydiyye* (mukaddime), I, 15.

yapılan fıkıh tedvini ve fıkıh usûlü araştırmalarıyla yeni bir döneme girildiği söylenebilir.¹⁴¹ Zeydî fıkıhında, İmam Hâdî'nin Yemen, Nâsır el-Utrûş'un (ö. 304/917) ise Cîl ve Deylem bölgelerinde Zeydî devleti kurmasıyla kısmen istikrar sağlanmıştır. Bu dönemde Zeydî âlimler birçok fıkıh ve rivâyet türü eserler kaleme almışlardır. İmam Zeyd'in *el-Mecmû'u*, Kâsım er-Ressî'nin *Kitâbü't-tahâret*, *Kitâbü's-salâtü'l-yevm ve'l-leyl*, *Mesâilü'l-Ali b. Cahşiyar*, *Kitâbü'l-menâsik ve Kitâbü'l-ferâiz ve's-sünen*'i, Ahmed b. İsa'nın (ö. 247/861) *el-Emâli*'si, Muhammed el-Mansûr'un (ö. 290/913) yaklaşık otuz eseri,¹⁴² İmam Hâdî'nin, *el-Ahkâm fi'l-helâl ve'l-harâm*, *el-Müntehab* ve *el-fünûn*'u Nâsır el-Utrûş'un (ö. 304/917) *el-İhtisâb ve Cevâmiu'n-nusûs*'u bu dönemde kaleme alınan önemli eserleridir.¹⁴³

2. Tabakâtü'l-Muharricîn

Hicri IV. yüzyıl başından V. yüzyılın ortalarına kadar bir zaman dilimini kapsayan bu dönemde¹⁴⁴ imamlar, kendilerinden önceki imamların naslarını cem etmiş, onları bablara göre sıralamış ve bunlara şerh, talik yazıp bu hükümlerin delillerini açıklığa kavuşturmuşlardır. Aynı zamanda bu imamların vermiş olduğu hüküm ve fetvalardan kıyas ve mefhum yoluyla, kitap ve sünnetle çelişmeyen hükümler çıkarmışlardır.¹⁴⁵ Örneğin, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. İbrahim (ö. 353/964) İmam Hâdî'nin *el-Ahkâm*'ına genişçe bir şerh yazmış, İmam Kâsım ve İmam Hâdî'nin kitaplarını *Kitâbü'n-nusûs* adlı eserinde toplamış, bunları bablarına göre tasnif etmiş ve bu naslar üzerine bazı tahrîclerde bulunmuş ve bunları *Kitâbü't-tahrîcât* adlı eserinde toplamıştır.¹⁴⁶ Aynı şekilde İmam Müeyyed-Billah (ö. 411/1021) Kâsım er-Ressî ve torunu İmam Hâdî'nin fikhî görüşlerinin fıkıh babalarına göre *et-Tecrîd fi fikhi'z-Zeydiyye* adlı eserinde derleyip bu eserine *Şerhü't-Tecrîd fi fikhi'z-Zeydiyye* isimli bir şerh yazmıştır.

¹⁴¹ Bk. Müeyyed-Billah, *age*, I, 15-16.

¹⁴² Bu eserler ileride ele alınacağı için burada sadece isimleri zikredilmiştir.

¹⁴³ Mütevekkil-Alallâh, *Usûlü'l-ahkâm el-câmiu li edilleti'l-helâl ve'l-harâm* (mukaddime), I, 12; İbnü'l-Vezîr, *age*, (mukaddime), I, 30-31.

¹⁴⁴ el-Mahatvarî, "Târîhu tetavvuri'l-akâid ve'l-fikh inde'z-Zeydiyye", s. 29-30. Yukarıda belirtilen tarihler her ne kadar açık bir şekilde ifade edilmemişse de konu hakkında el-Mahatvarî'nin belirtmiş olduğu dönemin önemli alimlerinin vefat tarihlerinden hareketle yukarıdaki tarihler tespit edilmiştir.

¹⁴⁵ Ahmed b. Süleyman, *Usûlü'l-Ahkâm* (mukaddime) I, 15; el-Mahatvarî, *agm*, s. 29.

¹⁴⁶ Müeyyed-Billah, *Şerhü't-tecrîd fi fikhi'z-Zeydiyye* (mukaddime) I, 19-20.

Bu dönemde Zeydîler Kâsımiyye, Hâdeviyye ve Nâsiriyye ismiyle üç fıkıh koluna ayrılmışlardır. Kâsımiyye, çoğunluğu Hicâz, Cîl (Gılân) ve Deylem bölgelerinde olmak üzere Kâsım b. İbrâhim er-Ressî'nin (ö. 246/860) fıkıh öğretilerine bağlı grubu, Hâdeviyye, Yemen, Horasan ve Irak bölgelerinde İmam Hâdî-İlelhakk'ın fıkıh öğretilerine tabi olan grubu, Nâsiriyye ise Irak ve Fârs bölgelerinde el-Utrûş'un (ö. 304/917) fıkıh öğretilerine göre amel eden grubu temsil etmektedir.¹⁴⁷

Zeydiyye fikhında bu ekoller meşhur olmakla birlikte Müeyyed el-Kebîr Ahmed b. el-Hüseyn b. Muhammed el-Hârûnî'ye (ö. 411/1021) nispet edilen Müeyyediyye¹⁴⁸ ve Muhammed b. Mansûr el-Murâdî'ye (ö. 290/903) nispet edilen Mansûriyye fıkıh ekolü de bulunmaktadır. Wilferd Madelung ise bu dönemde "Kâsım b. İbrâhim er-Ressî, Hasan b. Yahyâ, Ahmed b. Îsâ ve Muhammed b. Mansûr el-Murâdî'nin öğretilerine bağlı olarak dört fıkıh ekolü ortaya çıktığını"¹⁴⁹ belirtmektedir.

3. Tabakâtü'l-Muhassilîn

Hicri V. yüzyılın ortalarından VII. yüzyıl sonlarına kadar bir zaman dilimini kapsayan bu dönemde¹⁵⁰ Zeydî âlimler, kendilerinden önceki imamların vermiş olduğu hükümler ve bu hükümler üzerine yapılan tahrîclerin tahsiline özen göstermiş ve bunları gerek eserleri gerekse öğrencileri vasıtasıyla bir sonraki nesle aktarmışlardır. Bu dönemde imamların kitaplarının tahsili, fikhî naslarının belirlenmesi ve bunların sonraki kuşağa aktarılması tamamlanmıştır.¹⁵¹

4. Tabakâtü'l-Muzâkirîn

Hicri VIII. yüzyılın başlarından XI. yüzyılın ortalarına kadar bir zaman dilimini kapsayan bu dönemde¹⁵² Zeydî âlimler kendilerinden önceki imamların kavil ve rivâyetlerini senet ve metin bağlamında araştırıp, kitap ve sünnetten alınan mezhebin sarîh usûl ve kaidelerine arz etmişlerdir. Bu usûl ve kaidelere uyan görüş

¹⁴⁷ Bk. Müeyyed-Billah, *age*. I, 17-18.

¹⁴⁸ Bk. el-Ekva', *ez-Zeydiyye neş'etuhâ ve mu'tekaduhâ*, s. 33-34.

¹⁴⁹ Yücel, "ez-Zeydiyye" (Fıkıh), *DİA*, XXXIV, 332. (Wilferd Madelung'dan naklen)

¹⁵⁰ Bk. el-Mahatvarî, *agm.* s. 29-30.

¹⁵¹ Ahmed b. Süleyman, *Usûlü'l-ahkâm* (mukaddime), I, 16; el-Mahatvarî, *agm.* s. 30.

¹⁵² Bk. el-Mahatvarî, *agm.* s. 33-35; Ahmed b. Süleyman, *age*. I, 17-18.

ve rivâyetleri alıp mezhep görüşü olarak kabul ederken, uymayanları ise itibara almamışlardır.¹⁵³ Bu dönemin en önemli eseri İbnü'l-Murtazâ'nın (ö. 840/1437) *el-Ezhâr* adlı kitabıdır. Bu eserin içerdiği meseleler mezhepte yerleşmiş olan ve asıl olarak kabul edilen usûl ve fıkıh kâidelerinden ibarettir.¹⁵⁴

C. Zeydî Fıkhının Karakteristik Özellikleri

Mezhepte icihadın her daim canlı tutulması ve buna liyakati olanın da icihad yapması gerekli olduğundan, Zeydîler, Ehl-i beyt'ten hiçbir imamın taklit edilmesini gerekli görmedikleri gibi İmam Zeyd'in fikhî görüşlerini kabul etmekle birlikte bunların taklit edilmesini de gerekli görmezler.¹⁵⁵ Çünkü onlara göre, taklid konusunda Zeyd ile diğer imamlar arasında herhangi bir öncelik sıralaması yoktur.¹⁵⁶

Zeydîler'de müctehidin başka bir müctehidi taklit etmesinin câiz olmaması,¹⁵⁷ mezhep içerisinde bir mesele hakkında birden çok icihadın ortaya çıkmasına neden olmuştur. Zeydî fukahanın ekseriyetine göre her müctehid icihadında isabetli sayıldığından kamuyu ilgilendirmeyen bu tür icihadlarda insanlar arasında bir uyuşmazlık çıkmazken kamuyu ilgilendiren konularda ise birden çok icihadın ortaya çıkması hukuk istikrarını olumsuz etkilemiştir. Fakat mezhepte devlet başkanının hukuk birliğini sağlayıp hukuk istikrarını korumak için icihadlardan birisini alıp halkı onunla amele yönlendirmesi câiz olduğundan bu gibi problemler çözülmüştür.¹⁵⁸

Zeydiyye mezhebinde mukallidin, Zeydî olmayan fukahanın icihadına tabi olması müsahamayla karşılanan ve mezhep içerisinde çokça başvuru alan bir yöntemdir. Çünkü Zeydîler'e göre "icihadın mezhebi yoktur". Zeydîler, fikhî hükümlerin ekseriyetinin zannî oluşundan hareketle bir mukallidin aynı anda veya farklı zamanlarda birden çok müctehidi taklit etmesini câiz görmüşlerdir.¹⁵⁹ Mezhepte avamın hayatta olmayan bir müctehidi taklit etmesi câiz görülmele

¹⁵³ el-Mahatvarî, *agm.* s. 33; Ahmed b. Süleyman, *age.* I, 17.

¹⁵⁴ el-Ömerî, "el-Hâdeviyye evi'l-Hâdeviyye", IV, 3053.

¹⁵⁵ Hamîdüddin, *ez-Zeydiyye kırâatun fi'l-meşrû' ve bahsün fi'l-mükevvinât*, s. 93.

¹⁵⁶ el-Fudayli, *ez-Zeydiyye alâmâtun ve efkâr*, s. 2.

¹⁵⁷ Hamîdüddin, *ez-Zeydiyye*, s. 101.

¹⁵⁸ Bk. Hamîdüddin, *ez-Zeydiyye*, s. 88; el-Me'ğazi, "ez-Zeydiyye el-fikh", II, 1536.

¹⁵⁹ Hamiduddin, *age.* s. 88.

birlikte, hayatta olan müctehidin taklid edilmesi daha iyi karşılanmıştır.¹⁶⁰ Zeydiler, avama fetva verecek olan müftünün müctehid olmasını şart koşmuş ve kendi ichtihadi dışında başka bir müctehidin ichtihadıyla fetva vermesini de câiz görmemişlerdir. Zira ikinci durumda müctehid imamların eserlerinden okuyup fetva veren avam ile müftü arasında bir farkın bulunmayacağını ifade etmişlerdir.¹⁶¹ Zeydiyye mezhebinde İbnü'l-Murtazâ'nın(ö. 840/1437) avama fetva verecek olan müftünün fetvasında, avamın tabi olduğu mezhebin usûl kâidelerine/genel ilkelerine ters düşmemesi ilkesini dillendiren ilk kişi olduğu belirtilmektedir.¹⁶²

Zeydî fıkıh anlayışının temelini Ehl-i beyt fikhı oluşturmaktadır. Mezhebin hızlı bir şekilde gelişmesinde, mezhepte ichtihad kapısının her daim açık olması, diğer mezheplerden ichtihad bağlamında seçmeler yapmaları,¹⁶³ hicri ilk asırdan sekizinci asra kadar mezhepte meşhur mücteditlerin bulunması, ictihada ehliyeti olanın başka müctehidi taklit etmesinin câiz olmaması,¹⁶⁴ mezhebin birbirinden farklı bölgelerde varlık göstermesi ve ictihada açık fûrû' meselelerde ihtilafın kullar için rahmet olarak görülmesi önemli etkenlerdir.¹⁶⁵

Ebû Zehre, mezhebin birbirinden farklı bölgelerde varlık göstermesinin Zeydî fikhının gelişimine olan etkisini, o bölgelerde bulunan diğer mezheplerden tercihlerde bulunmasına bağlamakta ve bundan dolayı da Zeydî fikhının bölgeden bölgeye büyük farklılıklar arz ettiğini ifade etmektedir. Örneğin; Şâfiîlerin yoğun olduğu bölgelere yakın olan Zeydîlerin kendi mezheplerinde konuyla alakalı bir hüküm bulamadıklarında delilini güçlü buldukları meseleyi Şâfiî mezhebinden, Hanefîlerin yoğun olduğu bölgelerde delilini güçlü gördükleri meseleleri Hanefî mezhebinden aldıklarını ifade etmektedir. Bunun bir sonucu olarak da Zeydiyye

¹⁶⁰ İbnü'l-Murtazâ, *Minhâcü'l-vüsûl*, s. 819 vd.

¹⁶¹ İbnü'l-Murtazâ, *age.* s. 815; Ebû Zehre, *el-İmam Zeyd*, s. 486.

¹⁶² Hamîdüddin, *ez-Zeydiyye*, s. 87-88.

¹⁶³ Zeydiler, diğer mezheplerden yapmış oldukları seçmeleri "tahrîc" kelimesiyle ifade etmekte ve tahrîci "tercih etme" manasında kullanmaktadırlar. Tahrîc/tercih için bk. İbnü'l-Murtazâ, *age.* s. 816 vd.

¹⁶⁴ İbnü'l-Murtazâ, *age.* s. 832 vd.

¹⁶⁵ el-Me'ğazi, "ez-Zeydiyye el-fikh", II, 1536. Konu hakkında ayrıntılı bilgi için bk. İbnü'l-Murtazâ, *Minhâcü'l-vüsûl*, s. 816 vd.

mezhebinin fūrû-i fıkhıta bazen Şâfîî bazen Hanefî bazen Mâlikî mezhebiyle benzerlik arz ettiğini belirtmektedir.¹⁶⁶

Zeydiyye fıkhını diğer fıkıh mezheplerinden farklı kılan ve mezhebin büyüyüp gelişme ve ilerlemesini, diğer mezheplere nispeten hızlı bir şekilde sağlayan en önemli etkenlerden biri tahrîc/tercih konularındaki yaklaşımlarıdır. Zeydîler bu konuda diğer mezheplerden daha musamahalı davranmış ve diğer fıkıh mezheplerinden de kendi usûl ve kâidelerine uyum sağladığı sürece tercihte bulunmuşlardır.¹⁶⁷ Müctehid, diğer mezheplerde bulunan ve kendi mezhep usûlleriyle çelişmeyen hükmü alacağı zaman onun delilini araştırıp sağlam ve güvenilir olduğuna kanaat getirdikten sonra onunla amel etmiştir. Zeydî imamların yapmış olduğu bu tür tercihler, salt taklit olmayıp icihad yoluyla elde edilen çıkarımlar bağlamında değerlendirilmiştir.¹⁶⁸ Nitekim Hâdevî fıkhının kurucusu olan Hâdî-İlelhakk'ın mezhepte hakkında hüküm bulunmayan konularda Hanefî mezhebinden seçmeler yaptığı da ifade edilmektedir.¹⁶⁹

Bazı araştırmacılar Zeydîlerin Ehl-i beyt kanalıyla gelen rivâyetler dışında Sünnî kesim tarafından muteber kabul edilen, Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî ve İbn Mâce gibi müelliflerin eserlerinden de istifade ettiklerini ve bunlardan delil getirdiklerini ifade etmektedirler.¹⁷⁰ Fakat İmam Hâdî'nin Sünnîler'in kullanmış oldukları hadis kaynaklarını kullanmadığı, bu hadis kaynaklarını bilgisizlikle suçlayıp sahih olmadıklarını ifade etmesi yukarıda verilen bilgileri tutarsız hale getirmektedir.¹⁷¹ el-Ekva', konu hakkında İbnü'l-Murtazâ'nın İmam Hâdî'den naklettiği: “*Ehl-i sünnet'in Sahihayn diye isimlendirdikleri iki kitap vardır. (Sahîhi Buhârî ve Müslim) Yemin ederim ki bu iki eser sahihlikten yoksundur*” rivâyeti ve İbnü'l-Murtazâ'nın, “*Yemin ederim ki İmam Hâdî bu sözü düşüncesizce söylememiştir*” ifadesi de bunu teyit etmektedir.¹⁷² el-Ekva', Zeydîlerin Sünnî hadis kaynaklarını kullanmadıklarını ve bu esere itibar etmediklerini göstermek için,

¹⁶⁶ Bk. Ebû Zehre, *age.* s. 490-492.

¹⁶⁷ Ahmed b. Süleyman, *Usûlü'l-ahkâm*, I, 8; el-Ehdel, *Kitâbü'l-fevâidi'l-fikhiyye fi mesâili'l-hilâfi beyne mezhebi'ş-Şâfîyye ve'z-Zeydiyye*, s. 89;

¹⁶⁸ es-Sübhânî, *Buhûs fi'l-milel ve'n-nihal*, VII, 177-178; Ebû Zehre, *age.* s. 490.

¹⁶⁹ Ebû Zehre, *age.* s. 454

¹⁷⁰ Bk. Ebû Zehre, *age.* s. 485; Yücel, *Zeydî Usûlilerin Kaynak Anlayışı*, s. 85.

¹⁷¹ el-Ekva', *ez-Zeydiyye neş'etuhâ ve mu'tekaduhâ*, s. 34-35.

¹⁷² el-Ekva', *age.* s. 35.

Ahmed b. Sâduddin el-Mesûrî'den (ö. 1079/1668) “*Kütüb-i Sitte’de olan hadisler delil olarak kullanılamaz. Çünkü bu hadisler uydurma hadislerdir. Bundan dolayı İmam Hâdî ve onun mezhebini takip eden imam ve tabiiileri bu kitaplarda bulunan herhangi bir delile itimat etmemişlerdir. Çünkü bu kitapların râvileri Şîa değildir ve seleflerinden naklettikleri hadislerde tasarrufta bulunup kısaltarak rivâyet etmektedirler*”¹⁷³ sözünü de nakletmektedir. Tüm bu nakiller göz önünde bulundurulduğunda Zeydîlerin Sünnî kesim tarafından sahih kabul edilen kaynaklara mesafeli durdukları görülmektedir.¹⁷⁴ Fakat hicri IX. asırdan itibaren Zeydîler içerisinde İbrahim el-Vezir’in (ö. 840/1437) başlattığı Zeydî selefi hareketin¹⁷⁵, günümüz Zeydîlerin Sünnî kesim tarafından sahih olarak kabul edilen bu tür eserlere bakış açılarını değiştirdiği söylenebilir.

D. Zeydî Fıkımın Başlıca Delilleri

Günümüzde Zeydîlerin ellerinde bulunan fıkıh ve fıkıh usûlü kaynakları, sadece Zeyd b. Ali’nin (ö. 122/740) fıkıh ve fıkıh usûlü anlayışını içeren eserlerden ibaret değildir. Bu kaynaklarda Zeyd b. Ali’nin ictihadları yer almakla birlikte, söz konusu kaynaklardaki fıkımın çoğu, Ehl-i beyt imamlarının yolundan giden Kâsım b. İbrahim er-Ressî, İmam Hâdî-İlelhak ve el-Utrûş (ö. 304/917) gibi büyük müctehid imam topluluğuna ait ictihadların ürünüdür. Bu müctehidlerin herhangi bir imamın kendine özgü teorilerine bağlı kalmaksızın ve kendilerini herhangi bir ictihadla sınırlamaksızın genel usûlleri kullandıkları ifade edilmektedir.¹⁷⁶

Bahsedilen imamların yapmış oldukları ictihadlar takipçileri tarafından toplanmış, delilleri varsa belirtilmiş, yoksa usûlleriyle birlikte tahrîc yoluyla tespit edilerek açıklanmıştır. Nitekim Sârimuddîn İbrahim b. Muhammed İbnü’l-Vezîr’in (ö. 914/1508) *el-Füsûlü’l-lü’lü’iyye*¹⁷⁷ ile Ebü’l-Abbâs Ahmed b. İbrahim’in (ö.

¹⁷³ el-Ekva’, *age.* s. 35.

¹⁷⁴ Ayrıca bk. eş-Şevkânî, *Edebü’t-taleb ve münteha’l-ereb*, s. 123-124.

¹⁷⁵ Bu hareketin önemli simaları; Muhammed b. İbrahim el-Vezir (ö. 840), Hasan b. Ahmed el-Celâl (ö. 1084), Salih b. el-Mehdî el-Mukbilî (ö. 1108), Muhammed b. İsmail el-Emir es-San’ânî (ö. 1182) ve Muhammed b. Ali eş-Şevkânî dir (ö. 1250).

¹⁷⁶ İbnü’l-Vezîr, *el-Füsûlü’l-lü’lü’iyye*, I, 18. Mutlak müctehid olan İmam Hâdî-İlelhak gibi Zeydî imamların Zeyd b. Ali’nin fıkımından ziyade kendi ictihad ve metotlarıyla hüküm verip birçok konuda Zeyd’e muhalefet ettikleri belirtilmektedir. Bk. el-Me’ğazî, “ez-Zeydiyye el-fıkım”, II, 1538; Ebü Zehre, *el-İmam Zeyd*, s. 474-475; Ca’fer es-Sübânî, *Buhûs fi’l-milel ve’n-nihal*, VII, 178; el-Ekva’, *age.* s. 30-31.

¹⁷⁷ Bk. İbnü’l-Vezîr, *el-Füsûlü’l-lü’lü’iyye*, I, 18.

353/964) *Kitâbü'n-nusûs* ve *Kitâbü't-tahrîcât*¹⁷⁸ adlı eserleri bu faaliyetin bir ürünüdür.

Anlaşılan o ki, kurucu tabakada yer alan imamlar, mezhebin kendisine nispet edildiği Zeyd b. Ali'ye fıkıh usûlünde ve fîrû-i fıkıhta kimi zaman tabi olmuşlar çoğu zaman da muhalefet etmişlerdir. Bu imamların birçok konuda Zeyd'e muhalefet etmelerine rağmen görüşlerinin Zeydî fıkıh içerisinde değerlendirilmesi ve bunların Zeydiyye mezhebine mensup gösterilmesi tutarlı görünmemektedir. Öte yandan, bu imamların ictehad farklılıklarının mezhebe mensubiyet bakımından bir çelişki arz etmediğine dair açıklamalara da rastlanılmaktadır. Bu açıklamalardan birine göre, mevcut durumu net bir şekilde ortaya koyabilmek için öncelikle bazı hususlar göz önünde bulundurularak değerlendirme yapılması gerekmektedir. Birinci husus, bu mezhep müntesiplerinin Zeydiyye mezhebine nispet edilmeleri, onların fîrû-i fıkıh konularında Zeyd'i taklit etmelerinden değil, onun tevhid, adl, va'd ve va'id, emir bi'l-ma'rûf nehiy ani'l-münker gibi usûlü'd-dîndeki görüşlerini kabul etmelerinden dolayıdır. Bundan ötürü, mezhep mensuplarının bir kısmının Zeyd'in fikhî görüşleriyle, bir kısmının diğer Zeydî müctehid imamların ictehadlarıyla amel etmeleri, buna ilaveten diğer bir kısmının ise kendi ictehadlarıyla veya delilini doğru bulduğu diğer görüşleri tercih etmeleri bu mezhebi diğer mezheplerden farklı kılan bir özellik olarak ifade edilmiştir. İkinci husus, Zeydî müctehidlerin fikhî ictehadlarını yaparken gözetmiş oldukları bazı usûl kâideleriyle alakalıdır. Bunların ilki "usûl-i sevâbite" şeklinde isimlendirilebilecek olan ve üzerinde ittifak edilen kâidelerdir. Örneğin, nasların kaynak değeri ve benzeri konular. İkinci sırada kahir ekseriyetin kabul ettiği kâideler yer almaktadır. Örneğin, hüsün ve kubuh meselelerinde aklî önermelere riayet etmek, Hz. Ali (ö. 40/661) tarikiyle gelen rivâyetlere öncelik vermek, Ehl-i beyt'in icmâsını delil olarak kabul etmek, sahih olduğunu anlamak için hadisi Kur'ân'a arz etmek gibi. Üçüncü sırada ise ihtilaf edilen kâideler bulunmaktadır. Bunlar değişim (تغییر) ve yenilenmeye (تجدید), tafsil ve müdahaleye açık olan kâidelerdir. Örneğin, birçok zâhir ayetin zannî hadisler üzerine tercih edilmesi, fisk ve küfürle itham olunan râvilerin yapmış oldukları rivâyetlerin zannî ve fer'î meselerde kabul edilmesi gibi. Mezhepte Kâsımiyye, Hâdeviyye ve

¹⁷⁸ Müeyyed-Billah, *Şerhü't-tecrîd fî fikhi'z-Zeydiyye* (kitap içerisinde mukaddime), I, 19-20.

Nâsiriyye mezheplerinin ortaya çıkış sebebi burada üçüncü sırada zikredilen hususlardan kaynaklanmaktadır.¹⁷⁹

Bu bilgiler doğrultusunda Kâsım b. İbrahim er-Ressî, İmam Hâdî-İlelhak ve el-Utrûş'un (ö. 304/917) yapmış oldukları ictehadların mutlak ictehad olmadıklarını bilakis usûlden ziyade fûrû-i fıkıh alanında yapılmış ictehadlar olduğu söylenebilir. Fakat bu gibi bilgilerin doğruluğu yukarıda zikredilen imamların yapmış oldukları ictehad ve kullanmış oldukları usûllerin tespit edilmesinden sonra imamlar arasında yapılacak karşılaştırmalarla mümkün olacaktır. Bu da yapılacak ayrı bir araştırmanın konusudur.

Zeyd b. Ali'nin (ö. 122/740) hüküm istinbatında takip etmiş olduğu usûlü ortaya koyan bir eseri ve konu hakkında ondan herhangi bir rivâyet bulunmamaktadır. Daha sonra gelen mezhep imamları Zeydî imamların eserleri ile onlardan nakledilen fûrû-i fıkıh ve naslardan hareketle bu imamların takip etmiş oldukları usûlü ve fıkıh kâidelerini çıkarmış ve telifte bulunmuşlardır. Bu alanda yapılan çalışmalar göz önünde bulundurulduğunda Zeydiyye mezhebindeki delillerin, Kur'ân, sünnet, icmâ, kıyas, sahâbî kavli, istihsân, istishâb, şer'u men kablenâ, maslahât-ı mürsele ve şer'î delil bulunmadığı durumlarda -hüsün ve kubuh meselelerinde olduğu gibi- akıl olduğu görülmektedir. Bu kâidelerin sadece İmam Zeyd'in fûrû-i fıkıhından elde edilmediğini, diğer Zeydî imamların ortaya koyduğu usûllerin toplamından ibaret olduğunu tekrar ifade etmek gerekir. Zeydî fakihlerin tedvîn ettikleri bu usûl kâidelerinin Zeyd b. Ali'den rivâyet edilen fûrû-i fıkıhla uyum içerisinde olduğu ifade edilmektedir.¹⁸⁰

Öte yandan, birtakım benzerliklerin bulunması, mezhebin Zeyd b. Ali'ye nisbetinde yeterli değildir. Çünkü her ne kadar Kâsım er-Ressî ve İmam Hâdî gibi imamlar Ehl-i beyt'in genel kabulleri doğrultusunda gerek usûl gerekse fûrû-i fıkıh meselelerinin bir kısmında Zeyd b. Ali ile aynı görüşü paylaşsalar da diğer bir kısım usûl ve fûrû' meselelerinde farklı yaklaşımlar sergilemişlerdir.¹⁸¹ Yine usûlü'd-dinde Mu'tezile'nin kabul ettiği usûllerin Kâsım er-Ressî sonrasında mezhepte kabul

¹⁷⁹ İbnü'l-Vezîr, *el-Füsûlü'l-lü'lü'yye* (kitap içerisinde mukaddime), I, 18-20.

¹⁸⁰ Bk. el-Ehdel, *Kitâbü'l-fevâidi'l-fikhiyye*, s. 88-89.

¹⁸¹ Bk. Şimâhî, *el-Yemen el-insân ve'l-hadâra*, s. 116, 118.

görmesi¹⁸² de mezhebin sürekli bir değişim yaşadığını, “ictihad kapısının her daim açık olduğu”nun ve “müctehidin başka bir müctehidi taklit etmesinin câiz olmadığı”nın mezhep ilkeleriyle açıklanmaya çalışılması da bu değişimin içselleştirildiğini göstermektedir.

Fakat günümüze değin varlığını sürdüren Hâdevî fikhının temel eserinde yine bu fikhın kurucu imamı tarafından, mezhebin kurucu imamı addedilen Zeyd b. Ali'nin sadece üç mesele hakkında fikhî görüşlerine yer verilmesi, Zeyd'den sonra Zeydiyye mezhebinde önemli bir sima olan Kâsım er-Ressî'nin fikh görüşlerine -tespit edebildiğimiz kadarıyla- üç yüz otuz altı meselede yer verilmesi, mezhebin fikh bakımında İmam Zeyd'e nisbeti hakkında çelişki arz etmektedir.

Ebû Zehre, Zeydî fikh usûlü kaynaklarının usûl açısından mütekelimûn metodunu esas aldıklarını ifade etmektedir. O, Zeydîlerin usûl-i fıkıhta bu metodu takip etmelerini ise Zeydî düşüncenin oluşum sürecinde Mu'tezilî usûllere yakınlık arz etmesinden kaynaklandığını belirtmektedir.¹⁸³ Zeydî usûl eserlerinde Hanefîlerde olduğu gibi fûrû-i fıkıhtan usûle doğru değil de önceden tesbit edilmiş bulunan usûl kâidelerinden fûrûa giden bir yol takip edildiği söylenebilir.¹⁸⁴ Ayrıca Zeydiyye'nin istinbat metodunun fûrû-i fikh konularına başvurma şeklinde olmayıp tamamen mantık kurallarına dayalı olduğu ifade edilmektedir.¹⁸⁵

Çalışmamız Zeydî usûl anlayışını ortaya koymaya yönelik bir araştırma olmadığından hüküm istinbatında Zeydîlerin kullanmış olduğu kaynakların kavramları üzerinde detaylıca durulmayacak, şer'î hükümlerin delilleri hakkındaki Zeydiyye mezhebinin görüşlerine ilişkin genel bilgiler verilecektir.

1. Kur'ân

Zeydîler, Kur'ân'ın tevâtür yoluyla aktarılması gerektiğini ifade edip âhâd tariklerle gelen rivâyetleri Kur'ân kapsamında değerlendirmemişlerdir. Bununla birlikte bu tür rivâyetleri haberi vahid kapsamında ele almış ve bunlarla amel edilmesini vacip görmüşlerdir. Fakat namazda bu tür kırâatlerin tilavetini câiz

¹⁸² Ümit, *Zeydiyye Mu'tezile Etkileşimi ve Kâsım er-Ressî*, s. 213-214.

¹⁸³ Ebû Zehre, *İmam Zeyd*, s. 340.

¹⁸⁴ Karaman, “Şîa'da Fikh Usûlü ve Şer'i Deliller”, s. 329.

¹⁸⁵ Bk. Ebû Zehre, *age*. s. 340.

görmemişlerdir. Mezhepte hangi kırâatlerin tevâtür kapsamında değerlendirileceği konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Zeydî âlimlerin çoğu “kırâat-ı seb’a”yı (yedi kiraat) mütevâtir kapsamında değerlendirip bunların dışındaki kiraatleri şaz kabul etmelerine rağmen bazı kaynaklarda “kırâat-ı aşere”yi (on kiraat) tevâtür kapsamında değerlendirenler de olmuştur.¹⁸⁶ Mezhepte sahih görüşe göre, her sûrenin başında bulunan besmelenin o sûreden bir ayet olduğunu kabul eden Zeydîler, bir kısım İmâmîlerin dillendirdiği “Kur’ân’dan bazı ayetlerin çıkarıldığı” iddialarını kabul etmemiş ve Kur’ân’da herhangi bir eksiklik veya fazlalığın olmadığını ifade etmişlerdir.¹⁸⁷

2. Sünnet

İmâmiyye’nin aksine imamların söz, fiil ve takrirlerini sünnet kapsamında değerlendirmeyen Zeydîler’e göre sünnet, sadece Hz. Peygamber’in söz, fiil ve takrirlerinden ibarettir. Bunlar sünnet içerisinde en güçlü haber şeklinin Hz. Peygamber’den nakledilen sözlü rivâyetler olduğunu belirtmişlerdir.¹⁸⁸ Zeydîlerin ekserisine göre, Hz. Ali (ö. 40/661) masûmdur ve onun sözleri âhâd haber gibi şer’î delildir.¹⁸⁹ Onlara göre sünnette teâruz söz konusu değildir. Şayet bu gibi bir durumla karşılaşılırsa en yakın tarihli rivâyet nâsih ondan önceki rivâyetler ise mensûh kabul edilir. Rivâyetlerin tarihleri bilinmiyorsa bu durumda tercih yoluna gidilir. Zeydîler, sünnetin kendisi gibi sünnetle¹⁹⁰ veya kendisinden daha güçlü olanla¹⁹¹ nesh edilebileceği hususunda ittifak etmişlerdir. Fakat mütevâtir sünnetin, Kur’ân’ı nesh edip edemeyeceği konusunda ihtilaf etmişlerdir. Zeydî usûlcülerin çoğunluğu mütevâtir sünnetin Kur’ân’ı nesh edebileceği görüşündedir.¹⁹²

¹⁸⁶ İbnü’l-Murtazâ, *Minhâcü’l-vüsûl*, s. 49-50. İlgili eserin muhakkiki, *el-Minhâc* sahibinin yedi ve on kırâati mütevâtir kabul ettiği bilgisini vermektedir. Bk. *age.* muhakkikin mukaddimesi s. 17. Fakat müellif *Mi’yâri’l-’ukûl fî ‘ilmi’l-usûl* adlı eserinde mütevâtir olan kırâatlerin yedi olduğunu ifade etmektedir. Bk. İbnü’l-Murtazâ, *Mi’yâri’l-’ukûl fî ‘ilmi’l-usûl (Bahrü’z-zehhâr içerisinde)* I, 195.

¹⁸⁷ Bk. İbnü’l-Vezîr, *el-Füsûlü’l-lü’lü’iyye*, I, 101-103; İbnü’l-Murtazâ, *Mi’yâri’l-’ukûl fî ‘ilmi’l-usûl (Bahrü’z-zehhâr içerisinde)* I, 194-201; İbnü’l-Murtazâ, *Minhâcü’l-vüsûl*, s. 49 vd; İbn Behrân, *Metnü’l-kâfil*, s. 3.

¹⁸⁸ İbn Behrân, *Metnü’l-kâfil*, s. 3.

¹⁸⁹ el-Mahatvarî, *Şerhü muhtasar*, s. 19.

¹⁹⁰ Ahad haberin kendisi gibi olan ahad haberle, mütevâtir haberin yine kendisi gibi mütevâtir haberle neshedilmesinde olduğu gibi.

¹⁹¹ Mütevâtir veya ahad haberin Kur’ân ile neshedilmesi ve yine haberi vâhidin mütevâtir haberle neshedilmesinde olduğu gibi.

¹⁹² İmam Mansûr-Billâh, *Safvetü’l-ihiyâr fî usûli’l-fikh*, I, 153 vd; İbnü’l-Vezîr, *el-Füsûlü’l-lü’lü’iyye*, I, 186.

Zeydîler hadisleri rivâyet bağlamında mütevâtir ve âhâd olmak üzere iki kategoride ele almışlardır. **Mütevâtir haberi**, sayısı belli olmamakla birlikte bir topluluk tarafından aktarılan ve kesin bilgiyi ifade eden haber olarak ifade etmektedirler. Zeydîler rivâyetlerin manen mütevâtir lafzen ise haberi vâhid olabileceğini de belirtirler. **Ahâd haberi** ise zannî bilgiyi ifade eden müsned ve mürsel olarak isimlendirilen haber şeklinde tarif etmektedirler. Zeydîler fûrû' meselelerde bu tür haberlerle amel edilmesini vacip görürken usûlü'd-din ve umûmu'l-belva konularında bu tür rivâyetlerle amel edilemeyeceğini ifade ederler.¹⁹³

Zeydîler haberi vâhidin kabulü için belli şartlar ileri sürmüşlerdir. Bu şartların bir kısmı râvi diğer bir kısmı ise rivâyetle ilgilidir. Râvide bulunması gereken şartlar; râvinin adâlet ve zabt sahibi olmasıdır. Zeydîler ta'dil ve cerh konusunda bir kişinin kanaatini yeterli görmüşlerdir. Fakat aynı anda kişi hakkında hem ta'dil hemde cerh söylemi varsa, her ne kadar ta'dil söylemi daha fazla olsa da cerh görüşünü öncelemiş ve bununla amel etmişlerdir.¹⁹⁴ Bir râvinin âdil sayılabilmesi için şu üç şarttan birisinin bulunmasını yeterli görmüşlerdir:

- 1) Şahitlerde adaleti şart koşan bir hâkimin bu râviyi adil kabul etmesi,
- 2) Sadece âdil râvilerden rivâyet eden âlim bir zatın bu kişinin rivâyetiyle amel etmesi,
- 3) Âdil olduğu bilinen bir râvinin bu kişiden rivâyette bulunması.¹⁹⁵

Zeydîler sahabenin seçkinlerine muhalefet etmeyen ve zahiren fisk içerisinde bulunmayan bütün ashabın adalet sahibi olduğunu ifade etmektedirler.¹⁹⁶

Rivâyette bulunması gereken şartlar ise rivâyetin kat'î aklî ve kat'î naklî delillere zıt düşmemesi, rivâyet konusunun herkes tarafından bilinen meşhur meseleler hakkında yani umûmu'l-belva konuları ve usûlü'd-din meselelerinde olmamasıdır.¹⁹⁷ Zeydîler zannî bilgiye dayalı kıyasa muhalif olan haberi vâhidi kabul

¹⁹³ İbn Behrân, *Metnü'l-kâfil*, s. 4-5.

¹⁹⁴ İbnü'l-Murtazâ, *Mi'yâri'l-'ukûl*, I, 260-261; İbn Behrân, *age.* s. 4-5.

¹⁹⁵ İbnü'l-Murtazâ, *age.* I, 261.

¹⁹⁶ İbnü'l-Murtazâ, *Mi'yâri'l-'ukûl*, I, 260, 314; İbn Behrân, *Metnü'l-kâfil*, s. 4-5; İbnü'l-Vezîr, *age.* I, 244.

¹⁹⁷ İmam Mansûr-Billâh, *Safvetü'l-ihyâr fî usûli'l-fikh*, I, 168, 206; İbnü'l-Vezîr, *el-Füsûlü'l-lü'lü'yye*, I, 240.

etmiş ve bu haberin varlığından ötürü söz konusu kıyası batıl saymışlardır.¹⁹⁸ Zeydîler bir haberin sahih olup olmadığını anlamak için haberi Kur'ân'a arz etmiş ve bu yöntemle rivâyetlerin sahih olup olmadığını tespit etmeye çalışmışlardır.¹⁹⁹ Mana ile rivâyet konusunda ise adâlet ve zabt sahibi olan ariflerin bu tür rivâyetleri kabul edilirken, tevili inkâr eden veya tevil konusunda fisk derecesine varacak kadar aşırı gidenlerin mana ile rivâyetleri kabul noktasında ihtilaf edilmiştir.²⁰⁰ Zeydî âlimlerin çoğunluğu bu tür rivâyetlerin kabul edilebileceği hususunda hemfikirdirler.²⁰¹

Genel olarak Zeydîler tarafından haber, yukarıda ifade edildiği üzere mütevâtir ve âhâd olmak üzere iki kategoride ele alınmıştır. Fakat İbnü'l-Vezîr²⁰² haber için farklı bir kategori kullanmış, haberi kat'î ve zannî olmak üzere iki kısma ayırmıştır. Kat'î haber ona göre mütevâtir veya genel kabul görmüş haberden (multekâ bi'l-kabûl) oluşmaktadır. Genel kabul görmüş haber ise “ma'sûmun sıhhatine hükmettiği haber”dir. Burada ma'sûm için ümmet²⁰³ örnek verilmiştir. Diğer bazı kaynaklarda ise ma'sûmlar; Hz. Peygamber, ümmet ve Ehl-i beyt olarak ifade edilmiştir.²⁰⁴ Bu tür rivâyetlerin sıhhatinin Zeydî imamlarının çoğunluğuna göre nas ile değil akıl (nazâr) yoluyla bilinebileceğini ifade eden İbnü'l-Vezîr, bu tür haberlerin de mütevâtir haber gibi kesin bilgi ifade ettiğini belirtmiştir. Ahâd haberi ise “mütevâtir ve genel kabul görmüş haber (multekâ bi'l-kabûl) olmayan haber” şeklinde tarif ettikten sonra bu tür haberlerin ikiden fazla âdil râvi tarafından rivâyet edilmesi durumunda “meşhur” ve “mustefiz” olarak isimlendirileceğini söylemiştir.²⁰⁵

¹⁹⁸ İbnü'l-Murtazâ, *Mi'yâri'l-'ukûl*, I, 288; İbn Behrân, *Metnü'l-kâfil*, s. 4-5. Konu hakkında ayrıntılı bilgi için bk. İbnü'l-Vezîr, *age*, I, 242.

¹⁹⁹ İbnü'l-Vezîr, *age*, s. 40.

²⁰⁰ İbn Behrân, *age*, s. 4-5; İbnü'l-Murtazâ, *age*, 278-279.

²⁰¹ İbnü'l-Murtazâ, *age*, I, 278.

²⁰² İmam Mansûr-Billâh'da buna benzer bir taksim yapmıştır. Bk. *Safvetü'l-ihdiyâr fî usûli'l-fikh*, I, 167 vd.

²⁰³ Bazı akademik çalışmalarda İbnü'l-Vezîr'in ma'sûmdan, ümmet ve Ehl-i beyti kast ettiği bilgileri bulunmaktadır. Bk. Yücel, *Zeydî Usûlilerin Kaynak Anlayışı*, s. 89; Demirci, *Zeydiyye ve Hadis*, s. 647.

²⁰⁴ İmam Mansûr-Billâh'a göre ma'sûmlar; Peygamber, ümmet, Ehl-i beyt ve Peygamber'in huzurunda dine dair rivayette bulunan kişinin âhâd haberidir. Bu kişinin rivayet ettiği haberinin makbul olabilmesi için Peygamber'den onun haberini yalanlayan veya inkâr eden bir sözün sâdir olmaması gerektiği ifade edilmiştir. Bk. Abdullah b. Hamza, *Safvetü'l-ihdiyâr fî usûli'l-fikh*, I, 167 vd.

²⁰⁵ İbnü'l-Vezîr, *el-Füsûlü'l-lü'lü'yye*, I, 228.

3. İcmâ

İcmâ; Hz. Muhammed'in vefatından sonra, onun ümmetinden olan âdil müctehidlerin, herhangi bir dönemde herhangi bir konu üzerinde ittifak etmeleridir.²⁰⁶ Onlara göre üzerinde icmâ edilen konu dini olabileceği gibi dünyevi bir mesele de olabilir.²⁰⁷ Zeydî âlimler arasında icmânın bilfiil gerçekleşip gerçekleşmediği hususunda ihtilaf bulunmaktadır. Zeydî usûlcülerin ekserisi, icmânın sadece sahabe döneminde gerçekleştiğini söylerken bazı Zeydîler ise icmânın sadece Hz. Ali, Hz. Fâtıma, Hasan ve Hüseyin tarafından gerçekleştirildiğini belirtmektedirler.²⁰⁸ Zeydîler, Ahzâb suresi 33. ayetini ve hadis kitaplarının fedâil bölümlerinde Ehl-i beyt hakkında vârid olan hadisleri delil göstererek Ehl-i beyt'in mâsum olduğunu ifade etmektedirler. Bu bağlamda onların üzerinde ittifak ettiği konular icmâ olarak kabul edilmekte²⁰⁹ ve bu icmâyâ muhalefet edilmesi câiz görülmemektedir.²¹⁰ Onlara göre, icmâ âmm ve hâs olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. Âmm icmâ, ümmetin yapmış olduğu icmâyı ifade ederken, hâs icmâ Ehl-i beyt'in²¹¹ yapmış olduğu icmâyı göstermektedir. Bu bağlamda ümmetin yapmış olduğu icmânın Zeydîler tarafından da kabul edildiği görülmektedir.²¹² Dört halifenin sözleri ve amel-i Ehl-i Medine ise icmâ kapsamında değerlendirilmemiştir.²¹³ Onlara göre, hakkında kesin delil bulunmadığı için icmânın inkârı, fîsk veya küfürle itham edilmeyi gerektirmez. Ancak konusu, ibadetler gibi herkes tarafından bilinen ve zarûriyyât-i dîn'den olan icmânın inkârının ise ittifakla küfrü gerektirdiğini belirtmektedirler.²¹⁴ Zeydîler, icmânın bir senedinin olması gerektiğini ifade ettikten

²⁰⁶ Hüseyin b. Kâsım, *Hidâyetü'l-'ukûl ilâ ğâyeti's-seûl fi ilmi'l-usûl*, I, 490; İbn Behrân, *Metnü'l-kâfil*, s. 6.

²⁰⁷ İbnü'l-Vezîr, *age*, I, 198; Hüseyin b. Kâsım, *Hidâyetü'l-'ukûl*, I, 491; el-Mahatvarî, *Şerhü muhtasar ala metni'l-Kâfil*, s. 18.

²⁰⁸ İbnü'l-Vezîr, *el-Füsûlü'l-lü'lü'yye*, I, 191; Şimâhî, *el-Yemen el-insân ve'l-hadâra*, s. 117-118.

²⁰⁹ İbnü'l-Murtazâ, *Mi'yâri'l-'ukûl fi 'ilmi'l-usûl*, I, 336-337; İbn Behrân, *Metnü'l-kâfil*, s. 6; el-Mahatvarî, *Şerhü muhtasar*, s. 19-20; Abdullah b. Hamza, *Safvetü'l-ihdiyâr fi usûli'l-fikh*, I, 251.

²¹⁰ Sâhib b. Abbâd, *ez-Zeydiyye*, s. 160. Zeydî kaynaklarda konu hakkında farklı görüşler ileri sürülmüş ve Ehl-i beyt icmâsına muhalefet, fîsk, günah ve hata olarak değerlendirilmiştir. Bk. İbnü'l-Vezîr, *el-Füsûlü'l-lü'lü'yye*, I, 205.

²¹¹ Burada Ehl-i beyt'ten kastedilen; Hz. Ali, Hz. Fâtıma, Hasan ve Hüseyin'den oluşan dört masum ile Hasan ve Hüseyin soyundan, baba ciheti ile gelen müctehid imamlardır. Bk. İbnü'l-Vezîr, *el-Füsûlü'l-lü'lü'yye*, I, 193.

²¹² Hüseyin b. Kâsım, *Hidâyetü'l-'ukûl*, I, 490, 491; İbnü'l-Vezîr, *el-Füsûlü'l-lü'lü'yye*, I, 191-192; Abdullah b. Hamza, *Safvetü'l-ihdiyâr fi usûli'l-fikh*, I, 245.

²¹³ Abdullah b. Hamza, *Safvetü'l-ihdiyâr fi usûli'l-fikh*, I, 250; İbn Behrân, *Metnü'l-kâfil*, s. 6.

²¹⁴ İbnü'l-Vezîr, *el-Füsûlü'l-lü'lü'yye*, I, 205.

sonra bu senedin Kur'ân, sünnet, kıyas ve ictihad olabileceğini ifade ederler.²¹⁵ Ayrıca bazı usûlcülerin, icmâyı güçlüden zayıfa doğru yedi mertebede ele alıp çoğu icmânın zannî delile dayandığını ifade ettikleri de görülmektedir.²¹⁶

4. Kıyas

Zeydî usûlcüler kıyas için farklı tanımlar yaptıkları için ortak bir kıyas tanımları bulunmamaktadır.²¹⁷ Bununla birlikte, Abdullah b. Hamza'nın tanımı önem arz etmektedir. Zira kıyasın birçok tanımını ele alıp değerlendiren Abdullah, bunların içinden bazı unsurları esas alarak ortak bir tanım ortaya koymaya çalışmıştır. Bu meyanda kıyas için ilk önce bu müellifin yapmış olduğu tanıma, devamında ise diğer tanımlara yer verilecektir.

Abdullah b. Hamza, kıyası “asıl ile fer'î birleştiren bir illetten dolayı fer'î aslın üzerine hamledip, aralarındaki benzerlikten ötürü aslın hükmünü fer'e uygulamak” şeklinde tanımlamıştır.²¹⁸ Kendi ifadesiyle bu tanım, Mu'tezile âlimlerden Cübbâî (ö. 303/916), Kadı Abdulcebâr (ö. 415/1025) ile Ebü'l-Hüseyn el-Basrî'nin (ö. 436/1044) tanımları cem edilmek suretiyle yapılmıştır.²¹⁹ İbnü'l-Murtazâ, kıyası “(asıl ve fer'în) aralarında bulunan benzerlikten dolayı, bir şeyin hükmünü başka bir şeye vermek”²²⁰ şeklinde tanımlarken, İbn Behrân ise kıyası, “asıl ve fer arasında bulunan birleştirici vasıftan dolayı fer'în asla hamledilmesi”²²¹ şeklinde tanımlamıştır.

Bu tanımlar göz önünde bulundurulduğunda kıyasın dört rüknünün olduğu gözükmektedir. Bunlar asıl, fer, aslın hükmü ve illettir. Ayrıca bu rükünlerin her biri için bazı şartlar ileri sürülmüş ve kıyas için farklı sınıflandırmalar yapılmıştır.²²² Konumuzun sınırını aşacağından bu kadar bilgiyle yetinilecektir.

²¹⁵ İbn Behrân, *Metnü'l-kâfil*, s. 6; el-Mahatvarî, *Şerhü muhtasar*, s. 19; İbnü'l-Vezîr, *el-Füsûlü'l-lü'lü'yye*, I, 200; Abdullah b. Hamza, *Safvetü'l-ihityâr fî usûli'l-fikh*, I, 259.

²¹⁶ Bk. İbnü'l-Vezîr, *age*, I, 206-207.

²¹⁷ Farklı tanımlar için bk. Abdullah b. Hamza, *age*, I, 283 vd.

²¹⁸ Abdullah b. Hamza, *age*, I, 284.

²¹⁹ Abdullah b. Hamza, *age*, I, 284.

²²⁰ İbnü'l-Murtazâ, *Minhâcü'l-vüsûl*, s. 631.

²²¹ İbn Behrân, *Metnü'l-kâfil*, s. 7.

²²² İbnü'l-Murtazâ, *Minhâcü'l-vüsûl*, s. 631.

5. İstihsân

İstihsân Zeydîler tarafından “celi (açık) kıyas karşısında bulunan delil” şeklinde tanımlanmış ve delil olarak kabul edilmiştir. İstihsânın sübutunun ise eser, icmâ, zarûret ve hafî (gizli) kıyasla gerçekleşeceği ifade edilmiştir.²²³ Zeydî âlimlerin, İbnü'l-Hâcib'in “*ihtilaf edilen bir konu, istihsân bağlamında değerlendirilemez*” sözüne eserlerinde yer vermeleri ve buna muhalif bir beyanda bulunmamaları, onların zımnen bu görüşü benimsediklerini söylemeyi mümkün kılmaktadır.²²⁴

6. İstishâb

Bu delil Zeydîler tarafından “Değiştirecek delil bulunmadığı sürece var olan şer‘î veya aklî delile tutunmaya devam etmek”²²⁵ veya “Değiştigiine dâir delil bulunmadığı sürece geçmişte var olan hükmün devamına karar vermek”²²⁶ şeklinde tanımlanmıştır. İbnü'l-Murtazâ, istishâbın delil olarak kabul edilmediğini “mezhep görüşü”,²²⁷ Abdullah b. Hamza ise “mezhepte zâhir olan görüş” şeklinde ifade etmiş ve istishâbın hiçbir şekilde delil olmadığını ve tüm şekilleriyle fâsit bir yöntem olduğunu belirtmiştir.²²⁸ İstishâb, bazı Zeydî âlimler tarafından “ma‘mûlun bih” ve “ğayr-i ma‘mûlun bih” olarak iki kısma ayrılmış ve birinci kısım müstakil bir delil olarak kabul edilmiştir.²²⁹

7. Şer‘u Men Kablenâ

Zeydîler arasında delil oluşu ihtilafli olmakla birlikte²³⁰ mezhepte tercih edilen (muhtâr) görüşe göre şer‘u men kablenâ kabul edilen bir delildir.²³¹ Zeydîler’e göre inkâr, nesih ve tahsis söz konusu olmadığı sürece Kur‘ân ve Hz. Peygamber’in önceki ümmetlerden haber verdiği hükümlerle amel edilmesi vaciptir.²³²

²²³ İbn Behrân, *Metnü'l-kâfil*, s. 21; İbnü'l-Murtazâ, *Minhâcü'l-vüsûl*, s. 700 vd; Lokmân, *el-Kâşif*, s. 263-64.

²²⁴ Bk. İbnü'l-Murtazâ, *age.* s. 700; İbn Behrân, *Metnü'l-kâfil*, s. 21.

²²⁵ İbnü'l-Vezîr, *age.* I, 314.

²²⁶ İbn Behrân, *Metnü'l-kâfil*, s. 20.

²²⁷ İbnü'l-Murtazâ, *Mi'yârü'l-'ukûl (Bahrü'z-zehhâr içerisinde)*, I, 387.

²²⁸ Abdullah b. Hamza, *Safvetü'l-ihiyâr*, I, 400 vd.

²²⁹ İbnü'l-Vezîr, *el-Füsûlü'l-lü'lü'iyye*, I, 314 vd.

²³⁰ Bk. İbnü'l-Vezîr, *age.* I, 315.

²³¹ İbn Behrân, *Metnü'l-kâfil*, s. 21; İbnü'l-Vezîr, *age.* I, 315.

²³² İbnü'l-Vezîr, *age.* I, 315; İbn Behrân, *Metnü'l-kâfil*, s. 21.

8. Akıl

Zeydîler, konu hakkında şer'î delil bulunmadığı takdirde aklî delile başvurmuşlardır. Bu bağlamda Zeydîler arasında tercih edilen (muhtâr) görüşe göre, “kendisinden menfaat elde edilen, hâlihazırda ve gelecekte bir zarara yol açmayacak olan” her şeyin hükmü aklen mübahtır.²³³

Zeydî usûlcüler şer'î hükümlerin delilleri arasında “istidlâl”e yer vermemelerine rağmen eserlerinde bunu ele alıp incelemişlerdir. Örneğin İbnü'l-Murtazâ, istidlâl delilinin Zeydîler'e ait olmadığını, bazı usûlcü ve fakihler tarafından sonradan deliller arasına eklendiğini ifade etmiş ve ardından konuyu İbnü'l-Hâcib'ten naklederek inceleyip tenkit etmiştir.²³⁴ İbn Behrân da İbnü'l-Murtazâ'nın yaptığı gibi eserinde deliller konusunu işlerken istidlâl'e yer vermiştir. Fakat İbnü'l-Murtazâ'nın konuyu işlerken “bu delilin kendilerine ait bir isimlendirme olmadığını” belirtmesine karşın İbn Behrân böyle bir dışlamayı açıkça ifade etmeyip “*Bazı âlimler beşinci delil olarak istidlâlî zikreder*” demek suretiyle konuya giriş yapmış ve İbnü'l-Murtazâ'nın eserinde takip ettiği metodu kullanarak konuyu İbnü'l-Hâcib'ten nakletmiştir.²³⁵ Devamında ise istidlâl'in alt başlıkları olan “telâzum”, “istishâb”, “istihsân”, “şer'u men kablenâ” ve “istihsân” ele alıp incelemiştir. Bu alt başlıkları ele alırken diğer Zeydî fıkıh usûlü eserlerinde olduğu gibi bunlara müstakil başlıklar altında değil de istidlâl başlığı altında yer vermiştir. Bu sebeple İbn Behrân'ın bu taksimatı kabul ettiği ve Zeydiyye mezhebine istidlâl delilini eklediği iddia edilmiştir.²³⁶ Hâlbuki müellif hem istidlâlî delil olarak kabul edenlerin görüşlerini hem de Zeydîlerin konu hakkındaki görüşlerini vermiştir.²³⁷ Dolayısıyla eserdeki bilgiler söz konusu iddianın doğruluğu için yeterli düzeyde değildir. Üstelik eserin küçük bir risale şeklinde muhtasar tarzında yazıldığı göz önünde bulundurulduğunda bilgilerin bu denli yan yana ve özlü bir suretle verilmesinin normal olduğu söylenebilir. Zira eserin şerhine baktığımızda istidlâl delilinin kendilerine ait bir isimlendirme olmadığını açıkça söylendiği ve metinden kastedilenin de bahsedilen iddia olmadığı görülmektedir. Çünkü şârih, İbn Behrân'ın

²³³ İbn Behrân, *age.* s. 21; İbnü'l-Murtazâ, *Minhâcü'l-vüsûl*, s. 836-37.

²³⁴ Bk. İbnü'l-Murtazâ, *age.* s. 840-841.

²³⁵ Bk. İbn Behrân, *age.* s. 20.

²³⁶ Fatih Yücel, *Zeydî Usûlilerin Kaynak Anlayışı*, s. 173 vd.

²³⁷ İbn Behrân, *Metnü'l-kâfil*, s. 20.

“Bazı âlimler beşinci delil olarak istidlâli zikreder” sözünü şerh ederken Zeydiyye mezhebinde bunun karşılığında “ictihad” ve “mesâlih-i mürsele”nin kullanıldığını söylemektedir.²³⁸ Bu da söz konusu delilin kendilerine ait olmadığını göstermektedir. Ayrıca İbn Behrân tarafından yapılan bu tasnifin Şevkânî tarafından aynı şekilde sürdürüldüğü iddiası da bu tanımın İbn Behrân sonrası Zeydîler tarafından sürdürüldüğünü göstermez. Çünkü her ne kadar Şevkânî’nin başlangıçta Zeydiyye mezhebine mensup olduğu söylenebilirse de sonrasında mutlak ictihada yöneldiği ve Zeydiyye başta olmak üzere bütün mezheplere karşı tavır aldığı bilinen bir husustur. Ayrıca Şevkânî’nin fıkıh usûlü alanında kaleme almış olduğu *İrşâdü’l-fuhûl ilâ tahkîki’l-hakki min ilmi’l-usûl* adlı eseri de Zeydî fikh usûlünü temsil etmemektedir.

IV. ZEYDÎ-HANEFÎ ETKİLEŞİMİ

Bu başlık altında Zeydî-Hanefî etkileşimine dair iddialar ele alınıp değerlendirilecektir. Hanefî-Zeydî etkileşiminde iki iddia gündeme gelmektedir. Birinci iddia, Zeydîler tarafından gündeme getirilen ve Ebû Hânîfe’nin Zeyd b. Ali’nin (ö. 122/740) öğrencisi olduğu ve onun yanında yaklaşık iki yıl ders okuduğu yönündedir. İkincisi ise ilk olarak Şehristânî (ö. 548/1153) tarafından gündeme getirilen ve Zeydîlerin fûrû-i fıkıhta az bir mesele dışında Hanefî mezhebine tabi oldukları yönündeki iddiadır.

Çalışmamızda yukarıda bahsi geçen iddialar sırasıyla ele alınacak, sonrasında iddiaların gerçekliği hakkında zihinlerdeki karışıklığın açıklığa kavuşturulması için konuyla doğrudan ilgisi bulunan bir çalışmaya yer verilecek ve bunun üzerinden bir değerlendirme yapılacaktır.

Zeyd b. Ali ile Ebû Hanîfe’nin görüştüğü bilinen bir husus olup bu görüşmeye dair bilgiye Zeyd b. Ali’nin *el-Müsned (el-Mecmu’)* adlı eserinde yer verilmiştir. Nitekim *el-Müsned*’in ravisi olan Ebû Halid el-Vâsîti eserde şöyle bir nakilde bulunmaktadır: “Zeyd b. Ali Kûfe’ye geldiğinde Abdullah b. Zübeyr el-Esedî’nin evinde gizlendi. Bu haber Ebû Hanîfe’ye ulaştınca Muâviye b. İshak es-Selâmî, Nasr b. Huseym el-Absî ve Said b. Huseym’le aralarında konuşup onu ziyarete gittiler. Zeyd’in yanına girdiklerinde, Ebû Hanîfe için bu Kûfe’nin fakihlerindendir dediler. Zeyd, Ebû Hanîfe’ye yönelerek söyle bakalım namazın

²³⁸ el-Mahatvarî, *Şerhü muhtasar*, s. 41.

anahtarı nedir? Namaza ilk olarak ne ile başlanır ve ilk olarak ne okunur? Namazın tahrimleri ile tahlilleri nelerdir? dedi. Ebû Hanîfe: Namazın anahtarı temizlik (abdesttir). Tahrimi, tekbir, tahlili ise selamdır. Namaza tekbirle başlanır çünkü Hz. Peygamber namaza başlarken tekbir alarak ellerini kaldırırdı. Namazda ilk okunacak şey sübhâneke...dir. Çünkü Hz. Peygamber'den namaz kılmaya başlarken bunu okuduğu rivayet edilmiştir deyince Zeyd, Ebû Hanîfe'nin vermiş olduğu bu cevap karşısında hayrete düştü.²³⁹

Buna ilaveten Ebû Hanîfe'nin hasta olduğu için Zeyd b. Ali'nin (ö. 122/740) Emevî yönetimine karşı başlattığı kalkışmaya bizzat katılmadığı, Zeyd'e otuz bin dirhem göndererek mali destekte bulunduğu ve Kûfe halkını Zeyd'e yardım etmeleri için teşvik ettiği yönünde rivayetler de bulunmaktadır.²⁴⁰ Bazı kaynak ve araştırmalarda ise Ebû Hanîfe'nin, Zeyd b. Ali'ye iki yıl öğrencilik yaptığı yönünde bilgilere yer verilmektedir.²⁴¹

Yukarıdaki bilgilerin bir sonucu olarak İmam Hâdî-İlelhak ve diğer Zeydî imamların Hanefî fikhına yönelmeleri ve bu imamların fikhî görüş ve ictihadlarının Ebû Hanîfe'nin fikhına benzemesi son derece normal görülmüş ve bunun garipsenecek bir durum olmadığı ifade edilmiştir. Hatta bir adım ötesine gidilerek “Ebû Hanîfe, Zeydî'dir ya da İmam Hâdî Hanefî'dir” sözünde yadsınacak bir şey olmadığı²⁴² da ifade edilmiştir.

Hanefî kaynaklarda yapılan araştırmalarda Ebû Hanîfe'nin Zeyd b. Ali'den ders okuduğu, fikhı aldığı veya öğrencilik yaptığına dair herhangi bir nakil tespit edilemezken,²⁴³ Ebû Hanîfe ile Zeyd'in ilmi müzakerelerde bulunduğu kabul edilse bile bazı kaynaklarda yer alan “iki yıla yakın talebelik” iddialarına, mevcut siyasî ortam ve Zeyd b. Ali'nin Emevîlerle giriştiği siyasî mücadeleden dolayı ihtiyatla

²³⁹ Zeyd b. Ali, *Müsnedü'l-İmam Zeyd*, s. 27-28.

²⁴⁰ İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zehab fî ahbâri men zehab*, II, 92; Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, I, 87; Ebû Zehre, *İmam Zeyd*, s. 182; el-Me'ğazi, “ez-Zeydiyye el-fikh”, *el-Mevsûatu'l-Yemeniyye*, II, 1534-1535.

²⁴¹ İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zehab fî ahbâri men zehab*, I, 159; Seyyâğî, *er-Ravdun'n-nadîr*, I, 61-62; el-Fudaylî, *ez-Zeydiyye alâmâtun ve efkâr*, s. 21; Ebû Zehre, *İmam Zeyd*, s. 73, 182; el-Me'ğazi, “ez-Zeydiyye el-fikh”, *el-Mevsûatu'l-Yemeniyye*, II, 1534-1535; Hammâd el-Cühenî, *el-Mevsûatü'l-müeyyere*, I, 80; Şâyif Nu'mân, *el-İmam Hâdî*, s. 82-83.

²⁴² Şâyif Nu'mân, *el-İmam Hâdî*, s. 82-83.

²⁴³ Gündüz, *İmam Zeyd*, s. 105-106.

bakılması gerektiğine işaret edilmiştir.²⁴⁴ Ayrıca Ebû Hanîfe'nin dersine devam etmeksizin Zeyd ile görüştüğü zamanlarda onun bilgisinden istifade ettiği²⁴⁵ ve bu görüşmelerin sadece bir fikir alışverişi düzeyinde kaldığı da belirtilmiştir.²⁴⁶

Zeydî-Hanefî etkileşimi üzerine yapılan araştırmalarda Şehristânî'ye (ö. 548/1153) nispetle “Zeydîler, fûrû-ı fıkıhta az bir mesele hariç Hanefî mezhebine mensuptur” şeklinde genel bir kanı oluşturulmuştur. Kanaatimizce bu konuda Şehristânî yanlış anlaşılmalıdır. Nitekim Şehristânî (ö. 548/1153) “fûrû-ı fıkıhta az bir mesele hariç Hanefî mezhebine mensupturlar”²⁴⁷ sözünü sadece Zeydî firkalardan Sâlihiyye ve Bûtriyye için söylemektedir. Şehristânî'nin bu grup hakkında sarf ettiği söz daha sonraki araştırmacılar tarafından yanlış anlaşılmalı ve Şehristânî'nin bunu tüm Zeydîler için söylediği iddia edilmiştir. Bunun bir sonucu olarak Şehristânî'ye atfen Zeydiyye mezhebi hakkında “Zeydîlerin usûlde Mu'tezilî fûrû-ı fıkıhta ise az bir mesele hariç Hanefî mezhebine mensup oldukları” şeklinde genel bir kanı oluşturulmuştur. Son dönemlerde gerek Arap dünyasında gerekse ülkemizde yapılan birçok araştırmada aynı yanlışın devam ettirildiği görülmektedir.

Bu bağlamda Şehristânî'nin yukarıdaki sözünün siyak ve sibak bakımından ele alınması konuya açıklık kazandıracaktır. Şehristânî, Zeydiyye mezhebini ele alırken ilk olarak Zeydîlerin Zeyd b. Ali'nin (ö. 122/740) tabileri olduğunu belirtmekte ardından onların imâmet konusundaki düşüncelerine yer vermektedir. Ardından Zeyd b. Ali'nin Vâsıl'ın öğrencisi olduğunu bundan dolayı da Zeydîlerin usûlde Mu'tezilî olduklarını ifade etmektedir. Şehristânî, Zeyd'in Hz. Ali'yi sahabenin en üstünü olarak görmesine rağmen Hz. Ebû Bekir (ö. 13/634) ve Hz. Ömer'in hilafetini geçerli gördüğünü, bu düşüncesinden ötürü daha önce kendisine tabi olan bir grup Şîa ile görüş ayrılığına düştüğünü bundan dolayı onların Zeyd'i terk ederek Ca'fer es-Sâdık'ın taraftarı olduklarını belirtmektedir. Zeyd b. Ali tarafından ilk olarak bu gruba Râfizî isimlendirmesinin verildiği belirtilmektedir. Şehristânî, Zeyd'in başlattığı huructa öldürülmesi üzerine yerine oğlu Yahya'nın geçtiğini onun öldürülmesinden sonra ise birbiri ardınca çıkan Zeydî imamların Zeydiyye mezhebini ayakta tutmaya çalıştıklarını ifade etmektedir. Şehristânî,

²⁴⁴ Yücel, “İlk dönem Irak Hanefîlerinin Zeydî Usulüne Etkilerine Yönelik Bir İnceleme”, s. 118.

²⁴⁵ Ebû Zehre, *Ebû Hanîfe*, 79.

²⁴⁶ Uzunpostalcı, “Ebû Hanîfe”, *DİA*, X, s. 132.

²⁴⁷ Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, I, 162.

bundan böyle Zeydîlerin çoğunluğunun mefdûl imam anlayışından vazgeçip İmâmiyye Şîası gibi sahabe hakkında ta'n ettiklerini ifade eder. Bu bağlamda Zeydiyye'nin Cârüdiyye, Süleymâniyye ve Bütriyye olmak üzere üç fırkaya ayrıldığını, Sâlihiyye'nin ise Bütriyye ile aynı görüşü savunduğunu belirtir.²⁴⁸

Cârüdiyye'nin, Ebû Cârûd b. Ziyâd'ın mensupları olduğunu söyleyen Şehristânî, Cârûd'un, "Hz. Peygamber tarafından Hz. Ali'nin vasıfları sayılarak imâmetinin nasla belirlendiği, sahabenin Hz. Ebû Bekir'i (ö. 13/634) halife seçmekle küfre düştüğü" görüşünde olduğunu nakleder.²⁴⁹ Süleymâniyye'nin, Süleyman b. Cerîr'in mensupları olduğunu belirten Şehristânî (ö. 548/1153), onun imâmetin şûra yoluyla belirlenebileceğini, efdal varken mefdûlün imâmetinin geçerli olduğu görüşünü savunduğunu ifade eder. Ayrıca Süleyman b. Cerîr'in Hz. Osman'ı (ö. 35/656) ta'n edip tekfir ettiği, Hz. Ali (ö. 40/661) ile savaştıkları için Hz. Aişe (ö. 58/678), Talha b. Ubeydullah (ö. 36/656) ve Zübeyr b. Avvâm'ı (ö. 36/656) tekfir ettiğini de aktarır.²⁵⁰

Şehristânî, son olarak Zeydî fırkalardan Bütriyye ve onunla aynı görüşte olan Sâlihiyye fırkasına yer vermektedir. Onların Hz. Ali'yi Hz. Peygamber'den sonra en üstün ve imâmete en layık kişi olduğu görüşünü savunduklarını nakletmektedir. Fakat imâmeti kendi rızasıyla Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'e teslim ettiği için bu ikisine yapılan biatte hata olmadığı görüşünde olduklarını belirtmektedir.²⁵¹ Onların Hz. Osman'ın (ö. 35/656) Müslüman mı yoksa kâfir mi olduğu hususunda tevakkufu esas aldıklarını ifade eden Şehristânî, bu grubun efdalin rızası koşuluyla mefdûlün imâmetini câiz gördüğünü, genel olarak imâmet konusunda Süleymâniyye fırkasıyla aynı görüşü benimsediklerini nakletmektedir.²⁵² Şehristânî devamında ise bu fırka hakkında "*Zamanımızda bu zümrenin ekseriyeti mukallit olup rey ve ictihad ile ilgileri yoktur. Usûl konusunda Mu'tezile'nin esaslarını aynıyla benimserler ve Mu'tezilî imamlara Ehl-i beyt imamlarından daha fazla hürmet gösterirler. Fürû-i fıkıhta ise az bir meselede Şafii ve Şîî mezhebine uymakla birlikte, Ebû Hanîfe'nin*

²⁴⁸ Bk. Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, I, 153-156.

²⁴⁹ Bk. Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, I, 157-159.

²⁵⁰ Bk. Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, I, 159-160.

²⁵¹ Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, I, 161

²⁵² Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, I, 161.

mezhebine tabidirler."²⁵³ bilgisini vermektedir. Konunun siyak ve sibakı göz önünde bulundurulduğunda bu sözün tüm Zeydîler için değil de sadece Sâlihiyye ve Bütüriyye fırkaları hakkında ifade edildiğini söylemek mümkündür. Nitekim Zeydîlerin hicri ikinci asırdan itibaren Zeyd b. Ali'nin (ö. 122/740) *el-Mecmu*'su ile başlayan ve İmam Hâdî'nin eserleriyle sistematik bir hale gelen fıkıh eserleri bulunmaktadır. Ayrıca Zeydî imamların hicri dördüncü ve beşinci asırda gerek fıkıh usulünde gerekse fûrû-i fıkıhta birçok eser kaleme aldığı göz önünde bulundurulduğunda Zeydîlerin diğer mezheplerin görüşlerine tabi olmaya ihtiyaç duymayacaklarını söylemek de mümkündür.²⁵⁴

Şehristânî'nin 548 (1153) yılında yani hicri altıncı asırda vefat ettiği göz önünde bulundurulduğunda onun "*Zamanımızda...*" dediği bu gruptan tüm Zeydîleri kastetmediği aşikârdır. Zira Şehristânî'nin daha önce yazılmış olan Zeydî fıkıh eserlerinden habersiz olması zayıf bir ihtimaldir. Nitekim Şehristânî'nin dinler ve mezhepler tarihi alanında yaptığı araştırmalar ile dönemin ilim merkezlerinden biri olan Bağdat'ta Nizâmiyye medresesinde hocalık yapması yanısıra Şîa'ya meyilli biri olduğu gibi iddialar²⁵⁵ onun Zeydî fıkıh eserlerinden habersiz olduğu düşüncesini zayıflatmaktadır.

Ayrıca Sâlihiyye fırkasının kurucusu olan Sâlih'in fıkıh alanında *Kitâbü'l-câmi* adlı bir eserinin olması²⁵⁶ Şehristânî'nin "fûrû-i fıkıhta az bir meselede Şâfiî ve Şîî mezhebine muvafık olmakla birlikte Ebû Hanîfe'nin mezhebine tabi oldukları" iddiasıyla çelişmektedir. Zira Sâlih'in fıkıh alanında yazmış olduğu bir eserin bulunması durumunda onun tabilerinin takip edecekleri ve fıkıhta uyacakları bir başvuru kaynağı bulunmasına rağmen Hanefîleri taklit etmeleri makul görünmemektedir.

Sünnî bölgelerde yaşayan birçok Zeydî âlimin devlet baskısından kurtulmak için mezhep kimliklerini gizleyerek kendilerini Hanefî mezhep müntesibi olarak göstermeleri de Zeydîlerin fûrû-i fıkıhta Hanefî mezhebini taklit ettiği şeklindeki yorumlara yol açtığı söylenebilir. Nitekim Zeydî âlimlerden Kûfe müftülüğü yapan Ömer b. İbrahim ez-Zeydî'nin "*fetvalarımı zahiren Hanefî mezhebine göre*

²⁵³ Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, I. 162.

²⁵⁴ Yücel, "Zeydiyye" (Fıkıh), *DİA*, XLIV, 336 vd.

²⁵⁵ Bk. Harman, "Şehristânî", *DİA*, XXXVII, 467-468

²⁵⁶ İbnü'n-Nedim, *el-Fihrist*, s. 253.

veriyorum kendim ise inanç ve amelimde Zeydiyye mezheb görüşlerini benimsiyorum."²⁵⁷ sözü de bu durumu teyit etmektedir. Hatta bazı Zeydî terâcim yazarlarının eserlerinde Zeyd b. Ali'den (ö. 122/740) rivayette bulunan bazı Hanefî âlimlerini Zeydî olarak tanıtmaları da bu durumun bir sonucu olabilir.²⁵⁸

Sonuç itibariyle Şehristânî'nin kastettiği grubun büyük olasılıkla Mu'tezilî olan ve imâmet konusunda daha önce ifade ettiğimiz gibi Sâlihîyye ve Bütüriyye'nin görüşünü benimseyen fûrû-i fıkhîta ise Hanefî mezhebine tabi olan küçük bir grup olması muhtemeldir. Kanaatimizce Zeydîlerin Hanefîlerle olan yakın ilişkisi tüm Hanefîler üzerinden değil de sadece Mu'tezilî Hanefîler üzerinden olmuştur. Örneğin Zeydîlerin usûlde Hanefîlerle olan etkileşimi Debûsî (ö. 430/1039), Pezdevî (ö. 482/1089) ve Serahsî (ö. 483/1090?) gibi önemli Hanefî usûlcüler üzerinden değil de usûlde Mu'tezilî olan Kerhî (ö. 340/952) ve Ebû Abdullah el-Basrî (ö. 369/979-80) kanalıyla olmuştur.²⁵⁹ Bunun bir sonucu olarak Zeydîlerin Hanefîlerle olan ilişkilerinin arka planında fûrû-i fıkhîta Hanefî olan Mu'tezilî âlimlerin olduğu söylenebilir. Ayrıca Zeydî usûl eserlerinin genel sistematığının Mu'tezile yolu ile Zeydîler'e geçtiği ve Zeydî usûl-i fıkhî eserlerinde kullanılan kavramlar ile konuların ele alınış sistematığının Hanefî usûlcülerden ziyade, mütekellimûn metoduna benzediği²⁶⁰ yönündeki tespitler de bunu teyit eder niteliktedir. Buna ilaveten gerek Emevîler gerekse Abbasîler döneminde gerçekleşen Zeydî ayaklanmaların büyük çoğunluğunda Mu'tezile'nin Zeydîlerin yanında yer alması, iki mezhep arasındaki sıkı ilişkiyi göstermesi açısından önemlidir.²⁶¹

Zeydî fûrû-i fıkhına gelecek olursak Ebû Zehre'nin tespitiyle Zeydiyye mezhebinin özellikle muamelat konusunda meselelerin çözümünde Hanefîlere yakın bir metot takip ettikleri ifade edilmekte, örnek olarak şüf'a ve müzaraa konuları verilmektedir.²⁶² Bu bağlamda Hamîdüddin, Zeydîlerin fûrûda Hanefî oldukları iddiasını şöyle açıklamaktadır: "İki mezhep arasında bazı ortak asılların bulunması

²⁵⁷ Fuâd Seyyid, *Târîhu'l-mezâhibi'd-diniyye*, s. 227.

²⁵⁸ Fuâd Seyyid, *Târîhu'l-mezâhibi'd-diniyye*, s. 227.

²⁵⁹ Yücel, "Zeydî İlk Dönem Irak Hanefîlerinin Zeydî Usulüne Etkilerine Yönelik Bir İnceleme", s. 121.

²⁶⁰ Yücel, *Zeydî Usûlcülerin Kaynak Anlayışı*, s. 66-67.

²⁶¹ Bk. Eş'arî, *Makâlât*, I, 145; Yaşaroğlu, "Zeydiyye'nin İmamet Görüşü ve Diğer Bazı Mezheplerle İlişkileri", s. 120.

²⁶² Ebû Zehre, *İmam Zeyd*, s. 507.

her ne kadar iki mezhep arasında bir benzerliği gerekli kılrsa da bu tür benzerlikler tek başına Zeydîlerin Hanefîleri taklit ettiklerini ispat için yeterli değildir. Nitekim bu iki mezhep arasındaki benzerlik aynı delili kullanmalarından kaynaklanacağı gibi farklı bağlam ve itibarla da olabilir. Aynı şekilde iki mezhep arasında olan benzerlikler her iki mezhebi de etkilemiş olan Hz. Ali'nin fikhî görüşlerini kabul etmelerinden dolayı da kaynaklanmış olabilir. Fakat aynı tercih kaynağını kullanmaları iki mezhep arasında etkileşim için yeterli değildir. Nitekim Zeydî-Hanefî mezhepleri arasında cereyan eden tabii ihtilaflar bunun yanlış olduğunu göstermektedir".²⁶³

Kanaatimize göre iki mezhep arasındaki fûrû-i fıkıhtaki benzerliklerin kaynağı bunların aynı delilleri kullanmaları yanı sıra belli bir düzeyde tercih kaynaklarının aynı olmasından kaynaklanmaktadır. Nitekim Zâhid el-Kevserî, Zeyd b. Ali'nin (ö. 122/740) *el-Mecmû* adlı eserindeki görüşleriyle Hanefî fıkıh eserleri arasındaki benzerliği kaynak birliğine yani Irak fukahasının fikhî, Kûfe'de ilmi yayan Hz. Ali'den, İbn Mesûd'dan ve diğer büyük fakih sahabilerden tabakadan tabakaya tevarüs etmesine bağlamıştır.²⁶⁴ İki mezhep arasındaki bu benzerlikten hareket eden bazı araştırmacılar ise Şîî fikhînin Sünnî fıkıhtan etkilenmiş olduğu neticesini çıkarmıştır. Yapılan araştırmada Zeyd b. Ali'nin *el-Mecmû'u'l-fikhî* adlı eserinde pek çok meselede Ebû Hanîfe, Süfyân es-Sevrî, Ebû Yusuf ve Muhammed es-Seybânî gibi Irak fukahasının görüşleriyle uyum arz ettiği, bu kitapta yer alan fikhî terimlerin de Irak'ta yaygın olan terimlere benzediği tespit edilmiştir. Fakat bu benzerliğin metodik olmaktan çok şekli, sathi bir benzerlik olduğu, yani Irak medresesinin düşünme metodunun *el-Mecmû'l-Fikhî*'de derinlemesine tatbik edilmemiş olduğu da belirtilmiştir.²⁶⁵

Zeydîlerin fûrû-i fıkıhta Hanefî oldukları iddiasına Zeydî âlimler şiddetle karşı çıkmaktadırlar. Nitekim onlara göre fûrû-i fıkıhta bir müctehidin başka bir müctehidi taklit etmesi câiz değildir.²⁶⁶ Bu itibarla Ehl-i beyt imamlarının birbirini taklit etmesi câiz görülmezken onların Ehl-i beyt dışında bir başka mezhebi taklitleri

²⁶³ Hamîduddin, *ez-Zeydiyye kırâatun fi'l-meşrû' ve bahsün fi'l-mükevvinât*, s. 101.

²⁶⁴ Bk. Gündüz, *age. (Tetimmetu'r-Ravdu'n-nadir*'den naklen) s. 243.

²⁶⁵ Bk. Sezgin, *Târihu't-turâsi'l-Arabî* (el-fikh), I (3. cüz) 315-316.

²⁶⁶ Bk. el-Me'ğazî, "ez-Zeydiyye el-fikh", II, 1536; el-Fudaylî, *ez-Zeydiyye alâmâtun ve efkâr*, s. 2; Hamîduddin, *ez-Zeydiyye kırâatun fi'l-meşrû' ve bahsün fi'l-mükevvinât*, s. 101

mümkün görülmemektedir. Buna ilaveten Ehl-i beyt imamlarından herhangi birisinin Hanefî mezhebine tabi olduğu yönünde bir bilginin bulunmamasının da bunu teyit ettiği söylenmektedir. Zeydî mukallitlere gelince onların herhangi bir Hanefî kaynağına dayanmadıkları gibi Ebû Hanîfe'yi taklit etmedikleri de belirtilmektedir. Her ne kadar dördüncü asırda birçok Ehl-i beyt âliminin Irak'ta Hanefî fikhını okuduğu belirtilse de bu okumanın ictihad ve nazari bağlamda bir gözlem olup asla taklit amacı gütmeyeğine vurgu yapılmaktadır.²⁶⁷ Buna ilaveten Kûfe'deki Zeydîlerin Ahmed b. İsa (ö. 247/861), Kâsım er-Ressî'nin (ö. 246/860) öğrencisi Hüseyin b. Yahya ve Muhammed b. Mansûr'un (ö. 290/913) fıkıh görüşlerine tabi²⁶⁸ oldukları yönündeki tespitler bazı müelliflerin "Kûfe'li Zeydîler Hanefî mezhebine tabidirler" iddiasını yalanlamaktadır. Bununla birlikte Muhteria kolunun itikatta Zeydî olmakla birlikte fûrû-i fıkıhta diğer mezheplere nispetle Hanefî mezhebiyle daha çok uyum içerisinde olduğu da belirtilmektedir.²⁶⁹

Zeydîlerin fûrû-i fıkıhta Hanefî mezhebine tâbi olmadıkları, aksine Zeydiyye'nin kendine özgü bir fıkıh anlayışının bulunduğunu ve daha önce de ifade edildiği üzere Şehristânî'ye (ö. 548/1153) nispetle Zeydîlerin az bir mesele hariç Hanefî mezhebine tabi oldukları yönündeki söylemin gerçeği yansıtmadığını göstermek bağlamında burada konuyla alakalı bir çalışmaya yer verilerek değerlendirmelerde bulunulacaktır.

Hasan b. Ahmed Abdülbârî el-Ehdel (1418/1998) tarafından kaleme alınan *Kitâbü'l-fevâidi'l-fikhiyye fî mesâili'l-hilâf beyne mezhebi's-Şâfiyye ve'z-Zeydiyye (el-Mukâranetü beyne mezhebi's-Şâfiyye ve'z-Zeydiyye)*²⁷⁰ adlı eserde Zeydîler ile Şâfiîler arasındaki ihtilafli konular ele alınmıştır. Müellif, bu çalışmayı yaparken Zeydiyye mezhebinde önemli bir yeri olan İbnü'l-Murtazâ'nın (ö. 840/1437) *el-Ezhâr* adlı muhtasar metnini esas almıştır. Eserde Zeydiyye mezhebi ile Şâfiî mezhebi arasında ihtilaf edilen konulara yer verilmiş ve bu iki mezhep arasında ittifak edilen meseleler de belirtilmiştir. Zeydî ve Şâfiî karşılaştırmasında ele

²⁶⁷ Hamîdüddin, *age*. s. 101.

²⁶⁸ el-Alevî, *el-Câmi'u'l-kâfi fî fikhi'z-Zeydiyye*, I, 2; el-Ekva', *age*. s. 34.

²⁶⁹ el-Ekva', *age*. s. 95.

²⁷⁰ el-Ehdel, *Kitâbü'l-fevâidi'l-fikhiyye fî mesâili'l-hilâf beyne mezhebi's-Şâfiyye ve'z-Zeydiyye (el-Mukâranetü beyne mezhebi's-Şâfiyye ve'z-Zeydiyye)* I-II, I. Bs. Mektebetü Hâlid b. Velid, San'a 2008.

alınmayan konuların iki mezhebin ittifak ettiği meseleleri gösterdiği ifade edilmiştir. Müellif, bu eseri müsvedde halinde Muhammed b. Muhammed Abdullah Süleyman el-Ehdel'e, basıma hazırlayıp yayınlaması için verdikten kısa bir süre sonra vefat etmiştir.

Eserin tahkikini yapan Muhammed el-Ehdel, müellifin öğrencisi olup hocasının kendisine vasiyeti üzerine bu kitabı yayına hazırladığını belirtmektedir. Müsvedde halinde bulunan bu eseri kitap haline getirmiş, kapalı cümleleri açıklayıp sayfaları numaralandırmış olan muhakkik, konu hakkında kaynaklardan dipnotlar vermiştir. Muhakkik, eseri iki cilt halinde iki bölüme ayırmış, birinci bölüme bir giriş ve altı fasıl eklemiştir. İkinci bölümde ise tahkik ettiği esere yer vermiş ve kendisinin hazırladığı tabloları, ibadet ve muamelat bölümlerinin arkasına ilave etmiştir. Ayrıca eserde bulunan hadislerin tahririnde hadisin Sahîhayn'da bulunması takdirinde bunlarla yetinmiş bunlarda bulunmaması durumunda ise diğer Sünnî hadis kaynaklarına müracaat etmiştir.

Yapılan bu tahkikte Zeydiyye'nin bir alt fıkıh fırkası olan Hâdevî fikhî ile Şâfiî fikhî arasında bir karşılaştırma yapılmış ve rumuz olarak da Zeydîler için (ز) , Şâfiîler içinse (ش) harfi kullanılmıştır. Eserin tahkikini bitirdikten sonra bu iki mezhebin ihtilaf ettikleri meseleleri aşağıdaki cetvelde gösterildiği şekilde vermiştir.

ملاحظات	حكمها في المذهب الشافعية	حكمها في المذهب الزيدية	موضوعها	رقم المسألة
---------	--------------------------	-------------------------	---------	-------------

Kitabın tahkikini tamamladıktan sonra arkadaşlarının tavsiye ve ısrarı üzerine eserde Şâfiî mezhebi dışındaki diğer mezheplere de yer vermiştir. Hanefileri (ح) Mâlikîleri (ك) Hanbelîleri (مد) rumuzuyla göstermiştir. Yukarıda verilen cetvele “Zeydiyye mezhebi ve onunla aynı görüşü benimseyen” (حكمها في المذهب الزيدية ومن وافقه) ve “Şâfiî mezhebi ve onunla aynı görüşü benimseyen” (حكمها في المذهب الشافعية ومن وافقه) şeklinde bir ekleme yapmış ve meseleleri aşağıdaki cetvelde gösterildiği şekilde ele almıştır.

رقم المسألة	موضوعها	حكمها في المذهب الزيدية ومن وافقه	حكمها في المذهب الشافعية ومن وافقه	ملاحظات
-------------	---------	--------------------------------------	---------------------------------------	---------

Esere eklemeler yapıp tahkik eden Muhammed b. Muhammed Abdullah Süleyman el-Ehdel, eserde bulunan kendi çalışmasını “*Mukâranetü ’l-mezâhibi ’l-fikhiyye fi ehemmi ’l-mesâili ’l-hilâfiyye beyne ’ş-Şâfiyye ve ’z-Zeydiyye ve ’l-Hanefiyye ve ’l-Mâlikiyye ve ’l-Hanâbile ve ğayrihim*” şeklinde isimlendirmiştir.

Örnek 1

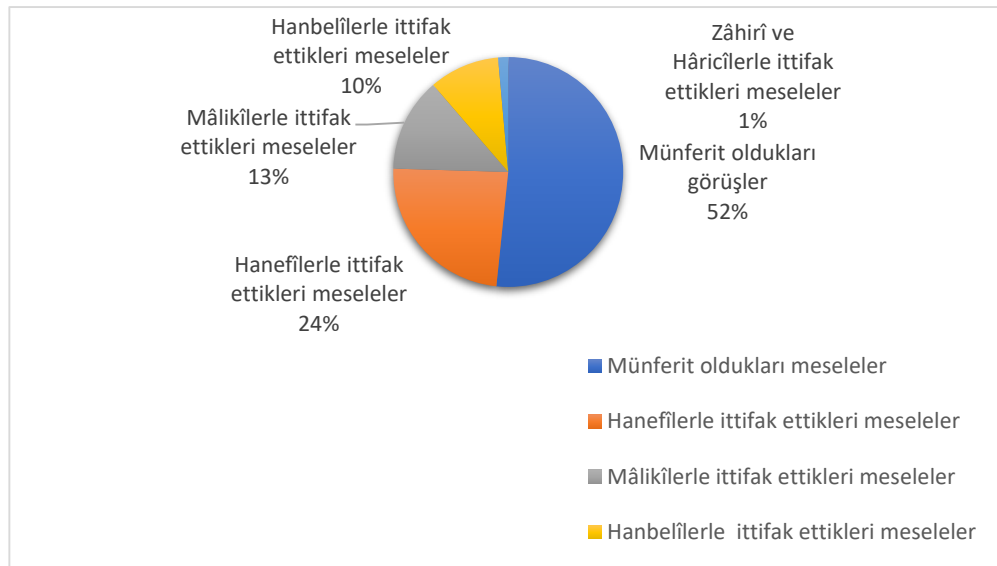
رقم المسألة	موضوعها	حكمها في المذهب الزيدية ومن وافقه	حكمها في المذهب الشافعية ومن وافقه	ملاحظات و مذاهب أخري
34	حكم التسمية في الوضوء	فرض علي الذاکر (مد)	سنة (ح ك)	داود علي الذاکر و الناسي
76	حكم التيمم لمن خشى فوت صلاة الجنابة أو العيد	يصح (ح)	لا يصح مع وجود الماء (مد ك)	داود: الصلاة علي الميت دعاء لا يفتقر الي طهارة فيصلي عليها من غير وضوء
287	حكم صوم يوم الشك	يستحب (مد)	يحرم للنهي الوارد (ك)	ح لا يصام الا تطوعا
583	حكم تأجير العين المستأجرة علي مالكها	يصح أن يأجر الي غير مأجر اما له فلا (ح)	يجوز أن يأجر للمأجر و غيره (مد ك)	
690	حكم الكفارة قبل الحنث	لا تجزئ (ح)	تجزئ بغير الصوم (مد ك)	وزاد مد جوازها بالصوم الا في الظهار فعليه الكفارة قبل الحنث

Tespit edebildiğimiz kadarıyla muhakkik, musannifin metodunu takip ederek ana meseleler yanında az da olsa alt konularla birlikte toplamda dokuz yüz sekiz mesele üzerinden Zeydî ve onunla aynı görüşte olan diğer mezheplerle, Şâfiî ve onunla aynı görüşü benimseyen mezhep görüşlerini ele almıştır. Burada *el-Ezhâr* metni üzerinden

yapılan bu karşılaştırmanın sadece Şâfiî-Zeydî ihtilaflarını içerdiği söylenmelidir. *el-Ezhâr*'ın tamamı bağlamında yapılan bir değerlendirme söz konusu olmadığı için aşağıda vereceğimiz istatiksel tabloların Zeydiyye mezhebinin diğer mezheplerle, özellikle Hanefî mezhebiyle, olan ittifakı hakkında ön bilgiyi veya genel kanıyı ifade ettiği söylenebilir. Kesin sonucun ise, *el-Ezhâr*'ın tamamı üzerinden yapılacak olan karşılaştırmanın ortaya koyacağı muhakkaktır. Yine Zeydîlerin diğer mezheplerden etkilenip etkilenmediğinin tespiti, *el-Ezhâr* üzerinden bütün konuların karşılaştırılması yoluyla mümkün olabilir. Bu ise, Zeydîlerin diğer mezhep veya mezheplerle ittifak ettikleri konularda onlarla aynı delili kullanıp kullanmadıkları yönündeki tespitlerle ortaya konabilir.

Muhakkikin yapmış olduğu karşılaştırma bağlamında konu ele alınacak olursa, fikhın bütün konularını kapsamak üzere toplam da dokuz yüz sekiz meselede Zeydîlerin çoğunlukla Hanefîlerle aynı görüşü savunduğu görülmektedir. Fakat bu görüşlerin aynı delil ve yöntemden kaynaklanıp kaynaklanmadığı, ayrıca yapılacak bir çalışmanın konusudur. Örneğin, tahâret ve ibadet konularında toplamda dört yüz yirmi dört meselede Zeydîlerin, yüz bir meselede Hanefîlerle, elli altı meselede Mâlikîlerle, kırk iki meselede Hanbelîlerle, beş meselede Zâhirîlerle ve bir yerde ise Hâricîlerle aynı görüşü benimsediği, buna mukabil bu meselelerin tamamında Şâfiîlerle ihtilaf ettiği, iki yüz on dokuz meselede ise kendilerine özgü görüşlerinin olduğu görülmektedir. Bu verileri istatiksel olarak ortaya koyduğumuzda aşağıdaki tablo ortaya çıkmaktadır.

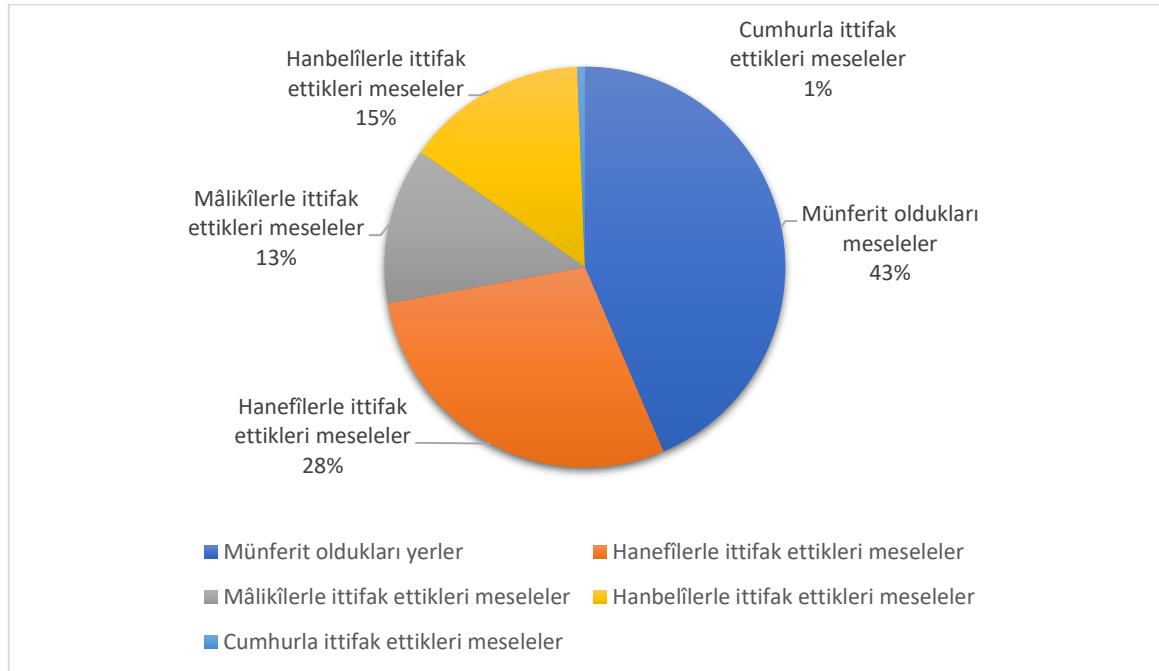
Örnek 2: Tahâret ve ibadetler bağlamında dört yüz yirmi dört meselede Zeydiyye mezhebinin diğer mezheplerle toplam ittifak ve ihtilaf oranları

Bu tablo göz önünde bulundurulduğunda Zeydîler'le Hanefîler arasında ittifakın diğer mezheplere nispeten daha fazla olduğunu görülmektedir. Bu durum, Zeydîlerin fûrû-i fıkhîta Hanefîlere daha yakın olduğu iddiasını güçlendirmektedir. Tablonun tamamı ise, Zeydiyye mezhebinin büyük oranda kendine has görüşlerinin olduğunu ortaya koymaktadır. Bu sonucun, Zeydîlerin az bir mesele hariç Hanefîlerle aynı görüşte olduğu iddiasının yanlış olduğunu gösterdiği söylenebilir.

Zeydîlerin, muamelat konularında toplamda dört yüz seksen dört meselenin, yüz otuz sekizinde Hanefîlerle, altmış birinde Mâlikîlerle ve yetmiş birinde ise Hanbelîlerle aynı görüşü benimsediğini, buna mukabil bu meselelerin tamamında Şâfîîlerle ihtilaf ettiğini, iki yüz on bir meselede ise diğer mezheplerden ayrı görüşleri olduğunu görülmektedir. Bu veriler istatikselsel olarak ortaya konulduğunda aşağıdaki tablo ortaya çıkmaktadır.

Örnek 3: Muamelat bağlamında dört yüz seksen dört meselede Zeydiyye mezhebinin diğer mezheplerle ittifak ve ihtilaf oranları

Bu tablo göz önünde bulundurulduğunda üç sonuçla karşılmaktadır:

✓ Ebû Zehre'nin ifadesine göre, Zeydîler'le Hanefiler arasındaki etkileşim muamelat alanında daha fazladır.²⁷¹ Ancak iki mezhep arasında benzerliklerin, ibadetler alanında %24, muamelat alanında ise %28 olduğu göz önünde bulundurulduğunda, oranlar arasında fazla bir farkın bulunmadığı görülmektedir.

✓ Zeydîler, fîrû-i fıkıhta diğer mezheplere nispeten Hanefilere daha yakındır.

✓ Zeydîlerin az bir mesele hariç Hanefilerle aynı görüşte olduğu iddiası, Zeydîlerin %43 oranında kendilerine özgü verdikleri hükümler ile çelişmektedir. Bu sebeple, Zeydîleri Hanefiler'in gölgesinde kalmış gibi gösteren iddialara katılmanın mümkün olamayacağı söylenebilir.

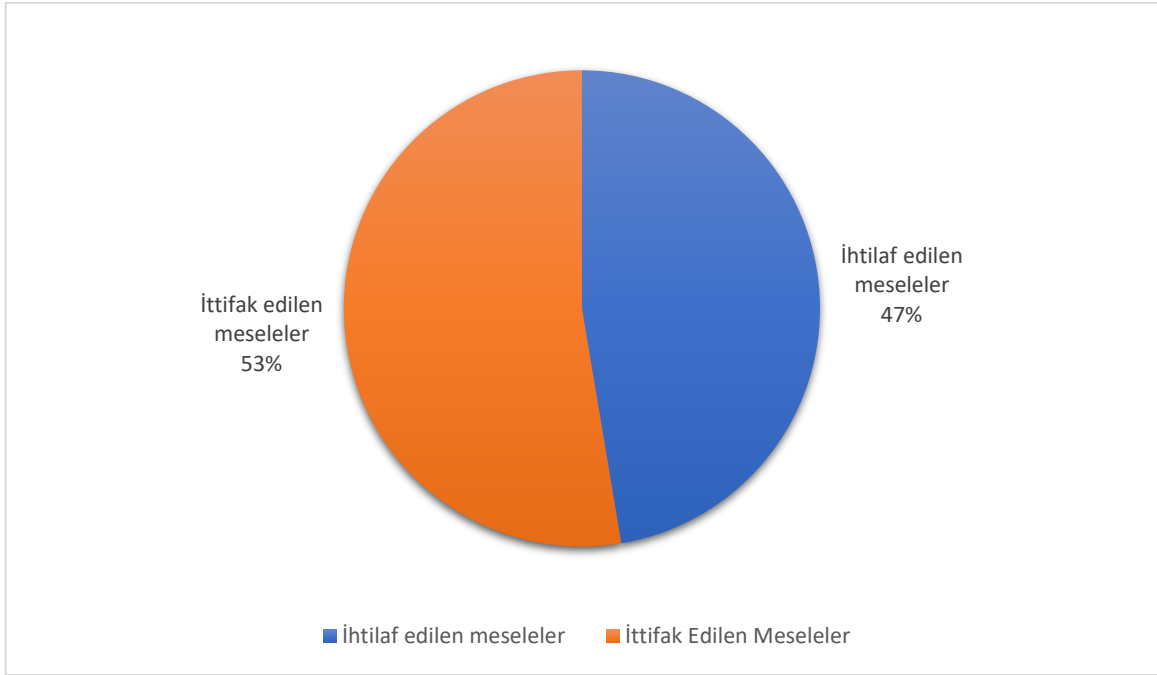
Konunun yanlış anlaşılması için, bu değerlendirmenin *el-Ezhâr* metni üzerinden sadece Zeydî-Şâfiî mezhepleri arasındaki ihtilafı konular bağlamında yapılan bir karşılaştırma olduğunu ve kesin sonucu ifade etmediğini tekrar hatırlatmak isteriz.

Fıkıh konularının tamamı ele alındığında ve bu veriler istatistiksel olarak ortaya konulduğunda aşağıdaki tablo ortaya çıkmaktadır.

Örnek 4: Fıkıhın tamamı bağlamında dokuz yüz sekiz meselede Zeydiyye mezhebinin diğer mezheplerle toplam ittifak ve ihtilaf oranları

---

²⁷¹ Ebû Zehre, *İmam Zeyd*, s. 507.

Bu tablo bağlamında Zeydiyye mezhebinin diğer mezhepler gibi kendine has görüşleri yanında diğer mezheplerle ittifak ettiği konuların bulunduğu anlaşılmaktadır. Toplamda dokuz yüz sekiz meselenin dört yüz yetmiş sekizinde diğer mezheplerle ittifak ettiklerini buna mukabil dört yüz otuz meselede ise kendilerine has fıkıh anlayışlarının olduğu görülmektedir. Her ne kadar ittifak noktalarının diğer mezheplere nispeten Hanefilerle daha çok olduğu görülse de Zeydîlerin, Hanefî mezhebinin görüşlerini bire bir aldıklarını söylemek mümkün değildir. Ayrıca Zeydîlerin %53 gibi bir oranda diğer mezheplerle aynı görüşü paylaşmaları yadırganacak bir durum da değildir. Nitekim diğer mezhepler arasında yapılacak bu tür karşılaştırmalar da buna benzer bir sonuca ulaşılması kanaatimize göre mümkündür.

V. İMAM HÂDÎ-İLELHAKK'A KADAR BAŞLICA ZEYDÎ FAKİHLER

Bu başlık altında Zeydî fikhının kuruluşundan İmam Hâdî'ye kadarki süreç içerisinde Zeydî fikhına katkıları olan önemli şahsiyetlerin hayatları hakkında bilgi verilecek devamında ise eserleri tanıtılacaktır.

A. Zeyd b. Ali (ö. 122/740)²⁷²

Zeyd 75-80 (694/699) yılları arasında Medine’de dünyaya gelmiştir. Babası, Hz. Hüseyin’in (ö. 61/680) oğlu, Zeynelâbidîn lakaplı Ali b. Hüseyin’dir (ö. 94/713). Annesi, Muhtâr es-Sakafi’nin ona hediye ettiği Ceydâ isimli Sindli bir cariye-dir.²⁷³ Zeyd, ilk ilim tahsilini babasından yapmıştır. Babasının vefatından sonra ise ilim tahsiline büyük kardeşi Muhammed el-Bâkır’ın (ö. 114/732) yanında devam etmiştir. Bununla birlikte Medine’de bulunan dönemin hadis, fıkıh ve tefsir gibi ilimlerinde yetkin tâbilerinden ders almıştır. Zeyd b. Ali, esas ilim tahsilini Medine’de yapmış fakat bununla yetinmeyip ilim tahsilini devam ettirmek üzere Mekke, Kûfe, Basra ve Şam’a seyahatlerde bulunmuştur.²⁷⁴

Kendisine gelen bir grup Kûfe, Basra, Şam ve Horasan’da yüz bin askerin bulunduğunu söyleyip Zeyd b. Ali’yi Kûfe’de kalması ve başkaldırması (huruc) için ikna etmiştir.²⁷⁵ Bunun üzerine Zeyd, Kûfe ve Basra’da gizli bir şekilde halktan biat almaya başlamış, Kûfe halkının birçoğu ve fukahâsı²⁷⁶ ona biat etmiştir. Değişik bölgelere dâiler gönderen Zeyd, birçok bölgeden biatler almıştır.²⁷⁷ Bu şekilde Kûfe’de yaklaşık on bir ay, Basra’da ise iki ay kadar kalıp halktan biat almıştır. Zeyd, taraftarları ile Safer ayının ilk gecesi Çarşamba günü (9 Ocak 740) buluşup Emevî yönetimine karşı huruc etmek üzere sözleşmişlerdir.²⁷⁸ Ayaklanmaya kısa bir süre kala daha önce ona biat etmiş bir kısım Şîa ile Zeyd arasında imâmet konusunda tartışma çıkmıştır.²⁷⁹ Bunun üzerine Zeyd’in Râfîzî şeklinde isimlendirdiği bir grup Zeyd’e olan biatini bozarak Ca’fer es-Sâdık’ın yanına gitmiş,²⁸⁰ diğer bir kısmı ise

²⁷² Zeyd b. Ali’nin hayatı ve eserleri hakkında Eren Gündüz tarafından, “*İmam Zeyd b. Ali el-Mecmû’u’l-Fıkhî Adlı Eseri ve İslâm Hukuk Düşüncesindeki Yeri*” başlıklı doktora tezi (Zeyd’in hayatı için bk. s. 74 vd) yapıldığından tekrara düşmemek için burada Zeyd’in hayatı ve eseri hakkında kısaca bilgi verilecektir.

²⁷³ Nâtık-Bilhak, *el-İfâde*, s. 39; Sâmi, *ez-Zeydiyye beyne’l-İmâmiyye ve Ehli’s-sünne*, s. 146, 148.

²⁷⁴ el-Vecîhi, *A’lâmü’l-müellifîne’z-Zeydiyye*, s. 439-440. Zeyd b. Ali’nin hocaları için bk. Sâmi, *ez-Zeydiyye*, s. 159 vd.

²⁷⁵ el-Muhallî, *el-Hadâiku’l-verdiyye*, I, 254; Ebü’l-Abbâs, *el-Mesâbih*, s. 388.

²⁷⁶ Zeyd’e biat eden fukahâ için bk. Ebü’l-Abbâs, *el-Mesâbih*, s. 400 vd; el-Muhallî, *el-Hadâiku’l-verdiyye*, I, 254-255.

²⁷⁷ Nâtık-Bilhak, *el-İfâde*, s. 40.

²⁷⁸ Ebü’l-Abbâs, *el-Mesâbih*, s. 390; Nâtık-Bilhak, *el-İfâde*, s. 41; el-Muhallî, *el-Hadâiku’l-verdiyye*, I, 254; Eymen, *Târîhu’l-mezâhibi’d-diniyye*, s. 213.

²⁷⁹ Tartışma konusu ile ilgili detaylı bilgi için bk. Ebü’l-Abbâs, *el-Mesâbih*, s. 391.

²⁸⁰ Eymen, *Târîhu’l-mezâhibi’d-diniyye*, s. 216.

huructan haberdar olan Kûfe valisi Yusuf tarafından bir gün öncesinden Kûfe camisinde hapsedilmiştir.²⁸¹

Zeyd, çarşamba günü 215 bazı rivayetlere göre ise 220 kişi ile birlikte Kûfe’de Emevî yönetimine karşı 122 (740) yılında başkaldırmıştır.²⁸² İlk gün Zeyd ile Kûfe valisi Yusuf b. Ömer’in askerleri arasında şiddetli çatışmalar yaşanmış, Yusuf’un birçok askeri öldürülmüştür. Zeyd ve taraftarları ilk gün başarılı olmuşsa da ertesi gün Şam’dan gönderilen orduya karşı koyamayan Zeyd ve birçok taraftarı 122 (740)²⁸³ yılında şehit edilmiştir.²⁸⁴ Taraftarları Zeyd’in na’sını gizlemek için onu dere yatağına gömüp üzerinden su akıtmışlarsa da defnedilme esnasında orada bulunan sindli bir köle tarafından kabrin yerinin Yusuf’a haber verilmesi üzerine Zeyd’in na’sı gömüldüğü yerden çıkarılıp başı kesilerek Hişam b. Abdilmelik’e gönderilmiş, cesedi ise Künâse denilen yerde asılmıştır. Bazı rivayetlere göre bir veya iki sene bazı rivayetlere göre ise altı ay veya daha kısa bir süre sonra cesedi indirilip yakılarak külleri Fırat nehrine saçılmıştır.²⁸⁵

Birkaç evlilik yapan Zeyd b. Ali’nin biri kız dördü erkek olmak üzere beş çocuğu olmuştur. Erkek çocuklarının isimleri, Yahya, İsa, Muhammed ve Hüseyin’dir.²⁸⁶

el-Mecmû’u’l-fikhî

el-Mecmû’u’l-fikhî adlı eserin Zeyd b. Ali’ye (ö. 122/740) nispeti gerek bazı Şîî gerekse Sünnî cerh ve ta’dil alimleri tarafından sahih kabul edilmemiştir.²⁸⁷ Nitekim Zeyd b. Ali’ye nispet edilen ve ilk fıkıh eseri olma özelliğine sahip *el-*

²⁸¹ el-Muhallî, *el-Hadâiku’l-verdiyye*, I, 255 vd; Ebü’l-Abbâs, *el-Mesâbih*, s. 392; Eymen, *Târîhu’l-mezâhibi’l-dîniyye*, s. 214.

²⁸² Ebü’l-Abbâs, *el-Mesâbih*, s. 392.

²⁸³ Zeyd b. Ali’nin vefat tarihi ile ilgili rivayetler için bk. Sâmi, *ez-Zeydiyye beyne’l-İmâmiyye ve Ehli’s-sünne*, s. 150 vd.

²⁸⁴ el-Muhallî, *el-Hadâiku’l-verdiyye*, I, 257-259, 260; Ebü’l-Abbâs, *el-Mesâbih*, s. 395-396; el-Vecîhi, *A’lâmü’l-müellifîne’z-Zeydiyye*, s. 440; Eymen, *Târîhu’l-mezâhibi’l-dîniyye*, s. 214.

²⁸⁵ Nâtık-Bilhak, *el-İfâde*, s. 42-43; Ebü’l-Abbâs, *el-Mesâbih*, s. 397-398; el-Muhallî, *el-Hadâiku’l-verdiyye*, I, 260; Sâmi, *ez-Zeydiyye beyne’l-İmâmiyye ve Ehli’s-sünne*, s. 1151-152.

²⁸⁶ Nâtık-Bilhak, *el-İfâde*, s. 42; Sâmi, *ez-Zeydiyye beyne’l-İmâmiyye ve Ehli’s-sünne*, s. 149-150.

²⁸⁷ Zeyd b. Ali’ye isnad edilen *el-Mecmû’u’l-fikhî* eserle ilgili tartışmalar için bk. San’ânî, *er-Ravzü’n-nadîr şerhu Mecmû’i’l-fikhi’l-kebîr*, I, 25 vd; Köse, “Fıkıh Litaretürünün Tartışmalı İki Eseri; el-Mecmû’u’l-Kebîr ve el-Mehâric Fi’l-Hiyel”, s. 289 vd; Gündüz, *İmam Zeyd b. Ali el-Mecmû’u’l-Fikhî Adlı Eseri ve İslâm Hukuk Düşüncesindeki Yeri*, 233 vd; Ebü Zehre, *İmam Zeyd*, 233 vd.

Mecmu' adlı eserin tek râvisi Ebû Halid el-Vasîfî'dir.²⁸⁸ Bu şahıs hakkında gerek İmâmiyye Şîası gerekse Sünnî kesime mensup cerh ve ta'dil âlimlerinin büyük çoğunluğu bazı ithamlarda bulunmuş ve bunlar doğrultusunda *el-Mecmu'*un Zeyd b. Ali'ye (ö. 122/740) nispetini sahih bulmamışlardır.²⁸⁹ Bunların Ebû Halid el-Vâsîfî hakkında yaptıkları ithamlar göz önünde bulundurulduğunda Halid'in yalancılık ve hadis uydurma ile itham edildiği görülmektedir. Bunun yanında Halid'in *el-Mecmu'* adlı eserin tek râvisi olması, sayâdile denilen eczacılardan şifalı bitkileri anlatan sahifeler satın alıp bunları hadis olarak rivayet etmesi ve onun *el-Mecmû'*da Zeyd b. Ali'den yaptığı rivayetlerin tamamının uydurma olması şeklinde eleştiriler de bulunmaktadır.²⁹⁰

Zeydiyye mezhebinin önemli imamlarından Ahmed b. İsa (ö. 247/861), Muhammed b. Mansûr (ö. 290/913) ve İmam Hâdî-İlelhakk'ın rivayet ve eserlerinde Halid'e yer vermeleri onun Zeydîler tarafından muteber sika bir râvi olarak görüldüğünü, Sünnî ve Şîîlerin Halid'e yönelttiği eleştirilerin Zeydîlerce kabul edilmediğini göstermektedir. Nitekim yapılan araştırma sonucu Zeydîler arasında *el-Mecmû'*un Zeyd'e nispeti konusunda herhangi bir ihtilafın bulunmadığı görülmüştür.

Zeyd b. Ali'ye nispet edilen *el-Mecmû'ul-fikhî* adlı eser, Zeydiyye'nin gerek fıkıh gerekse hadis kitapları arasında ilk kaynağı teşkil etmektedir. Eserin tamamı Ebû Halid'in Zeyd'den yaptığı rivayetler ve ona isnat edilen görüşlerden oluşmaktadır. Eserde büyük çoğunluğu fıkıhla ilgili olmak üzere yedi yüze yakın rivayet ve Zeyd b. Ali'ye ait kaviller bulunmaktadır.²⁹¹

Yaklaşık üçte biri Zeyd b. Ali'nin sözlerinden oluşan²⁹² *el-Mecmû'*da *tahâret*, *salât*, *cenâiz*, *zekât*, *savm* ve *hac* konuları ele alınmış, bu konular hakkında Zeyd b. Ali'nin fikhî görüşlerine yer verilmiştir.

²⁸⁸ el-Me'ğazi, "ez-Zeydiyye el-fikh", *el-Mevsûatu'l-Yemeniyye*, II, 1534-1535

²⁸⁹ Ebû Halid el-Vâsîfî hakkında yapılan tartışmalar için bk. Seyyâğî, *er-Ravzün'n-nadîr*, I, 31 vd.; Köse, "Fıkıh Literatürünün Tartışmalı İki Eseri", s. 290-300; Gündüz, *el-İmam Zeyd b. Ali*, s. 176 vd.

²⁹⁰ Bk. Seyyâğî, *er-Ravzün'n-nadîr*, I, 31 vd.

²⁹¹ Gündüz, *el-İmam Zeyd b. Ali*, s. 128.

²⁹² Gündüz, *el-İmam Zeyd b. Ali*, s. 251.

B. Kâsım er-Ressî (ö. 246/860)

Tam ismi Ebû Muhammed Kâsım b. İbrahim b. İsmail b. İbrahim b. Hasan b. Hasan b. Ali b. Ebî Talib er-Ressî (ö. 246/860)'dir. Annesi Hind b. Abdulmeliktir.²⁹³ Kâsım'ın imâmet öncesi hayatı hakkında kaynaklarda bilgiye rastlanmamakla birlikte kardeşi Muhammed b. İbrahim'in (ö. 199/815) Kûfe'de şehit edilmesinden sonra Mısır'da on binden fazla kişinin ona biat ettiği ifade edilmektedir. Kâsım, biat aldıktan sonra dâîlerini değişik bölgelere göndermiş kendisi ise Abbâsî devletinin baskılarından ötürü gizlenmek zorunda kalmıştır. Dâîlerin davetleri sonucu Mekke, Medine, Kûfe, Rey, Kazvin, Taberistan ve Deylem halkı Kâsım'a biat etmiştir.²⁹⁴

Kâsım'a ilki 199 (815) yılında olmak üzere farklı zamanlarda biat edilmiştir. Bunlar içerisinde 220 (835) yılında Ehl-i beyt önderlerinin ona yapmış olduğu biat ayrı bir öneme sahiptir. Zira Kûfe'de Muhammed Mansûr el-Murâdî'nin evinde Ehl-i beyt'in fakihî olarak bilinen Ahmed b. İsa b. Zeyd'in (ö. 247/861) de aralarında bulunduğu Zeydîlerin önde gelenleri Kâsım'a biat etmişlerdir.²⁹⁵ Böylelikle o, Ehl-i beyt'in üzerinde ittifak ettiği imam olmuştur.

Basra ve Ehvaz bölgelerinde bulunan Mu'tezilîler her ne kadar Kâsım'a zuhur edip davetini açıktan yapmasına dair mektuplar yazmışlarsa da o bunu kabul etmemiş ve gizli davete devam etmiştir. Abbâsî Halifesi Me'mûn'un vefatından sonra Mu'tasım zamanında huruc için müsait bir zemin olmuşsa da Mu'tasım'ın Türk komutanlardan Boğa Kebîr ve Eşnâs komutasında büyük bir orduyu Kâsım'ı yakalamak üzere bölgeye göndermesi sonucu huruc düşüncesi müsait bir zemin yakalayamamıştır.²⁹⁶

Kâsım, üzerine gönderilen askeri birlikten kaçmak için Yemen taraflarına gitmiştir. Buraya yerleşen Kâsım, dâîlerini değişik bölgelere göndermiştir. Yine aynı şekilde Kâsım, amcaoğullarını Belh, Talkân, Cüzcan ve Merverrûz'a gönderip kendi adına halktan biat almıştır. Kaynaklarda bölge halkının Kâsım'dan oğullarından

²⁹³ Nâtık-Bilhak, *el-İfâde*, s. 75.

²⁹⁴ Nâtık-Bilhak, *el-İfâde*, s. 81; el-Muhallî, *el-Hadâiku'l-verdiyye*, II, 7; Ebü'l-Abbâs, *el-Mesâbih*, s. 564; Mecdüddin el-Murâdî, "İmam Kâsım b. İbrahim er-Ressî", *et-Tühef şerhü'z-Zülef*.

²⁹⁵ el-Muhallî, *el-Hadâiku'l-verdiyye*, II, 7-8; Nâtık-Bilhak, *el-İfâde*, s. 82-83. Konu hakkında detaylı bilgi için bk. Ebü'l-Abbâs, *el-Mesâbih*, s. 558 vd.

²⁹⁶ Nâtık-Bilhak, *el-İfâde*, s. 81-82.

birini kendilerine lider olarak göndermelerini istediği bilgisi bulunmakla birlikte Kâsım'ın onların isteklerine olumlu veya olumsuz cevap verdiği hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Kâsım'ın bölgedeki nüfuzundan rahatsız olan Abbâsî halifesinin, askeri birlikleri Yemen'e göndermesi üzerine Kâsım, bedevî bir kabileye sığınıp onların arasında gizlenmek zorunda kalmıştır.²⁹⁷

Kâsım daha sonra her ne kadar Medine'de huruc etmek istemişse de ashabı, Medine'nin devlet merkezine yakın olmasından ötürü hızlıca müdahaleye açık olduğunu ve bölge halkının da savaştıkları silah ve yiyeceği olmadığını ileri sürerek buna engel olmuş, Kâsım da bu düşüncesinden vazgeçmiştir.²⁹⁸

Hicaz ve Tihâme bölgelerine giden Kâsım kardeşinin şehadetinden sonra yani 199 (815) yılından sonra on yıl Mısır'da ikame etmiştir.²⁹⁹ Vefatına az bir zaman kala Medine'nin 75 km yakınında bulunan ve kendisi tarafından kurulan Res köyüne gitmiş, burada kısa bir süre sonra 246 (861) yılında 77 yaşında vefat etmiştir.³⁰⁰

Kâsım er-Ressî'nin Zeydiyye mezhebi içerisinde kendi adına nispetle Kâsımiyye adlı fıkıh ekolü bulunmaktadır. Nitekim Kâsım'ın ictihadları etrafında birleşenlerden oluşan bu ekolün mensuplarının çoğunun Hicaz ile Hazar denizinin güneyinde yer alan Gılân (Cil), Deylem ve Taberistan halkından oluştuğu bilinmektedir.³⁰¹

Bu ekolün tabileri zamanla ictihaddan uzaklaşmış, mezhep taassubuna başlamışlardır. Nitekim Kâsımiyye fikhının bazı tabileri zamanla Kâsım'ın fikhî ictihadlarıyla amel edilmesinin vacip olduğunu iddia etmiş, onun ictihadlarına muhalefet edenleri sapkınlıkla itham etmişlerdir.³⁰²

Zeyd b. Ali'den (ö. 122/740) sonra Zeydîler arasında şöhret bulmuş ikinci ekolü olma özelliğine sahip Kâsımiyye ekolü, zamanla yok olmuştur. Fakat bu

²⁹⁷ Ebü'l-Abbâs, *el-Mesâbih*, s. 564; Nâtık-Bilhak, *el-İfâde*, s. 81; el-Muhallî, *el-Hadâiku'l-verdiyye*, II, 7.

²⁹⁸ Nâtık-Bilhak, *el-İfâde*, s. 81; el-Muhallî, *el-Hadâiku'l-verdiyye*, II, 7; Ebü'l-Abbâs, *el-Mesâbih*, s. 564-565.

²⁹⁹ Ebü'l-Abbâs, *el-Mesâbih*, s. 564; el-Muhallî, *el-Hadâiku'l-verdiyye*, II, 7.

³⁰⁰ Nâtık-Bilhak, *el-İfâde*, s. 86; el-Muhallî, *el-Hadâiku'l-verdiyye*, II, 10; Mecdüddin el-Murâdî, "İmam Kâsım b. İbrahim er-Ressî", *et-Tühef şerhü'z-Zülef*.

³⁰¹ el-İmam Mütevekkil, *Usûlü'l-ahkâm*, s. 12; İbnü'l-Vezir, *el-Füsûlü'l-lü'lü'iyye*, s. 41.

³⁰² İbnü'l-Vezir, *el-Füsûlü'l-lü'lü'iyye*, s. 41.

ekolün birçok fikhî görüşü, İmam Hâdî'ye nispet edilen ve Hâdeviyye fikhının en önemli eseri *el-Ahkâm* içerisinde günümüze değin varlığını sürdürmeyi başarmıştır. Yine aynı şekilde Ahmed b. İsa'nın (ö. 247/861) *el-Emâli* ve Hâfız Ebû Abdillâh el-Alevî tarafından kaleme alınan el-Câmi'u'l-kâfi adlı eserlerde de Kâsım'ın birçok görüşü günümüze aktarılmıştır.³⁰³ Bunlara ilaveten Nasır el-Utrûş'un (ö. 304/917) rivayet ettiği *Mesâilü Ca'fer b. Muhammed en-Nirusî* ile *Abdullah b. Kelârî* adlı fikhî eserlerde Kâsım'ın fikh anlayışının günümüze kadar ulaştırıldığından bahsedilmekte, bu eserlerin Kâsım er-Ressî'nin fikh anlayışını göstermede önemli bir yere sahip olduğu belirtilmektedir.³⁰⁴

İslamî ilimlere dair birçok eseri³⁰⁵ bulunan ve taraftarlarınca ikinci yüzyılın müceddidi³⁰⁶ olarak görülen Kâsım er-Ressî'nin fikhın tüm konularını içeren bir eseri bulunmamaktadır. Bununla birlikte risale türü *Kitâbü't-tahâret*, *Kitâbü's-salâtü'l-yevm ve'l-leyl*, *Mesâilü'l-Ali b. Cahşiyar* ile Muhammed'in babası Kâsım'dan rivayet ettiği *Kitâbü'l-menâsik* ve *Kitâbü'l-ferâiz ve's-sünen*³⁰⁷ adlı eserleri bulunmaktadır.

Kûfe'de Zeydîlerin en önemli âlimlerinden biri aynı zaman da Zeyd b. Ali'nin torunu olan Hasan b. Yahya b. Hüseyin b. Zeyd'in (ö. 260/873) Kâsım er-Ressî'den birçok rivayette bulunduğu nakledilmektedir.³⁰⁸ Yine Ahmed b. İsa'nın (ö. 247/861) *el-Emâlî*, Ebû Abdillâh el-Alevî (ö. 445/1053) tarafından kaleme alınan el-Câmi'u'l-kâfi ve Kâsım er-Ressî'nin torunu ve aynı zamanda Zeydî Hâdevî fikhının kurucu imamı olan İmam Hâdî'nin *el-Ahkâm* adlı eserlerinde Kâsım er-Ressî'den birçok rivayette bulunduğu görülmektedir. Bu rivayetlerin kapsadığı konular, Kâsım'ın fikh risalelerinin ihtiva ettiği konulardan çok daha fazladır.³⁰⁹ Bu durum,

³⁰³ el-İmam Mütevekkil, *Usûlü'l-ahkâm*, s. 12.

³⁰⁴ Mecdüddin el-Murâdî, "İmam Kâsım b. İbrahim er-Ressî", *et-Tühef şerhü'z-Zülef*.

³⁰⁵ Kâsım er-Ressî'nin İslamî ilimlere dair eserleri için bk. Nâtık-Bilhak, *el-İfâde*, s. 75-76; el-Muhallî, *el-Hadâiku'l-verdiyye*, II, 3-4.

³⁰⁶ Mecdüddin el-Murâdî, "İmam Kâsım b. İbrahim er-Ressî", *et-Tühef şerhü'z-Zülef*. (Her ne kadar Kasım er-Ressî üçüncü yüz yılda yaşamışsa da Mradî, Kasım er-Ressî ve kardeşi Muhammed b. İbrahim'in ikinci yüzyılın müceddidi olduğu ifade etmektedir.)

³⁰⁷ Mecdüddin el-Murâdî, "İmam Kâsım b. İbrahim er-Ressî", *et-Tühef şerhü'z-Zülef*; Nâtık-Bilhak, *el-İfâde*, s. 76; el-Muhallî, *el-Hadâiku'l-verdiyye*, II, 4.

³⁰⁸ Ebû'l-Abbâs, *el-Mesâbih*, s. 565.

³⁰⁹ İmam Hâdî'nin *el-Ahkâm* adlı eserinde Kâsım er-Ressî'den yaptığı rivayetlerin konu dağılımı için bk. Ekler, Tablo 1.

Kâsımiyye fıkının yazılı olmaktan ziyade sözlü rivayete dayandığını göstermektedir. Zira fikhî görüşleri yazılı rivayetlere dayalı olsaydı, Kasım er-Ressî'nin (ö. 246/860) risalelerinde daha fazla mesele yer alırdı.

Kâsım'ın öğrencileri başta oğulları; Muhammed, Hasan, Hüseyin ve Süleyman olmak üzere Zeydî fikhına yazdığı eserleriyle önemli katkılarda bulunan ve kendi adına nispetle Mansûriyye fıkıh ekolü olan Muhammed b. Mansûr el-Murâdî (ö. 290/913) ve Hasan b. Yahya (ö. 260/873) gibi önemli simalardır.³¹⁰

Fıkıh eserleri

Bu başlık altında Kâsım er-Ressî'nin fıkha dair kaleme aldığı eserlerden “*Mecmû'u kutub ve resâil li'l-İmam el-Kâsım b. İbrahim er-Ressî*” adlı eser içerisinde bulunan fıkıh risaleleri tanıtılarak Kâsım er-Ressî'nin Zeydî fikhına yapmış olduğu katkılar ortaya konmaya çalışılacaktır.

1. *Kitâbü't-tahâret*³¹¹

Yirmi üç sayfa olan bu risalede konu başlıkları şu şekildedir: el-vudû', bâbu'l-kavli fi'l-müşrik, tahâretü'l-mâi ve'l-mekân, el-iğtisâlu mine'l-cenâbeti evi'n-nifâs, el-i'tikâd, libâsü'l-musallî, el-ihtilâm, bâbu'l-kavli fi's-serikat, el-keâm fi'd-dem, el-kavlu fi'n-nifâs, el-kavlu fi'l-hublâ, el-kavlu fi'l-hacâmat ve'r-ruâf, el-kavlu fi't-teyemmüm, el-kavlu fi'l-mâi'l-kalîl, el-iştigâlu bi ğayri's-salâti yubtilu'l-vudû', el-kayhu ve's-sadîd ve'd-dûd ve en-nevmü ve's-sükrü yubtilü'l-vudû'.

Eserde her ne kadar “el-i'tikâd” adında bir başlık bulunsa da bu başlık altında, kişinin kılacağı her namaz için ayrı ayrı abdest alması gerektiği, mescit ve Allah'ın zikredildiği yerlerin bu hüküm dışında kaldığı, buralarda kalanların abdestlerinin devam ettiği ifade edilmiş ve aklî gerekçelerle izah edilmeye çalışılmıştır.³¹²

Kâsım, eserine abdest konusuyla giriş yapmış, abdestin nasıl alınması gerektiğini sırasıyla anlattıktan sonra bu şekilde alınmayan abdestin yok hükmünde olduğunu ifade etmiştir. Abdest konusunu takiben müşrikleri ele almış ve onların

³¹⁰ Kâsım er-Ressî'nin öğrencileri için bk. Nâtık-Bilhak, *el-İfâde*, s. 76-77; Mecdüddin el-Murâdî, “İmam Kâsım b. İbrahim er-Ressî”, *et-Tühef şerhü'z-Zülef*.

³¹¹ Eser Kâsım er-Ressî'nin *Mecmû'u kütüb ve resâil Kâsım b. İbrahim er-Ressî* adlı eserin ikinci cildinde 496-518 sayfaları arasında yer almaktadır ve 23 sayfadan oluşmaktadır.

³¹² Bk. er-Ressî, *Mecmû'u kütüb ve resâil*, II, 502.

gerek manen gerekse maddeten necis olduklarını,³¹³ bundan dolayı onların temas ettikleri yerlerin de necis olduğunu, bu necasetin ancak yıkama yoluyla temizlenebileceğini, onların temas ettikleri yerlerin namazda kible ve sütre edinilmesinin de câiz olmadığını ifade etmiştir.³¹⁴

Eserde “... hakkında kim şöyle sorarsa (men seele an...)” ve “şayet birisi şöyle sorarsa (fe in seele sâilun)” kalıplarıyla muhtemel soru cevap şeklinde hükümler izah edilmiş,³¹⁵ muhtemelen bu tarzın bir gereği olarak sadece soru kapsamında cevaplar verildiği için bazı konulara genişçe yer verilmesine rağmen bazı konular kısaca anlatılmıştır. Örneğin iki yerde geçtiği halde hayız ve nifasın alt ve üst zaman sınırlarına hiç değinilmemiştir.³¹⁶

Eserde vaaz türü şiirimsi edebi bir dil kullanılmıştır. Hükümlerin delillerine on sekiz yerde ayet, iki yerde ise hadislerle yer verilmiştir. Bunun dışında konuya delil getirilirken aklî çıkarımlara da başvurulmuştur.³¹⁷ Bazen konu hakkında ayet zikredilmeksizin “Allah’ın emrettiği/farz kıldığı şekilde ...” ifadesiyle Kur’ân’a atıfta bulunulmuştur. Kâsım’ın kendi görüşünü teyit etmek için konu hakkında delil olarak getirdiği ayeti tefsir ettiği,³¹⁸ muhalif görüşleri isim vermeksizin aklî ve naklî bilgiler doğrultusunda eleştirdiği görülmektedir.³¹⁹

Eserde ayetlerin zahir anlamına önem verildiği ve zahir manalar üzerine hükümler inşa edildiği görülmektedir. Örneğin; “*Ey iman edenler! Namaz kılmaya kalkacağınız zaman yüzlerinizi, dirseklere kadar ellerinizi yıkayın; başlarınızı meshedin, ayaklarınızı da topuk kemiklerine kadar (yıkayın).*”³²⁰ ayetinin zahir manasından hareketle her namaz için ayrıca abdest alınmasının vacip olduğunu söylemektedir. Ancak mescitlerde namazı bekleyen veya Allah’ı zikredenleri bu hükümden hariç tutmakta ve onların her namaz için ayrı ayrı abdest almalarını gerekli görmemektedir. Bundan kaynaklı olacak ki eserde bu konu “Namaz dışında

³¹³ Bk. er-Ressî, *Mecmû’u kütüb ve resâil*, II, 497-498.

³¹⁴ Bk. er-Ressî, *Mecmû’u kütüb ve resâil*, II, 498.

³¹⁵ Bk. er-Ressî, *Mecmû’u kütüb ve resâil*, II, 506-507, 508, 509 vd.

³¹⁶ Bk. er-Ressî, *Mecmû’u kütüb ve resâil*, II, 501-502 ve 507-508.

³¹⁷ Bk. er-Ressî, *Mecmû’u kütüb ve resâil*, II, 510-511.

³¹⁸ Bk. er-Ressî, *Mecmû’u kütüb ve resâil*, II, 513.

³¹⁹ Bk. er-Ressî, *Mecmû’u kütüb ve resâil*, II, 500, 513-514.

³²⁰ el-Mâide, 5/6.

meşguliyet abdesti bozar” başlığı altında ele alınmıştır.³²¹ Bir diğer örnekte ise su bulamayan kişi her ne kadar fahiş fiyata dahi olsa suyu alacak kadar parası bulunması durumunda suyu satın alıp abdest alması gerektiğini ifade etmektedir. Delil olarak ise bu durumdaki kişinin ayetin devamında belirtilen su ile abdest almadan istisna tutulan “*Su bulamayan...*” kişi kapsamında değerlendirilemeyeceği ve her ne kadar fahiş fiyata dahi olsa suyu satın alma gücünün olmasını, kişiyi ayette belirtilen hükmün dışında tutacağını belirtmektedir.³²²

Eserde Ehl-i beyt’e, Ehl-i beyt icmasına ve Hz. Ali’nin konu hakkında rivayet ve görüşlerine yer verilmemesi dikkat çeken bir husustur. Nitekim eserin Şîî fikhî olduğu göz önünde bulundurulduğunda bunun normal bir durum olmadığı söylenebilirse de eserin muhtemel sorulara verilen kısa ve öz cevaplardan oluştuğu göz önünde bulundurulduğunda burada bir anormalliğin bulunmadığı söylenebilir.

2. *Salâtü’l-yevm ve’l-leyl*

Eser 29 sayfadan oluşan bir risaledir. Eserde evvelü’l-vâcibâtu’l-akliyye, el-vâcibâtu’ş-şerîyye, evkâtu’s-salât, et-tehârât, haddu’l-mâi’l-mutahhir, et-teyemmüm, meshu’r-ra’s, hivâr mea’l-kâilîne bi meshi’l-kademeyn, bâbu’l-vudû’, ezkâr ve ed’iyyetü’l-vudu’ ve’s-salât, es-sukûn ve’l-huşû’ fi’s-salât, şurûtu’l-imam ve et-taksîr başlıkları yer almaktadır.

Bir önceki eserde olduğu gibi bu eserde de vaaz türü şiirimsi bir dil kullanılmıştır. Fakat bir önceki risalesinin aksine bu eserde ayet ve hadis dışında, Ehl-i beyt, Hz. Ali, Hz. Ömer, Ca’fer es-Sâdık, İbn Abbas ve Zeyd b. Ali’den rivayetlere yer verilmiştir. Kâsım, sıhhati hakkında bilgisi olmadığı hadis hakkında “şayet hadis doğruysa” dedikten sonra onu açıklayıp hüküm çıkarmaktadır.³²³

Eser, söz konusu başlıklar altında Kâsım er-Ressî’nin belirlediği meseleler hakkındaki görüşlerini birtakım delillerle savunduğu, karşıt görüşleri tenkit ettiği, mezhebinin müdafaasına yönelik bir çalışma niteliğindedir. Nitekim bu risalede

³²¹ Bk. er-Ressî, *Mecmû’u kütüb ve resâil*, II, 502, 515.

³²² Bk. er-Ressî, *Mecmû’u kütüb ve resâil*, II, 515.

³²³ Bk. er-Ressî, *Mecmû’u kütüb ve resâil*, II, 528.

Sünnî fıkıh mezhepleriyle farklı düşündüğü birçok meseleye yer vermiş ve konuları uzun uzadıya tartışmıştır.

Kâsım, esere “aklî vacipler”i, sayarak giriş yapmaktadır. O aklî vacipleri “tevhidü rubûbiyyet” ve “ihlâsu vahdaniyet” olarak vermekte ve konuyu ayetlerle temellendirerek açıklamaktadır.³²⁴ Devamında ise “şer’î vacipler”e geçiş yapmakta ve bunların başında namazın geldiğini ifade etmekte ve konuyu önce namazın faziletine ve önemine vurgu yaparak ele almaktadır. Bu bağlamda eserin ana eksenini farz namazların vakitleri oluşturmaktadır. Çünkü kendisi namazların sayısının beş, namaz vakitlerinin ise üç olduğunu kabul etmekte ve farklı düşünenleri eleştirmektedir.³²⁵ Kâsım, konu hakkındaki ayetleri tefsir edip aklî deliller ışığında bu görüşünü ispat etmeye çalışmaktadır.³²⁶

Burada Kâsım’ın namazların iki veya elli bir vakit olduğunu iddia eden Râfıza, Ğulat ve Haşevîleri eleştiri maksadıyla zikretmesi, Râfizî isimlendirmesinin Kâsım er-Ressî döneminde de kullanıldığını göstermektedir.³²⁷

Kâsım, gündüz vaktinin yani zevalden akşam yıldızların görülmesine değin olan vaktin öğle ve ikindi, gecenin tamamının ise akşam ve yatsı namazının vakti olduğunu ifade etmektedir.³²⁸

Bu vakitler içerisinde namazların ayrı ayrı ya da cem yoluyla kılınabileceğini belirttikten sonra konu hakkında delillerini serdetmektedir. Her namazın kendine has bir vakti olduğunu söyleyenleri ise cehalet ve bilgisizlikle vasıflandıran Kâsım, kabul ettikleri bazı deliller üzerinden onları eleştirmekte ve aslında bunların delillerinin kendi görüşünü desteklediğini ifade etmektedir.³²⁹

Kâsım, tatavvu nafîle namazların vakitlerinin ise farz namaz vakitleri olduğunu; farz namazın kılınmasının câiz olduğu vakitlerde tatavvu nafîle namaz

³²⁴ Bk. er-Ressî, *Mecmû’u kütüb ve resâil*, II, 521.

³²⁵ Bk. er-Ressî, *Mecmû’u kütüb ve resâil*, II, 525.

³²⁶ Bk. er-Ressî, *Mecmû’u kütüb ve resâil*, II, 526, 531-532.

³²⁷ Bk. er-Ressî, *Mecmû’u kütüb ve resâil*, II, 525.

³²⁸ Bk. er-Ressî, *Mecmû’u kütüb ve resâil*, II, 527.

³²⁹ Bk. er-Ressî, *Mecmû’u kütüb ve resâil*, II, 529.

kılınabileceğini, farz namazın kılınmasının câiz olmadığı vakitlerde ise nafile namazın kılınmasının da câiz olmadığını ifade etmektedir.³³⁰

Abdest ayetinin mutlak olmasından hareketle abdest alırken belli bir sayının veya belli bir sınırlamanın olmadığını ifade eden³³¹ Kâsım, başın mesh edilmesi hakkındaki ayetin mutlak oluşundan hareketle abdest alırken başın tamamının mesh edilmesinin ihtiyata uygun olduğunu öne sürmekte ve başın bir kısmının mesh edilmesinin yeterli olacağını söyleyenleri aklî delillerle eleştirmektedir.³³² Aynı şekilde abdest alırken ayakların yıkanması gerektiğine vurgu yapmakta ve ayakların mesh edilmesi gerektiğini iddia eden Râfîzîleri gerek konu hakkında Ehl-i beyt'in görüşü gerekse ilgili ayet üzerinden eleştirmektedir.³³³

Eserde göze çarpan diğer bir husus, Kâsım'ın her namaz için ayrı ayrı abdest alınması gerektiği görüşüdür. Ona göre farz namaz için vakit girmeden önce abdest alınmaz, alınsa bile geçerli değildir. Ancak vaktin öncesinde nafile namaz için abdest alınması ve abdest alındıktan sonra yine namaz için mescide veya Allah'ın zikredildiği bir mekâna gidilmesi durumunda abdest sahihtir.³³⁴ Kendisiyle farz namaz kılınan abdestle ikinci bir vakitte farz namaz kılınamamakla birlikte, mescit ve benzeri yerlerde namaz vaktini bekleyenler bir abdestle iki veya daha fazla vakit namazı kılabilirler. Yine ona göre, namaz dışı bir şeyle meşgul olmak abdesti bozar. Kâsım, bu görüşünü “*Ey iman edenler! Namaz kılmaya kalkacağınız zaman...*”³³⁵ ayetinin zahir manasına dayandırmıştır. Bundan dolayı o, her bir vakit için namaz kılmak istendiğinde ayrı ayrı abdest alınması gerektiğini, namaz için mescit vb. yerlerde zikirle veya namazla meşgul olanların ise namazla olan irtibatları kopmadığından abdestlerinin devam ettiğini ifade etmektedir.³³⁶ Yine Kâsım'a göre burun ve ağız içi yüzün bir parçası olduğundan abdestte bunların yıkanması vaciptir.³³⁷

³³⁰ Bk. er-Ressî, *Mecmû'u kütüb ve resâil*, II, 525.

³³¹ Bk. er-Ressî, *Mecmû'u kütüb ve resâil*, II, 535.

³³² Bk. er-Ressî, *Mecmû'u kütüb ve resâil*, II, 537.

³³³ Bk. er-Ressî, *Mecmû'u kütüb ve resâil*, II, 537.

³³⁴ Bk. er-Ressî, *Mecmû'u kütüb ve resâil*, II, 539.

³³⁵ el-Mâide, 5/6.

³³⁶ Bk. er-Ressî, *Mecmû'u kütüb ve resâil*, II, 515.

³³⁷ Bk. er-Ressî, *Mecmû'u kütüb ve resâil*, II, 539-540.

Kâsım, eserin ilerleyen kısımlarında namazın nasıl kılınacağını tarif etmiş,³³⁸ ilgili ayetin mutlak ifadesinden hareket ederek şer veya fücûr için yapılan yolculuğun da namazı kasr etme sebebi olduğu sonucunu çıkarmıştır.³³⁹ Son olarak Hz. Peygamber'in uygulamasını delil getirerek vitir namazının akşam namazı gibi tek selamla üç rekât olduğunu söylemiştir.³⁴⁰

3. *Mesâilü'l-Kâsım*

Bu, babası Kâsım er-Ressî'ye yöneltilen 323 soru ve onun verdiği cevapları yazmak suretiyle Muhammed'in ortaya koymuş olduğu bir risaledir. Soruların büyük bir kısmı Muhammed'in bizzat kendisi tarafından sorulmuştur.

Kâsım er-Ressî'ye yöneltilen soruların büyük çoğunluğu namazla ilgilidir. Bunun yanında hadler gibi diğer fıkıh konuları ile imâmet, akâid, tefsir meseleleri hakkında da sorular sorulmuştur. *Mecmû'u kutub ve resâil li'l-İmam el-Kâsım b. İbrahim er-Ressî* adlı eserin içinde tahkik edilerek basılan bu risale 110 sayfadan oluşmakta, Kâsım'ın fîrû-i fıkıh anlayışını ve icihadlarını en güzel şekilde ortaya koymaktadır.

Eserde sorulara genellikle kısa cevaplar verilmiştir. Az da olsa bazı sorulara uzun uzadıya cevaplar verildiği görülmektedir. Eser "seeltühü" şeklinde Muhammed'in sorusuyla başlayıp "fekâle" şeklinde Kâsım er-Ressî'nin cevabıyla devam etmektedir. Başkalarının sorduğu sorulara ise "suile" tarzında yer verilmiştir. Bu tarz sorular, Muhammed'in de hazır bulunduğu mecliste sorulmuş olabileceği gibi üçüncü şahısların Muhammed'e bildirmesiyle esere dâhil edilmiş de olabilir. Eserde delil olarak ayet, hadis ve Ehl-i beyt'ten gelen rivayetler kullanılmıştır.

C. Ahmed b. İsa (ö. 247/861)

Zeyd b. Ali'nin torunu olan Ahmed b. İsa 157 (774) yılında dünyaya gelmiş, rivayetlere göre on bir, on üç veya yedi yaşında babasını kaybetmiştir. Babasının vefatından sonra bazı rivayetlere göre kardeşi Zeyd ile birlikte Musa b. Muhammed'in yanında kalmış, diğer rivayetlere göre Musa'nın yanında kalmamış

³³⁸ Bk. er-Ressî, *Mecmû'u kütüb ve resâil*, II, 546.

³³⁹ Bk. er-Ressî, *Mecmû'u kütüb ve resâil*, II, 548-549.

³⁴⁰ Bk. er-Ressî, *Mecmû'u kütüb ve resâil*, II, 549-550.

ancak o bunlara erzak temin etmiştir. Ahmed, Musa'nın vefatından sonra Halife Harun Reşîd'in yanında kalmaya başlamış, bu durum onun hurûca kalkışıp hapsedilmesine değin devam etmiştir.³⁴¹

Irak'ta yetişen Ahmed, İslamî ilimler tahsilini burada yapmıştır. Dedesi Zeyd gibi o da zulme karşı hurucu vacip görmüştür. Abbâsî halifesi Harun Reşîd zamanında yakalanıp hapsedilen Ahmed'in kıyam ettiği veya kıyama teşebbüs ettiği hakkındaki rivayetler ihtilaflıdır. Hapisten çıktıktan, bir rivayete göre kaçtıktan sonra Basra'da gizlenmiş ve vefatına kadar bu şekilde gizli bir hayat sürdürmüştür,³⁴² Irak'ta yönetimden gizlenmek zorunda kaldığı altmış yıl boyunca siyasetten el çekmiş, hadis ve fıkıh ilimleriyle meşgul olmuştur. Bunun bir semeresi olarak Zeydiyye mezhebinin en önemli eserlerden biri olan, onun öğretileri doğrultusunda hadis ve fıkıh içerikli *el-Emâlî* adlı eser vücut bulmuştur.³⁴³

Ahmed'in Irak'ta ikamet etmesi, onun takdiri fıkıhla hüküm vermesine ve bu yolla fûrû-i fıkıh meselelerini genişletmesine neden olmuştur. Bu şekilde Ahmed, dedesinden ve Ehl-i beyt'ten miras aldığı fıkıha, bu fıkıhı da eklemiştir. Bazı araştırmalarda Ahmed'in Ebû Hanîfe'nin öğrencilerinden ders okuduğu ve Hanefî mezhebinden aldıklarıyla Zeydî fikhının gelişmesinde ve zenginleşmesinde etkin rol oynadığı ifade edilmektedir.³⁴⁴ Bunun yanı sıra sünnet ilmiyle Ehl-i beyt'in kaynak haberleri yanında kıyas ve icthadla fazla meşgul olduğu için kendisine "Ehl-i beyt fakihî" denilmiştir.³⁴⁵

Kâsım er-Ressî ile aynı zamanda yaşamış olan Ahmed'in onunla görüştüğü hususunda bir ihtilaf bulunmamakla birlikte,³⁴⁶ aralarındaki yaş farkı konusundaki

³⁴¹ el-İsfehânî, *Mekâtîlû't-Tâlibiyyîn*, s. 355, 357, 359 vd. 492 vd; el-Vecîhi, *A'lâmü'l-müellifîne'z-Zeydiyye*, s. 152; Ahmed b. İsa, *el-Emâlî*, (mukaddime), I, 19 vd; Muhammed b. Ali, *el-Câmi'u'l-kâfi*, (mukaddime) I, 185-186.

³⁴² Ahmed b. İsa'nın hapsedilmesi ve hapisten kurtulması hakkında detaylı bilgi için bk. el-İsfehânî, *Mekâtîlû't-Tâlibiyyîn*, s. 492 vd.

³⁴³ Bk. Muhammed b. Ali, *el-Câmi'u'l-kâfi*, (mukaddime) I, 185; Ebû Zehre, *İmam Zeyd*, s. 496.

³⁴⁴ el-Cühenî, *el-Mevsûatü'l-müeyyessere*, I, 77.

³⁴⁵ Ebû Zehre, *İmam Zeyd*, s. 495-496.

³⁴⁶ el-Muhallî, *el-Hadâiku'l-verdiyye*, II, 7-8; Nâtık-Bilhak, *el-İfâde*, s. 82-83. Konu hakkında detaylı bilgi için bk. Ebû'l-Abbâs, *el-Mesâbih*, s. 558 vd.

bilgiler çelişkilidir.³⁴⁷ Tespitimize göre Ahmed b. İsa 157 (774),³⁴⁸ Kâsım er-Ressî ise 169 (785) yılında doğmuştur. Bu durumda Ahmed, Kâsım'dan 12 yaş daha büyüktür.

Ahmed ile Kâsım arasında hoca talebe ilişkisi olduğuna dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Fakat Kâsım'ın Hicaz'da Ahmed'in ise Irak'ta ikame etmeleri aralarında hoca talebe ilişkisi olma ihtimalini uzak kılmaktadır. Öte yandan Ahmed'in Kûfe'de Muhammed Mansûr el-Murâdî'nin (ö. 290/913) evinde Kâsım'a biat ettiği de rivayet edilmektedir.³⁴⁹

Ahmed, 247 (861) yılında seksen küsür yaşında Irak'ta vefat etmiştir.³⁵⁰ Ahmed'in 240 (854) yılında vefat ettiğine dair rivayetler bulunsa da oğlu Ali'den yapılan ve tercih edilen görüş onun 247 (861) yılında vefat ettiği yönündedir.³⁵¹

el-Emâlî

Ahmed b. İsa'ya (ö. 247/861) nispet edilen eser, Muhammed b. Mansûr el-Murâdî (ö. 290/913) tarafından derlenmiştir. Muhammed, eserde bulunan rivayetlerin bir kısmını Ahmed'in oğulları Ali ve Muhammed tarikiyle diğer kısmını ise bizzat Ahmed b. İsa'dan rivayet etmiştir.³⁵² Bununla birlikte Muhammed b. Mansûr, eserde Ahmed b. İsa tariki dışında birçok rivayete de yer vermiştir. Dolayısıyla eserdeki tüm rivayetlerin Ahmed b. İsa tarikiyle yapılmadığı anlaşılmaktadır. Eserde sadece Ahmed b. İsa'nın rivayetlerine yer verilmemesine rağmen eserin Ahmed b. İsa'ya nispet edilmesi, eserde bulunan rivayetlerin büyük çoğunluğunun ondan yapılmasından kaynaklanmaktadır.

³⁴⁷ Gündüz'e göre Kasım er-Ressî ile Ahmed b. İsa arasındaki yaş farkı 19'dur ve Kâsım er-Ressî'nin doğum tarihi 167 (783)'dir. Bk. Gündüz, *İmam Zeyd b. Ali el-Mecmû'u'l-Fıkhî Adlı Eseri ve İslâm Hukuk Düşüncesindeki Yeri*, s. 125. Fakat DİA "Ressî" maddesinde Kâsım er-Ressî'nin 169 (785)'de doğduğu ifade edilmektedir. Bk. Aruçi, "Ressî", *DİA*, XXXIV, 587.

³⁴⁸ el-İsfehânî, *Mekâtîlü't-Tâlibiyyîn*, s. 498.

³⁴⁹ el-Muhallî, *el-Hadâiku'l-verdiyye*, II, 7-8; Nâtk-Bilhak, *el-İfâde*, s. 82-83. Konu hakkında detaylı bilgi için bk. Ebü'l-Abbâs, *el-Mesâbih*, s. 558 vd.

³⁵⁰ Şerifüddin, *Târîhu'l-fikri'l-İslâmî fi'l-Yemen*, s. 223; Mecdüddin, *et-Tuhef şerhü'z-Zulef*; Ebû Zehre, *İmam Zeyd*, s. 496; Muhammed b. Ali, *el-Câmi'u'l-kâfi*, (mukaddime) I, 194.

³⁵¹ el-İsfehânî, *Mekâtîlü't-Tâlibiyyîn*, s. 498; el-Vecîhi, *A'lâmü'l-müellifine'z-Zeydiyye*, s. 152; Ahmed b. İsa, *el-Emâlî*, (mukaddime), I, 20-21.

³⁵² Ahmed b. İsa, *el-Emâlî*, (mukaddime), I, 19.

Yapılan bir araştırmaya göre Muhammed b. Mansûr (ö. 290/913), eserde Ahmed b. İsa'dan (ö. 247/861) yaklaşık 601 rivayette bulunmuştur. Bunlardan 161 tanesi onun tarikiyle Hz. Peygamber'den, 117 ise yine onun tarikiyle Ehl-i beyt âlimlerinden yapılan rivayetlerden oluşmaktadır. Diğer rivayetler ise fıkıh alanında Ahmed'in fetva ve icthadlarını içermektedir.³⁵³

Bu eser, Zeydîlerin hadiste kaynak eserleri arasında önemli bir yere sahiptir. Zeydîler, eserin ihtiva ettiği Ehl-i beyt rivayetlerini göz önünde bulundurarak bu eseri "ulûmu âli Muhammed" şeklinde isimlendirmişlerdir.³⁵⁴

Ahmed b. İsa'nın rivayetlerinin büyük çoğunluğunun iki tarikten yapıldığı görülmektedir. Bu tariklerin biri Hüseyin b. Ulvân diğeri ise Muhammed b. Bekr el-Alâî kanalıyla gelmektedir. Ahmed'in, Muhammed'den yapmış olduğu rivayetlerin senet zinciri Ebû Cârûd kanalıyla genellikle Muhammed Bâkır'a ulaşmaktadır.³⁵⁵ Onun Hüseyin b. Ulvân'dan yaptığı rivayetler ise Ebû Halid kanalıyla genellikle Zeyd b. Ali ve Ca'fer es-Sadık'tan yapılmıştır.

Eserde sıkça kullanılan senetler şu şekildedir;

قال: حدثنا محمد قال حدثنا احمد بن عيسى عن حسين عن ابي خالد عن زيد عن ابائه...

قال: حدثنا محمد قال حدثنا احمد بن عيسى عن حسين عن ابي خالد عن ابي جعفر عن ابائه...

قال: حدثني محمد قال حدثني احمد بن عيسى عن محمد بن بكر عن ابي جارود قال حدثني ابو جعفر...

Eserde meseleler hakkında Hz. Peygamber, Hz. Ali (ö. 40/661) ve diğer Ehl-i beyt imamlarından rivayetlere yer verilmiştir. Bu bağlamda eserde Hz. Ali, Muhammed Bâkır, Zeyd b. Ali, Ca'fer es-Sâdık, Kâsım er-Ressî ve Ahmed b. İsa (ö. 247/861) gibi Ehl-i beyt'in önemli simalarının fıkıh görüşlerine yer verilmesi önemlidir. Zira Muhammed Bakır ve Ca'fer es-Sâdık'ın gerek babaları vasıtasıyla Hz. Peygamber'den yaptığı rivayetlere gerekse kendi icthadlarına yer verilmiş olması, eserin kaynaklık açısından Şîa fikhı, özellikle Ca'ferî fikhı için büyük bir önem arz ettiğini söylemeyi mümkün kılmaktadır.

³⁵³ Bk. Muhammed b. Ali, *el-Câmi'u'l-kâfi*, (mukaddime) I, 193.

³⁵⁴ Mecdüddin el-Murâdî, "İmam Ahmed b. İsa b. Zeyd", *et-Tuhef şerhü'z-Zulef*; Şerifüddin, *Târîhu'l-fikri'l-İslâmî fi'l-Yemen*, s. 223.

³⁵⁵ Ahmed b. İsa, *el-Emâlî*, (mukaddime), I, 19.

Eserde, Zeyd b. Ali'nin (ö. 122/740) *el-Mecmu'* adlı eserini rivayet eden Ebû Halid el-Vâsitî'nin rivayetlerine yer verilmesi ayrıca bir öneme sahiptir. Nitekim daha önce ifade edildiği gibi Zeyd b. Ali'ye nispet edilen ve ilk fıkıh eseri olma özelliğine sahip *el-Mecmu'* adlı eserin tek râvisi Ebû Halid el-Vasitî'dir.³⁵⁶ Fakat Ebû Halid el-Vâsitî hakkında gerek İmâmiyye Şîası gerekse Sünnî kesime mensup cerh ve ta'dil âlimlerinin büyük çoğunluğu bazı ithamlarda bulunmuş ve bunlar doğrultusunda *el-Mecmu'un* Zeyd b. Ali'ye nispetini sahih bulmamışlardır.³⁵⁷ Eserde, Ahmed b. İsa'nın (ö. 247/861) Ebû Halid'den yaptığı rivayetlerin büyük çoğunluğunun Zeyd b. Ali'den, diğer bir kısmının ise Muhammed Bakır'dan yapıldığı görülmektedir. Aynı şekilde Hâdevî fıkının kurucu imamı olan İmam Hâdî-İlelhak da eserinde Ebû Halid'in rivayetlerine yer vermiştir. İmâmiyye Şîası ve Sünnî kesime mensup âlimler olumsuz kanaat belirtmiş olsa da bütün bu bilgiler, Ebû Hâlid'in Zeydî imamlar tarafından sikâ bir râvi olarak kabul edildiğini ortaya koymaktadır.

Fıkıh bablarına göre tasnif edilen eserde, üst-alt başlık sıralaması oluşturulurken ikili yöntem benimsenmiştir. Bu bağlamda belli bir konu ekseninde müstakil meseleleri "kitâb" başlığı altında toplarken müstakil meselelerin her birisini ise "bâb" başlığı altında ele alarak eserde kitâb-bâb sistemi kullanılmıştır. Eserde, *Ebvâbu'l-vudû'*, *ebvâb fi'l-hayz*, *ebvâb fi'l-ezan*, *ebvâb fi's-salât*, *kitâbu'z-zekât*, *kitâbu's-siyâm*, *ebvâb fi'l-hac*, *kitâbu'l-cenâiz*, *kitâbu'n-nikâh*, *kitâbu't-talâk*, *kitâbu'l-buyû'*, *kitâbu'l-hudûd*, *kitâbu tahrîmi'l-müskir* ve *kitâbu's-sayd* konuları ile bunların alt başlıklarına yer verilmiştir.

Eserin cem, tahkik ve hadislerin tahrîci Ali b. İsmail b. Abdillâh el-Müeyyed es-San'ânî (ö. 1970) tarafından yapılmaya başlanmış fakat es-San'ânî çalışmayı tamamlayamadan vefat etmiştir. Ali'nin yedi yıl boyunca üzerinde çalıştığı bu eser doktor olan oğlu Ahmed Ali el-Müeyyed tarafından on yıl gibi bir süre zarfında işinden fırsat buldukça devam ettirilip tamamlanmış ve üç cilt olarak yayınlanmıştır. Eserin asıl ismi *el-Emâlî* olmasına rağmen muhakkik eserin Ehl-i sünnet ile Şîa

³⁵⁶ el-Me'ğazi, "ez-Zeydiyye el-fikh", *el-Mevsûatu'l-Yemeniyye*, II, 1534-1535

³⁵⁷ Ebû Halid el-Vâsitî hakkında yapılan tartışmalar için bk. Seyyâğî, *er-Ravzün'n-nadîr*, I, 31 vd.; Köse, "Fıkıh Literatürünün Tartışmalı İki Eseri", s. 290-300; Eren, *el-İmam Zeyd b. Ali*, s 176 vd.

arasında birleştirici köprü vazifesi görmesi bağlamında “Kitâbü ra’bi’s-sad’ (كتاب راب) (الصدع)” ismi altında yayınlamıştır. Bu isim uzlaştırıcı, birleştirici gibi manaları ifade etmektedir. Muhakkikin esere bu ismi vermesinde muhtemelen onun İslam Mezheplerini Yakınlaştırma Kurumu (et-Takrîb beyne’l-mezâhibi’l-İslâmiyye) üyesi olması yanında, eserde bulunan hadislerin ardından Sünnî kaynaklardan da aynı veya yakın manadaki hadislere yer vermesi etkili olmuştur.³⁵⁸ Bu şekilde eserin gerek Sünnîler gerek Şîîler tarafından kabul görüp iki fırka arasında birleştirici bir görev yüklenmesi amaçlanmıştır. Muhakkik gerek Sünnî gerekse Şîî kaynaklarda benzerini bulamadığı hadisleri ise “lâ yûced” şeklinde ifade etmiştir. Eserde toplam 2890 rivayet yer almaktadır. Muhakkik, eserin üçüncü cildinin yarısından itibaren *el-Emâli*’de geçen râvilerin kısaca hayatları ile eserde geçen kitaplar hakkında bilgiler vermiştir.

D. Muhammed b. Mansûr el-Murâdî (ö. 290/902)

Muhammed’in doğum tarihi hakkında kaynaklarda farklı bilgiler bulunmaktadır. Bazı araştırmacılar onun 133-138 (750-755) yılları arasında bazıları ise 140-150 (757-767) yılları arasında Kûfe’de dünyaya geldiğini ifade etmektedir.³⁵⁹ Yemen Muradî kabilesine mensup olmasından dolayı el-Murâdî nispetiyle meşhurdur. Aynı zamanda Ebû Ca’fer el-Kûfî lakabıyla da bilinmektedir.³⁶⁰

Abbâsî yönetiminin baskılarından ötürü Irak’ta gizli bir hayat sürdürmek zorunda kalan Muhammed, bu süre zarfında ilim ve telifle meşgul olmuştur. Bu bağlamda Kûfe’deki Zeydîlerin, Ahmed b. İsa (ö. 247/861), Hüseyin b. Yahya ve Muhammed b. Mansûr’un fıkıh görüşlerine tâbi oldukları ifade edilmektedir.³⁶¹

Ehl-i beyt’ten Kâsım er-Ressî, Ahmed b. İsa (ö. 247/861), Hasan b. Yahya (ö. 260/873) ve Abdullah b. Musa’ya öğrencilik yapan,³⁶² bu bağlamda, Kâsım er-Ressî ile yirmi beş yıl arkadaşlık eden, Ehl-i beyt’in önemli simalarından Ahmed b. İsa ile

³⁵⁸ Bk. Ahmed b. İsa, *el-Emâli*, (mukaddime), I, 11-14.

³⁵⁹ Bk. Muhammed b. Ali, *el-Câmi’u’l-kâfi*, (mukaddime) I, 206-206; el-Vecîhi, *A’lâmü’l-müellifne’z-Zeydiyye*, s. 1000.

³⁶⁰ Şerifüddin, *Târîhu’l-fikri’l-İslâmî fi’l-Yemen*, s. 223.

³⁶¹ el-Vezîr, *el-Avâsım ve’l-kavâsım fi’z-zebbi an sünneti Ebi’l-Kâsım*, III, 457-459; Eymen, *Târîhu’l-mezâhibi’d-diniyye*, s. 239; el-Ekva’, *age*. s. 34.

³⁶² Bk. Muhammed b. Ali, *el-Câmi’u’l-kâfi*, (mukaddime) I, 207.

birlikte yirmi kûsur kere hacca giden Muhammed, böylece muhaddis ve hâfızlardan rivayetler alıp gerek rivayet gerekse dirayet ilimlerini tahsil etmiştir.³⁶³

Irak'ın önde gelen Zeydî âlimi olan Muhammed, daha önce de belirtildiği gibi, Ehl-i beyt imamlarının onun evinde Kâsım er-Ressî'ye biat etmeleri sebebiyle Zeydiye tarihinde ayrı bir öneme haizdir. Hafız ve muhaddis olan Muhammed'in rivayetlerinin büyük bir kısmını Kâsım er-Ressî'den yapmış olması, fıkıh ilmini çoğunlukla ondan aldığını göstermektedir.³⁶⁴ Aynı şekilde Ahmed b. İsa ve Kûfe fakihî olarak bilinen Hasan b. Yahya'dan (ö. 260/873) rivayetlerde de bulunmuştur. Bu bağlamda Muhammed, yüz altmış sekiz râvîden rivayette bulunmuştur. Muhammed'den ise yirmi altı râvî rivayet etmiştir.³⁶⁵ Bunlar arasında Zeydî imam Nâsır el-Utrûş (ö. 304/917) ve *el-Müstedrek*'in müellifi Hâkim Ebî Abdillah örnek olarak gösterilebilir.³⁶⁶

Muhammed'in İmam Buhârî ile aynı dönemde yaşamasından hareketle bazı araştırmacılar onun Buhârî'den rivayette bulunduğunu iddia etmişlerse de Hamûd el-İzzî yaptığı araştırma sonucu bunun doğru olmadığı sonucuna varmıştır.³⁶⁷

Zeydîlerin en uzun ömürlü imamlarından olan Muhammed, yüz kırk yaşında 290 (902) yılında Irak'ta vefat etmiştir. Muradî gerek kendi fıkıh görüşlerini gerekse kendisinden önceki Ehl-i beyt imamlarının görüşlerini yaklaşık otuz kitapta toplamıştır. Bu kitapları ise Ebû Abdullah el-Alevî, *el-Câmi'u'l-kâfi* adlı eserinde ihtisar etmiştir.³⁶⁸ Bu bağlamda Muradî'nin eserlerinin İmam Hâdî öncesi Zeydiyye fikhına çok önemli katkılar sağladığı söylenebilir. Nitekim bu eserlerde önceki imamların fıkıh görüşleri büyük oranda toplanıp derlenmiş ve sonraki Zeydîler'e aktarılmıştır.

³⁶³ Bk. Muhammed b. Ali, *el-Câmi'u'l-kâfi*, (mukaddime) I, 207.

³⁶⁴ el-Vecîhi, *A'lâmü'l-müellifîne'z-Zeydiyye*, s. 1000.

³⁶⁵ Muhammed b. Mansûr'un rivayette bulunduğu râvî ve ondan rivayet edenlerin isim listesi için bk. Muhammed b. Ali, *el-Câmi'u'l-kâfi*, (mukaddime) I, 207-217/223-224.

³⁶⁶ Şerifüddin, *Târîhu'l-fikri'l-İslâmî fi'l-Yemen*, s. 223.

³⁶⁷ Muhammed'in Buhârî'den rivayette bulunduğu dair iddia ve cevaplar için bk. Muhammed b. Ali, *el-Câmi'u'l-kâfi*, (mukaddime) I, 220 vd.

³⁶⁸ İbnü'l-Vezir, *el-Füsûlü'l-lü'lü'iyye*, s. 30.

Eserleri

İbnü'n-Nedim, Muhammed b. Mansûr'un *Kitâbü't-tefsîri'l-kebir*, *Kitâbü't-tefsîri's-sağîr*, *Kitâbü Ahmed b. İsa (el-Emâlî)*, *Kitâbü sîreti'l-eimmeti'l-âdile* ile fıkıh alanında *Taharet ve salât* gibi eserleri olduğunu ifade etmektedir.³⁶⁹ Yukarıda adı geçen tefsir eserleri ile *Kitâbü sîreti'l-eimmeti'l-âdile* adlı eserinin kayıp olduğu belirtilmektedir.³⁷⁰ Yukarıdaki eserlere ilaveten onun *Kitâbu'l-humûs*, *Kitâbü'z-zikir* adlı eserleri de bulunmaktadır. Zikir ve duaların yer aldığı bu eser Salim İzzân tarafından tahkik edilerek yayınlanmıştır. Toplam 536 rivayet bulunan eserde Hz. Peygamber ve Ehl-i beyt'ten yapılan rivayetlerin yanı sıra diğer rivayetler de yer almaktadır.³⁷¹ Bunlara ilaveten *Kitâbü'l-menâhî*, *Kitâbü'l-emâli* ve onun fıkıh üzerine yazdığı ve fıkıh bölümleri şeklinde isimlendirilen otuza yakın eseri vardır. Bunlar ve diğer eserleri Ebû Abdullah el-Alevî (ö. 445/1053) tarafından "*el-Câmiü'l-kâfi fi fıkhi Âli Muhammed*" adlı eserde ihtisar edilerek toplanmıştır.³⁷² Bu kitapta ihtisar edilen eserler şunlardır: *Kitâbü ibtâli'l-müt'a*, *Kitâbü Ahmed b. İsa*, *Kitâbü'l-ülfeti ve'l-cümle*, *Kitâbü'l-eymân ve'l-keffârât*, *Kitâbü'l-buyû'*, *Kitâbü'l-cenâiz*, *Kitâbü'l-hac*, *Kitâbü'l-hudûd*, *Kitâbü'l-humus*, *Kitâbü'd-diyât*, *Kitâbü'r-radâ'*, *Kitâbü'z-zekât*, *Kitâbü's-sîret*, *Kitâbü's-salât*, *Kitâbü's-savm*, *Kitâbü's-sayd ve'z-zebâih*, *Kitâbü't-talâk*, *Kitâbü't-tehâre*, *Kitâbü'l-ferâiz*, *Kitâbü'l-kadâ'*, *Kitâbü'l-mecmû'*, *Kitâbü'n-nikâh*, *Kitâbü'n-nehyi ani'l-meshi alâ'l-huffeyn*, *Kitâbü ikâi't-talâk selâsen fi kelimetin ve ikâi't-talâk fi'l-mehîz*, *Kitâbü tahrîmi'l-eşribeti ve'l-melâhî*, *Kitâbü sıfati'l-asîr ve'd-dilâ'* ve *ma'rifeti'l-evzân*, *Kitâbü muhtasari's-sîret*, *Kitâbü mesâili Ahmed b. İsa ve'l-Kâsım b. İbrahim* ve *Kitâbü menseki'l-hac*.³⁷³

Ebû Abdullah el-Alevî "*el-Câmiü'l-kâfi fi fıkhi Âli Muhammed*" adlı eserinde Muhammed b. Mansûr'un (ö. 290/913) fıkıh görüşleri yanı sıra, Kâsım er-Ressî, Ahmed b. İsa (ö. 247/861) ve Hasan b. Yahya'nın (ö. 260/873) görüşlerine de yer

³⁶⁹ İbnü'n-Nedim, *el-Fihrist*, s. 274; Ömer Rızâ, *Mu'cemü'l-müellifin*, III, 735.

³⁷⁰ Bk. Muhammed b. Ali, *el-Câmi'u'l-kâfi*, (mukaddime) I, 225.

³⁷¹ Muhammed b. Ali, *el-Câmi'u'l-kâfi*, (mukaddime) I, 224-225.

³⁷² el-Vecîhi, *A'lâmü'l-müellifine'z-Zeydiyye*, s. 1000-1001; Muhammed b. Ali, *el-Câmi'u'l-kâfi*, (mukaddime) I, 225.

³⁷³ Bk. Muhammed b. Ali, *el-Câmi'u'l-kâfi*, II, 3-6.

vermiştir.³⁷⁴ Bundan dolayı bu eser, mukayeseli fıkıh çalışması olarak değerlendirilebilir.

Yapılan araştırma sonucu Muhammed b. Mansûr'un *el-Emâli* dışında fıkıh eserlerinin günümüze kadar ulaştığına dair bir bilgiye ulaşılamamıştır. Kaynak eserlerde Muhammed'in fıkıh üzerine yazdığı eserlerin *el-Câmiü'l-kâfi*'de ihtisar edildiği bilgisi bulunmaktadır. Eseri kaleme alan Ebû Abdullah el-Alevî, Muhammed'in fıkıh görüşlerini ihtisar ederken çoğunlukla onun ve diğer imamların fıkıh görüşlerini aynen lafızlarıyla birlikte aktardığını ifade etmektedir. Bununla birlikte bazı lafızlar üzerinde takdim ve tehir, bazıları üzerinde ise manayı açıklamak için ekleme, bazen de uzun olduğundan ötürü lafızda kısaltma yaptığını ifade etmektedir. Alevî, Muhammed'in eserlerinde onun fıkıh görüşlerini tespit edebilmek için onun bazı âlimlerden naklettiği rivayetten sonra kullandığı “biz bu görüşü alıyoruz (ve bihazâ ne'huzu)” veya “bu benim görüşümdür (hazâ kavli)” tabirlerinden hareketle onun mesele hakkında görüşünün bu olduğunu ifade etmiştir. Aynı şekilde ona sorulan sorulara verdiği “evet” cevabını “bu şekilde câizdir (yecuzu kezâ)”, “hayır” cevabını “bu şekilde câiz değildir (velâ yecuzu kezâ)” ifadesiyle yorumlamıştır. Muhammed, her birinde farklı lafız ve farklı manalar ekleyerek aynı meseleyi birçok yerde tekrar etmiş ise de, Alevî bu gibi yerleri tüm manaları ifade edecek şekilde bir meselede ihtisar etmiştir.³⁷⁵

E. Hasan b. Yahya (ö. 260/873)

Kûfe'deki Zeydîlerin onun fikhî görüşleriyle amel ettiklerine dair rivayetlerden ötürü Hasan'ın Zeydiyye mezhebindeki şöhretinin Ebû Hanîfe'nin fakihler arasındaki şöhreti gibi olduğu ifade edilmektedir.³⁷⁶

Hasan'ın kaleme aldığı fıkıh eseri bulunmamakla birlikte sözlü gelenek üzerinden fikhî görüşleri günümüze değin aktarılmıştır. Nitekim Ebû Abdullah el-Alevî, *el-Câmi'u'l-kâfi* adlı eserinde Hasan b. Yahyâ'nın fıkıh görüşlerine yer vermiştir. Onun fıkıh görüşleri incelendiğinde Hanefî fikhına yakın bir metot takip

³⁷⁴ Bk. Muhammed b. Ali, *el-Câmi'u'l-kâfi*, II, 2 vd.

³⁷⁵ Bk. Muhammed b. Ali, *el-Câmi'u'l-kâfi*, II, 2.

³⁷⁶ İbnü'l-Vezir, *el-Füsûlü'l-lü'lü'yye*, s. 29.

ettiği görülmektedir. Bu durum onun Ehl-i rey ekolünün merkezi olan Kûfe'de yetişmiş olmasına bağlanabilir.³⁷⁷

F. Hasan b. Zeyd (ö. 270/883)

Taberistan Zeydî devletinin kurucusu olan Hasan, önemli bir Zeydî âlim ve mücahit olarak bilinmektedir. Abbâsî halifesi Mütevekkil döneminde davette bulunmuş ve 250 (863) yılında Taberistan ve civarında huruc etmiştir. Bu bölgede nüfuzunu arttıran Hasan ile Abbâsîler arasında birçok şiddetli çatışma yaşanmıştır. 270 (883) yılında Taberistan'da vefat eden Hasan'ın fıkha dair *el-Câmi' fi'l-fikh* adlı eserinin olduğu İbn Nedim tarafından nakledilmektedir.³⁷⁸ Zeydî eserler de İbn Nedîm'den naklen Hasan'ın *el-Câmi' fi'l-fikh* adlı eserinin olduğunu ifade etmektedirler. Fakat eserin günümüze ulaştığına dair bir bulguya rastlanılmamıştır.³⁷⁹

VI. İMAM HÂDÎ'YE KADAR OLAN DÖNEMİN GENEL DEĞERLENDİRMESİ

Buraya kadar verilen bilgilerden hareketle Zeyd b. Ali'den (ö. 122/740) İmam Hâdî'ye kadar Zeydî muhitte fıkıh konularının tamamını içeren bir fıkıh eserinin yazılmadığını söylemek mümkündür. Zeyd b. Ali'ye nispet edilen ve fıkıh bablarına göre tertip edilen *el-Mecmu'* adlı eserin fıkıh konularının tamamını kapsamaması ve tespit edilen eserlerin çoğunlukla fikhın bazı konularını ele alan risalelerden oluşması bu tespiti doğrulamaktadır.

Kâsım er-Ressî'nin risale türü eserleri Zeydî kaynakların ilkleri olması bakımından önemlidir. Bunlar arasında *Kitâbü't-tahâret* adlı eser, delillere fazlaca yer verilmeden konuların kısa ve öz bir şekilde işlenmesi bakımından muhtasar fıkıh metinlerine benzemektedir. Kasım er-Ressî'nin (ö. 246/860) *Salâtü'l-yevm ve'l-leyl* adlı eseri, onun vaaz türü şiirimsi bir dil kullanarak fikhın belli konuları hakkında kendi görüşünü savunduğu edebi bir eser niteliğindedir. Eserde Kasım'ın gerek Sünnî gerek Ca'ferî fikhından farklı olan görüşleri dikkat çekmektedir. *Mesâilü'l-Kâsım* ise er-Ressî'nin verdiği fetvalardan oluşmaktadır. Bu eser, onun fikhın çeşitli

³⁷⁷ Bk. el-Alevî', *el-Câmiu'l-Kâfi*, s. 1 vd.

³⁷⁸ İbnü'n-Nedim, *el-Fihrist*, s. 273; el-Vecîhi, *A'lâmü'l-müellifîne'z-Zeydiyye*, s. 319-320; el-Murâdî, "İmam Hasan b. Zeyd", *et-Tuhef şerhü'z-Zulef*; Kuhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, I, 552.

³⁷⁹ Hasan b. Zeyd hakkında detaylı bilgi için bk. Yaşaroğlu, *Taberistan Zeydîleri*, s. 68 vd.

alanlarına dair görüşlerini içerdiği için fıkıh bakımından diğer eserlerine göre daha kapsamlıdır. Ayrıca fıkıh dışında onun imâmet, akâid ve tefsir meseleleri hakkındaki görüşlerini içermesi bakımından da önemlidir.

Kâsım er-Ressî'nin Zeydî fikhına yapmış olduğu katkıların tespit edilmesi için onun eserleri, İmam Hâdî'nin "*Kitâbü'l-ahkâm fi'l-helâl ve'l-harâm*", Ahmed b. İsa'nın (ö. 247/861) *el-Emâlî*, Hâfız Ebû Abdillâh el-Alevî'nin el-Câmi'u'l-kâfi ve İbnü'l-Murtazâ'nın "*el-Bahrü'z-zehhâr*" gibi hacimli eserleriyle birlikte ele alınıp değerlendirilmelidir. Çünkü er-Ressî'nin fıkıh görüşlerinin tamamı kendi eserlerinde yer almamış, İmam Hâdî ve diğerlerinin eserlerinde yer alıncaya kadar sözlü kültür içinde kulaktan kulağa aktarılmıştır. Bu sebeple söz konusu tespit ve değerlendirme, müstakil araştırmaların yapılmasını gerektirmektedir.

Diğer bir Zeydî imam Ahmed b. İsa'nın *el-Emâlî* adlı eseri, Ehl-i beyt fikhını aktarması bakımından önemli bir kaynaktır. Eserde birçok fıkıh meselesi hakkında Hz. Peygamber ve Hz. Ali'den gelen rivayetlere yer verilmiş, Ehl-i beyt imamlarının ictihadları aktarılmış ve görüş farklılıklarına dikkat çekilmiştir. Fıkıh konularına göre tasnif edilen rivayetleri içermesi bakımından eser "sünen" türüne benzemekle birlikte, fikhın tüm konularını derli toplu ve sistematik bir şekilde ele almaktan uzaktır. Yine görüş farklılıklarına yer verilmesi sebebiyle eserin tercih düzeyindeki fakih için başvuru kaynağı olduğunu söylemek mümkündür.

Muhammed b. Mansûr'un (ö. 290/913) fıkıh eserlerine gelince, bunların ihtisar yoluyla da olsa, Ebû Abdillâh el-Alevî'nin *el-Câmiü'l-kâfi* adlı eseri sayesinde günümüze ulaştığı görülmektedir. Muhammed'in ihtisar edilen eserleri, gerek kendisinin gerekse kendisinden önceki imamların görüşlerinin aktarılması bakımından önemlidir.

Görünen o ki, İmam Hâdî-İlelhakk'a kadar Zeydî muhitte fıkıh konularını sistematik bir şekilde ele alan derli toplu bir fıkıh eseri yazılmamış, onun dönemine kadar yaşayan Zeydîlerin müracaat ettikleri fıkıh kaynakları Zeydî imamların konu hakkındaki fetvaları olmuştur. Bu fetvaların kahir ekseriyeti ise yazılı olmaktan ziyade sözlü gelenek üzerinden devam ettirilmiştir. Bundan dolayı sözlü gelenek dönemi için sistematik bir fıkıh mezhebinin kurulu olduğunu söylemek zordur.

İKİNCİ BÖLÜM

İMAM HÂDÎ-İLELHAK

Bir önceki bölümde Zeydiyye mezhebini usûl bakımından diğer Şîî fırkalardan farklı kılan hususların anlaşılmasına zemin oluşturabilmek amacıyla ana hatlarıyla Şîa'nın tanımı yapılmış ve Şîî fırkalardan İmâmiyye ile İsmâiliyye'nin başta imâmet olmak üzere temel görüşlerine yer verilerek Zeydiyye'nin Şîa içerisindeki konumunun anlaşılmasına zemin oluşturulmuştur. Ardından Zeydiyye'nin tanımı ve genel olarak usûl anlayışı ortaya konmuş, Zeydî fırkaların tanıtımına, fıkıh düşünceleri ile şer'î kaynak anlayışlarına yer verilerek Zeydî fıkıhının karakteristik özellikleri tespit edilmiştir. Daha sonra Zeydî fıkıhının tarihsel süreci ile İmam Hâdî'ye kadar Zeydî fıkıhına katkı sağlamış olan başlıca Zeydî fakihlere ve mezhebin başlıca delillerine yer verilmiştir. Ayrıca Zeydî-Hanefî etkileşimi konusundaki tartışmalar da değerlendirilerek İmam Hâdî öncesi süreç tamamlanmıştır.

Bu bölümde ilk olarak İmam Hâdî'nin yaşadığı ortamı yansıtmak üzere Abbâsiler döneminde siyasî ortam ve Zeydî kalkışmalar ile İmam Hâdî öncesi Yemen'de siyasî ortam ve ilmî durum hakkında bilgiler verilerek dönemin portresi çizilecektir. Daha sonra İmam Hâdî'nin hayatı, ilmî kişiliği, imâmeti ve Zeydî fıkıhındaki yeri ortaya konmaya çalışılacaktır. Bu bağlamda onun nesebi, doğumu çocukluğu, ilim tahsili, hocaları, öğrencileri hakkında bilgi verilecektir. Ardından İmam Hâdî'nin imâmetini ilan edişi, Taberistan ile Yemen'e gidişi ve vefatı ele alınacaktır. İmam Hâdî sonrası Yemen hakkında kısaca bilgi verildikten sonra İmam Hâdî'nin Zeydî fıkıhındaki yeri tespit edilmeye çalışılacaktır.

I. YAŞADIĞI ORTAM

Bu başlık altında İmam Hâdî zamanında Abbâsiler'de siyasî durum ve Zeydî kalkışmalar, İmam Hâdî öncesi Yemen'de siyasî ve ilmî durum ile İmam Hâdî sonrası Yemen konuları ele alınacaktır.

A. İmam Hâdî Zamanında Abbasîler’de Siyasî Ortam ve Zeydî Kalkışmalar

İmam Hâdî-İlelhakk 245 (859) yılında Medine’de dünyaya gelmiş, 284’de Yemen’e gitmiş ve burada Zeydî devletini kurmuştur. Onun yaşadığı zaman dilimi Abbâsîler dönemine denk geldiği için İmam Hâdî zamanındaki siyasî ortamı ve Zeydî kalkışmaları anlayabilmek amacıyla Abbasîler’e yakından bakmak gerekmektedir. Bu başlık altında önce dönemin siyasî yapısı ve ardından İmam Hâdî’nin 284 (897) yılında Yemen’e ikinci kez gidip orada Zeydî devletini kurarak imâmetini ilan ettiği tarihe kadar olan siyasî hareketlere, daha özel ifadeyle Abbâsî devletine karşı Ehl-i beyt adı altında yapılan Zeydî kaynaklı kalkışmalara yer verilecektir.

İmam Hâdî’nin doğumu, Abbasî halifesi **Mütevekkil-Alellâh** lakabıyla anılan Cafer b. Muhammed’in (ö. 247/861) dönemine denk gelmektedir. Türk komutanların destekleriyle 232 (847) yılında³⁸⁰ hilafet makamına getirilen Mütevekkil, hilafete geçtiği ilk yıl devlet işleriyle bizzat kendisi ilgilenmişse de 233 (848) yılında bu görevi vezirlerine devretmiş, otoritesini güçlendirmek için devlet içindeki nüfuzlu unsurlarla özellikle Türk komutanlarla mücadeleye girişmiştir.³⁸¹ Diğer Abbasî halifeleri gibi Mütevekkil de Hz. Ali (ö. 40/661) evladına karşı şiddet ve baskı politikası sürdürmüştür,³⁸² Hz. Ali ve evladına karşı nefret hisleriyle dolu kişileri önemli görevlere getirmiştir. Alevîlere karşı duymuş olduğu nefret sonucu 238 (853) yılında Kerbelâ’da bulunan Hz. Hüseyin’in kabrinin ve civarında bulunan evlerin yıkılmasını ve bu yerlerin zirai ekim alanı tarlalara dönüştürülmesini istemiş, halkın burayı ziyaret etmesinin de engellenmesini emretmiştir.³⁸³

Mütevekkil, veliaht tayininde ilk sırayı büyük oğlu Müntasır’a vermesine rağmen daha sonra onunla aralarında ortaya çıkan görüş ayrılığından dolayı veliahtlığa ikinci sırada aday olan oğlu Mu‘tez’i öne almayı kararlaştırmıştır. Ancak veliahtlıktan çekilmeyi kabul etmeyen Müntasır, Türk kumandanları ile iş birliği yapmıştır. Mütevekkil, Türk kumandanlarının Müntasır’la beraber düzenlediği

³⁸⁰ el-Mesûdî, *Murûcü’z-zeheb*, IV, 70.

³⁸¹ el-Mesûdî, *Murûcü’z-zeheb*, IV, 95 vd.

³⁸² Ahmed Şevkî, *el-Hayâtü’s-siyâsiyye ve’l-fikriyye li’z-Zeydiyye*, s. 137.

³⁸³ Taberî, *Târîhü’t-Taberî*, IX, 185; el-İsfehânî, *Mekâtülü’t-Tâlibiyyîn*, s. 395; Ahmed Şevkî, *el-Hayâtü’s-siyâsiyye ve’l-fikriyye li’z-Zeydiyye*, s. 137.

suikast sonucu 247 (861) yılında öldürülmüştür. Aynı gün sarayda defnedilen Mütevekkil'in yerine oğlu Müntasır-Billah geçmiştir.³⁸⁴

Mütevekkil döneminde Rey şehrinde Ehl-i beyt'ten Ebû Abdullah Muhammed b. Salih; Taberistan'da ve Deylem'de Muhammed b. Ca'fer; Taberistan'da Hasan b. Zeyd b. Muhammed (ö. 270/883), Horasan'da Ahmed b. İsa b. Zeyd (ö. 247/861) ve Yahyâ b. Ömer b. el-Hüseyin b. Zeyd isyan çıkarmışlarsa da başarılı olamamışlardır. Bunun üzerine Yahya yakalanarak hapsedilmiştir.³⁸⁵

Babasının öldürülmesi üzerine Halife tayin edilen **Müntasır-Billâh** Muhammed b. Ca'fer'in (ö. 248/862) halifeliği altı ay sürmüştür. Bu dönemde Türk komutanlar ile vezir arasında geçen çekişmelerin ön plana çıktığı görülmektedir. Müntasır-Billâh, kendisinden önceki Abbasî Halifelerin aksine Alevîlere iyi davranmıştır. Onun döneminde herhangi bir Ehl-i beyt ferdi öldürülmediği gibi hapsedilmemiş ve kötü muameleye maruz kalmamıştır. el-Müntasır-Billah, yakalandığı hastalık sonucu 248 (862) yılında vefat etmiştir.³⁸⁶

Devlet erkânı ve Türk kumandanları Müntasır'ın vefatının ardından Halife Mu'tasım-Billah'ın torunu **Müstaîn-Billâh** Ahmed b. Muhammed'i (ö. 252/866) hilafet makamına geçirmişlerdir. Hilafetin Mu'tez'in hakkı olduğunu ileri süren Bağdat halkı olayı protesto edip ayaklanmışsa da gösteriler Türk komutanlar tarafından bastırılmıştır.³⁸⁷ Bir önceki dönemde olduğu gibi bu dönemde de sarayda Türk komutanlarla vezir arasında geçen anlaşmazlıklar ve çatışmalar devam etmiş, Türk komutanlar arasında yaşanan tartışmalar isyana dönüşmüştür. Bu durum üzerine Müstaîn-Billâh bazı Türk komutanlarıyla birlikte Hilafetin başkenti Sâmerâ'yı terk ederek Bağdat'a gitmiştir.³⁸⁸ Durumdan rahatsız olan Türk askerler her ne kadar Halifenin geri dönmesi halinde kendisine sadakatle bağlı kalacaklarını içeren mektuplar yazmışlarsa da istekleri karşılık bulmayınca Mu'tez'i Sâmerâ'da

³⁸⁴ el-Mesûdî, *Murûcü'z-zeheb*, IV, 97-99; Taberî, *Târihü't-Taberî*, IX, 222 vd; Kırkpınar, "Mütevekkik-Alellah", *DİA*, XXXII, 212-214.

³⁸⁵ el-İsfehânî, *Mekâtîlü't-Tâlibiyyîn*, s. 397, 406, 420; Taberî, *Târihü't-Taberî*, IX, 266 vd; Ahmed Şevkî, *el-Hayâtü's-siyâsiyye ve'l-fikriyye li'z-Zeydiyye*, s. 137.

³⁸⁶ Taberî, *Târihü't-Taberî*, IX, 234, 240, 251-252, 254; el-Mesûdî, *Murûcü'z-zeheb*, IV, 105, 107-109, 110; el-İsfehânî, *Mekâtîlü't-Tâlibiyyîn*, s. 419; Ahmed Şevkî, *el-Hayâtü's-siyâsiyye ve'l-fikriyye li'z-Zeydiyye*, s. 138; Özaydın, "Müntasır-Billâh", *DİA*, XXXII, 24-25.

³⁸⁷ Taberî, *Târihü't-Taberî*, IX, 256-257.

³⁸⁸ el-Mesûdî, *Murûcü'z-zeheb*, IV, 131; Taberî, *Târihü't-Taberî*, IX, 262 vd.

halife ilan etmişlerdir. Bunun üzerine Sâmerâ ve Bağdat'ta iki halifenin olması dolayısıyla yönetimde iki başlılık ortaya çıkmıştır. Bu çift başlılığı ortadan kaldırmak için Bağdat şehri kuşatılmış ve devamında uzlaşya varılarak Müstâin-Billâh hilafet makamından kendi isteğiyle ayrılmış ve çok geçmeden 252 (866) yılında öldürülmüştür.³⁸⁹

Bu dönemde Tâlibiyyûn'dan Yahya b. Ömer'in 250 (864)³⁹⁰ yılında Kûfe'de başlattığı isyan bastırılmış ve Yahya öldürülmüştür.³⁹¹ Yine aynı yılda Hasan b. Zeyd (ö. 270/883) Taberistan'da ayaklanmıştı. Abbasî güçleri tarafından yaklaşık üç yüz taraftarı katledilen Hasan'ın başlatmış olduğu isyan her ne kadar bastırılmışsa da onun 270 (883) yılında vefatından sonra yerine geçen Muhammed b. Zeyd (ö. 287/900)³⁹² Taberistan halkının vermiş olduğu destekle mücadeleyi sürdürmüş, yaptığı savaşlar sonunda Taberistan'a hâkim olmuştur. Bu dönemde Ali b. Muhammed, Muhammed b. Ca'fer, Ahmed b. İsa (ö. 247/861), Hüseyin b. Muhammed gibi diğer Alevîlerin başlattığı isyanlar ise devlet tarafından bastırılmıştır.³⁹³

Muhammed b. Ca'fer **Mu'tez-Billâh** (ö. 255/869) Bağdat'ta 252 (866) yılında hilafeti Müstain'den devraldığı gün hutbeleri kendi adına okutmuş ve halktan biat almıştır. Halifeliği Türk askerlerinin yardımıyla ele geçirmesine rağmen Mu'tez, Türkler'e özellikle Türk komutanlardan Vasıf ve Boğa es-Sagîr'e güvenmemiş ve bu iki komutanı katletmiştir. Bu durum, Türkler'i sindirmenin aksine onların halifeye karşı hoşnutsuzluğunu arttırmıştır. Nitekim bir süre sonra maaşlarını alamayan Türk askerleri Megârîbe denilen Arap unsurlardan oluşan askeri birlikle anlaşarak isyan etmiş ve ele geçirdikleri Mu'tez'e işkence ederek halifelikten el çektirmişlerdir. Zindana atılan Mu'tez gördüğü işkencelere dayanamayıp altı gün sonra vefat etmiş

³⁸⁹ Taberî, *Târihü't-Taberî*, IX, 282-284, 287, 348, 362; el-Mesûdî, *Murûcü'z-zeheb*, IV, 131-133.

³⁹⁰ Konu hakkında Ali b. Muhammed, *Sîretü'l-Hâdî-İlelhak* adlı eserde Yahya b. Ömer'in ayaklanmasının 257 ve 259 yıllarında gerçekleştiğine dair iki farklı rivayette bulunmaktadır. Bk. Ali b. Muhammed, *Sîretü'l-Hâdî-İlelhak*, s. 34, 35.

³⁹¹ el-Mesûdî, *Murûcü'z-zeheb*, IV, 120-123; Taberî, *Târihü't-Taberî*, IX, 266. Konu hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Ahmed Şevkî, *el-Hayâtü's-siyâsiyye ve'l-fikriyye li'z-Zeydiyye*, s. 138 vd.

³⁹² Taberî, *Târihü't-Taberî*, X, 81.

³⁹³ Taberî, *Târihü't-Taberî*, IX, 271 vd; el-Mesûdî, *Murûcü'z-zeheb*, IV, 123-125; el-İsfehânî, *Mekâtülü't-Tâlibiyyîn*, s. 431-435; Ahmed Şevkî, *el-Hayâtü's-siyâsiyye ve'l-fikriyye li'z-Zeydiyye*, s. 1145; Özyayın, "Müstâin-Billâh", *DİA*, XXXII, 112-113.

ve yerine Mühtedî-Billah 255 (869) yılında Türk komutanların baskısıyla halife ilan edilmiştir.³⁹⁴ Bu dönemde Hicaz'da Ali evladından İsmail b. Yusuf,³⁹⁵ Taberistan'da Hasan b. Zeyd (ö. 270/883) ve Kûfe'de Ali b. Zeyd ve İsbâ b. Ca'fer isyan çıkarmışlardır.³⁹⁶

Mühtedî-Billah Muhammed b. Harun'nun (ö. 256/870) Türklerin baskısıyla halifelğe getirilmesi halk ve diğer askerler tarafından hoş karşılanmamıştır. Mühtedî, halife olunca bir yandan Türk komutanlar, diğer yandan isyanlarla uğraşmak zorunda kalmıştır. Nitekim bu dönemde Taberistan'da isyan eden Hasan b. Zeyd 255 (869) yılında bozguna uğratılmıştır. Aynı yıl Hâriciler tarafından başlatılan isyan Musul'a kadar ulaşmış fakat isyanı bastırmakta devlet yetersiz kalmıştır. Kendisini Zeyd b. Ali'nin (ö. 122/740) tâbisi ilan eden Muhammed Zencî, Zencîlerin desteğini alarak isyan çıkarmış, Basra şehrini yakıp yıkmış birçok kişiyi esir almıştır.³⁹⁷ Yine bu dönemde Kûfe'de Ali b. Zeyd b. Hüseyin, Hemedân'da Hüseyin b. Muhammed isyan çıkarmış, çıkan çatışmada öldürülmüşlerdir.³⁹⁸

Bu dönemde Türk komutanlarla Halife Mühtedî arasında ortaya çıkan anlaşmazlıklar had safhaya ulaşınca halife, Türk komutanların nüfuzunu kırmak için paralı askerlerden oluşan Megârîbe askerî birliklerini desteklemiş ve sarayda önemli makamlara getirmişse de başarılı olamamıştır. 256 (870) yılında maaşlarını alamadıkları gerekçesiyle Türk askerler Sâmerâ'da karışıklıklar çıkarmış ve bunu takip eden olaylar neticesinde Mühtedî, halifelikten uzaklaştırılmış ardından işkence edilerek öldürülmüştür.³⁹⁹

Mu'temid-Alellâh Ahmed b. Ca'fer (ö. 279/892), Mühtedî-Billâh'ın tahttan indirilip işkenceyle öldürülmesinin ardından göz hapsinde tutulduğu el-Cevsaku'l-Hâkanî'den alınarak 256 (870) yılında halife ilan edilmiştir. Tahta çıktıktan sonra babasının veziri Ubeydullah b. Yahya'yı tekrar bu makama getirmiş daha sonra

³⁹⁴ Taberî, *Târîhü't-Taberî*, IX, 389-390; el-Mesûdî, *Murûcü'z-zeheb*, IV, 143-144.

³⁹⁵ el-İsfehânî, *Mekâtilü't-Tâlibiyyîn*, s. 433.

³⁹⁶ el-Mesûdî, *Murûcü'z-zeheb*, IV, 145 vd; Aktan, "Mu'tez-Billâh", *DİA*, XXXI, 390-391.

³⁹⁷ el-Mesûdî, *Murûcü'z-zeheb*, IV, 156-157; Ahmed Şevkî, *el-Hayâtü's-siyâsiyye ve'l-fikriyye li'z-Zeydiyye*, s. 202.

³⁹⁸ el-İsfehânî, *Mekâtilü't-Tâlibiyyîn*, s. 435-436.

³⁹⁹ Taberî, *Târîhü't-Taberî*, IX, 443, 456 vd; el-Mesûdî, *Murûcü'z-zeheb*, IV, 149-151; Özeydın, "Mühtedî-Billâh", *DİA*, XXXI, 577-578.

devlet yönetimini kardeşi Muvaffak'ın eline bırakarak vaktini eğlence ve av partileriyle geçirmiştir.⁴⁰⁰

Dönemin en büyük isyanlarından biri olan Muhammed ez-Zencî'nin başlatmış olduğu isyanı bastırmak için onun üzerine ordular gönderilmişse de tam bir başarı elde edilememiştir. Zencî hareketi, devlet içerisinde çıkan diğer isyanları fırsat bilip bölge şehirlerini yağmalamaya başlamış, hatta başkent Bağdat şehrini tehdit eder duruma gelmiştir. Muvaffak komutasında Zencî üzerine gönderilen ordu, bu isyanı bastırmış böylelikle yaklaşık on beş yıl Abbâsî devletini uğraştıran bu isyan son bulmuş ve Muhammed ez-Zencî öldürülmüştür.⁴⁰¹

Dönemin en büyük isyanı bu olmakla birlikte bunun dışında Saffârîler, Karmâtîler, Ahmed b. Tolon ve Azerbaycan emirinin çıkarmış olduğu isyanlar da devleti meşgul etmiştir.⁴⁰² Dönemin Zeydî ayaklanması ise Ahmed b. Muhammed b. Abdullah tarafından çıkarılmışsa da Ahmed b. Tolon ile giriştiği savaşta öldürülmüştür.⁴⁰³

Halife Mu'temid, kendisine yapılan baskılar sonucu daha önce birinci veliaht ilan ettiği oğlu Ca'fer'i veliahtlıktan azledip yerine kardeşi Muvaffak'ın oğlu Ebü'l-Abbâs'ı geçirmek zorunda kalmıştır. Bu olaydan altı ay sonra 279 (892) yılında Halife el-Mu'temid-Alellâh beklenmedik bir şekilde ölmüş veya öldürülmüştür.⁴⁰⁴

Ebü'l-Abbâs **Mu'tazîd-Billâh** Ahmed b. el-Muvaffak-Billah (ö. 289/902) ilk iş olarak babasının yardımcısı Ubeydullah b. Süleyman'ı vezir tayin etmiştir. Sarsılmakta olan devlet hâkimiyetini yeniden sağladığı için kendisine devletin ikinci kurucusu lakabı verilen Mu'tazîd, Şeybâniler üzerine yürümüş onları itaati altına almıştır. Aynı şekilde Tolonoğulları'yla barış anlaşması imzalamıştır.⁴⁰⁵ Saffârîler ise Bağdat'a elçi göndererek Mu'tazîd'a bağlılıklarını bildirmişlerdir. Bu dönemde başlayan Dülefililer isyanı başarılı bir şekilde bastırılmışsa da Karmatîlerin başlattığı

⁴⁰⁰ el-Mesûdî, *Murûcü'z-zeheb*, IV, 175-176.

⁴⁰¹ Taberî, *Târihü't-Taberî*, IX, 476-477; Ahmed Şevkî, *el-Hayâtü's-siyâsiyye ve'l-fikriyye li'z-Zeydiyye*, s. 203.

⁴⁰² el-Mesûdî, *Murûcü'z-zeheb*, IV, 161, 169; Taberî, *Târihü't-Taberî*, X, 23 vd.

⁴⁰³ el-İsfehânî, *Mekâtîlü't-Tâlibiyyîn*, s. 440.

⁴⁰⁴ Taberî, *Târihü't-Taberî*, X, 29; el-Mesûdî, *Murûcü'z-zeheb*, IV, 169, 171-172; Şeyban, "Mu'temid-Alellâh", *DİA*, XXXI, 388-390.

⁴⁰⁵ el-Mesûdî, *Murûcü'z-zeheb*, IV, 185, 186, 189, 194; Taberî, *Târihü't-Taberî*, X, 32-33.

isyan bastırılmamış ve Bahreyn merkezi Hecr'i⁴⁰⁶ ele geçirmişlerdir. Mu'tazîd, Türk komutanların nüfuzunu kırmak için uğraşmış ve bunda da büyük ölçüde başarılı olmuştur. Ehl-i beyt mensuplarına iyi davranıp onlara ihsanda bulunan Mu'tazîd yakalandığı hastalık sonucu 289 (902) yılında vefat etmiş yerine oğlu Müktefi-Billâh getirilmiştir.⁴⁰⁷

Bütün bu bilgilerden anlaşılın o ki, Abbâsî devletinde Türk komutanlar tarafından bazı halifeler ya katledilmiş ya da zorla azledilmiştir. Ayrıca vezirler ile Türk komutanlar arasında nüfuz kavgaları yaşanmış ve devlet zor durumda bırakılmıştır. Buna devlet yönetimine karşı başlatılan isyanlar da eklenince devlet otoritesi zayıflamıştır. Netice itibariyle dinî bir otorite olan hilafet makamının İmam Hâdî'nin yaşadığı dönem içerisinde yıprandığı görülmektedir. Bu dönemde Ehl-i beyt adına birçok kalkışma ortaya çıkmışsa da bunlar içerisinde sadece Hasan b. Zeyd'in (ö. 270/883) Taberistan'da başlattığı hareket başarılı olmuş ve ilk Şîî Zeydî devleti burada kurulmuştur. Yine bu dönemde Ali evlâtlarına karşı izlenen baskı/sindirme politikası tüm halifeler tarafından aynı katılıkla sürdürülmemiştir.

B. İmam Hâdî Öncesi Yemen'de Siyasî Ortam

Zeydî tarihinde Yemen'in özel bir yeri vardır. Nitekim daha önce belirtildiği gibi İmam Hâdî tarafından Yemen'de kurulan Zeydî devleti Şîî devletleri içerisinde en uzun ömürlü devlet olma özelliğine sahip olup, aynı zamanda günümüzde Zeydîliğin varlığını devam ettirdiği tek coğrafyadır. İmam Hâdî tarafından Yemen'de kurulan Zeydî devletinin daha iyi anlaşılabilmesi için İmam Hâdî öncesi Yemen'de siyasî ortam hakkında kısaca bilgi vermek yararlı olacaktır.

Emeviler döneminde çeşitli isyan ve kabile savaşlarına sahne olan Yemen'in Abbâsîler döneminde nisbî bir istikrara kavuştuğu söylenebilir. Nitekim Abbâsîlerin hicri 132-203 yılları arasında yetmiş yıl âmilleri aracılığıyla yönettiği Yemen'de⁴⁰⁸ İslam kültürünün giderek yayılmasının bir sonucu olarak Yemen'in San'a, Zemâr,

⁴⁰⁶ Bazı kaynaklarda şehrin adı Hecer olarak geçmektedir. Ali b. Muhammed ise şehrin ismini Hecr ve Hucer şeklinde zapt etmiştir. Bk. Ali b. Muhammed, *Sîretü'l-Hâdî-İlelhak*, s. 83.

⁴⁰⁷ el-Mesûdî, *Murûcü'z-zeheb*, IV, 217; Taberî, *Târihü't-Taberî*, X, 86 vd; Aktan, "Mu'tazîd-Billâh", *DİA*, XXXI, 383-384.

⁴⁰⁸ eş-Şâmî, *Târihu'l-Yemen*, I, 21.

Cened ve Sa'de şehirleri birer ilim merkezi haline gelmiştir.⁴⁰⁹ Bu bölgede gerek Zeydî devleti öncesi gerekse sonrasında da şu emirlikler kurulmuştur:⁴¹⁰

Emirlikler/Devletler	Tarihleri	Kuruldukları Şehirler
Benû Ziyâd	H. 203-409	Zebîd
Benû Ya'fûr	H. 225-493	Şebâm
Benû Necâh	H. 403-555	Zebîd
Süleyhiyyûn	H. 439-532	San'a
Benû Zureyh	H. 470-569	Aden
Benû Hâtim	H. 494-569	San'a
Devletu Benû Mehdî	H. 553-569	Zebîd
Devletu Benî Resul	H. 626-808	Taiz
Devletu Benî Eyyûb	H. 569-626	Taiz
Devletu Eimmetî Yemen (Zeydîler)	H. 280-1382	Sa'de, San'a

İmam Hâdî öncesi Yemen'de ilk olarak Benû Ziyâd emirliği kurulmuş olsa da Abbasîlerin bölge naibliğini yürüten Ya'fûrîler daha etkin olmuşlardır. Ya'fûrîler'in ilk kurucusu sayılan Abdürrahim b. İbrahim, Mu'tasım döneminde Yemen ve Necd valisi Ca'fer b. İbrahim'in San'a naipliğini yapmış ve bu şekilde ileride kurulacak Ya'fûrî devletinin ilk nüvesini atmıştır. Abdürrahim'in vefatından sonra yerine geçen oğlu Ya'fûr, kendi adına nispetle Ya'fûrî devletini kurmuş ve sürdürdüğü mücadele sonucu kurduğu devleti 247 (861) yılında Abbâsilerden bağımsız hale getirmiştir.⁴¹¹ San'a'ya yakın bir dağda Kevkebân isminde binlerce kişinin barınacağı sağlam bir kale yapan Ya'fûrîler'in 232 (847) yılında San'a'ya saldırarak burayı ve çevresini ele geçirmeleriyle birlikte, valiler tarafından yönetilen bu bölgedeki Abbâsî hükümlerine sona ermiştir. Abbasîler, bu saldırı karşısında yenilgiye uğramış ve Ya'fûrîlerle anlaşma yapmak zorunda kalmışlardır. Yapılan anlaşma gereği Ya'fûrîler Abbasî devletine bağlı kalmış ve hutbeler yine Abbasî halifeleri adına

⁴⁰⁹ eş-Şâmî, *Târîhu'l-Yemen*, I, 21, 23; Tomar, "Yemen", *DİA*, XLIII, 403-404. Bu dönem Yemen'de yaşayan alimler ve telifleri için bk. eş-Şâmî, *Târîhu'l-Yemen*, I, 23 vd.

⁴¹⁰ eş-Şâmî, *Târîhu'l-Yemen*, I, 22; Şimâhî, *el-Yemen el-insân ve'l-hadâra*, s. 107. Yukarıdaki tablo bu iki eserde yer alan bilgilerin karşılaştırılması sonucu oluşturulmuştur. Bununla birlikte her iki eserde de Yemen'de kurulmuş olan farklı emirlik ve devletlere de yer verilmektedir.

⁴¹¹ Şimâhî, *el-Yemen el-insân ve'l-hadâra*, s. 110.

okunmuştur. Bundan sonra Yemen her ne kadar Abbâsîlere bağlı bir devlet olarak kalmışsa da devlet Ya'fûrî kabile mensupları tarafından yönetilmiştir.⁴¹²

Ya'fûr b. Abdurrahman'ın ölümü üzerine yerine oğlu Muhammed geçmiştir. Muhammed b. Ya'fûr, dönemin Abbasî halifesi Mu'temed'e bağlılığını ilan etmesi üzerine Mu'temed, Muhammed'e onu kendi naibi olarak Yemen'e atadığını bildiren bir mektup göndermiştir. San'a, Cened ve Hadramevt bölgelerinde nüfuzunu arttıran Muhammed'e birçok kabile reisi boyun eğmiştir. Bölgede bulunan maden ocaklarını vergiye bağlayan Muhammed, Ya'fûrîler adına para bastırmıştır.⁴¹³ Yaşı ilerledikçe tövbe edip inzivaya çekilen Muhammed, zamanını âlimlerle birlikte geçirmeye başlamıştır. Hac vazifesi için Mekke'ye giderken yerine oğlu İbrahim'i bırakmış ve hacdan döndükten sonra yönetimden çekilerek San'a mescidinde ibadete yönelmiş, devlet yönetimini oğlu İbrahim'e bırakmıştır.⁴¹⁴

İçki ve eğlenceye düşkün olan İbrahim, halka baskı ve sindirme politikası uygulamış, hatta halkın kanını akıtmaktan da geri durmamıştır. Bu dönemde devlet malî açıdan zayıflamış ve giderek eski gücünü kaybetmiştir. Sarhoş olduğu bir gün içkinin etkisiyle babasını ve amcasını öldürtmesi üzerine kabile liderleri ve devlet erkânı İbrahim'e başkaldırmış ve isyan çıkarmışlardır.⁴¹⁵

İşte İmam Hâdî'nin Yemen'e ilk gelişi tam bu döneme denk gelmektedir. Bu dönemde Ya'fûrîlere bağlı olan Diâm ve Dehhâk kabileleri ile Ya'fûrîler arasında anlaşmazlıklar baş göstermiş ve devam eden süreçte bir taraftan mevâlî ile mücadele etmek zorunda kalan Ya'fûrîler diğer taraftan İsmâîlîler ve Hâdevîlerle mücadele etmek zorunda kalmıştır.⁴¹⁶ Diâm b. İbrahim önderliğinde başlatılan isyanda San'a ele geçirilmiş ve Ya'fûrîlerin nüfuz alanı Şibâm bölgesiyle sınırlı kalmıştır. Mevâlî tarafından katledilen İbrahim'in yerine amcası oğlu Abdulkahir b. Ahmed b. Ya'fûr geçmişse de Karmatîlerin bölgede kurmuş olduğu Cunûdu Mansûri Yemen adlı ordu birlikleri tarafından katledilmiştir. Bu kayıplar üzerine Bağdat yönetimi tarafından Yemen'e gönderilen Ali b. Hüseyin Ceftem 286'da (899) San'a'yı ele geçirip

⁴¹² Abdulfettah Şâyif Nu'mân, *el-İmam Hâdî*, s. 54-55.

⁴¹³ Şimâhî, *el-Yemen el-insân ve'l-hadâra*, s. 110-111; Şâyif Nu'mân, *el-İmam Hâdî*, s. 55-56.

⁴¹⁴ Şâyif Nu'mân, *el-İmam Hâdî*, s. 56.

⁴¹⁵ Şâyif Nu'mân, *el-İmam Hâdî*, s. 56.

⁴¹⁶ Şimâhî, *el-Yemen el-insân ve'l-hadâra*, s. 111.

bölgede istikrarı yeniden sağlamıştır. Onun Bağdat'a dönmesinin ardından bölge bir müddet Hicaz'a bağlı kalmıştır.⁴¹⁷

Ya'fûrîler, hicri üçüncü yüzyılın ortasından itibaren Yemen'e gelip halkı Fâtîmî halifesi İmam Mehdi'ye bağlanmaya davet eden İsmâîlî dâîlerle uzun bir mücadeleyle girmek zorunda kalmıştır.⁴¹⁸ Bölgede giderek güçlenen İsmâîlîler, etkin bir güç haline gelmişlerdir. Bunlarla gerek İmam Hâdî gerekse sonraki Zeydî imamlar uzun bir süre mücadele etmek zorunda kalmışlardır.

Görüldüğü gibi, İmam Hâdî öncesi Yemen'de siyasî istikrarsızlık bulunmaktadır. Bu durum onun tabileri üzerinde de etkili olmuş ve Yemen'e ilk gelişinde onun emirlerine yeterince itaat etmemişlerdir.⁴¹⁹

C. İmam Hâdî Öncesi Yemen'de İlmî Ortam

İslam'ın ilk dönemlerinde Yemen halkı Mekke ve Medine fukahasının görüşleriyle amel etmişlerdir.⁴²⁰ Mezheplerin ortaya çıktığı dönemde bölgede Mâlikî ve Hanefî mezhebi yaygınlaşmış ve Yemen halkı genellikle bu iki mezhebin fikhî görüşleriyle amel etmiştir. İmam Hâdî'nin Yemen'e gelip Zeydiyye mezhebini yaymaya başlamasından sonra Yemen'de iki gruptan bahsedilmeye başlanmıştır. Bunlardan birincisini İmam Hâdî'nin tabileri oluştururken diğer ikinci sınıfı ise ekseriyeti Hanefî mezhebi olmak üzere Hanefî-Mâlikî mezhep müntesipleri oluşturmaktadır.⁴²¹

Hicri III. yüzyıldan itibaren Hanefî mezhebi Yemen'de yayılma gösteremediği gibi varlığını da devam ettirememiştir. Bunun yerini Şafîî mezhebi almış ve Yemen'de, özellikle Yemen'in alt kesimlerinde egemen mezhep konumuna gelmiştir. Şafîî mezhebinin diğer mezheplere nazaran bölgede bu denli aktif olmasının sebebi olarak Ehl-i rey ile Ehl-i hadis arasında orta bir yolu takip etmiş

⁴¹⁷ Tomar, "Yemen", *DİA*, XLIII, 404.

⁴¹⁸ Fuâd Seyyid, *Târîhu'l-mezâhibi'd-diniyye*, s. 232.

⁴¹⁹ Şimâhî, *el-Yemen el-insân ve'l-hadâra*, s. 111; Şâyif Nu'mân, *el-İmam Hâdî*, s. 56; Tomar, "Yemen", *DİA*, XLIII, 404.

⁴²⁰ el-Ca'dî, *Tabakâtu fukahâi'l-Yemen*, s. 55. Bu eserin müellifi Şafîî olduğundan eserinde Yemen Şafîî fakihlerine yer vermiştir. Zeydiyye mezhebinden sadece İmam Hâdî'ye yer vermiş ve onu fitne çıkarmak halk arasında Şîî hareketi yaymakla suçlamıştır. Bk. s. 79. Eserin sonunda ise Yemen Hanefî fakihlerine kısaca yer vermiştir. Bk. s. 249 vd.

⁴²¹ Semurete, *Tabakâtu fukahâi'l-Yemen*, s. 79.

olması gösterilmektedir. Buna ilaveten Şâfiî mezhebinde diğer mezhep müntesiplerinin de istifade ettiği ilk yazılı fıkıh usûlü eserinin oluşu, genel kabul gören ve üzerinde icma edilen hükümlerle amel edilmesi, kıyas ve rey'in kullanılması mezhebin bölgede aktif bir konumda olma sebepleri arasında sayılmaktadır.⁴²²

Şâfiî mezhebinin Yemen'de kabul görmesine her ne kadar yukarıda ifade edilen unsurlar sebep olarak gösterilmişse de, İmam Şâfiî'nin Yemen'e gidişi ve kişiliğinin de bölgede bu mezhebin yayılmasında önemli bir rol oynadığı görülmektedir. Bu bağlamda her ne kadar Ahmed b. Hanbel de Yemen'e gitmiş, usûlü'd-din konularında bölge halkı ona tabi olmuşsa da Yemen'de Hanbeli fikhî, Şâfiî fikhî kadar kabul görmemiş ve yayılma sağlayamamıştır.⁴²³

Şâfiî fikhına ait eserlerin Yemen'e girmesiyle birlikte bu eserler üzerine muhtasar, şerh ve haşiye türü çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. Yemen Şâfiîleri arasında İmam Şâfiî'nin risâleleri, Müzenî, Taberî, İbn Kuttân, el-Mehâmilî ve Süleym b. Eyyûb er-Râzî'nin eserleri ile Müzenî'nin eseri üzerine yazılmış olan şerhler şöhret kazanmıştır. Yemen Şâfiîleri hicri beşinci yüzyılın sonlarına kadar fûrû-1 fikh öğrenimi ve çalışmalarını bu eserler üzerinden sürdürmüşlerdir. Hicri beşinci asrın sonunda ise Şîrâzî'nin *el-Mühezzeb* adlı eserinin Yemen'e girmesiyle birlikte bu eser Yemen Şâfiîleri arasında fûrû-1 fikh ile fetva alanında en önemli eser olmuş ve bundan sonra fikh çalışmaları ağırlıklı olarak bu eser üzerinden yürütülmüştür.⁴²⁴

Bölgede hadis türü eserler yaygın olmamakla birlikte, Ma'mer b. Râşid el-Basrî, Süfyan b. Uyeyne ve Ebî Kurre Musa b. Târık'ın câmi türü eserleri bulunduğu rivayet edilmektedir. Bu eserlere ilaveten Ebû Mus'ab'ın İmam Mâlik'in *Muvatta*'sından yapmış olduğu rivayetleri ihtiva eden kitabı, Tâvûs, İbn Tâvûs ve Hakem b. Ebân ile dönemin fakihlerinden yapılan rivayetlerin derlendiği hadis türü eserlerin de bulunduğu belirtilmektedir.⁴²⁵

⁴²² Fuâd Seyyid, *Târîhu'l-mezâhibi'd-diniyye*, s. 58.

⁴²³ Fuâd Seyyid, *Târîhu'l-mezâhibi'd-diniyye*, s. 58-59.

⁴²⁴ Semurete, *Tabakâtu fukahâi'l-Yemen* (kitabın giriş bölümü) s. 3.

⁴²⁵ Semurete, *Tabakâtu fukahâi'l-Yemen*, s. 74; Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm* (mukaddime), I, 7.

II. İMAM HÂDÎ'NİN HAYATI VE İLMİ KİŞİLİĞİ

Bu başlık altında İmam Hâdî'nin nesebi, doğumu, çocukluğu ilim tahsili, hocaları, öğrencileri, eserleri, imâmetini ilan edişi, Taberistan ve Yemen'e gidişi ile vefatı hakkında bilgiler verilecektir.

A. Nesebi, Doğumu ve Çocukluğu

Yapılan araştırma sonucu, İmam Hâdî'nin otuz beş yaşına kadarki dönemi hakkında yok denecek kadar az bir bilginin bulunduğu görülmektedir. Hatta İmam Hâdî hayattayken onun hayatını ele alan “*Sîretü'l-Hâdî-İlelhak*” adlı eserde de onun bu dönemi hakkında bilgi bulunmamaktadır. İmam Hâdî'nin otuz beş yaşından sonraki dönemi hakkında kaynak eserlerde bilgi bulunmakla birlikte genellikle bu bilgiler İmam Hâdî'nin devlet adamı kimliğinin ön planda tutulduğu rivayetlerden oluşmakta, onun fıkıhçılığına ve ona nispet edilen Hâdeviyye fikhına çok az değinilmektedir. Nitekim İmam Hâdî hakkında yazılan ilk kaynak olma özelliğine sahip bulunan “*Sîretü'l-Hâdî-İlelhak*” adlı eserde bile sadece “kendisine sorulan sorulara fetva verirdi” ve “miras vb. konuları mescitte anlatırdı” ifadeleri dışında fıkıhçılığına dair hiçbir bilgi bulunmamaktadır. Bu durum, İmam Hâdî'nin fıkıhçılığını inceleyeceklerin karşılaşacağı zorlukların başında gelmektedir.

İmam Hâdî'nin tam adı Yahya b. el-Hüseyn olup gerek baba gerekse anne⁴²⁶ tarafından Hz. Hasan soyundan gelmektedir. Önemli Zeydî imamlardan olan Yahya, “el-Hâdî-İlelhak” lakabıyla bilinmektedir ve dedesi Kâsım er-Ressî'nin vefatından önce 245 (859) yılında Medine'de dünyaya gelmiştir.⁴²⁷ Bazı kaynaklarda İmam Hâdî'nin 220 (834)⁴²⁸ yılında dünyaya geldiği ifade edilse de genel kabul onun 245 (859) yılında doğduğu yönündedir.⁴²⁹

Diğer kaynak eserlerde İmam Hâdî'nin kardeşlerinin olup olmadığı hakkında herhangi bir bilgiye rastlanmamakla birlikte, “*Sîretü'l-Hâdî-İlelhak*” adlı eserde “tevcîhü'l-Hâdî li-ahîhi ilâ Vesha” şeklindeki başlık altında geçen ifadelerden onun

⁴²⁶ Bk. Şâyif Nu'mân, *el-İmam Hâdî*, s. 73.

⁴²⁷ el-Habeşî, *Hükkâmü'l-Yemen*, s. 21; Nâtık-Bilhak, *el-İfâde fî târihi'l-eimmeti's-sâde*, s. 86; el-Muhallî, *el-Hadâiku'l-verdiyye*, II, 25; Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm* (mukaddime), I, 7.

⁴²⁸ Ebü'l-Abbâs, *el-Mesâbih*, s. 567; Sezgin, *Târîhu't-turâsi'l-Arabî*, I (3. cüz), 335.

⁴²⁹ Şâyif Nu'mân, *el-İmam Hâdî*, s. 68.

Abdullah adında bir kardeşi olduğu ve İmam Hâdî'nin ordusunda komutanlık yaptığı anlaşılmaktadır.⁴³⁰

Hâdî-İlelhak'ın babası Hüseyin b. Kâsım'dır. Hüseyin'in hadis hâfızı, muttaki ve zahit biri olduğu ifade edilmektedir. Hâdî'nin Annesi ise Fâtıma binti el-Hüseyin'dir⁴³¹ ve Hz. Hasan soyundan gelmektedir.⁴³²

İmam Hâdî'nin dedesi Kâsım er-Ressî (ö. 246/860) Zeydiyye mezhebinde önemli yere sahip olan bir kelim ve fıkıh âlimidir. O kendi döneminde Zeydîlerin gerek usûlü'd-din gerekse fûrû-i fıkıhta dağınık halde bulunan görüşlerini toplayan ve kendi ictheadlarını da ekleyerek mezhebin sistematikleştirilmesinde ilk adımı atan imamdır. Birçok risale kaleme almış olan Kâsım'ın kendi adına nispetle Kâsımiyye fıkıh mezhebi olmakla birlikte bu mezhep günümüze kadar varlığını sürdürememiştir.

Kaynaklarda İmam Hâdî'nin dedesi Kasım er-Ressî'den (ö. 246/860) ilim okuyan dört⁴³³ amcasının olduğu belirtilmektedir. Bunlar Muhammed, Hasan, Hüseyin ve Süleyman'dır.⁴³⁴ Bunlar İslâmî ilimleri, özellikle fıkıhı, babaları Kâsım'dan okumuş ve ondan rivayette bulunmuşlardır. İmam Hâdî başta babası olmak üzere amcaları vasıtasıyla dedesi Kâsım'ın fıkıhını almış ve bunlar tarikiyle dedesinden rivayetlerde bulunmuştur. İmam Hâdî'nin *el-Ahkâm* adlı eseri göz önünde bulundurulduğunda, onun dedesi Kâsım er-Ressî'den yaklaşık üç yüz otuz altı rivayette bulunduğu ve bu rivayetlerin yedisi istisna tutulacak olursa bunların tamamını babası tarikiyle dedesi Kâsım er-Ressî'den rivayet ettiği görülmektedir. İmam Hâdî'nin, eserinde Kâsım er-Ressî'den yaptığı yedi rivayetin dördünü hem babası hem de amcaları Muhammed ve Hasan tarikiyle,⁴³⁵ ikisini sadece amcası Hasan tarikiyle,⁴³⁶ birisini ise “kâne yekûlu cediti” şeklinde babası ve amcaları

⁴³⁰ Ali b. Muhammed, *Siretü'l-Hâdî-İlelhak*, s. 86.

⁴³¹ Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm* (mukaddime), I, 7.

⁴³² Şâyif Nu'mân, *el-İmam Hâdî*, s. 72-73.

⁴³³ Kasım er-Ressî'nin, Muhammed, Hasan, Hüseyin, Süleyman, İsa, Musa, Ali, İbrahim, Yakub, Dâvûd, İsmail ve Yahya olmak üzere on iki çocuğu olduğu belirtilmektedir. Mecdüddin el-Murâdî, “İmam Kâsım b. İbrahim er-Ressî”, *et-Tühef şerhü'z-Zülef*.

⁴³⁴ Kâsım er-Ressî'nin öğrencileri için bk. Nâlık-Bilhak, *el-İfâde*, s. 76.

⁴³⁵ Bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, I, 391, 394, 395, 396.

⁴³⁶ Bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, II, 220-221.

olmaksızın doğrudan dedesi Kâsım er-Ressî'den rivayet ettiği görülmektedir.⁴³⁷ İmam Hâdî'nin amcaları içerisinde en önemli simanın ilmi yetkinliğiyle ön plana çıkan Muhammed b. Kâsım olduğu ifade edilmektedir. Onun dönemin önemli Ehl-i beyt âlim ve fakihlerinden biri olduğu belirtilmektedir.⁴³⁸

B. Tahsili ve Hocaları

İmam Hâdî, gençliğini Medine'ye yakın bir köyde fakih, muhaddis ve âbidlerden oluşan bir topluluğun arasında geçirmiştir.⁴³⁹ Çocuk yaşta Kur'ân'ı ezberlemiş ve İslamî ilimler alanında ilk eğitimini babasından almıştır. Babasından Kur'ân ve sünnet ile dedesi Kâsım'ın fikhını öğrenmiştir. İmam Hâdî'nin ikinci hocası ise İslamî ilimlerde özellikle fıkıh alanında Ehl-i beyt imamları arasında önemli bir konuma sahip olan amcası Muhammed b. Kâsım olmuştur. Bununla birlikte diğer amcalarından ve bazı hocalardan da ders alarak kendini yetiştirmiştir.⁴⁴⁰

İmam Hâdî, ilim tahsilini ilerletmek amacıyla Medine'ye gidip fukahâ ve muhaddislerin meclislerinde bulunmuş, daha önce dedesi Kâsım er-Ressî ve amcası Muhammed'in yaptığı gibi o da Irak'a gitmiştir.⁴⁴¹ Çünkü Irak o dönem için gerek usûlü'd-din gerekse Ehl-i rey fikhını öğrenmek için en ideal ilim merkezi haline gelmiştir. Burası özellikle usûlü'd-din öğrenmek isteyenlerin uğrak yeri olmuştur. Nitekim Zeyd b. Ali'de buraya gelerek Vâsıl b. Ata ile kelim konuları üzerinde müzakerelerde bulunmuştur.⁴⁴²

İmam Hâdî, Irak'ta dönemin önemli Mu'tezilî âlimlerinden Ebü'l-Kâsım el-Belhî'ye ⁴⁴³ (ö. 319/886) öğrencilik yaptığı ve ondan kelim ilmi öğrendiği ifade

⁴³⁷ Bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, II, 52.

⁴³⁸ Şâyif Nu'mân, *el-İmam Hâdî*, s. 71.

⁴³⁹ Ebü'l-Abbâs, *el-Mesâbih*, s. 576; el-Habeşî, *Hükkâmü'l-Yemen*, s. 21; Şâyif Nu'mân, *el-İmam Hâdî*, s. 74; Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm* (mukaddime), I, 7.

⁴⁴⁰ el-Habeşî, *Hükkâmü'l-Yemen*, s. 21; Şâyif Nu'mân, *el-İmam Hâdî*, s. 77; Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm* (mukaddime), I, 7. Habeşî, Hâdî'nin amcası Hasan'dan ilim öğrendiğini ifade etmektedir.

⁴⁴¹ Şâyif Nu'mân, *el-İmam Hâdî*, s. 78.

⁴⁴² Bk. Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, I, 162.

⁴⁴³ Tam adı Ebü'l-Kâsım Ali b. Muhammed b. el-Hasen b. Kâs en-Neha'î el-Kûfî olan müellif, dedesinin babasına nispetle el-Kâsî olarak da bilinir. Kûfe asıllı olan İbn Kâs'ın hayatı hakkında fazla bir bilgi yoktur. Kaynaklarda sadece 300/912-3 yılından önce Kûfe'den ayrıldığı, Dimeşk'in de aralarında olduğu çeşitli şehirlerde resmi görevler yaptığı bildirilmektedir. 10 Muharrem 324/ 9 Aralık 935 tarihinde Bağdat'ta vefat etmiştir. Hanefî bir aileden gelen, dönemindeki Hanefîlerin şeyhi sayılan İbn Kâs aynı zamanda İmam Zeyd'in (ö. 122/740) *el-Mecmû'* adlı eserinin önemli

edilmektedir.⁴⁴⁴ Irak'ta kelim ilmi tahsilinden sonra İmam Hâdî'nin kelâmî görüşlerinin Mu'tezilî görüşlere yakın olduğu belirtilmektedir. Kelam ilmi tahsiline ilaveten İmam Hâdî'nin Irak'ta bulunduğu süre göz önünde bulundurulduğunda onun Ehl-i rey ekolünü temsil eden Hanefî fakihlerle görüşüp onlardan fıkıh okuduğu ve bunlardan Ehl-i rey görüşlerini aldığı da düşünülmektedir.⁴⁴⁵ Zira kaynaklarda İmam Hâdî'nin Yemen'de önemli Ehl-i rey âlimi olan Ebû Bekir b. Yakub'la karşılaştığı ve fikhî konular üzerine konuştukları bilgisi bulunmaktadır. Bu bağlamda Ebû Bekir'in “*Hanefî usûlünü Hâdî gibi ezbere bileni görmedim*” şeklindeki övücü sözleri önemlidir. Yine ikili arasındaki fıkıh müzakerelerinde Hanefî imamlarından bir görüş zikreden Ebû Bekir'e “*Ya Ebâ Bekir bu mesele söylediğin gibi değil doğrusu şudur*”⁴⁴⁶ demek suretiyle onu düzeltmesi, İmam Hâdî'nin Irak'ta kelim ilmi yanında Ehl-i rey fikhini da çok iyi tahsil ettiğini göstermektedir.

İmam Hâdî, Zeydiyye mezhebinde İmam Zeyd'den sonra ikinci büyük müceddid ve müctehid olarak kabul edilmektedir.⁴⁴⁷ Kelam ilmini Irak'ta Mu'tezilî âlim Belhî'den okuması sebebiyle Yemen'e Mu'tezilî görüşlerin onun vasıtasıyla girdiği söylenmektedir.⁴⁴⁸ Hatta Zeydîlerin usûl konularında kendilerine özgü anlayışlarının olmadığı, mezhepte var olan kelâmî görüşlerin Mu'tezile'nin kelam anlayışından ibaret olduğu dillendirilmektedir. Nitekim aynı iddia Zeyd b. Ali (ö. 122/740) için de ileri sürülmüş ve Vasıl b. Ata ile görüşüp ondan Mu'tezilî kelam anlayışını aldığı, onun vasıtasıyla bu görüşlerin Zeydîler arasında yayıldığı iddia edilmiştir.⁴⁴⁹ Bunun bir sonucu olacak ki “*Zeydîler usûlde Mu'tezilîdir*” sözü meşhur olmuştur.⁴⁵⁰

---

ravilerinden biri olup Zeydiyye mezhebi ile Hanefî mezhebi arasında köprü olduğu ifade edilmektedir. Bk. Çeker, *Hanefî Mezhebinde Biyografi Geleneği*, s. 171.

⁴⁴⁴ Eymen, *Târîhu'l-mezâhibi'd-diniyye*, s. 235-236; Şâyif Nu'mân, *el-İmam Hâdî*, s. 78; Bebek, “Kâ'bî”, *DİA*, XXIV, s. 27. Belhî ile İmam Hâdî'nin arasındaki yaş farkından hareketle İmam Hâdî'nin Belhî'ye öğrencilik yapmasının mümkün olmadığını da ifade edilmektedir. Bk. Gökalp, *Zeydilik ve Yemen'de Yayılışı*, s. 95.

⁴⁴⁵ Şâyif Nu'mân, *el-İmam Hâdî*, s. 78.

⁴⁴⁶ Nâtık-Bilhak, *el-İfâde*, s. 89.

⁴⁴⁷ Ahmed Şevkî, *el-Hayâtü's-siyâsiyye ve'l-fikriyye li'z-Zeydiyye*, s. 183.

⁴⁴⁸ Bk. Gökalp, *Zeydilik ve Yemen'de yayılışı*, s. 93.

⁴⁴⁹ Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, I, 162. Bu konuda bir değerlendirme için bk. Ümit, *Zeydiyye Mu'tezile Etkileşimi ve Kâsım er-Ressî*, s. 72 vd.

⁴⁵⁰ Zeydîlerin bu iddialara verdiği cevaplar için bk. Şâyif Nu'mân, *el-İmam Hâdî*, s. 78 vd.

Irak'ta ilim tahsilini tamamlayan İmam Hâdî önce Medine'ye oradan da ailesinin bulunduğu köye geri dönmüştür. İmam Hâdî, yapmış olduğu ilim /tahsilinden sonra parmakla gösterilen donanımlı bir âlim haline gelmiştir. Nitekim tefsîr, hadis, fıkıh, usûl ve kelam gibi alanlarda yazmış olduğu birçok eser onun ilmî düzeyini en güzel şekilde göstermektedir.

C. Öğrencileri

İmam Hâdî'nin çok sayıda öğrencisi olmuştur. Bu durum onun hem ilmî kişiliği hem de karizmatik devlet adamlığı ile açıklanabilir. İmam Hâdî'nin öğrencileri gerek Hâdevî fıkının gelişmesinde gerekse İmam Hâdî'den aldıkları bilgileri sonraki nesle aktarmada önemli rol oynamışlardır. Nitekim İmam Hâdî'nin eserlerinin bir kısmı öğrencileri tarafından imla yoluyla yazılmış ve yazılan bu eserler yine öğrencileri tarafından düzenlenip sonraki nesle aktarılmıştır.⁴⁵¹

İmam Hâdî'nin öğrencileri tarafından aktarılan bilgileri değerlendiren sonraki nesil, onun dayandığı nasları temel alarak sonradan ortaya çıkan olayları çözüme kavuşturmuş, hakkında nass bulunmayan konuları ise mezhep birikimi üzerinden tahrîc ederek hüküm vermişlerdir.⁴⁵² Böylece İmam Hâdî'nin görüşleri ve fetvaları Zeydîler arasında yayılmış ve ileride "Hâdevî fıkı" olarak isimlendirilecek ve varlığını günümüze değin sürdürecektir olan sistematik bir fıkıh mezhebi vücut bulmuştur.

İmam Hâdî'nin öğrencileri hakkında Ali b. Muhammed'in (ö. 297/910) *Sîretü'l-Hâdî-İlelhak*, Şâyif Nu'mân'ın *el-İmam Hâdî* ve eş-Şâmî'nin *Târîhu'l-Yemen* adlı eserinde bilgiler bulunmaktadır. Bu eserlerde verilen isimler göz önünde bulundurulduğunda bunların İmam Hâdî'nin öğrencileri oluşunun, alışlagelmiş olan rahle-i tedris usulüne dayanmadığı görülmektedir. Zira bunların İmam Hâdî ile tanışmadan önce de ilim yolunda belli mesafeler katettiği hatta bazılarının daha önce kadılık görevinde bulunduğu bilinmektedir. Bu bağlamda aşağıda isimleri zikredilecek olan âlimlerin çoğunluğunun gerek İmam Hâdî'nin imâmeti etrafında toplanan ve onunla birlikte savaş meydanlarında cenk eden, gerekse İmam Hâdî'nin

⁴⁵¹ Nâtık-Bilhak, *el-İfâde*, s. 95.

⁴⁵² Habeşî, *Hükkâmü'l-Yemen*, s. 22.

eserlerini derleyip tertip eden ve onun görüşlerini sonraki nesle aktaran âlimler olduğunu söylemek daha isabetli olacaktır.

Yine aynı şekilde İmam Hâdî'nin Yemen'deki hayatı göz önünde bulundurulduğunda onun rahle-i tedriste bulunacak kadar boş vaktinin olmadığı görülmektedir. Nitekim İmam Hâdî hayattayken onun hakkında tutulan günlüklerden oluşan “*Sîretü'l-Hâdî-İlelhak*” adlı eserden onun sürekli at sırtında savaş meydanlarında koşuşturan biri olduğu anlaşılmaktadır. Bundan dolayı da Medine'de yazmaya başladığı *el-Ahkâm* adlı eserini Yemen'e geldikten sonra yazmaya fırsat bulamadığı için bazen savaş meydanlarında bazen de seferdeyken at sırtında öğrencilerine imla yoluyla yazdırmıştır.⁴⁵³

İmam Hâdî'nin öğrencileri arasında en önemlileri oğullarıdır. Zira bunlar hem İmam Hâdî'ye öğrencilik yapmış hem de ondan sonra imâmet makamına geçmiş, babalarından aldıkları ilmi sonraki nesle aktarmış ve devlet başkanı sıfatıyla da onun fikhî görüşlerini devlet hukuk sisteminde uygulamışlardır. Bu bağlamda öğrencileri arasında İmam Hâdî'nin el-Murtezâ lakabıyla tanınan büyük oğlu Muhammed ve en-Nâsır lakabıyla bilinen Ahmed'in konumunun diğer öğrencilerinden farklı olduğu söylenebilir.

1. Ebü'l-Kâsım Muhammed b. Yahya (ö. 310/923)

İmam Hâdî'nin büyük oğlu olan Muhammed 278 (892) yılında dünyaya gelmiştir. Fakih, mütekellim ve abid bir zattır. Fıkıh alanında *Kitâbü'l-îzâh*, *Kitâbü'n-nevâzil*, *Cevâbu mesâili'l-Ma'kâlî* ve *Cevâbu mesâili Mehdî* adlı eserleri bulunmaktadır.⁴⁵⁴ Babasının vefatından sonra halkın ısrarı üzerine imâmet makamına geçmiştir. Muhammed, altı aylık imâmeti süresince Karmatiler'le mücadele etmek zorunda kalmıştır. Muhammed, babası İmam Hâdî'den sonra halkın dine olan gevşekliğini görünce imâmet makamından ayrılmış ve evinde inzivaya çekilerek

⁴⁵³ Nâtık-Bilhak, *el-İfâde*, s. 95.

⁴⁵⁴ Nâtık-Bilhak, *el-İfâde*, s. 114; Muhammed, *Târîhu'l-eimmeti'z-Zeydiyye*, s. 68; Şerifüddin, *Târîhu'l-fikri'l-İslâmî fi'l-Yemen*, s. 228; eş-Şâmî, *Târîhu'l-Yemen*, I, 267, 274.

kendisini ilim ve ibadete vermiştir. Muhammed, 310 (923) yılında 32 yaşında Sa'de şehrinde vefat etmiş ve babası İmam Hâdî'nin kabrinin yanına defnedilmiştir.⁴⁵⁵

2. İmam Nâsır-Lidinillah Ahmed b. Yahya (ö. 315/928)

Babasının vefatı esnasında Hicaz'da olan Ahmed, Yemen'e geri döndüğünde kardeşi, imâmet makamına onun geçmesini istemiştir. Her ne kadar istekli olmasa da halkın ısrarı üzerine 301 (914) yılında bu makama geçmiştir. Babasının takip etmiş olduğu siyaseti takip edip, Karmatilerle girmiş olduğu uzun mücadele sonucu onları yenilgiye uğratmıştır. Âlim ve fakih olan Ahmed'in fıkıh alanında kaleme aldığı, *el-Müfred*, *Cevâbu mesâili Musa b. Harun* ve *Cevâbu mesâili't-Taberiyyîn* ve *el-Mûcez fi fikhî'l-İmâm el-Kâsım b. İbrahim*⁴⁵⁶ adlı eserleri bulunmaktadır.⁴⁵⁷

Yemen Zeydî devletini on üç yıl yöneten Ahmed, 315⁴⁵⁸ (928) bazı kaynaklara göre ise 325⁴⁵⁹ (937) yılında vefat etmiş, Sa'de şehrinde babası ve kardeşinin yanına defnedilmiştir.

3. Muhammed b. Süleyman el-Kûfî (ö. 322/934?)

Kûfî, Zeydî fikhına önemli katkıları olan, Mansûr el-Murâdî'nin (ö. 290/913) öğrencisidir.⁴⁶⁰ Muhammed, İmam Hâdî ile Yemen'e gitmeden önce Kûfe'de görüşmüş ve ona tabî olmuştur.⁴⁶¹ O, İmam Hâdî'nin Yemen'e gelmesinden elli küsur gün önce Yemen'e gelerek bölge halkını onun imâmetine davet etmiş, İmam Hâdî, Yemen'e geldikten sonra ise kadı ve âmil (zekât tahsil memuru) olarak görevlendirilmiştir. İmam Hâdî'nin sırdaşı aynı zamanda veziri olan Kûfî,⁴⁶² İmam

⁴⁵⁵ Şerifüddin, *Târîhu'l-fikri'l-İslâmî fi'l-Yemen*, s. 228; Nâtık-Bilhak, *el-İfâde*, s. 115. Muhammed hakkında detaylı bilgi için bk. eş-Şâmî, *Târîhu'l-Yemen*, I, 143 vd.

⁴⁵⁶ Bu eser Ahmed b. Yahya'nın kendisine yöneltilen sorulara verdiği cevaplardan oluşmaktadır. Eserde kısaca usûlü'd-din konularına değinilmiş devamında ise fıkıh konuları ele alınmıştır. Eserin muhakkiki Ahmed'in bu eseri, babası İmam Hâdî'nin *el-Ahkâm* adlı eserinden ihtisar ettiğini ifade etmektedir. Bu durumda eserde Kasım er-Ressî'nin fikhî görüşlerinden ziyade İmam Hâdî'nin fikhî görüşlerine yer verildiği söylenebilir. Eser, Cemâl eş-Şâmî tarafından tahkik edilerek 2016 yılında yayımlanmıştır.

⁴⁵⁷ Nâtık-Bilhak, *el-İfâde*, s. 116; Muhammed, *Târîhu'l-eimmeti'z-Zeydiyye*, s. 69-70. Ahmed hakkında detaylı bilgi için bk. eş-Şâmî, *Târîhu'l-Yemen*, I, 157 vd.

⁴⁵⁸ Nâtık-Bilhak, *el-İfâde*, s. 117.

⁴⁵⁹ Bk., Ali b. Muhammed, *Sîretü'l-Hâdî-İlelhak*, s. 406-407; Muhammed, *Târîhu'l-eimmeti'z-Zeydiyye*, s. 69; Habeşî, *Hükkâmü'l-Yemen*, s. 54.

⁴⁶⁰ Ebi'r-Ricâl, *Matlau'l-budûri*, IV, 314.

⁴⁶¹ Ali b. Muhammed, *Sîretü'l-Hâdî-İlelhak* (mukaddime), s. 7.

⁴⁶² Ebi'r-Ricâl, *Matlau'l-budûri*, IV, 313; Ali b. Muhammed, *Sîretü'l-Hâdî-İlelhak*, s. 65-66, 115.

Hâdî'nin *el-Müntehab* ve *el-Fünûn* adlı eserlerini derleyen öğrencisidir. Bu eserler Kûfî'nin İmam Hâdî'ye sorduğu soru ve onun verdiği cevapları içermektedir.⁴⁶³ Kûfî'nin aynı zamanda İmam Hâdî'nin hayatı hakkında yazılan “*Sîretü'l-Hâdî-İlelhak*” adlı eserde birçok rivayeti yer almaktadır. Kûfî'nin *el-Berâhîn fî mu'cizâti'n-Nebi* ve *Kitâbü'l-Menâkıb fî fedâili emîri'l-mü'minîn Ali b. Ebî Tâlib* adlı eserleri bulunmaktadır.⁴⁶⁴

4. Abdullah b. Hüseyin b. Kâsım (ö. 300/913?)

İmam Hâdî'nin küçük kardeşi olan Abdullah, İmam Hâdî ile birlikte 288 (901) yılında Yemen'e gelmiş ve onunla birlikte birçok savaşa katılmıştır. Önemli Ehl-i beyt âlimi olan Abdullah, devlet yönetiminde İmam Hâdî'ye yardım etmiştir.⁴⁶⁵ Babası tarikiye dedesi Kâsım er-Ressî'den birçok rivayette bulunan⁴⁶⁶ Abdullah'ın *en-Nâsıh ve'l-mensûh* adlı eseri bulunmaktadır. Eser, 2002 yılında Abdullah b. Abdullah el-Hûsî tarafından tahkik edilerek yayınlanmıştır.⁴⁶⁷

5. Ebû Ca'fer Muhammed b. Ubeydullah el-Alevî (ö. 295/908)

Ebû Ca'fer, İmam Hâdî imâmetini ilan ettiğinde ona tabi olanların ilklerindedir. O, İmam Hâdî ile birlikte Yemen'e gitmiş ve onun döneminde Negrân valisi olarak görev yapmıştır. İmam Hâdî'nin yakın adamlarından olan Ebû Ca'fer aynı zamanda İmam Hâdî'nin damadıdır. Âlim ve mücahit bir zat olan Ebû Ca'fer, İmam Hâdî'yle birlikte birçok savaşa katılmış ve Negrân valiliği esnasında öldürülmüştür. “*Sîretü'l-Hâdî-İlelhak*” adlı eserde birçok rivayeti bulunmaktadır.⁴⁶⁸

6. Ali b. Muhammed el-Alevî (ö. 297/910)

İmam Hâdî'nin seçkin öğrencilerinden birisi olan Ali, İmam Hâdî'nin hayatı üzerine yazılan ilk eser olma özelliğine sahip “*Sîretü'l-Hâdî-İlelhak*” adlı kitabın

⁴⁶³ Ebi'r-Ricâl, *Matlau'l-budûri*, IV, 313.

⁴⁶⁴ eş-Şâmî, *Târîhu'l-Yemen*, I, 127; Ebi'r-Ricâl, *Matlau'l-budûri*, IV, 313; Şâyif Nu'mân, *el-İmam Hâdî*, s. 87.

⁴⁶⁵ Ali b. Muhammed, *Sîretü'l-Hâdî-İlelhak*, s. 86, 355; Şâyif Nu'mân, *el-İmam Hâdî*, s. 86; Ebi'r-Ricâl, *Matlau'l-budûri*, III, 81.

⁴⁶⁶ Abdullah b. Hüseyin hakkında detaylı bilgi için bk. *en-Nâsıh ve'l-mensûh* adlı eserin mukaddimesi ve eş-Şâmî, *Târîhu'l-Yemen*, I, 147 vd.

⁴⁶⁷ <http://izbacf.tripod.com/arabic/b171.htm> Erişim tarihi 14.08.2018

⁴⁶⁸ Ali b. Muhammed, *Sîretü'l-Hâdî-İlelhak*, s. 370, 377, 330 vd; Ebi'r-Ricâl, *Matlau'l-budûri*, IV, 326; Şâyif Nu'mân, *el-İmam Hâdî*, s. 86.

müellifidir. Babası Ebû Ca'fer'in öldürülmesinden sonra Ali, İmam Hâdî tarafından Necran'a kadı olarak atanmış ve burada girdiği bir savaşta aldığı yara sonucu 297 (910) yılında vefat etmiştir.⁴⁶⁹

7. Muhammed b. Saîd b. Yusuf el-Yersumî⁴⁷⁰

Muhammed, İmam Hâdî'nin istişarede bulunduğu ve sürekli onunla birlikte olan nadir öğrencilerindendir. Bundan dolayı "*Sîretü'l-Hâdî-İlelhak*" adlı eserin müellifi Ali, İmam Hâdî'nin hayatı hakkında Muhammed'den birçok rivayette bulunmuştur. İmam Hâdî'nin vefatından sonra oğlu Ahmed'e danışmanlık yapan Muhammed'in, önemli Hâdevî âlimlerinden olduğu ifade edilmektedir.⁴⁷¹

8. Ali b. Süleyman el-Kûfî

Muhammed b. Süleyman el-Kûfî'nin kardeşi olan Ali, kardeşi gibi İmam Hâdî tarafından kadılık görevine atanmıştır. Ali, kardeşi Muhammed el-Kûfî ile birlikte Irak'tan hicret ederek İmam Hâdî'nin yanına gelmiş ve yine kardeşiyle birlikte İmam Hâdî'nin Yemen'e gelmesinden elli küsur gün önce Yemen'e gidip bölge halkını onun imâmetine davet etmiştir. Mezhepte tercih sahibi olduğu ifade edilen Ali'nin *Kitâbü menâkibi Ehl-i beyt ve fedâiluhum* adlı eseri bulunmaktadır.⁴⁷²

9. Abdullah b. Ahmed et-Temîmî

Müfessir, fakih ve şâir olan Abdullah, gerek İmam Hâdî döneminde gerekse ondan sonra oğulları Muhammed ve Ahmed döneminde yaşamış önemli Zeydî âlimlerdendir. Abdullah, İmam Hâdî'nin oğlu Ahmed'in isteği üzerine İbâdîler tarafından ğaribü'l-Kur'ân hakkında yöneltilen bazı sorulara, cevap mahiyetinde *Tefsîrû âyi mine'l-Kur'âni'l-Kerîm* adlı eseri kaleme almıştır.⁴⁷³

⁴⁶⁹ Ebi'r-Ricâl, *Matlau'l-budûri*, III, 323; Şâyif Nu'mân, *el-İmam Hâdî*, s. 86-87; Muhammed, *Târîhu'l-eimmeti'z-Zeydiyye*, s. 130 vd; Ali b. Muhammed, *Sîretü'l-Hâdî-İlelhak*, s. 340. Ali hakkında geniş bilgi için bk. eş-Şâmî, *Târîhu'l-Yemen*, I, 133 vd.

⁴⁷⁰ Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm* (mukaddime), I, 11.

⁴⁷¹ Ebi'r-Ricâl, *Matlau'l-budûri*, IV, 309; Şâyif Nu'mân, *el-İmam Hâdî*, s. 88.

⁴⁷² el-Vecîhi, *A'lâmü'l-müellifine'z-Zeydiyye*, s. 785; Ebi'r-Ricâl, *Matlau'l-budûri*, III, 256-257; Şâyif Nu'mân, *el-İmam Hâdî*, s. 88; el-Vecîhi, *A'lâmü'l-müellifine'z-Zeydiyye*, s. 785.

⁴⁷³ eş-Şâmî, *Târîhu'l-Yemen*, I, 304-305; Ebi'r-Ricâl, *Matlau'l-budûri*, III, 67-70; el-Vecîhi, *A'lâmü'l-müellifine'z-Zeydiyye*, s. 564; Şâyif Nu'mân, *el-İmam Hâdî*, s. 88-89.

10. Abdullah b. Amr el-Hemedânî

Abdullah, İmam Hâdî ve oğulları Murtazâ ile Nâsır döneminde yaşamış âlim bir zattır. Nâsır'la birlikte Karmatiler'e karşı mücadelede bulunmuştur. Aynı zamanda Ehl-i beyt'in akâid alanında yazılmış en önemli eserlerinden biri olan *ed-Dâmiğ fî ilmi'l-keîâm* adlı eserin yazarıdır. Eser, Abdullah'ın Ahmed'e "cebr" ve "adl" konularında yönelttiği sorular ile onun verdiği cevaplardan oluşmaktadır. Bu eser Zeydilerce *en-Necât* ismiyle bilinmektedir. Abdullah'ın ayrıca Ahmed'in hayatı üzerine yazdığı *Sîretü'l-Nâsır* adlı eseri de bulunmaktadır.⁴⁷⁴

11. Ebû Seleme Yahya b. Abdullah b. Küleyb (ö. 341/953)

San'a şehrinin meşhur kadısıdır. Daha önce Cebrîye mezhebine mensupken bu mezhebi terk ederek İmam Hâdî'nin takipçileri arasına girmiştir.⁴⁷⁵ Önemli bir âlim olan Yahya'nın çocukları da babalarının yolundan giderek hicri V. asra kadar kadılık görevinde bulunmuşlardır.⁴⁷⁶

12. Ali b. Abbâs el-Hasenî

Ali, Taberistan'da ikinci kez Zeydî devletini kuran ve aynı zamanda Zeydî Nâsiriyye fikhinin kurucu imamı olan Nâsır el-Utrûş'un (ö. 304/917) ashabındandır. O, Dâi's-sağîr Hasan b. Kâsım zamanında Taberistan'da kadılık görevinde bulunmuştur. Ali, İmam Hâdî'nin Yemen'e gitmesinden sonra Taberistan'dan Yemen'e hicret etmiş ve burada kadılık yapmıştır. Zeyd b. Ali'nin (ö. 122/740) *el-Mecmû'* adlı eserinin en önemli ravisi olan Ali'nin rivayetiyle bu eser şöhrete kavuşmuştur.

Birçok eser kaleme alan Ali'nin en önemli eserleri, *İhtilâfu fukahâi Ehl-i beyt ile Kitâbü fî mâ yecibu en ya'melehü'l-muhtesib*'dir.⁴⁷⁷

⁴⁷⁴ Ebi'r-Ricâl, *Matlau'l-budûri*, III, 103-106; Şâyif Nu'mân, *el-İmam Hâdî*, s. 89; el-Vecîhi, *A'lâmü'l-müellifîne'z-Zeydiyye*, s. 606.

⁴⁷⁵ Hâdî'nin San'a şehri fethinden sonra Yahya'nın başkanlığında San'a fakihlerinden bir grup İmam Hâdî'yi ziyarete gitmiştir. Bu esnada Ebû Seleme, İmam Hâdî'ye ma'siyet hakkında sorduğu sorulara aldığı cevaplar karşısında onun ilmi yetkinliğini farketmiş ve başkanlığını yaptığı fakihlerle birlikte İmam Hâdî'ye biat etmiştir. Bk. Şâyif Nu'mân, *el-İmam Hâdî*, s. 90.

⁴⁷⁶ Şâyif Nu'mân, *el-İmam Hâdî*, s. 90.

⁴⁷⁷ Şâyif Nu'mân, *el-İmam Hâdî*, s. 90-91.

13. Ebü'l-Hasen Ali b. Ahmed b. Ebî Harîsa (ö. 325/937)

Seçkin Hâdevî fakihlerden olan Ali, Ehl-i beyt'ten rivayette bulunmada önemli bir konuma sahiptir. İmam Hâdî'nin *el-Ahkâm* adlı eserinde dağınık halde bulunan babları düzenleyip muhtelif yerlerde bulunan fûrû-i fikhî, ilgili babların altına yerleştiren Ali'nin *ez-Zühd ve 'l-irşâd* adlı eseri bulunmaktadır.⁴⁷⁸

14. el-Fazl b. Abbâs el-Ensârî

İmam Hâdî'nin ilim meclisinde sürekli bulunan el-Fazl'ın, İmam Hâdî'nin hayatı ve şahsiyeti hakkında pekçok rivayeti bulunduğu seçkin öğrencilerinden olduğu ifade edilmektedir.⁴⁷⁹

D. Eserleri

Devlet başkanı olmasına ve birçok savaşa katılmasına rağmen İmam Hâdî'nin büyük çoğunluğu fıkıh ve kelam alanında olmak üzere birçok eseri bulunmaktadır. Yetmiş küsur olduğu ifade edilen bu eserlerin büyük kısmını ise küçük risaleler oluşturmaktadır. Bu başlık altında gerek İmam Hâdî'nin kaleme aldığı gerekse imla yoluyla öğrencileri tarafından derlenen eser ve risalelerine yer verilerek bazıları kısaca tanıtılacaktır.

1. Tefsîr Alanındaki Eserleri

a) *Tefsîrü 'l-Kur'ân 'i 'l-Kerîm*⁴⁸⁰

İmam Hâdî, bu eserinde Münâfikûn süresinden başlayarak Nebe' süresine kadar olan on beş süreyi tefsir etmiştir. Eser, İmam Hâdî'nin dedesi Kasîm er-Ressî'nin yazmaya başladığı vefatından sonra amcası Muhammed'in yazmayı sürdürdüğü fakat tamamlayamadan vefat ettiği tefsirin tetimmesidir.⁴⁸¹ San'a Mektebetü'l-Câmi'de İmam Hâdî adına kayıtlı iki farklı tefsir nüshası bulunduğu

⁴⁷⁸ Ebi'r-Ricâl, *Matlau 'l-budûri*, III, 199-204; Şâyif Nu'mân, *el-İmam Hâdî*, s. 91.

⁴⁷⁹ Ebi'r-Ricâl, *Matlau 'l-budûri*, IV, 30-31; Şâyif Nu'mân, *el-İmam Hâdî*, s. 91.

⁴⁸⁰ el-Vecîhi, *A'lâmü 'l-müellifîne 'z-Zeydiyye*, s. 1105; Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm* (mukaddime), I, 12; Ahmed Şevkî, *el-Hayâtü 's-siyâsiyye ve 'l-fikriyye li 'z-Zeydiyye*, s. 178.

⁴⁸¹ Bk. el-Vecîhi, *A'lâmü 'l-müellifîne 'z-Zeydiyye*, s. 1105-1106; Şâyif Nu'mân, *el-İmam Hâdî*, s. 98.

bilgisinden hareketle onun tefsîr alanında başka bir eseri daha bulunduğu ifade edilmektedir.⁴⁸²

b) *er-Reddû alâ men zeame enne'l-Kur'ân'e zehebe ba'duhu*⁴⁸³

Üç varaktan oluşan bu risale, İmâmiyye'nin Kur'ân'dan bazı ayetlerin çıkarıldığı yönündeki iddialarına İmam Hâdî'nin aklî ve naklî deliller ışığında soru-cevap şeklinde kaleme aldığı reddiye mahiyetinde bir eserdir. Tahkik edilen bu risale beş sayfa olarak yayınlanmıştır.⁴⁸⁴

2. Fıkıh Alanındaki Eserleri

a) *Câmiü'l-ahkâm fi'l-helâl ve'l-harâm*⁴⁸⁵

Zeydî Hâdevî fıkıhı üzerine yazılmış en önemli eserdir. Hâdevî fıkında asıl kaynak sayılan bu eserin yazımına Medine'de başlayan İmam Hâdî, Yemen'de tamamlamıştır.⁴⁸⁶ Eserde İmam Mâlik'in *el-Muvattâ'*sında takip ettiği yöntemi kullanılmıştır.⁴⁸⁷ Şâyif Nu'man, bu esere hadis eserleri arasında yer vermektedir.⁴⁸⁸ Bu eser üzerine Ahmed b. İbrahim eş-Şerefî tarafından hacimli bir şerh yazılmıştır. Birçok yazma nüshası bulunan eser, tahkik edilerek yayınlanmıştır.

b) *Kitâbü'l-müntehab*

Eser *Kitâbü'l-Ahkâm*'dan sonra İmam Hâdî'nin fikhî hükümlerini göstermede ikincil bir konuma sahiptir. *el-Müntehab*, Muhammed b. Süleyman el-Kûfî'nin (ö. 322/934?) İmam Hâdî'ye sorduğu soru ve cevapları derlediği bir fıkıh eseri olması hasebiyle kaynaklık bakımından *el-Ahkâm*'dan sonra gelir.

Kûfî, *el-Müntehab*'ı derleme sebebini esere yazmış olduğu mukaddimede ifade etmiştir. Bu sebepler göz önüne alındığında onun İmam Hâdî'nin *el-Ahkâm*'ı kaleme alırken duyduğu bir kısım kaygıları taşıdığı görülmektedir. Nitekim Kûfî,

⁴⁸² el-Vecîhi, *A'lâmü'l-müellifine'z-Zeydiyye*, s. 1105-1106; Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm* (mukaddime), I, 11; Bk. Şâyif Nu'mân, *el-İmam Hâdî*, s. 98.

⁴⁸³ el-Vecîhi, *A'lâmü'l-müellifine'z-Zeydiyye*, s. 1108; Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm* (mukaddime), I, 11.

⁴⁸⁴ Şâyif Nu'mân, *el-İmam Hâdî*, s. 99; el-Vecîhi, *A'lâmü'l-müellifine'z-Zeydiyye*, s. 1108.

⁴⁸⁵ el-Vecîhi, *A'lâmü'l-müellifine'z-Zeydiyye*, s. 1106; Ahmed Şevkî, *el-Hayâtü's-siyâsiyye ve'l-fikriyye li'z-Zeydiyye*, s. 178.

⁴⁸⁶ el-Vecîhi, *A'lâmü'l-müellifine'z-Zeydiyye*, s. 1106.

⁴⁸⁷ Ebû Zehre, *İmam Zeyd*, s. 514-515.

⁴⁸⁸ Şâyif Nu'mân, *el-İmam Hâdî*, s. 99.

eseri derleme sebebi olarak ümmetin dini konularda ihtilafa düşmeleri ve birbirine zıt, Allah ve Resulü'nün emirlerine aykırı hüküm vermelerini göstermektedir. Kûfî, ümmetin Allah ve Resulünün getirdiği dine tabi olmak yerine kendi heva ve heveslerine göre helâl ve haramları belirlediklerini, bu şekilde sapıttıklarını ve kendilerine tabi olanları da sapkınlığa sevk ettiklerini söylemektedir.⁴⁸⁹ Bu hükümleri reddeden Kûfî, Allah'ın emrini yerine getirerek Ehl-i beyt'e tabi olduğunu, bu bağlamda asrın Ehl-i beyt temsilcisi olan İmam Hâdî'ye sorduğu sorular ve aldığı cevaplar sayesinde dini hükümleri sahih bir şekilde ortaya koyduğunu belirtmektedir. Kûfî, bu eseri kaleme almakla Ehl-i beyt tabilerinin, cahiller olarak nitelediği grubun elinde bulunan bilgilere iltifat etmemelerini sağlamak istemiştir.

el-Müntahab'ın genelinde konu ve meseleler “bâb” üst başlığı altında ele alınmakla birlikte kitabın ilk kısımlarında “mesâil” üst başlığı da kullanılmıştır. Bunun yanı sıra “bâb” ve “mesâil” başlıklarının yer yer bir arada kullanıldığı, bir yerde ise farklı olarak üst başlığın “kitâb”⁴⁹⁰ şeklinde verildiği görülmektedir.

Esere *el-Ahkâm*'da olduğu gibi akâid konularıyla giriş yapılmakta, devamında ise fûrû-i fıkıh konuları ele alınmaktadır. Konu başlıklarının sıralanmasında *el-Ahkâm*'a nazaran farklı bir metot takip edilmiştir. Nitekim *el-Ahkâm*'da “ibâdetler” ana bölümünü salât, zekât, sıyâm, hac, nikâh, talâk, radâ' ve nafaka alt başlıkları oluştururken *el-Müntehab*'da ise bunlara ilaveten tahâret, müdebber, ıtk, velâ', mükâteb, eymân ve kefarete konuları bulunmaktadır. Muamelât ana bölümü büyü', sarf, istihkâk, şüf'a, mudârebe, vedîa, âriyât, ikrâr, hibe, sulh, vasiyyet, umrâ, rukbâ, sekr, şirket, selem, rehin, icâre, damân, ğusûb, da'va ve'l-beyyinât, şehâdât, kasame, vakıf, teflîs, kefâle, vekâle, diyât ve emet alt başlıklarından oluşmaktadır. Kûfî, muamelât bölümünde de bölüm başlıklarının sıralanmasında kendine özgü bir metot takip etmiş, esere üçüncü ana bölüm olarak hadler konusunu eklemiştir. Bu bölümü ise “kitâb” üst başlığıyla ifade etmiştir.⁴⁹¹

⁴⁸⁹ Kûfî, *el-Müntehab*, s. 10.

⁴⁹⁰ Bk. Kûfî, *el-Müntehab*, s. 405.

⁴⁹¹ Kûfî, *el-Müntehab*, s. 405.

Eserde meselelerin ele alınışı soru ve cevap şeklindedir. Fetva türü eserlerden farklı olarak belli bir konuya soru sorularak giriş yapılmış ve aynı minvalde sorular yöneltilecek mesele hakkında tafsilata girilmiş, böylelikle konu hakkında bir bütünlük sağlanmaya çalışılmıştır. Bölüm girişlerinde sorulara “kultu lehu yâ eyyühe'l-İmam radiyallahu anke mâ tekûlu fi...”, “seeltuhu” veya “kultu”; cevaplara ise “fekâle” veya “kâle” şeklinde başlanmıştır. Devamında aynı konu üzerinden “kultu” “kâle” kalıplarıyla soru-cevap şeklinde meseleye devam edilmektedir. Örneğin, abdest konusunda

- (Kûfi), Allah ondan razı olsun İmama dedim ki: Ey İmam kişi tuvalete girdiğinde ne okur?
- O, Allah'ım! kirden, pislikten ve kirleten şeytandan sana sığınırım der, dedi.
- Kişi tuvalette önünü veya arkasını kibleye dönebilir mi? dedim.
- O, hayır dönemez, dedi
- Bunu yapanın zararı veya günahı nedir? dedim.
- Hz. Peygamber'in sünnetine muhalefet etmiş olur, dedi.
- Konu hakkında Hz. Peygamber ne söylemiş? dedim.
- O, Hz. Peygamber'den “Sizden birisi tuvalete gittiğinde önünü veya arkasını kibleye dönmesin. Batıya veya doğuya yönelsin” rivayet edilmiştir, dedi.
- Şayet birisi bu hadisin sahih olup olmadığını bilmiyorum dese buna ne denilmesi gerekir? dedim...⁴⁹² şeklinde konu hakkında tafsilata girilmiştir.

Kûfi'nin İmam Hâdî'ye soruları sorarken eserde yazdığı gibi soruları art arda mı sorduğu veya değişik zamanlarda sorduğu sorulara aldığı cevapları sonradan sistematik bir şekilde mi kurguladığı hakkında kesin bir bilgiye sahip değiliz. Fakat İmam Hâdî'nin Kûfi ile Yemen'de bir araya geldiğinde, devamlı at sırtında savaş meydanlarında dolaştığı için, bu şekilde uzun uzadıya soru cevap diyaloglarının gerçekleşmesi pek mümkün görünmemektedir. Kanaatimiz, Kûfi'nin İmam Hâdî'ye değişik zamanlarda sorduğu soruları daha sonra soru-cevap şeklinde yazdığı yönündedir.

---

⁴⁹² Bk. Kûfi, *el-Müntehab*, s. 22.

Eserde ele alınan konuların İmam Hâdî'nin *el-Ahkâm*'ına nispetle daha muhtasar bir şekilde incelendiği görülmektedir. Fakat *el-Müntehab*, İmam Hâdî'ye sorulan soru ve cevaplardan oluştuğu için bazı konular bu eserde daha detaylı bir şekilde işlenmiştir. Ayrıca *el-Müntehab*'da değinilen bir hükmün *el-Ahkâm*'da ele alınmadığı görülmektedir.⁴⁹³ Yani *el-Ahkâm*'da hakkında hüküm bulunmayan bir meselenin hükmüne *el-Müntehab*'da veya *el-Müntehab*'da bulunmayan bir hükmün *el-Ahkâm*'da bulunması mümkündür. Bununla birlikte iki eser arasında yapılan karşılaştırmalarda herhangi bir çelişkiye rastlanılmamaktadır.

c) *el-Fünûn*

Bu eser de Muhammed b. Süleyman el-Kûfî'nin İmam Hâdî'ye sormuş olduğu soru ve onun vermiş olduğu cevaplardan oluşmaktadır. *el-Müntehab*'tan farklı olarak fıkıh konularının tamamını kapsamamaktadır. İbadetler bölümünden nikâh ve radâ' konularını ele almaktadır. Muamelat bölümünde bey', ikâle, müdebber, ümmü veled, şüf'a, mudârebe, eymân, vasiyyet, şirket, rehin, icâre, kefâle, havâle, damân, vedâia, vasâyâ konularını içermektedir. Ayrıca eserde dava bölümüne yer verilmiştir. Eserin sonunda ise İmam Hâdî'nin âmillerine (zekât memurlarına) yazmış olduğu ahitnameye yer verilmiştir.

el-Fünûn'da genellikle konular "mesele" veya "mesâil" üst başlığı altında ele alınmıştır. Eserde meselelerin ele alınışı *el-Müntehab*'da olduğu gibi soru ve cevap şeklindedir. Bu eserde de belli bir konuya soru sorularak giriş yapılmış ve aynı konu üzerinden sorular devam ettirilmiştir, fakat *el-Müntehab*'ın aksine eserde konuların tafsilatına girilmemiş, konuyla alakalı birkaç soru sorularak mesele tamamlanmıştır. Bölüm girişlerinde sorulara "seeltuhu" veya "kultu"; cevaplara ise "fekâle" veya "kâle" şeklinde başlanmıştır. Devamında ise aynı konu üzerinden "kultu" ve "kâle" kalıplarıyla meseleye devam edilmiştir.

Bazı meseleler üzerinden *el-Fünûn* ile *el-Müntehab*'da yapılan karşılaştırma sonucu aynı soruların tekrar edilmediği aksine benzerlik arz etse de farklı soru ve cevaplara yer verildiği görülmektedir. Daha kapsamlı bir karşılaştırma için müstakil bir çalışmaya ihtiyaç duyulmaktadır.

⁴⁹³ Örneğin ezan konusu için bk. Kûfî, *el-Müntehab*, s. 30; İmam Hâdî, *el-Ahkâm*, I, 69-73.

el-Fünûn, *el-Müntehab* ile birlikte Sâlim İzzân tarafından tahkik edilerek 1993 yılında bir cilt olarak Dârü'l-hikmeti'l-Yemâniyye matbaası tarafından San'a'da yayınlanmıştır.

d) *el-Mesâil fi'l-ilm*

Muhammed b. Süleyman el-Kûfi'nin fıkıh alanında İmam Hâdî'ye sorduğu soru ve cevapları içeren bir risaledir. Risalenin el yazma nüshası bulunmaktadır.⁴⁹⁴

e) *Ümmehâtü'l-evlâd*

On altı varaktan oluşan bu risale İmam Hâdî'nin Muhammed b. Saîd'in sorduğu sorulara verdiği cevapları içermektedir.⁴⁹⁵

f) *Kitâbü'l-menâhî ve'n-nehî*⁴⁹⁶

g) *Kitâbü'r-radâ*⁴⁹⁷

h) *Mensekûn müsteğrecûn min kitâbî Câmiu'l-ahkâm li'l-İmam el-Hâdî*⁴⁹⁸

i) *Muhtasarun min kitâbî'n-Nehî*

Hz. Peygamber'in yasakladığı fiilleri içeren bu eser, İmam Hâdî'nin büyük oğlu Muhammed'in babası tarikiyle dedesi Kâsım er-Ressî ve amcalarından yaptığı rivayetlerden oluşmaktadır.⁴⁹⁹

j) *el-Mesâil*

Fıkıh ve akâide dair İmam Hâdî'ye sorulan soru ve onun verdiği cevapların derlendiği bir eserdir.⁵⁰⁰

3. Kelam Alanındaki Eserleri

a) *Usûlü'd-dîn*⁵⁰¹

b) *Tefsîru meânî's-sünne ve'r-redd*⁵⁰²

c) *Kitâbü'l-arşî ve'l-kürsî*⁵⁰³

⁴⁹⁴ el-Vecîhi, *A'lâmü'l-müellifîne'z-Zeydiyye*, s. 1104; Şâyif Nu'mân, *el-İmam Hâdî*, s. 101.

⁴⁹⁵ el-Vecîhi, *A'lâmü'l-müellifîne'z-Zeydiyye*, s. 1105; Şâyif Nu'mân, *el-İmam Hâdî*, s. 101.

⁴⁹⁶ Şâyif Nu'mân, *el-İmam Hâdî*, s. 101; el-Vecîhi, *A'lâmü'l-müellifîne'z-Zeydiyye*, s. 1109.

⁴⁹⁷ el-Vecîhi, *A'lâmü'l-müellifîne'z-Zeydiyye*, s. 1108; Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm* (mukaddime), I, 11; Şâyif Nu'mân, *el-İmam Hâdî*, s. 101.

⁴⁹⁸ Şâyif Nu'mân, *el-İmam Hâdî*, s. 102.

⁴⁹⁹ Şâyif Nu'mân, *el-İmam Hâdî*, s. 102.

⁵⁰⁰ Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm* (mukaddime), I, 11; Ahmed Şevkî, *el-Hayâtü's-siyâsiyye ve'l-fikriyye li'z-Zeydiyye*, s. 178; Şâyif Nu'mân, *el-İmam Hâdî*, s. 102.

⁵⁰¹ Şâyif Nu'mân, *el-İmam Hâdî*, s. 102.

⁵⁰² Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm* (mukaddime), I, 11; Şâyif Nu'mân, *el-İmam Hâdî*, s. 103.

⁵⁰³ Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm* (mukaddime), I, 11; Şâyif Nu'mân, *el-İmam Hâdî*, s. 103.

d) *Cevâbu mesâili Ebi'l-Kâsım er-Râzî*

Râzî'nin kelama dair İmam Hâdî'ye sorduğu soru ve onun verdiği cevapları içeren eserdir.⁵⁰⁴

e) *Hatâya 'l-Enbiyâ'*

İbrahim b. Muhsîn'in İmam Hâdî'ye sormuş olduğu soru ve aldığı cevapları derlediği bir eserdir.⁵⁰⁵

f) *Kitâbü 'd-diyâne ve 't-tevhid*⁵⁰⁶g) *Meseletü fî zikri 's-sücûd li Âdem aleyhi 's-selâm*⁵⁰⁷h) *Cevâbu meseleti reculin min Ehl-i Kum an ma 'rifetillah*⁵⁰⁸i) *er-Reddü alâ Süleyman b. Cerîr*⁵⁰⁹j) *Bâbu isbâti 'n-Nübüvve*⁵¹⁰k) *Tesbîtu nübüvveti nebiyyinâ Muhammed sallâhu aleyhi ve sellem*⁵¹¹l) *İstidlâl alâ risâleti Muhammed*⁵¹²m) *Cevâbu meseleti 'n-nübüvvet ve 'l-imâmet*⁵¹³n) *Risâle fî tesbîti 'l-imâmet*⁵¹⁴o) *Mesele fî 'l-imâmet*⁵¹⁵p) *Tesbîtu imâmeti emîri 'l-müminîn Ali b. Ebî Tâlib*⁵¹⁶q) *el-Müsterşid*⁵¹⁷r) *Kitâbü 'l-menzile beyne 'l-menzileteyn*⁵¹⁸

⁵⁰⁴ Ahmed Şevkî, *el-Hayâtü 's-siyâsiyye ve 'l-fikriyye li 'z-Zeydiyye*, s. 178; Şâyif Nu'mân, *el-İmam Hâdî*, s. 103; Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm* (mukaddime), I, 11; Şâyif Nu'mân, *el-İmam Hâdî*, s. 103.

⁵⁰⁵ Şâyif Nu'mân, *el-İmam Hâdî*, s. 104.

⁵⁰⁶ Ahmed Şevkî, *el-Hayâtü 's-siyâsiyye ve 'l-fikriyye li 'z-Zeydiyye*, s. 178; Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm* (mukaddime), I, 11; Şâyif Nu'mân, *el-İmam Hâdî*, s. 104.

⁵⁰⁷ Şâyif Nu'mân, *el-İmam Hâdî*, s. 105.

⁵⁰⁸ el-Vecîhi, *A 'lâmü 'l-müellifine 'z-Zeydiyye*, s. 1107; Şâyif Nu'mân, *el-İmam Hâdî*, s. 105.

⁵⁰⁹ el-Vecîhi, *A 'lâmü 'l-müellifine 'z-Zeydiyye*, s. 1107; Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm* (mukaddime), I, 11-12; Şâyif Nu'mân, *el-İmam Hâdî*, s. 105.

⁵¹⁰ el-Vecîhi, *A 'lâmü 'l-müellifine 'z-Zeydiyye*, s. 1103; Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm* (mukaddime), I, 11; Ahmed Şevkî, *el-Hayâtü 's-siyâsiyye ve 'l-fikriyye li 'z-Zeydiyye*, s. 178; Şâyif Nu'mân, *el-İmam Hâdî*, s. 105.

⁵¹¹ el-Vecîhi, *A 'lâmü 'l-müellifine 'z-Zeydiyye*, s. 1105; Şâyif Nu'mân, *el-İmam Hâdî*, s. 105.

⁵¹² el-Vecîhi, *A 'lâmü 'l-müellifine 'z-Zeydiyye*, s. 1104; Şâyif Nu'mân, *el-İmam Hâdî*, s. 106.

⁵¹³ Şâyif Nu'mân, *el-İmam Hâdî*, s. 106; el-Vecîhi, *A 'lâmü 'l-müellifine 'z-Zeydiyye*, s. 1107.

⁵¹⁴ el-Vecîhi, *A 'lâmü 'l-müellifine 'z-Zeydiyye*, s. 1105; Şâyif Nu'mân, *el-İmam Hâdî*, s. 106.

⁵¹⁵ Şâyif Nu'mân, *el-İmam Hâdî*, s. 106.

⁵¹⁶ Ahmed Şevkî, *el-Hayâtü 's-siyâsiyye ve 'l-fikriyye li 'z-Zeydiyye*, s. 178; Şâyif Nu'mân, *el-İmam Hâdî*, s. 107.

⁵¹⁷ el-Vecîhi, *A 'lâmü 'l-müellifine 'z-Zeydiyye*, s. 1109; Şâyif Nu'mân, *el-İmam Hâdî*, s. 107.

⁵¹⁸ el-Vecîhi, *A 'lâmü 'l-müellifine 'z-Zeydiyye*, s. 1109; Şâyif Nu'mân, *el-İmam Hâdî*, s. 107.

- s) *Kitâbü men i'tezele's-şekke ve'd-da'vâ ve'l-hevâ ve egeze bi'l-yekîn ve's-sikâ*⁵¹⁹
- t) *Mesele fi'l-ilmî ve'l-kudreti ve'l-irâdeti ve'l-meşîyyet*⁵²⁰
- u) *Kitâbü'l-kıyas*⁵²¹
- v) *Kitâbü'l-haşyet*⁵²²
- w) *Kitâbü'l-bâliğ el-müdrîk*⁵²³
- x) *Tefsîrü'l-kürsî*⁵²⁴
- y) *Risâilü'l-adl ve't-tevhid*

Bu eser İmam Hâdî'nin *er-Reddü ala'l-Mücbireti ve'l-Kaderiyye, Kitâbü fi ma'rifetillâh, Kitâbü'r-red ve'l-ihticâc, Kitâbü'l-cümle ve er-Red alâ Ehli'z-zeyğ* adlı beş risalesinin bir araya getirilmesiyle oluşturulmuştur. Eser, Muhammed el-Ammâre tarafından tahkik edilerek yayınlanmıştır.⁵²⁵

- z) *er-Reddü ale'l-İmâmiyye*⁵²⁶

4. Hadis Alanındaki Eserleri

Reddü'l-ehâdîsi'n-Nebeviyye bi'l-esânîdi'l-Yahyeviyye

İbn Hamza'nın (ö. 560/1165) İmam Hâdî'nin *el-Ahkâm ve el-Müntehab* adlı eserlerindeki hadisleri derlediği eserdir.⁵²⁷

5. Diğer Eserleri

- a) *Kitâbü'd-da'vet*

İmam Hâdî'nin oğlu Ahmed'e yazdığı ve onu Kur'ân ve sünnete uymaya, emr-i bi'l-maruf nehy-i ani'l-münker yapmaya davet ettiği bir risaledir.⁵²⁸

⁵¹⁹ Şâyif Nu'mân, *el-İmam Hâdî*, s. 108.

⁵²⁰ Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm* (mukaddime), I, 11; Şâyif Nu'mân, *el-İmam Hâdî*, s. 108.

⁵²¹ Ahmed Şevkî, *el-Hayâtü's-siyâsiyye ve'l-fikriyye li'z-Zeydiyye*, s. 178; Şâyif Nu'mân, *el-İmam Hâdî*, s. 108; Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm* (mukaddime), I, 11; el-Vecîhi, *A'lâmü'l-müellifine'z-Zeydiyye*, s. 1108.

⁵²² Şâyif Nu'mân, *el-İmam Hâdî*, s. 109.

⁵²³ el-Vecîhi, *A'lâmü'l-müellifine'z-Zeydiyye*, s. 1105; Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm* (mukaddime), I, 11; Ahmed Şevkî, *el-Hayâtü's-siyâsiyye ve'l-fikriyye li'z-Zeydiyye*, s. 178; Şâyif Nu'mân, *el-İmam Hâdî*, s. 109.

⁵²⁴ el-Vecîhi, *A'lâmü'l-müellifine'z-Zeydiyye*, s. 1106; Şâyif Nu'mân, *el-İmam Hâdî*, s. 110.

⁵²⁵ Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm* (mukaddime), I, 11; Ahmed Şevkî, *el-Hayâtü's-siyâsiyye ve'l-fikriyye li'z-Zeydiyye*, s. 178; Şâyif Nu'mân, *el-İmam Hâdî*, s. 110.

⁵²⁶ el-Vecîhi, *A'lâmü'l-müellifine'z-Zeydiyye*, s. 1107; Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm* (mukaddime), I, 12. İmam Hâdî'nin kelim alanındaki eserlerinin büyük çoğunluğu *Mecmû'u resâilü'l-İmam Hâdî-İlelhak* adı altında basılmıştır. Burada yer alan eser ve risâleler için bk., Ümit, "Yemen Zeydî Devleti'nin Kurucusu Hâdî İle'l-Hak ve İtikâdî-Kelâmî Konulara İlişkin Eserleri", s. 397 vd.

⁵²⁷ Şâyif Nu'mân, *el-İmam Hâdî*, s. 100.

b) *Kitâbü's-sulh*

İmam Hâdî'nin zimmi olan Necdân halkına yazdığı bir risaledir.⁵²⁹

c) İmam Hâdî'nin San'a halkının gönderdiği mektuba cevap olarak yazdığı risale,⁵³⁰d) *Hutbetü İmam Hâdî-İlelhak bi Hayravân*⁵³¹e) *Kitâbü'l-Hâdî-İlelhak ilâ Beni Hâris*⁵³²f) *Mev'izetün*⁵³³g) *Mecmû'u resâili'l-İmam Hâdî-İlelhak*⁵³⁴

Bu eser, İmam Hâdî'nin yazdığı bazı risale ve mektuplarından oluşmaktadır.

h) *Müntehab min kitâbi siyâseti'n-nefs*⁵³⁵i) *Cevâbu mesâili Ebi'l-Kâsım el-Hasan b. Abdullah et-Taberî min ehl-i Kum*⁵³⁶j) *Cevâbu mesâili'l-Murtazâ*⁵³⁷k) *Mesâil müteferrika*⁵³⁸l) *el-Mecmûatü'l-fâhire*

İmam Hâdî'nin değişik konularda yazdığı risalelerin derlemesinden oluşan bir eserdir.⁵³⁹

Tüm bu eserler dışında ayrıca İmam Hâdî'ye nispet edilen diğer risale türü eserler ise şunlardır:

Âdâbü'l-Hâdeviyye, Ecvibetü'l-mesâili Ebi'l-Hasan, Ecvibetü'l-mesâili'l-Ensârî, Ecvibetü'l-mesâili'r-Râzî, Ecvibetü'l-mesâili'l-Kûfî, Ecvibetü'l-mesâili Muhammed b. Saîd, Ecvibetü'l-mesâili'n-Nasâra Necdân, Ecvibetü'l-mesâili İbni Esat, Kitâbü'l-irâdat ve'l-meşîet, Usûlü'd-dîn, Usûlü'l-fiten, el-İmam ve isbâtü'n-Nübüvve ve'l-vasiyyet, Ebnâu'd-dünya, Bevâri'l-Karâmite, Kitâbü tefsiri hatâyâ'l-

⁵²⁸ Şâyif Nu'mân, *el-İmam Hâdî*, s. 113; el-Vecîhi, *A'lâmü'l-müellifine'z-Zeydiyye*, s. 1107.

⁵²⁹ el-Vecîhi, *A'lâmü'l-müellifine'z-Zeydiyye*, s. 1108; Şâyif Nu'mân, *el-İmam Hâdî*, s. 113.

⁵³⁰ Şâyif Nu'mân, *el-İmam Hâdî*, s. 114; el-Vecîhi, *A'lâmü'l-müellifine'z-Zeydiyye*, s. 1106.

⁵³¹ Şâyif Nu'mân, *el-İmam Hâdî*, s. 114; el-Vecîhi, *A'lâmü'l-müellifine'z-Zeydiyye*, s. 1107.

⁵³² el-Vecîhi, *A'lâmü'l-müellifine'z-Zeydiyye*, s. 1108; Şâyif Nu'mân, *el-İmam Hâdî*, s. 114.

⁵³³ Şâyif Nu'mân, *el-İmam Hâdî*, s. 114; el-Vecîhi, *A'lâmü'l-müellifine'z-Zeydiyye*, s. 1110.

⁵³⁴ el-Vecîhi, *A'lâmü'l-müellifine'z-Zeydiyye*, s. 1108; Şâyif Nu'mân, *el-İmam Hâdî*, s. 114.

⁵³⁵ el-Vecîhi, *A'lâmü'l-müellifine'z-Zeydiyye*, s. 1109; Şâyif Nu'mân, *el-İmam Hâdî*, s. 115.

⁵³⁶ Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm* (mukaddime), I, 11; Şâyif Nu'mân, *el-İmam Hâdî*, s. 115; el-Vecîhi, *A'lâmü'l-müellifine'z-Zeydiyye*, s. 1104.

⁵³⁷ Şâyif Nu'mân, *el-İmam Hâdî*, s. 115; el-Vecîhi, *A'lâmü'l-müellifine'z-Zeydiyye*, s. 1104.

⁵³⁸ Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm* (mukaddime), I, 1; Şâyif Nu'mân, *el-İmam Hâdî*, s. 115.

⁵³⁹ Şâyif Nu'mân, *el-İmam Hâdî*, s. 115; el-Vecîhi, *A'lâmü'l-müellifine'z-Zeydiyye*, s. 1109.

*Enbiyâ, Tefsîrû meâni's-sünne, el-Haşyetü mine'l-müşebbihîn, ed-Diyânet ve't-tevhid, Rivâyetün ani'l-Hâdî, Resâilü İmam Hâdî, es-Sucûdu li Âdem, Kitâbü's-sünne, Kitâbü'l-arşî ve'l-kürsî, Kitâbü'l-umde, Ahdu İmam Hâdî ile ummâlihi, Kitâbü'l-mesâil, Meâni'l-Kur'ân, Kitâbü ğarîbi'l-Kur'ân, Vasiyye, Vasiyyetü'l-İmam Hâdî, Mecmûatu eşâr.*⁵⁴⁰

E. İmam Hâdî'nin İmâmîti

İmam Hâdî öncesinde gerek Ehl-i beyt gerekse Zeydîlerin üzerinde ittifak ettiği en son imam Kâsım er-Ressî'dir. Kâsım'ın yaşadığı dönemde imâmîti ilan edip cihat yapması için uygun bir zemin oluşmamıştır. Bundan dolayı Kâsım, hurucuna hazırlık mahiyetinde değişik bölgelere dâîler göndermişse de huruc edemeden vefat etmiştir. Kâsım'ın vefatından dört yıl sonra dâîlerinden Hasan b. Zeyd 250 (864) yılında ilk Zeydî devletini Taberistan'da kurmuştur. Hasan'ın vefatı üzerine devlet başkanlığına, daha önce yerine halef bıraktığı kardeşi Muhammed b. Zeyd geçmiştir.⁵⁴¹ Bu iki kardeşten hiçbiri kendi imâmîti iddia etmemiş ve kendilerini dâî olarak tanıtmışlardır. Bu durum Zeydîler arasında normal karşılanmıştır. Çünkü Zeydiyye mezhebinde imam olacak kişinin belli şartları taşıması gerekmektedir. Muhtemelen bu şartlara haiz olmadıklarını düşündüklerinden imamlık iddiasında bulunmamışlardır. Bundan dolayı Kâsım er-Ressî'nin vefatından sonra Ehl-i beyt içerisinde imâmîti makamına geçmek için uygun bir kişi bulunamamıştır. Her ne kadar Kâsım er-Ressî'nin vefatına yakın bir zamanda yerine başta İmam Hâdî'nin amcası Muhammed ve babası Hüseyin olmak üzere oğullarını imamlık için görevlendirmişse de bunlar, kendilerini imâmîti makamına geçmek için yeterli görmediklerinden ötürü bu görevi kabul etmemişlerdir.⁵⁴²

Öte yandan İmam Hâdî'nin erken yaşta ilimde önemli bir konuma gelmesi ve on yedi yaşında eser telif etmeye başlaması⁵⁴³ otuz beş yaşına girdiğinde müctehid imamlar arasında yerini alması nazarları kendi üzerine çekmiştir. İmam Hâdî'nin bu

⁵⁴⁰ Bk. el-Vecîhi, *A'lâmü'l-müellifine'z-Zeydiyye*, s. 1103-1109.

⁵⁴¹ Şâyif Nu'mân, *el-İmam Hâdî*, s. 121.

⁵⁴² Şâyif Nu'mân, *el-İmam Hâdî*, s. 121-122.

⁵⁴³ el-Muhallî, *el-Hadâiku'l-verdiyye*, II, 28; Şâyif Nu'mân, *el-İmam Hâdî*, s. 83; Eymen, *Târîhu'l-mezâhibi'd-diniyye*, s. 236; Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm* (mukaddime), I, 7.

durumunu müşahede eden babası, amcaları ve diğer Ehl-i beyt âlimleri, onun imam olduğu ve kendisine biat edilmesi gerektiği hususunda açıklama yapmakta bir beis görmemişlerdir.⁵⁴⁴ Nitekim İmam Hâdî'den dedesi Kâsım er-Ressî'nin halefi olarak imâmet makamına geçmesi istenmiş, İmam Hâdî'nin imâmeti kabul etmesi üzerine ona biat edilmiştir.⁵⁴⁵

1. Taberistan'a Gidişi

Daha önce ifade edildiği üzere ilk Zeydî devleti dâîler tarafından Taberistan'da kurulmuştur. Devleti kuran Hasan b. Zeyd (ö. 270/883) ve ondan sonra yerine geçen kardeşi Muhammed b. Zeyd imâmet şartlarını taşımadıkları için Ehl-i beyt tarafından imam olarak görülmemiş bunun üzerine iki kardeş de kendilerini dâî lakabıyla tanıtmışlardır.

Kâsım er-Ressî'den sonra imâmetine hemfikir olunan İmam Hâdî'ye biat edilmiştir. İmam Hâdî, kendisine biat edildikten sonra faaliyetlerini sürdürmek üzere ailesi ve Ehl-i beyt'in önemli simaları olan babası ve amcalarıyla birlikte 270 (884) yılında Muhammed b. Zeyd'in hâkimiyetinde bulunan Taberistan'ın Âmül şehrine gitmiştir.⁵⁴⁶ İmam Hâdî'nin Taberistan'a gitmesinin arka planında, dâî Muhammed'in devleti imam adına yönettiği ve devlet yönetimini çıkacak imama teslim edeceğine dair Ehl-i beyt arasında var olan düşüncenin bulunduğunu söylemek mümkündür.⁵⁴⁷

İmam Hâdî, Taberistan'a geldiğinde Muhammed b. Zeyd ve ordu komutanı Nâsır el-Utrûş (ö. 304/917) Cürcân'da seferde olduklarından onlarla görüşmemiştir.⁵⁴⁸ İmam Hâdî'nin buraya gelişi halk tarafından coşkuyla karşılanmış ve kaldığı ev ziyaretçilerle dolup taşmıştır. Durumdan haberdar olan Muhammed b. Zeyd, tedirgin olmuş ve devlet yönetiminin kendi elinden çıkacağı korkusuna kapılmıştır.⁵⁴⁹ Dâî ünvanıyla devleti yöneten Muhammed b. Zeyd'den yönetimi İmam Hâdî'ye teslim edip ona biat etmesi beklenirken, Muhammed tam aksi yönde adımlar atmıştır. İmam Hâdî'nin Taberistan'a gelişinden rahatsız olan ve devlet

⁵⁴⁴ Şâyif Nu'mân, *el-İmam Hâdî*, s. 84.

⁵⁴⁵ Şâyif Nu'mân, *el-İmam Hâdî*, s. 122.

⁵⁴⁶ Eymen, *Târîhu'l-mezâhibi'd-diniyye*, s. 233.

⁵⁴⁷ Şâyif Nu'mân, *el-İmam Hâdî*, s. 134-135.

⁵⁴⁸ Ebü'l-Abbâs, *el-Mesâbih*, s. 569.

⁵⁴⁹ Şâyif Nu'mân, *el-İmam Hâdî*, s. 135.

yönetimini ona teslim etmeye yanaşmayan Muhammed, veziri Hasan b. Hişâm vasıtasıyla İmam Hâdî'yi tehdit etmiş ve İmam Hâdî'nin Taberistan'dan ayrılmasını istemiştir.⁵⁵⁰ Bu durum üzerine İmam Hâdî, Taberistan'a geliş sebebinin tartışma ve kargaşa çıkarmak olmadığını bilakis burada kendisine tabi bir grubun bulunduğunu ve onlarla görüşmek amacıyla geldiğini söylemişse de İmam Hâdî'nin yürüttüğü faaliyetlerden rahatsız olan Muhammed, İmam Hâdî'yi 275 (889) yılında Âmül'ü terk etmeye zorlamıştır.⁵⁵¹ Taberistan'dan ayrılmak zorunda kalan İmam Hâdî, Hicaz'a geri dönmüş ve faaliyetlerini burada sürdürmeye devam etmiştir.

Muhammed'in bu tutumundan onun Hâdî'nin imâmetini kabul etmediğini söylemek mümkündür. Zeydiyye mezhebinde seçkin ilmiyle tanınan ve Taberistan'da Zeydî devletini ikinci kez kuran kişi olarak görülen Nâsır el-Utrûş'un (ö. 304/917) da İmam Hâdî'nin gelişinden memnun olmadığı anlaşılmaktadır. Her ne kadar kaynaklarda Utrûş'un İmam Hâdî hakkında övgüde bulunduğu⁵⁵² ve ona yardımcı olmak üzere Taberistan'dan Yemen'e Zeydîleri hicrete teşvik ettiği yönünde ifadeler bulunsa da dönemin ordu komutanı olarak İmam Hâdî'ye yapılan baskılara sessiz kalması yukarıdaki söz konusu ifadelerle çelişmektedir.

Her ne kadar İmam Hâdî, Taberistan'a geliş sebebini kendisine tabi olan gruplarla görüşme olarak açıklamış olsa da kanaatimizce onun Taberistan'a geliş amacı halkı kendi imâmetine davet etmek, böylelikle Dâî Muhammed'den devlet yönetimini teslim almak ve burayı imâmet merkezi haline getirmektir.⁵⁵³ Çünkü İmam Hâdî Yemen'e gitmeden önce halkı kendi imâmetine davet etmiştir. Onun böyle bir davette bulunması, imâmete geçme niyeti taşıdığını göstermekle kalmamakta, bu yönde çalışma içerisinde olduğunu da ortaya koymaktadır.⁵⁵⁴

Bütün bu bilgiler, o dönemde İmam Hâdî'nin imâmeti konusunda tüm Zeydîlerin ortak bir kabulü olmadığını söylemeyi mümkün kılmaktadır. Nitekim Taberistan, bir Zeydî devleti olmasına rağmen Dâî Muhammed'in İmam Hâdî'ye yapmış olduğu baskılara karşı halkın sessiz kalması, yönetime karşı herhangi bir

⁵⁵⁰ Ebü'l-Abbâs, *el-Mesâbih*, s. 569; Şâyif Nu'mân, *el-İmam Hâdî*, s. 135.

⁵⁵¹ Ebü'l-Abbâs, *el-Mesâbih*, s. 569; Köse, "Hâdî-İlelhak, Yahyâ b. Hüseyin", *DİA*, XV, 17.

⁵⁵² Ahmed Şevkî, *el-Hayâtü's-siyâsiyye ve'l-fikriyye li'z-Zeydiyye*, s. 95.

⁵⁵³ Hasan Hudeyrî, *Kıyâmu'd-devleti'z-Zeydiyye fi'l-Yemen*, s. 55-56.

⁵⁵⁴ Ahmed Şevkî, *el-Hayâtü's-siyâsiyye ve'l-fikriyye li'z-Zeydiyye*, s. 180.

tepki göstermemeleri, İmam Hâdî'nin tüm Zeydîler tarafından benimsenmediğini göstermektedir.

2. Yemen'e Gidişi

Şâyif Nu'man, İmam Hâdî'nin Yemen'e gelmesinden önce Yemen'de birçok Zeydî âlim, dâî ve mezhep müntesibinin bulunduğunu belirtmektedir. Hatta İmam Hâdî'nin Yemen'e gelip burayı merkez edinme düşüncesini tetikleyen unsurun daha önce Yemen'e gelen Zeydîlerin burada yürütmüş olduğu faaliyetler olduğunu ifade etmektedir.⁵⁵⁵ Eş-Şimâhî ise İmam Hâdî'nin Yemen'e gelmesinde en önemli faktörlerden birisinin, Hz. Osman (ö. 35/656) zamanından beri Şîa olarak bilinen Hz. Ali (ö. 40/661) taraftarlarının Yemen'e yerleşmeleri ve burayı mesken edinmeleri olduğunu söylemektedir. Bu grup, Abbâsilerin Yemen'de nüfuzlarını kaybetmesiyle birlikte daha aktif hale gelmiş ve Yemen'in farklı bölgelerine yerleşmişlerdir.⁵⁵⁶ Nitekim bu durumdan haberdar olan İsmâîliler de bölgeye dâîler göndermiş ve kendi öğretilerini burada yaymaya çalışmışlardır.

İmam Hâdî'nin Yemen'e ilk gidişi 280 (893) yılında gerçekleşmiştir.⁵⁵⁷ Bu yolculukta İmam Hâdî'ye Ehl-i beyt icmasını nakleden büyük âlim Ali b. Abbas b. Edhem el-Hasenî refakat etmiştir.⁵⁵⁸ İmam Hâdî, bu yolculuğunda Zeydî görüşleri yaymak için Yemen'in müsait bir yer olduğu kanaatine varmıştır. Yemen'e vardığında Sa'de halkı İmam Hâdî'ye biat etmiştir.⁵⁵⁹ Daha sonra İmam Hâdî, eş-Şerefe denilen San'a'ya yakın köye kadar gelmiş ve bir süre burada kalmıştır. Kısa bir süre zarfından tabileri arasında İmam Hâdî'ye karşı itaatsizlik baş göstermiştir. Nitekim İmam Hâdî insanların şeriata muhalif hareketlerini görünce⁵⁶⁰ Yemen'den ayrılarak Medine'ye geri dönmüştür.⁵⁶¹

⁵⁵⁵ Şâyif Nu'mân, *el-İmam Hâdî*, s. 317; Hudeyrî, *Kıyâmu'd-devleti'z-Zeydiyye fi'l-Yemen*, s. 60.

⁵⁵⁶ Şimâhî, *el-Yemen el-insân ve'l-hadâra*, s. 114-115.

⁵⁵⁷ Ali b. Muhammed, *Sîretü'l-Hâdî-İlelhak*, s. 36, 63; Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm* (mukaddime), I, 7-8.

⁵⁵⁸ Eymen, *Târihu'l-mezâhibi'd-diniyye*, s. 233.

⁵⁵⁹ Nâtik-Bilhak, *el-İfâde*, s. 92; Eymen, *Târihu'l-mezâhibi'd-diniyye*, s. 233.

⁵⁶⁰ Konu hakkında farklı bilgiler için bk. Ebü'l-Abbâs, *el-Mesâbih*, s. 570; el-Muhallî, *el-Hadâiku'l-verdiyye*, II, 37; Nâtik-Bilhak, *el-İfâde*, s. 96-97; Şâyif Nu'mân, *el-İmam Hâdî*, s. 141. İmam Hâdî, bu anlayışını bir ilke haline getirmiş ve fıkıh alanında yazmış olduğu *el-Ahkâm* adlı eserinde "imama uyanlar ona itaat etmez ve masiyete devam ederlerse imam halktan yüz çevirip o belden ayrılır." ilkesine yer vermiştir. Bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, II, 391-392.

⁵⁶¹ Ali b. Muhammed, *Sîretü'l-Hâdî-İlelhak*, s. 36; el-Muhallî, *el-Hadâiku'l-verdiyye*, II, 37; Nâtik-Bilhak, *el-İfâde*, s. 96-97; Ebü'l-Abbâs, *el-Mesâbih*, s. 570; Eymen, *Târihu'l-mezâhibi'd-diniyye*,

Şâyif Nu'man, İmam Hâdî'nin Yemen'e ilk gidişinin San'a emiri Ebû Atâhiyye'nin daveti üzerine gerçekleştiğini söylemekte, daha önce İmam Hâdî tarafından Yemen'e gönderilen dâilerin Ebû Atâhiyye'yi⁵⁶² Hâdî'nin imâmetine ikna ettiklerini ifade etmektedir.⁵⁶³ Şâyif, kimliğini gizleyerek Ebû Atâhiyye'nin vezirliğini yapmış olan bir dâinin telkinleriyle onun İmam Hâdî'ye biat ettiğini ve yine bu dâinin telkinleriyle Ebû Atâhiyye'nin devlet yönetimini İmam Hâdî'ye devretmeyi kabul ettiğini belirtmektedir.⁵⁶⁴ Bunun üzerine Ebû Atâhiyye, İmam Hâdî'nin San'a'ya gelmesi halinde ona biat edip yönetimi ona devredeceğini söylemiştir. İmam Hâdî, Yemen'e geldiğinde San'a'ya varmadan önce halkın henüz kendisini destekleme ve yardım etme konusunda beklediği kadar istekli olmadıklarını ve onların şeriata muhalif işlerini görünce Yemen'den ayrılmıştır.⁵⁶⁵

İmam Hâdî hayattayken onun hayatı hakkında yazılan “*Sîretü'l-Hâdî-İlelhak*” adlı eserde Ebû Atâhiyye'nin İmam Hâdî'yi 284 (297) yılında yani Yemen'e ikinci gelişinde davet ettiği ve yönetimi ona devrettiği, sonrasında ise Ebû Atâhiyye'nin İmam Hâdî'nin yanında bir nevi vezir veya danışman olarak hizmet ettiği bilgisine yer verilmektedir.⁵⁶⁶ Bu bilgiler ile Şâyif'in vermiş olduğu bilgiler çelişmektedir. Zira Şâyif, olayları İmam Hâdî'nin Yemen'e ilk gidişi bağlamında anlatmaktadır. Buna karşın Ali b. Muhammed'in (ö. 297/910) verdiği bilgiler, olayların İmam Hâdî'nin Yemen'e ikinci gidişinde gerçekleştiğini göstermektedir. İlk kaynak olması itibarıyla “*Sîretü'l-Hâdî-İlelhak*”a muhalif bilgileri teyit edilmedikçe doğru kabul etmek zordur. Bu durumda Şâyif'in konu hakkındaki rivayetleri karıştırdığı ve yanlış aktarımda bulunduğunu söylemek mümkündür.⁵⁶⁷

İmam Hâdî'nin Yemen'den ayrılmasından sonra Yemen iç çekişmelere ve dış müdahalelere maruz kalmıştır. Nitekim gerek kabileler arası çekişmelerle gerekse

s. 233; el-Habeşi, *Hükkâmü'l-Yemen*, s. 21; Ahmed Şevkî, *el-Hayâtü's-siyâsiyye ve'l-fikriyye li'z-Zeydiyye*, s. 179; Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm* (mukaddime), I, 8.

⁵⁶² Ali b. Muhammed, *Sîretü'l-Hâdî-İlelhak*, s. 65 vd.

⁵⁶³ Ali b. Muhammed, *Sîretü'l-Hâdî-İlelhak*, s. 17; Şâyif Nu'mân, *el-İmam Hâdî*, s. 317.

⁵⁶⁴ Şâyif Nu'mân, *el-İmam Hâdî*, s. 140.

⁵⁶⁵ Ali b. Muhammed, *Sîretü'l-Hâdî-İlelhak*, s. 63; Şâyif Nu'mân, *el-İmam Hâdî*, s. 317.

⁵⁶⁶ Ali b. Muhammed, *Sîretü'l-Hâdî-İlelhak*, s. 17-18.

⁵⁶⁷ Hudeyrî, *Kıyâmu'd-devleti'z-Zeydiyye fi'l-Yemen* adlı eserinde çelişkili rivayetleri fark etmiştir. Konu hakkında genel bir değerlendirme yapan Hudeyrî, Ebû Atâhiyye'nin İmam Hâdî'ye yazdığı davet mektubunun İmam Hâdî'nin Yemen'e ikinci gidişinde gerçekleştiği sonucuna varmıştır. Bk. Hudeyrî, *Kıyâmu'd-devleti'z-Zeydiyye fi'l-Yemen*, s. 57-58.

Karmatîlerin⁵⁶⁸ bölgede çıkarmış olduğu karışıklıklarla birlikte Yemen halkı çıkan kargaşalarla uğraşmak zorunda kalmıştır. Bölgede yaşanan bu karışıklıklardan ötürü İmam Hâdî'ye olan ihtiyacı hissedenden Yemen halkı, elçiler göndererek onu ikinci kez Yemen'e davet etmiştir.⁵⁶⁹ Nitekim Yemen Havlân, Hemadân ve Negrân gibi bazı bölgelerin kabile liderleri davet mektuplarıyla birlikte gelip İmam Hâdî'ye yardım edeceklerine dair söz vermişler ve daha önce yaptıkları davranışlardan dolayı özür dilemişlerdir.⁵⁷⁰ Aynı zamanda Yemen meliklerinden olan Ebü'l-Atâhiyye, İmam Hâdî'nin Yemen'e gelmesi durumunda kendisine biat edip yöneticiliği ona teslim edeceğine dair bir mektup yazmıştır.⁵⁷¹ Bunun üzerine İmam Hâdî, 283 (896) yılında Medine'de bulunan Ebû Tâlib ailesi ve diğer bazı kabile mensuplarına mektuplar yazarak Yemenlilerin kendisine yaptıkları yanlıştan ötürü pişman olduklarını ve kendisini tekrar Yemen'e davet ettiklerini bildirmiş ve onları da kendi imâmetini tanımaya davet etmiştir.⁵⁷²

İmam Hâdî, kendisine yapılan daveti kabul ederek 283 (896) yılının sonuna doğru Ehl-i beyt'ten bir grupla Yemen'e gitmek üzere yola çıkmıştır.⁵⁷³ Bu yolculukta İmam Hâdî'ye Ehl-i beyt'ten yetmiş beş kişinin refakat ettiği ve bunlardan altmışının İmam Hâdî'nin ailesinden olduğu ifade edilmektedir.⁵⁷⁴ İmam Hâdî, Yemen'e yaklaştığında Ebü'l-Atâhiyye ile birlikte bir grup onu yolda karşılamış ve ona biat etmiştir. Ebü'l-Atâhiyye, İmam Hâdî'ye biat ettikten sonra askerlerinin de ona biat etmesini istemiş ve onlarda bu isteğe olumlu cevap vererek İmam Hâdî'ye biat etmişlerdir.⁵⁷⁵ Böylelikle İmam Hâdî 284 (897) yılında Yemen Sa'de şehrine varmış ve halkı şehir dışında toplayarak Kur'ân, sünnet, emr-i bi'l-

⁵⁶⁸ Bk. Eymen, *Târîhu 'l-mezâhibi 'd-diniyye*, s. 235; Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm* (mukaddime), I, 8.

⁵⁶⁹ Nâtık-Bilhak, *el-İfâde*, s. 96; Ahmed Şevkî, *el-Hayâtü 's-siyâsiyye ve 'l-fikriyye li 'z-Zeydiyye*, s. 179.

⁵⁷⁰ Ali b. Muhammed, *Sîretü 'l-Hâdî-İlelhak*, s. 36, 66.

⁵⁷¹ Nâtık-Bilhak, *el-İfâde*, s. 92.

⁵⁷² Ali b. Muhammed, *Sîretü 'l-Hâdî-İlelhak*, s. 35-36; Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm* (mukaddime), I, 8.

⁵⁷³ İmam Hâdî'nin Yemen'e yolculuğu hakkında detaylı bilgi için bk. Ali b. Muhammed, *Sîretü 'l-Hâdî-İlelhak*, s. 37 vd.

⁵⁷⁴ Şimâhî, *el-Yemen el-insân ve 'l-hadâra*, s. 111.

⁵⁷⁵ Ali b. Muhammed, *Sîretü 'l-Hâdî-İlelhak*, s. 206-207.

ma'rûf nehy-i ani'l-münker gibi konularda kendisine tabi olacaklarına dair onlardan biat almıştır.⁵⁷⁶

İmam Hâdî, bölge halkı arasında var olan çekişmeleri ortadan kaldırmış ve yıllardır aralarında husumet bulunan Sa'd ve Rabîa kabilelerini barıştırmıştır.⁵⁷⁷ Kabileler arasında barışı sağlayan İmam Hâdî, bölgelere valiler atamış,⁵⁷⁸ Necrân'ı fethetmiş bir süre burada ikame ettikten sonra Sa'de şehrine geri dönmüştür.⁵⁷⁹

Abbâsîler'in San'a valisi olan Ebü'l-Atâhiye 288 (901) yılında San'a şehrinin İmam Hâdî- İlelhakk'a teslim etmiştir.⁵⁸⁰ Bu durum, Alevilerin hükümdarlığını ve San'a şehrine girmelerini kabul etmeyen Âl-i Tarîf kabilesi, Abdullah b. Cerrâh ve Cefâtîm'i rahatsız etmiştir.⁵⁸¹ Bunlar gizlice San'a şehrine gelmiş ve İmam Hâdî'nin namazda olmasını fırsat bilerek İmam Hâdî'nin adamlarına saldırmış ve mallarını yağmalamışlardır. İmam Hâdî hutbe okuduğu için durum Ebü'l-Atâhiyye'ye bildirilmiştir. Her ne kadar Ebü'l-Atâhiyye onlara yaptıklarının yanlış olduğunu söylemişse de onu dinlememiş ve küfürler ederek Ebü'l-Atâhiyye'yi yanlarından kovmuşlardır. Cerrâh ve Cefâtîm'in başlatmış olduğu bu başkaldırıya askerler de katılmıştır. Ebü'l-Atâhiyye bunun üzerine İmam Hâdî'ye gelerek onu durumdan haberdar etmiş ve bir eve yerleştirerek buradan ayrılmamasını, kendisinin bu işi çözeceğini söylemiştir. Ebü'l-Atâhiyye ile bu grup arasında şiddetli çatışmalar meydana gelmiştir. Hatta çatışmalar İmam Hâdî'nin bulunduğu evin önüne kadar ilerlemiştir. Ebü'l-Atâhiyye'nin hezimete uğramak üzere olduğunu gören İmam Hâdî, zırhını kuşanıp yanındakilerle birlikte dışarı çıkmış karşı saldırıya geçerek Abdullah b. Cerrâh ve yandaşlarını yenilgiye uğratmış ve onları San'a dışına sürmüştür.⁵⁸²

⁵⁷⁶ Ali b. Muhammed, *Sîretü'l-Hâdî-İlelhak*, s. 67; el-Habeşî, *Hükkâmü'l-Yemen*, s. 21; Usâme Şehâde ve Heysem el-Kisvânî, *el-Mevsûatü's-şâmîle li'l-firaki'l-muâsire fi'l-âlem*, s. 153; Eymen, *Târîhu'l-mezâhibi'd-diniyye*, s. 234.

⁵⁷⁷ Ali b. Muhammed, *Sîretü'l-Hâdî-İlelhak*, s. 41; Ahmed Şevkî, *el-Hayâtü's-siyâsiyye ve'l-fikriyye li'z-Zeydiyye*, s. 179; Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm* (mukaddime), I, 8.

⁵⁷⁸ Ali b. Muhammed, *Sîretü'l-Hâdî-İlelhak*, s. 211.

⁵⁷⁹ Ali b. Muhammed, *Sîretü'l-Hâdî-İlelhak*, s. 67 vd; el-Muhallî, *el-Hadâiku'l-verdiyye*, II, 37-38; Ahmed Şevkî, *el-Hayâtü's-siyâsiyye ve'l-fikriyye li'z-Zeydiyye*, s. 179.

⁵⁸⁰ Ali b. Muhammed, *Sîretü'l-Hâdî-İlelhak*, s. 18; Tomar, "Yemen", *DİA*, XLIII, 404.

⁵⁸¹ Ali b. Muhammed, *Sîretü'l-Hâdî-İlelhak*, s. 207.

⁵⁸² Bk. Ali b. Muhammed, *Sîretü'l-Hâdî-İlelhak*, s. 207-210.

Yenilgiye uğrayan Abdullah b. Cerrâh ve yandaşları şehre geri dönmek için Ebü'l-Atâhiyye'den eman istemişlerdir. İmam Hâdî'den aldığı izinle Ebü'l-Atâhiyye onlara eman vermiş ve bunun üzerine evlerine geri dönebilmişlerdir. Ertesi sabah kendisiyle savaşılanların önde gelenlerini toplayıp hapseden İmam Hâdî, bu ayaklanmanın bastırılmasından sonra San'a'da tam bir hâkimiyet elde etmiştir.⁵⁸³

Zimâr ve Hayşân'ı ele geçiren İmam Hâdî, Yemen meliklerine boyun eğdirmiş ve âmillerini Adn ve diğer bölgelere göndermiştir.⁵⁸⁴ Abbâsî askerlerini el-Cefâtım bölgesinden çıkarmış ve Abbâsî yönetimini destekleyenleri San'a ve Yemen bölgesinden uzaklaştırmıştır. Tihâme bölgesinin kabile reisleri İmam Hâdî'ye itaat edeceklerine dair söz vermeleri üzerine İmam Hâdî, bu bölgeye gitmiştir. Verdikleri söze sadık kalmayan kabile reisleri İmam Hâdî'nin askerlerine saldırmış ve bir kısmını öldürmüştür. Bunun üzerine İmam Hâdî ile kabileler arasında çıkan savaşta birçok kişi öldürülmüştür. Yapılan savaşlar sonucu birçok kabile reisi İmam Hâdî'ye boyun eğmek zorunda kalmıştır.⁵⁸⁵

Kendi adına hutbe okutup para bastıran İmam Hâdî, böylelikle Yemen'de Zeydî devletini kurmuş ve halk tarafından bundan böyle İmam Hâdî'ye “emîrül-mü'minîn” ve “Hâdî-İlelhak” lakabı verilmiştir.⁵⁸⁶ Mahatvarî, İmam Hâdî'nin Hicaz'ın da bir kısmını ele geçirdiği hatta Mekke'de kendi adına yedi yıl hutbe okuttuğu bilgisini vermekle birlikte iddiasını ispat edecek herhangi bir kaynak göstermemiştir.⁵⁸⁷ Yapılan araştırma sonucu Mahatvarî'nin vermiş olduğu bu malumatı teyit edecek herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

Hâdî'nin San'a şehrindeki hâkimiyeti çok sürmemiş, şehir ele geçirildikten bir yıl sonra Ya'fûrîler tarafından geri alınmıştır. Bunun üzerine İmam Hâdî, Sa'de'ye geri çekilmek zorunda kalmıştır.⁵⁸⁸

İmam Hâdî, Yemen İsmâilî cemaatini temsil eden Ali b. Fazl ile de uğraşmak zorunda kalmıştır. Karmatîler olarak bilinen bu grubun lideri Ali b. Fazl, Fâtımî

⁵⁸³ Ali b. Muhammed, *Sîretü'l-Hâdî-İlelhak*, s. 210.

⁵⁸⁴ Ali b. Muhammed, *Sîretü'l-Hâdî-İlelhak*, s. 212.

⁵⁸⁵ el-Muhallî, *el-Hadâiku'l-verdiyye*, II, 49; Eymen, *Târîhu'l-mezâhibi'd-diniyye*, s. 235.

⁵⁸⁶ Köse, “Hâdî-İlelhak, Yahyâ b. Hüseyin”, *DİA*, XV, 17.

⁵⁸⁷ Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm* (mukaddime), I, 8.

⁵⁸⁸ Ali b. Muhammed, *Sîretü'l-Hâdî-İlelhak*, s. 18; Tomar, “Yemen”, *DİA*, XLIII, 404.

halifeliğini kuran Ubeydullah el-Mehdi'ye bağlıyken 299 (911) yılında San'a'yı son işgalinden sonra Ubeydullah'ı tanımamış ve kendi mehdiliğini ilan etmiştir.⁵⁸⁹ Bazı kaynaklarda kendisinin peygamber olduğunu ilan edip ezan metnine “ Eşhedü enne Ali b. Fazl Resulullah” cümlesini eklettiği ve okuttuğu aktarılmaktadır.⁵⁹⁰ Şeriatı ilga ettiğini söyleyen Fazl, kişinin kendi anne ve kız kardeşiyle evlenilebileceği, içki içmenin haram olmadığı gibi dine muhalif görüşler ileri sürüp ve uygulandığı kaydedilmiştir.⁵⁹¹ Kısa zamanda birçok taraftar toplayan Fazl'ın 294 (906) yılında San'a'yı ele geçirmesi üzerine San'a halkının davetine icabet eden İmam Hâdî, Abbâsî soyundan gelen Ali b. Muhammed b. Ubeydullah (ö. 297/910) komutasında bir orduyu Fazl'ın üzerine göndermiştir.⁵⁹² Ali, San'a'ya girip burayı Karmatîlerin elinden kurtarmıştır.⁵⁹³ San'a ele geçirildikten sonra İmam Hâdî, oğlu Ebü'l-Kâsım'ı buraya idareci olarak göndermiştir.⁵⁹⁴

Bazı kaynaklardaki bilgiye göre, Fazl'ın kendisini peygamber ilan edip birçok taraftar topladığı ve Kâbe'yi yıkmak üzere planlar yaptığı bilgisi İmam Hâdî'ye ulaştığında İmam Hâdî, oğlu komutasında üç yüz kişilik bir orduyu Fazl'ın üzerine göndermiştir.⁵⁹⁵ Bu ilave bilgi, önceki kaynaklarda yer almadığı için bunun teyide muhtaç olduğu ortadadır.

Birçok kabilenin desteğini alan Ebü'l-Kâsım, bölgede bulunan çok sayıda Karmatî dâîsini öldürmüştür.⁵⁹⁶ Durumu öğrenen Karmatîler kısa sürede taraftar toplayarak San'a'yı tekrar almak için savaş hazırlığına girişmişlerdir. Durumu babası İmam Hâdî'ye bildiren Ebü'l-Kâsım, babasının isteği üzerine 297 (911) yılında San'a'dan çekilmek zorunda kalmıştır. San'a'yı ele geçiren Karmatîler sayıları az olduğu için burada tam bir egemenlik sağlayamamış ve 297 (911) yılında San'a'dan geri çekilmek zorunda kalmışlardır.⁵⁹⁷ Bunun üzerine San'a şehrini Es'ad b. Ya'fûr

⁵⁸⁹ Hizmetli, “Karmatîler”, *DİA*, XXIV, 511; el-Muhallî, *el-Hadâiku'l-verdiyye*, II, 46-47.

⁵⁹⁰ Bk. Nâtik-Bilhak, *el-İfâde*, s. 93.

⁵⁹¹ Ali b. Muhammed, *Sîretü'l-Hâdî-İlelhak*, s. 394; el-Muhallî, *el-Hadâiku'l-verdiyye*, II, 47-48.

⁵⁹² Ali b. Muhammed, *Sîretü'l-Hâdî-İlelhak*, s. 394-395; Nâtik-Bilhak, *el-İfâde*, s. 93.

⁵⁹³ Ali b. Muhammed, *Sîretü'l-Hâdî-İlelhak*, s. 395; el-Muhallî, *el-Hadâiku'l-verdiyye*, II, 47; Ahmed Şevkî, *el-Hayâtü's-siyâsiyye ve'l-fikriyye li'z-Zeydiyye*, s. 180.

⁵⁹⁴ el-Habeşî, *Hükkâmü'l-Yemen*, s. 21.

⁵⁹⁵ Nâtik-Bilhak, *el-İfâde*, s. 93; el-Muhallî, *el-Hadâiku'l-verdiyye*, II, 48; Ebü'l-Abbâs, *el-Mesâbih*, s. 571.

⁵⁹⁶ Ali b. Muhammed, *Sîretü'l-Hâdî-İlelhak*, s. 395.

⁵⁹⁷ Ali b. Muhammed, *Sîretü'l-Hâdî-İlelhak*, s. 396.

ele geçirmiştir. Devamında ise Ya'fûrîler ile Karmatîler arasında şiddetli savaşlar yaşanmıştır.⁵⁹⁸

İmam Hâdî'nin Karmatîlerin çıkarmış olduğu olaylarda bizzat kendisinin yetmiş üç olaya müdahale ettiği göz önünde bulundurulduğunda onun döneminde en çok bu grupla mücadele ettiği anlaşılmaktadır.⁵⁹⁹ Onlardan sonra en çok mücadele Yemen kabilelerinden Deâm b. İbrahim'le yapılmıştır.⁶⁰⁰

3. Vefatı

İmam Hâdî'nin Yemen'e ilk gelişi göz önünde bulundurulduğunda onun Yemen'de 280-298 yılları arasında on sekiz yıl, Yemen'e ikinci gelişi göz önünde bulundurulduğunda ise 284-298 yılları arasında on dört yıl devlet yöneticiliği yaptığı anlaşılmaktadır. Fakat İmam Hâdî'nin Yemen'e ilk gelişinde onun hilafetini sürdürdüğünü söylemek zordur. Nitekim 280 yılında Yemen'e gelen İmam Hâdî, kısa bir süre sonra buradan ayrılmış ve dört yıl sonra yani 284 yılında ikinci kez Yemen'e gelmiş ve bölgede hâkimiyet kurmuş ve devlet yöneticiliğine başlamıştır.

İmam Hâdî yakalandığı hastalık sonucu 20 Zilhicce 298 (910/911) tarihinde elli üç yaşında Sa'de şehrinde vefat etmiştir.⁶⁰¹ İmam Hâdî'nin ilk eşi olan amcasının kızı Fatma binti el-Hasan b. el-Kasim'dan Muhammed el-Murtazâ, Ahmed en-Nâsır, Fâtıma ve Zeyneb isminde dört, San'a'lı eşinden ise Muhammed adında bir çocuğu olmak üzere toplam beş çocuğu vardır.⁶⁰² Fakat *Sîretü'l-Hâdî-İlelhak* adlı eserde İmam Hâdî'nin Hasan adında bir oğlu daha olduğu ve en-Nâsır Ahmed'in imâmeti döneminde savaşta şehid edildiği belirtilmektedir.⁶⁰³

F. İmam Hâdî Sonrası Yemen

İmam Hâdî'nin vefatından sonra Yemen'de çok sayıda iç karışıklık yaşanmış, bölge kabileleriyle Zeydîler arasında savaşlar yapılmıştır. Konunun tüm boyutlarıyla

⁵⁹⁸ Ali b. Muhammed, *Sîretü'l-Hâdî-İlelhak*, s. 396.

⁵⁹⁹ Nâtık-Bilhak, *el-İfâde*, s. 93; el-Muhallî, *el-Hadâiku'l-verdiyye*, II, 48; Ebü'l-Abbâs, *el-Mesâbih*, s. 571; Ahmed Şevkî, *el-Hayâtü's-siyâsiyye ve'l-fikriyye li'z-Zeydiyye*, s. 179.

⁶⁰⁰ Bk. Ali b. Muhammed, *Sîretü'l-Hâdî-İlelhak*, s. 91-92, 94-97, 100, 107.

⁶⁰¹ Ali b. Muhammed, *Sîretü'l-Hâdî-İlelhak*, s. 397; Nâtık-Bilhak, *el-İfâde*, s. 99-100; Eymen, *Târîhu'l-mezâhibi'd-Diniyye*, s. 236; Ebü'l-Abbâs, *el-Mesâbih*, s. 582; Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm* (mukaddime), I, 11.

⁶⁰² el-Muhallî, *el-Hadâiku'l-verdiyye*, II, 49; Nâtık-Bilhak, *el-İfâde*, s. 92

⁶⁰³ Bk. Ali b. Muhammed, *Sîretü'l-Hâdî-İlelhak*, s. 407.

ele alınması bir tarih çalışmasını gerektirdiği için burada konu, İmam Hâdî'nin küçük oğlu Ahmed'in 325 (937) yılında vefat etmesiyle sınırlandırılacaktır.

İmam Hâdî, vefat etmeden önce yerine herhangi bir oğlunu imam olarak atamamıştır. Bunun sebebi olarak hastalığından dolayı katılamadığı Negrân vadisinde gerçekleşen muharebede taraftarlarının yenilgiye uğrayıp kaçışmaları esnasında yaralıları arkalarında bırakmaları ve onları düşman askerlerine teslim etmeleri gösterilmektedir.⁶⁰⁴ Nitekim İmam Hâdî bu olay üzerine tabilerini ağır bir şekilde azarlamış ve onlara ağır kelimeler sarf etmiştir. Onların yapmış oldukları muahedeye sadık kalmadıklarını ve bundan sonra kendilerine tayin edilecek imamla birlikte savaşacaklarına da inanmadığını ifade etmiştir. Yaptıkları yanlışın farkında olan tabileri tövbe edip İmam Hâdî'ye yapmış oldukları biatı yenilemişlerdir. İmam Hâdî, bu seferden kısa bir süre sonra yerine herhangi bir oğlunu tayin etmeksizin vefat etmiştir.⁶⁰⁵

İmam Hâdî'nin vefatından sonra halk onun büyük oğlu Ebü'l-Kâsım Muhammed b. Hâdî'ye biat etmek istemiştir. Muhammed, bunun üzerine bir hutbe vererek babası döneminde halkın birçok kez babasına vermiş oldukları sözü tutmadıklarını onu birçok kez yüzüstü bıraktıklarını ifade etmiş, halkın şeriatın ilkelerine riayet etmedikleri, dine muhalif işlerle uğraştıklarını söylemiştir. Kendisinin de bu gibi durumlardan emin olmadığını ve onlara tam bir şekilde güvenmediğini ifade etmiş ve onların kendisine biat etme isteklerini geri çevirmiştir.⁶⁰⁶ Fakat gerek kabile liderlerinin gerekse kanaat önderlerinin istekli ısrarları ve Karmatîler'in bölgede çıkardığı olaylar üzerine Muhammed 299 (912) yılında biatleri kabul etmiş ve imâmet makamına geçmiştir.⁶⁰⁷ Halk tarafından kendisine el-Murtazâ-Lidinillah lakabı verilmiştir. Birçok seferler düzenleyen Muhammed, devletin hâkimiyet alanını Negrân, Hemedân ve Havlân'a kadar genişletmiş, emr-i bil ma'rufa önem vermiş halk arasında adalet ve hakkaniyeti hâkim kılmaya çalışmıştır.⁶⁰⁸

⁶⁰⁴ Ali b. Muhammed, *Sîretü'l-Hâdî-İlelhak*, s. 384.

⁶⁰⁵ Bk. Ali b. Muhammed, *Sîretü'l-Hâdî-İlelhak*, s. 384.

⁶⁰⁶ Şâyif Nu'mân, *el-İmam Hâdî*, s. 230-231.

⁶⁰⁷ Ali b. Muhammed, *Sîretü'l-Hâdî-İlelhak*, s. 397; Habeşî, *Hükkâmü'l-Yemen*, s. 46.

⁶⁰⁸ Habeşî, *Hükkâmü'l-Yemen*, s. 46.

Muhammed'in tüm bu gayretlerine karşı babasının döneminde olduğu gibi Yemen halkı yine hakkaniyet ve şeriatın ilkelerinden sapmaya başlamıştır. İstemediği halde bu makama getirilen ve kendisine verilen sözlerde durulmadığını gören Muhammed, müsamaha göstermeyip hemen imâmet görevinden ayrılmış, kesinkes bir daha bu makama geri dönmeyeceğini söylemiş ve bu konu için kendisine araçlar gönderilmemesini istemiştir.⁶⁰⁹ Devlet yönetiminden el çeken Muhammed, âmillerini de buldukları görevlerden azletmiş, Sa'de'de bulunan evinde inzivaya çekilmiş ilim ve ibadetle meşgul olmuş, 310 (922) yılında kardeşi Ahmed'in imâmeti döneminde vefat etmiştir.⁶¹⁰

Devlet otoritesi olmadığı bu dönemde her kabile kendi işini yürütmeye başlamıştır. Durum üzerine Tabersitan ve diğer bölgelerden Yemen'e hicret eden Zeydîler de geldikleri yerlere geri dönmüşlerdir.⁶¹¹

Bir yıldan fazla bir süre Yemen Zeydîleri devlet otoritesi olmaksızın varlıklarını sürdürmüşlerdir. Bu durumdan rahatsız olan kabile liderleri ve kanaat önderleri İmam Hâdî'nin diğer oğlu Ahmed'e mektuplar yazarak ondan kardeşi Murtaza'yı imâmet makamına tekrar dönmeye ikna etmesi amacıyla Yemen'e davet etmişlerdir. Babasının vefatından sonra Hicaz'da bulunan Ahmed, kardeşi Murtaza'yı imâmete tekrar dönmesi için ikna edememiştir. Bunun üzerine halk Ahmed'in imam olmasını istemiş ve imamlığı kabul etmesi durumunda kendisine biat edeceklerini ve ona sıkı sıkıya bağlı kalacaklarını bildirmişlerdir. Ahmed 301 (913) yılında Hâdî mescidinde başta abisi Murtaza olmak üzere Yemen halkından biat almış ve imâmet makamına geçmiştir. Bundan böyle Ahmed'e en-Nâsır-Lidinillah lakabı verilmiştir.⁶¹²

Ahmed'in, imâmeti döneminde Karmatî ve yerel kabilelerle uzun mücadelelerde bulunduğu, Karmatîler'le yaptığı savaşta onlara büyük zayıflar verdirdiği ve bin beş yüz kişiyi öldürttüğü ifade edilmektedir.⁶¹³ Ahmed, Yemen

⁶⁰⁹ Ali b. Muhammed, *Sîretü'l-Hâdî-İlelhak*, s. 400; Şâyif Nu'mân, *el-İmam Hâdî*, s. 231; Habeşi, *Hükkâmü'l-Yemen*, s. 46; eş-Şâmî, *Târîhu'l-Yemen*, I, 143.

⁶¹⁰ Ali b. Muhammed, *Sîretü'l-Hâdî-İlelhak*, s. 400, 405; Şâyif Nu'mân, *el-İmam Hâdî*, s. 234; eş-Şâmî, *Târîhu'l-Yemen*, I, 144.

⁶¹¹ Ali b. Muhammed, *Sîretü'l-Hâdî-İlelhak*, s. 400, 405; Şâyif Nu'mân, *el-İmam Hâdî*, s. 234.

⁶¹² Ali b. Muhammed, *Sîretü'l-Hâdî-İlelhak*, s. 400; Şâyif Nu'mân, *el-İmam Hâdî*, s. 234.

⁶¹³ Karmatîler'le yaptığı savaş için bk. Ali b. Muhammed, *Sîretü'l-Hâdî-İlelhak*, s. 404 vd.

kabileleri arasında baş gösteren fitnelerden dolayı bir süre evine çekilmek zorunda kalmıştır. Bazı kabilelerin Ahmed'e başkaldırmak üzere Ya'fûrîlerden yardım istemesi üzerine Ya'fûrîlerle savaş yapılmıştır. Ahmed hasta olduğundan bu savaşa katılamamış, komutan olmaksızın girilen bu savaşta Ahmed taraftarları yenilgiye uğratılmıştır.⁶¹⁴ Yirmi dört yıl boyunca Yemen Zeydî devletini ayakta tutan ve devletin gücüne güç katan Ahmed, bu savaştan sonra Sa'de şehrine gitmiş ve burada 325 (937) yılında vefat etmiştir.⁶¹⁵

Ahmed'in vefatından sonra yerine oğlu Hasan imâmet makamına geçmiştir.⁶¹⁶ Daha önce kardeşi Hasan'a biat eden Kâsım, Hemedân'a giderek kendi imâmetini ilan edip halktan biat almıştır.⁶¹⁷ Bunun akabinde iki kardeş arasında uzun uzadıya ihtilaflar ortaya çıkmış, bunun üzerine iki kardeş de imamlıktan azledilmiştir.⁶¹⁸

G. İmam Hâdî'nin Zeydî Fıkıhındaki Yeri

Bu başlık altında İmam Hâdî'nin fıkıh alanındaki yeri/konumu tespit edilmeye çalışılacaktır. Acaba İmam Hâdî, kendinden önce var olan Ehl-i beyt ve özellikle dedesi Kâsım er-Ressî'nin fıkıh anlayışını devam ettirip karşılaştığı yeni meseleler veya hakkında hüküm bulunmayan konuları yine kendisinden önceki Ehl-i beyt imamlarının usûllerine bağlı kalarak mı çözmüştür? Yoksa var olan fıkıh bilgilerini yoğurarak kendine has bir usûl geliştirip yeni bir fıkıh anlayışı mı ortaya koymuştur? Bir başka ifadeyle günümüzde halen tâbileri bulunan ve Zeydî mezhep mensuplarının fıkıh alanında kendilerini nispet ettikleri Hâdevî fikhı acaba İmam Hâdî'nin kendine has fıkıh ve usûl anlayışıyla ortaya koyduğu yeni bir ekol mü? Yoksa Zeydî imamların fıkıh anlayışlarının derlendiği, var olan boşlukların doldurulduğu, Zeydî imamların ortaya koyduğu bir fıkıh anlayışı mıdır? Zeydiyye mezhebinde bunca imam arasında özellikle fıkıh alanında İmam Hâdî'yi diğer imamlardan farklı kılan ve mezhepte ön plana çıkaran husus onun Yemen Zeydî

⁶¹⁴ Ali b. Muhammed, *Sîretü'l-Hâdî-İlelhak*, s. 406-407.

⁶¹⁵ Ali b. Muhammed, *Sîretü'l-Hâdî-İlelhak*, s. 406-407; Muhammed, *Târîhu'l-eimmeti'z-Zeydiyye*, s. 69; Habeşî, *Hükkâmü'l-Yemen*, s. 54.

⁶¹⁶ Ali b. Muhammed, *Sîretü'l-Hâdî-İlelhak*, s. 408.

⁶¹⁷ Ali b. Muhammed, *Sîretü'l-Hâdî-İlelhak*, s. 408.

⁶¹⁸ Ali b. Muhammed, *Sîretü'l-Hâdî-İlelhak*, s. 413.

devletinin kurucu imamı olması mı yahut fıkıh ve diğer ilimlerde olan yetkinliği midir? Bu başlık altında bu gibi soruların cevapları aranacaktır.

İmam Hâdî, Zeydiyye mezhebinde İmam Zeyd'den sonra ikinci büyük imam kabul edilmektedir.⁶¹⁹ Her ne kadar İmam Zeyd'den sonra birçok imam ve müctehid gelmişse de Zeydiyye mezhebinin ihyası ve tecdidi konusuna ilaveten mezhebi sistemleştirmede İmam Hâdî kadar başarılı olamamışlardır. Bunun en önemli sebebi ise İmam Hâdî'nin fıkıh ve diğer ilim alanlarındaki yetkinliğine ilaveten Yemen'de devlet kurması ve devlet başkanı olmasının yanı sıra Şîa tarafından önemli bir mevki olan "imam" yani dini bir otorite konumuna oturtulmasıdır. Bu sayede İmam Hâdî, halkı kendi görüş ve icihadlarıyla amel etmeye yönlendirmiş ve devletin hukuk sistemini kendi görüşleri üzerine inşa etmiştir.⁶²⁰ Bu şekilde hem Zeydiyye mezhebi hayatın içerisinde yeniden kendine yaşam alanı bulmuş hem de İmam Hâdî'nin görüş ve fikirleri Zeydîler tarafından amel edilip canlı tutularak sonraki nesillere aktarılmıştır.

İmam Hâdî'nin dedesi Kâsım er-Ressî de her ne kadar büyük bir âlim olup Zeydî fikhının gelişiminde önemli katkıları olan bir isimse de onun fıkıh alanındaki görüşlerinin büyük çoğunluğu İmam Hâdî'nin fikhî görüşleri içerisinde sürdürülmüş, bir kısmı ise reddedilmiştir. Hâdevî fikhı içerisinde devam ettirilen Kâsım'ın görüşleri artık ona nispet edilen "Kâsımiyye fıkıh ekolü"nü görüşleri olmaktan çıkmış, Hâdevî fikhı ile kaynaşmıştır. Nitekim daha önce de ifade edildiği gibi İmam Hâdî'nin ilim tahsili sürecinde ilk ilimleri babası ve amcalarından almıştır. Dolayısıyla İmam Hâdî, dedesi Kâsım'ın fikhını yine babası ve amcaları kanalıyla almıştır. Bu bağlamda dedesinin fıkıh anlayışı üzerine kendi fıkıh sistemini kurup devam ettirdiği söylenebilir. Artık bu dönemden sonra kaynakların tedvini hâkim mezhep olan Hâdevî fikhı üzerinden yürütülmüştür. Bununla birlikte, Kâsımiyye fikhının Hâdevî fikhına ne denli tesir ettiği ve rengini verdiği, diğer bir ifadeyle Hâdevîye'nin Kâsımiyye'den ne kadar bağımsız olduğu ayrı bir araştırmanın konusudur. Bu bağlamda İmam Müeyyed-Billah'ın (ö. 411/1021) kaleme aldığı, Kâsım er-Ressî ve torunu İmam Hâdî'nin fikhî görüşlerinin fıkıh bablarına göre

⁶¹⁹ Ahmed Şevkî, *el-Hayâtü's-siyâsiyye ve'l-fikriyye li'z-Zeydiyye*, s. 183.

⁶²⁰ Ahmed Şevkî, *el-Hayâtü's-siyâsiyye ve'l-fikriyye li'z-Zeydiyye*, s. 180.

derlendiği *et-Tecrîd fî fikhi'z-Zeydiyye* ile yine aynı müellifin bu eserine yazdığı *Şerhü't-Tecrîd fî fikhi'z-Zeydiyye* adlı şerh konu hakkında önemli bir kaynaktır. Bununla birlikte Ebû Abdullah el-Alevî (ö. 445/1053) tarafından kaleme alınan “*el-Câmi'u'l-kâfi fî fikhi Âl-i Muhammed*” adlı eserde bu iki imamın görüşlerini karşılaştırmada önemli bir eserdir.

Bu bağlamda el-Utrûş ve Nâsır lakabıyla bilinen Ebû Muhammed Hasan b. Ali (ö. 304/917) de her ne kadar Taberistan'da Zeydî devletini yeniden kurmuş ve kendi fıkıh sistemini oluşturarak Nâsiriyye adında bir fıkıh ekolü ortaya koymuşsa da gerek kurduğu devletin uzun ömürlü olmayışı gerekse Nâsır'ın kaleme aldığı fıkıh eserlerinin tabileri tarafından ileri taşınmamasından dolayı zamanla bu ekol yok olmuştur. Ancak İmam Hâdî'de durum bunun aksinedir. Nitekim Yemen Zeydî devleti kısa süreli inkıtalara uğramışsa da 1962'lara kadar varlığını sürdürmüş en uzun ömürlü Zeydî devletidir. Buna ilaveten İmam Hâdî'nin fıkıh anlayışını sonraki nesillere aktaracak çok sayıda talebesinin olması yanı sıra onun vefatından sonra devlet yönetimine geçen gerek oğulları gerekse torunlarının onun ortaya koymuş olduğu fıkıh anlayışını devlet desteğiyle sürdürmeleriyle bir nevi devlet tarafından koruma altına alınmıştır. Kanaatimizce İmam Hâdî'yi dedesi Kâsım b. İbrâhim er-Ressî (ö. 246/860), Ahmed b. İsa (ö. 247/861), Muhammed Mansûr el-Murâdî (ö. 290/913) ve Ebû Muhammed Hasan b. Ali el-Utrûş (ö. 304/917) gibi önemli Zeydî imamlardan farklı kılan ve onun fıkıh anlayışını günümüze değin yok olmadan sürdürülmesinde en önemli unsur da kurmuş olduğu bu devlettir.

Tüm bunların yanında Hâdî'nin fıkıh konularının tamamını ele alan ve fıkıh bablarına göre tasnif edilmiş sistematik bir fıkıh eserinin olması da önemli bir faktördür. Nitekim İmam Hâdî'nin vefatından sonra onun öğrencileri ve tabileri gerek usûl gerekse fûrû-i fıkıhta Hâdevî fikhını Zeyd b. Ali'nin (ö. 122/740) mezhebinden daha ileri taşıyarak Zeydî fikhını Hâdevî fikhı olarak şöhrete kavuşturmuşlardır. Hatta Hâdevîlik, Zeydiyye mezhebinden ayrı müstakil bir mezhep halini almıştır. İmam Hâdî'nin öğrencileri onun fikhını genişletip İmam Hâdî'nin *el-Ahkâm*, *el-Müntehab* ve *el-Fünûn* adlı eserlerindeki görüşleri doğrultusunda mezhebi geliştirmiş ve halen günümüzde tabileri bulunan Zeydiyye mezhebini İmam Hâdî'nin

fıkıh görüşleri üzerine inşa etmişlerdir. Bundan böyle Zeydiyye mezhebinde Zeyd b. Ali'nin (ö. 122/740) ne usûlde ne de fûrû-i fıkıhta tabisi kalmamıştır.⁶²¹

Kanaatimizce yukarıda isimleri zikredilen fıkıh ekollerinin Zeydiyye mezhebi adı altında sayılmalarının ana sebebi bu imamların imâmet gibi siyasî meseleler⁶²² yanında kelim konularında Zeyd b. Ali'ye tabi olmalarından kaynaklanmaktadır. Nitekim bu imamların fıkıh eserlerinde Zeyd b. Ali'nin fıkıh görüşlerine ve rivayetlerine yok denilecek kadar az yer verdikleri görülmektedir. Bundan dolayı İmam Zeyd b. Ali'ye nispet edilen *el-Mecmu'* adlı eserin bu imamlar tarafından bilinmemesi kuvvetle muhtemeldir. Bu da fıkıh alanında bu imamların Zeyd b. Ali'nin fûrû-i fıkıhtan çıkarımlar yaparak onun benimsediği usûl üzerine fıkıh ürettiği bilgisinin gerçeği yansıtmadığını göstermektedir ve bizim de araştırmamızda ulaştığımız sonuç bu yöndedir.

İmam Hâdî, sadece Zeydî fıkıhını yeniden canlandıran ve onu değişik bölgelere yayan bir âlim değildir. Bilakis müctehid olup ortaya koymuş olduğu birçok fikhî hükümlerle kendi adına nispet edilen yeni bir mezhebin yani Hâdevî fıkıhının da kurucusudur. Gerek fıkıh gerekse hadis türü eserlerini incelediğimizde birçok meselede kendine has ictihadda bulunduğunu ve yine birçok konuda görüş belirttiği görülmektedir. Onun ortaya koymuş olduğu ictihadların kahir ekseriyetinde İmam Zeyd'le ihtilaf ettiği az bir meselede de onunla ittifak halinde olduğu ifade edilmektedir.⁶²³ Tüm bu bilgiler ışığında İmam Hâdî'nin ne Zeyd b. Ali'yi ne de herhangi bir müctehidi taklit etmediğini söylememiz mümkündür.

Sonuç itibariyle İmam Hâdî'nin, Zeydî imamlarının benimsedikleri genel ilkelere hareketle mezhepte fûrû-i fıkıh meselelerine hükümler ürettiği ve Zeydî fıkıhının kâidelerini belirlediği söylenebilir. Hatta Zeydiyye mezhebinin İmam Hâdî ve dedesi Kasım er-Ressî'nin (ö. 246/860) ictihadları etrafında gelişip vücut bulduğunu söylemek de mümkündür.⁶²⁴ Onun fıkıh alanında yapmış olduğu bu tür üretimlerden sonra Zeydiyye mezhebi fûrû-i fıkıhta kendi duruşunu ortaya koymuş ve diğer mezhep müntesipleri tarafından da müstakil bir mezhep olarak tanınmıştır.

⁶²¹ el-Ekva', *ez-Zeydiyye neş'etuhâ ve mu'tekaduhâ*, s. 103, 107.

⁶²² Bk. Şâyif Nu'mân, *el-İmam Hâdî*, s. 313-314.

⁶²³ Şâyif Nu'mân, *el-İmam Hâdî*, s. 241.

⁶²⁴ Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm* (Mukaddime), I, 4.

Bundan böyle Hâdevîyye'nin Zeydî fikhını temsil ettiği söylenebilir. Bu bağlamda Hâdevîyye fikhı Zeydîler tarafından genel kabul görmüş ve günümüze değin varlığını sürdüren tek Zeydî fikhı olma özelliğine kavuşmuştur.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
KİTÂBÜ’L-AHKÂM ÖZELİNDE
HÂDEVÎ FIKHI

Bir önceki bölümde ilk olarak İmam Hâdî’nin yaşadığı ortamı yansıtmak üzere Abbâsiler döneminde siyasî ortam ve Zeydî kalkışmalar ile İmam Hâdî öncesi Yemen’de siyasî ortam ve ilmî durum hakkında bilgiler verilerek dönemin portresi çizilmiştir. Daha sonra İmam Hâdî’nin hayatı, ilmî kişiliği, imâmeti ve Zeydî fikhındaki yeri ortaya konmuştur. Bu bağlamda onun nesebi, doğumu çocukluğu, ilim tahsili, hocaları, öğrencileri hakkında bilgi verilmiştir. Ardından İmam Hâdî’nin imâmetini ilan edişi, Taberistan ile Yemen’e gidişi ve vefatı ele alınmıştır. İmam Hâdî sonrası Yemen hakkında kısaca bilgi verildikten sonra İmam Hâdî’nin Zeydî fikhındaki yeri hakkında bir değerlendirme yapılarak konu tamamlanmıştır.

Bu bölümde ise Hâdevî fikhının kurucusu İmam Hâdî’nin fıkıh alanında kaleme aldığı ve fıkıh konularının tamamını kapsayan aynı zamanda Hâdevî fikhının ilk kaynağı sayılan *el-Ahkâm* adlı eser tanıtılarak bu eser üzerinden Zeydî-Hâdevî fikhının delil anlayışı ve ictihad yöntemi ile mezhebin karakteristik özellikleri ortaya konmaya çalışılacaktır. Bu bağlamda bazı örnekler üzerinden Hâdevî fikhı ile Hanefî, Mâlikî, Şâfiî, Hanbelî ve Câ’ferî mezhepleri arasında bir karşılaştırma yapılacaktır. Buna ilaveten okuyucuların Hâdevî fikhı hakkında genel bir bilgi edinmeleri için ibâdet, muâmelât ve ukûbat konularında İmam Hâdî’nin görüşlerine yer verilecektir.

I. HÂDEVÎ FIKHININ ANA KAYNAĞI: KİTÂBÜ’L-AHKÂM

Bu bölümde “*Kitâbü’l-Ahkâm*” adlı eserin Murtazâ b. Zeyd el-Mahatvarî tarafından tahkik edilmiş ve 2014 yılında ikinci baskısı yapılmış olan nüshası esas alınarak tanıtımı yapılacaktır. Mahatvarî, eseri tahkik ederken beş nüshadan istifade ettiğini belirtmektedir. Bu nüshaların senedlerine bakıldığında bütün senedlerin zincirinde İmam Müeyyed-Billah’ın (ö. 1054/1644) bulunduğu görülmektedir. Onun yer aldığı bu senedlerin bir kısmı İmam Hâdî’nin torunlarından Kâsım b.

Muhammed'e (ö. 1029/1620) dayanmaktadır.¹ Yine içerisinde Müeyyed-Billah'ın bulunduğu senedin diğer bir kısmında ise İmam Hâdî'nin küçük oğlu Nâsır lakablı Ahmed (ö. 325/937) yer almaktadır.² Bu durumda eserin asıl râvileri Kâsım b. Muhammed ve Ahmed b. Hâdî'dir. Elimizde bulunan nüshanın râvisi ise Muhammed b. Ebi'l-Feth Yusuf'tur. Muhammed, eseri İmam Hâdî'nin oğlu Muhammed'e (ö. 310/922) okuduğunu ve ondan eseri rivayet etmek için izin istediğini, Muhammed b. Hâdî'nin ise eseri rivayet etmek üzere kendisine icazet verdiğini ifade etmektedir.³

Yapılan araştırmalar sonucu eser hakkında farklı isimlendirmelerin bulunduğu görülmektedir. Örneğin, bazı kaynaklarda ve araştırmalarda eser adının *Câmi'u'l-ahkâm fi'l-helâl ve'l-harâm*⁴ olduğu ifade edilirken, bazı eserlerde *el-Ahkâm fi'l-helâl ve'l-harâm*⁵ bazı kaynaklarda ise *Kitâbü'l-ahkâm*⁶ olduğu görülmektedir. Bu isimlendirmeler göz önünde bulundurulduğunda, eserin ismi hakkında farklı rivayetlerin olduğu anlaşılmaktadır. *Kitâbü'l-ahkâm*'ın ikinci cildinin sonunda İmam Hâdî tarafından yazıldığı düşünülen "... izzet ve nimet sahibi Allah'ın yardımıyla *Kitâbü'l-ahkâm* tamamlandı"⁷ şeklinde bir ibare bulunması her ne kadar eserin isminin *Kitâbü'l-ahkâm* olduğu kanısını uyandırsa da eserin birinci cildinin sonuna aynı şekilde müellif tarafından yazıldığı düşünülen *Kitâbü'l-ahkâm el-Câmi'u fi'l-helâl ve'l-harâm* şeklinde isimlendirmeyle çelişmektedir. Tüm bu bilgiler doğrultusunda eserin ismi hakkında net bir bilginin olmadığını söylemek mümkündür.

İmam Hâdî, eserin ibadetler bölümünü Medine'de, diğer bölümünü ise Yemen'de yazmıştır. Eserin Yemen'de yazılan bölümünün imla yoluyla öğrencileri tarafından yazıldığı ifade edilmektedir.⁸ Nitekim eserde İmam Hâdî'nin sözlerinin tamamının başında "kâle Yahya b. Hüseyin" şeklinde girişlerin olması, eserin imla yoluyla yazıldığını teyit etmektedir. İmla yoluyla yazılmayan ibadetler bölümünde

¹ Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, I, 19.

² Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm* (mukaddime), I, 12-16.

³ Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, I, 19.

⁴ Şâyif Nu'mân, *el-İmam Hâdî*, s. 99; Köse, "Hâdî-İlelhak", *DİA*, XV, 18; Yücel, "Zeydiyye" (Fıkıh), *DİA*, XLIV, 337.

⁵ Ebü'l-Abbâs, *el-Mesâbih*, s. 579; Ahmed Şevkî, *el-Hayâtü's-siyâsiyye ve'l-fikriyye li'z-Zeydiyye*, s. 178.

⁶ Nâtık-Bilhak, *el-İfâde*, s. 88.

⁷ "تم كتاب الأحكام بمن الله ذي العزة والآنعام"

⁸ Nâtık-Bilhak, *el-İfâde*, s. 95.

bulunan “kâle Yahya b. Hüseyin” ilaveleri ise yine öğrencileri tarafından eklenmiştir.⁹

Fuat Sezgin, İmam Hâdî'nin eseri Medine'de yazmaya başladığı ve (Yemen'de) gazveleri esnasında yazmaya devam ettiği fakat eseri tamamlayamadığı, bunun üzerine eserin ilk önce Ebü'l-Hasen b. Ebî Harîsa, daha sonra Ali b. Ahmed b. Ebî Harîsa tarafından tertip edildiği ve Ebü'l-Hasen Ali b. Bilâl tarafından da notlar ilave edildiğini belirtmektedir.¹⁰ Fakat gerek Şâyif Nu'man'ın yaptığı araştırmada gerekse elimizdeki nüshanın mukaddimesinde, eserin bâblara göre düzenlenmesi ve tertip edilmesinin Ali b. Hasan b. Ahmed b. Ebî Harîsa tarafından yapıldığı anlaşılmaktadır.¹¹

Ali b. Hasan'ın (ö. 325/937) esere yazmış olduğu önsözden eserin bizzat İmam Hâdî tarafından telif edildiği ve bablara göre yine onun tarafından tasnif edildiği anlaşılmaktadır.¹² Eserin bölüm başlıklarının bir kısmında yer alan “mübtedeu ebvâb...” şeklindeki ifadeler¹³ eser tasnifinin İmam Hâdî tarafından yapıldığı kanaatini güçlendirmektedir. Ali b. Hasan, eser üzerinde kendi tasarrufunun dağınık halde bulunan babları düzenlemekten ve muhtelif yerlerde bulunan fûrû-i fikhî ilgili babların altına yerleştirmekten ibaret olduğunu ifade etmektedir. Ali, ayrıca İmam Hâdî'ye sorulan soruların derlendiği ve müsvedde halinde bulunan meseleleri *el-Ahkâm* adlı eserin ilgili bölüm ve bâb başlıkları altına yerleştirdiğini, bunlar dışında esere bir harf eklemediği gibi manayı bozacak herhangi bir eksiltme dahi yapmadığını kesinkes belirtmektedir.¹⁴ Bununla birlikte Ali'nin eserde kendi cümlelerine yer verdiği görülmektedir.¹⁵

⁹ Tespit edebildiğimiz kadarıyla *el-Ahkâm*'ın tahkik edilip basılmış bütün nüshalarında “kâle Yahya b. Hüseyin” ibaresi bulunmakta ve bunun muhakkikler tarafından eklendiğine dair bilgi bulunmamaktadır. Bu ise “kâle Yahya b. Hüseyin” ibaresinin İmam Hâdî'nin öğrencileri tarafından esere eklendiğini göstermektedir.

¹⁰ Bk. Sezgin, *Târîhu't-turâsi'l-Arabî*, I (3. cüz), 337.

¹¹ Bk. Şâyif Nu'mân, *el-İmam Hâdî*, s. 99; Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, I, 17.

¹² Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, I, 17.

¹³ Bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, II, 3, 52, 78, 320.

¹⁴ Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, I, 17-19.

¹⁵ Bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, II, 18.

Sonuç itibariyle Ali'nin eser üzerinde tasarrufu iki şekilde olmuştur:

- 1- İmam Hâdî'nin telif ve tasnif etmiş olduğu *el-Ahkâm*'da dağınık halde bulunan bâbları düzenlemek ve muhtelif yerlerde bulunan fûrû-i fikhî ilgili bâbların altına yerleştirmek,¹⁶
- 2- *el-Ahkâm* haricinde İmam Hâdî'ye sorulan soruların derlendiği ve müsvedde halinde bulunan meseleleri *el-Ahkâm* eserinde ilgili bölüm ve bâb başlıkları altına yerleştirmek.¹⁷

Ali'nin ifadelerinden, onun eseri cem ettiği fakat bâblara göre tertip etmediği, sadece dağınık olan bazı bâbları ilgili kitaplar altında toplayıp, dağınık halde bulunan fûrû-i fikhî ise bâb başlıkları altında birleştirdiği anlaşılmaktadır. Bu ise Şâyif Nu'man tarafından yapılan *el-İmam Hâdî* adlı çalışmada yer alan “eser, Ali b. Hasan tarafından cem edilmiş ve bâblara göre tasnif edilmiştir”¹⁸ ifadesiyle çelişmektedir. Zira Ali'nin “Bu kitapta (*el-Ahkâm*'da) bâbları dağınık, yerleri dışında ve tertip edilmemiş bir şekilde gördüm”¹⁹ ifadesinden *el-Ahkâm*'ın cem edildiği ve eser içerisinde bâbların daha önceden bulunduğu anlaşılmaktadır. Kanaatimizce Şâyif Nu'man'ın vermiş olduğu bilgi yeniden başlıklandırma bakımından isabetli değildir.

Ali'nin yukarıda ifade edilen iki durum dışında esere bir harf eklemediği gibi bir harf dahi çıkarmadığını belirtmesine rağmen eser içerisinde İmam Hâdî'nin oğlu Muhammed'in görüşüne yer verilmesi²⁰ esere bir şekilde eklenti yapıldığını göstermektedir. Ali tarafından bir eklenti yapılmadığı göz önünde bulundurulduğunda esere yapılan bu ilavenin büyük olasılıkla elimizde bulunan nüshanın râvisi Muhammed b. Ebi'l-Feth Yusuf tarafından yapıldığı söylenebilir. Zira daha önce ifade edildiği üzere Muhammed b. Ebi'l-Feth, eseri İmam Hâdî'nin oğlu Muhammed'e okumuş ve ondan icazet almak suretiyle eseri rivayet etmiştir. Onun eseri Muhammed b. Hâdî'ye okurken konu hakkında Muhammed'in görüşünü de esere eklediği düşünülmektedir. Aksi durumda eserde Muhammed'in görüşüne

¹⁶ Bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, I, 17.

¹⁷ Bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, I, 18-19.

¹⁸ Şâyif Nu'mân, *el-İmam Hâdî*, s. 99.

¹⁹ Bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, I, 17.

²⁰ Bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, I, 353.

İmam Hâdî tarafından yer verildiğini söylemek gerekir ki bu da uzak bir ihtimal olup eser içerisinde takip edilen metoda da uygun değildir.

Bir fıkıh eseri olmasına rağmen *Kitâbü'l-Ahkâm*'ın ilk bölümünü akâid konuları oluşturmaktadır. İmam Hâdî, bu bölümün başında ilk önce zikredilmesi gerekli bilginin tevhid akidesi olduğunu ve ancak sağlam bir akide ile insanın helakten uzaklaşıp kurtuluşa erebileceğini ifade etmektedir. Bundan ötürü eserinin ilk bölümünde akâid bilgilerine yer vermiştir.

Bir ilmihal türü²¹ olma özelliğini yansıtan bu durum, Şîî çevreler tarafından kullanılagelen bir metottur. Örneğin, İsmâili mezhebinin hukuk sisteminin kurucusu olan Kadı Nu'mân'nın (ö. 363/974) fıkıh alanında yazmış olduğu *Deâimü'l-İslâm* adlı eserde de aynı durum söz konusudur. Bu eserin birinci bölümünde fıkıh konularına başlamadan önce velâyet başlığı altında imân, imâmet ve velâyete dair konular ele alınmıştır.²² Bu durum her ne kadar bu mezheplerin fikhî kimliklerinden ziyade akîdevî kimliklerinin ön planda tutulması şeklinde ifade edilse de²³ kanaatimizce İmam Hâdî'nin de ifade ettiği gibi, akâid ilminin İslamî ilimler alanında öncelik açısından ilk sırada yer alması bu tür eserlerin girişinde akâid konularına öncelik verilmesini gerekli kılmaktadır. Kimliğin ön planda tutulması konusu ise, tüm kesimler tarafından önemli olmakla birlikte, Şîî kesim tarafından farklı bir öneme sahiptir. Burada Sünnî Şîî ayrışmasının etkili olduğu söylenebilir. Şöyle ki, ümmet içerisinde ana bünyeyi temsil etmelerinden ve buna bağlı olarak çoğunluğu²⁴ oluşturmalarından kaynaklanan ruh hali ile Sünnîler, sahip oldukları görüşleri savunmak veya ispat etmek zorunluluğunu Şîîlere nispetle daha az hissetmişlerdir. Azınlık duygu ve düşüncesi içindeki Şîa ise gerek imâmet konusunda gerekse usûlü hamse olarak bilinen Mu'tezilî görüşleri benimsemelerinden dolayı çoğunluğu temsil eden Sünnî düşüncenin aksine görüşlerini savunma ihtiyacı hissetmişlerdir. Bu durum ise onlar açısından Sünnî kesime karşı kendilerini

²¹ İlmihal için bk. Kelpetin, "İlmihal", *DİA*, XXII, 139-141; Kelpetin, "Bir Telif Türü Olarak İlmihal Tarihi Geçmişi ve Fonksiyonu", s. 25-56.

²² Bk. Kadı Nu'mân, *Deâimü'l-İslâm*. I, 3 vd.

²³ Büyükkörükçü, *Hâdevî Fıkıhının Doğuşu*, s. 15.

²⁴ Çay, <http://bedirhaber.com/dr-ali-ihsan-cay-yazilari/ehl-i-sunnet-ana-bunye-midir-mezhep-midir-21677.html>. Erişim tarihi 25.03.2018

savunma ve onlara karşı bir tepki ortaya koyma yanında kendi düşünce sistemlerini tanıtip meşruiyet kazanma ihtiyacını da ortaya çıkarmıştır. Bundan dolayı telif ettikleri eserlerde Şîa'yı Sünnî kesimden ayırmaları ve eserlerinin giriş bölümlerinde kendilerine özgü anlayışlarına yer vermeleri normal bir durum olarak görülmelidir. Özellikle Zeydiyye mezhebi gibi Şîa içerisinde çok az sayıda tabisi bulunan bir fırkanın diğer mezheplerden ayırıcı özellikleri olan unsurlara, mezhebin kurucu imam statüsünde olan birisi tarafından eserinde yer vermesi olağan karşılanmalıdır. Nitekim eserin mukaddimesinde yer alan akâid alanında verdiği bilgiler göz önünde bulundurulduğunda İmam Hâdî'nin kısaca Allah'ın zatına ve sıfatlarına değindikten sonra uzun uzadıya imâmet konusunu ele alması,²⁵ devamında ise bu eserin akâid kitabı olmadığını ifade edip konuyla alakalı detaylı bilgi için akâid alanında yazdığı *Kitâbü't-tevhîd* adlı eserine müracaat edilmesini istemesi²⁶ yukarıda ifade edilen tezi doğrulamaktadır.

A. Eserin Yazım Tarihi

Yapılan araştırmalar neticesinde İmam Hâdî'nin *el-Ahkâm*'ı telif ettiği tarih hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Fakat eserin kaleme alınması ve tamamlanması hakkında iki ihtimal göz önünde bulundurularak bazı tahminlerde bulunmak mümkündür. Buna göre eserin yazımına İmam Hâdî'nin henüz imâmetini ilan etmeden önce veya imâmetini ilan ettikten sonra başlanmıştır. Birinci ihtimale göre İmam Hâdî, eseri 280 (893) yılı öncesinde kaleme almaya başlamış, birinci cildi Yemen'e gitmeden 284 (897) yılından önce tamamlamıştır. İkinci cildin yazılmaya başlanması 284 yılı ve sonrasında, tamamlanması ise 298 (911) yılından önce gerçekleşmiştir. İkinci ihtimale göre ise İmam Hâdî, imâmetini 280 (893) yılında ilan ettikten sonra eseri yazmaya başlamıştır. Daha önce ifade edildiği üzere İmam Hâdî, eserin ilk bölümünü Medine'de tamamlamıştır ki bu da Yemen'e gidiş tarihi olan 284 (897) yılından önceki zaman dilimine denk gelmektedir. Bu bilgiler doğrultusunda eserin birinci cildini oluşturan ibâdet bölümünün yazımı ve tamamlanması 280-284 yılları arasında gerçekleşmiş olmalıdır. İmam Hâdî'nin, eserin ikinci cildini oluşturan muâmelât bölümünü yazmaya başlaması Yemen'e

²⁵ Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, I, 22-37.

²⁶ Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, I, 22.

gittiği 284 (897) yılı ve sonrasında, tamamlaması ise 298 (911) yılından önce gerçekleşmiştir.

Sonuç itibariyle, birinci ihtimale göre eserin sadece birinci cildinin tamamlandığı ve ikinci cildinin yazılmaya başlandığı yıllar hakkında tahmin yürütmek mümkün iken, ikinci ihtimale göre ise eserin birinci cildinin yazılmaya başlandığı ve tamamlandığı, ikinci cildin ise sadece yazılmaya başlandığı yıllar hakkında tahmin yürütülebilmektedir.

B. Eserin Yazılma Sebebi

Mukaddime bölümünde iki sayfa ayırarak eserin yazılış sebeplerini açıklayan İmam Hâdî'nin ifadelerinden, onun bir muhasebe halet-i ruhiyesi içinde olduğu anlaşılmaktadır. Onun “*Kendi işlerimizi ve bizden sonra arkamızda bırakacaklarımızın işlerini gözden geçirdik... Bunları düşününce ölümlü olduğumuzu idrak ettik*”²⁷ şeklindeki ifadesi, bu hususu teyit etmektedir. İmam Hâdî'nin açıklamalarına göre, burada bahsi geçen ve durumları gözden geçirilenler onun çocukları, kardeşleri ve Âl-i Resûle uyup ona meyleden, Ehl-i beyt'in ipine tutunan, onların dinine tabi olan, onların önderliğini kabul eden ve Allah'ın onları diğer herkesten üstün kıldığına inananlardır.²⁸ İmam Hâdî'nin bu ifadelerinden, kendisini, öncelikle ailesine sonrasında Ehl-i beyt mensuplarına ve onları takip edenlere karşı bir Ehl-i beyt imamı ve âlimi olarak sorumlu hissettiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla, onun bahsedilen kişilere yönelik hissettiği sorumluluk duygusunun bu eserin yazılmasının ilk sebebi olduğu söylenebilir.

İmam Hâdî'nin eseri yazmasının sebebi olan bir diğer husus, onun Ehl-i beyt'e muhalif olan kişilere karşı reddiye yazma isteğidir. İmam Hâdî, bu grubu Ehl-i beyt imamlarına tabi olmayan ve onları kabul etmeyen kendi heva ve heveslerine göre helâl ve harâmlar hakkında hüküm verenler şeklinde ifade etmektedir. Bunlar

²⁷ Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, I, 20. فإننا نظرنا في أمورنا وأمور من خلفه من بعدنا، من أولادنا وإخواننا، وأهل مقالتنا، ممن يميل إلى آل الرسول صلى الله عليه وعليهم ويتعلق بحبلهم، ويتمسك بدينهم، ويتحل ولايتهم، ويقول بما أوجب الله عز وجل عليه من تفضيلهم، فلما أن نظرنا في ذلك علمنا أننا ميتون

²⁸ Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, I, 20-21.

yalnızca kendilerinin hak yol üzerine olduğunu, kendi dışındakilerin ise batıl yola saptığını iddia eden ve kendileri gibi olmayanları tekfir eden gruptur.²⁹

İmam Hâdî, yukarıda ifade edilen hususlardan da anlaşılacağı üzere, eserini yazarken kendisine ihtiyaç duyulan helal ve haram konularını Hz. Peygamber'in getirdiği sahih din üzerine temellendirmek suretiyle Ehl-i beyt'e tabi olanları bilgilendirmek amacını gütmüştür. Böylece sahih bilgiye dayanan Ehl-i beyt tabilerinin cahiller diye nitelediği grubun elinde bulunan bilgilere iltifat etmemelerini sağlamak istemiştir.³⁰ İmam Hâdî, eserinde hak yolun Ehl-i beyt'in yolu olduğunu vurgulayarak, Ehl-i beyt'e muhalif olanları sadece cahil olarak vasıflandırmamış, onları sapkınlıkla da itham etmiştir. Eserde yeri geldiğinde bunları ağır bir şekilde eleştirmekten de çekinmemiştir.³¹

İmam Hâdî'nin eserinde Ehl-i beyt'e muhalif olarak ifade ettiği grubun İmâmiyye Şîası olduğu görülmektedir.³² İmam Hâdî, İmâmiyye Şîası'nı ağır bir şekilde tenkit etmekte hatta hakarete varan bir üslupla eleştirmekte³³ ve onlar için müşrik ve kâfir nitelendirmesinde bulunmaktadır.³⁴ İmam Hâdî'nin İmâmiyye Şîası'na karşı bu denli ağır ithamlarda bulunmasının altında onların kendilerini Ehl-i beyt'e nispet etmeleri ve kendilerini Ehl-i beyt'in gerçek temsilcileri olduğunu iddia etmelerine rağmen Ehl-i beyt'e karşı muhalefet etmeleri yatmaktadır. Ayrıca fıkıh eserlerinde alışlagelmişin dışında karşı tarafın görüşlerini delillerle reddettikten sonra bir fıkıhçıdan beklenilmeyecek şekilde karşı tarafı hakaret derecesinde eleştirmesi, İmam Hâdî'nin içerisinde bulunmuş olduğu ortam ve duygusal boyutun bir yansıması olarak kabul edilebilir.

İmam Hâdî'nin eleştirilerinin odağında İmâmiyye Şîası yer almakla birlikte, yeri geldiğinde Sünnî mezhepler de bu eleştirilerden nasibini almaktadır. Onun Sünnî kesime karşı eleştirileri İmâmiyye Şîası'na yönelttiği eleştiriler kadar ağır olmamakla

²⁹ Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, I, 21.

³⁰ Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, I, 21-22.

³¹ Örneğin bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, I, 67, 310, 390, 393, 400-402.

³² Bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, I, 67, 310, 390, 393, 400-402.

³³ İmam Hâdî'nin İmâmiyye Şîası'nı eleştirdiği yerler için bk. *el-Ahkâm*, I, 67, 310, 390, 393, 400-402.

³⁴ Bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, I, 400-402.

birlikte, Sünnîler için cahiller ve akılsızlar ifadelerini kullandığı görülmektedir. Örneğin, İmam Hâdî, ezan bahsinde ezan gibi usûlü'd-din konusunun “*Ensar’dan bazı sahabilerin rüyada görmesi üzerine Peygamber onu Bilal’e öğretilmesini istemiş ve o da böylece ezan okumuştur*” şeklinde rivayetlerin cahilce bir açıklama olduğunu ve aklî bir tutarlılığının olmadığını ifade edip bu rivayeti kabul edenleri eleştirmektedir.³⁵ İmam Hâdî’nin Hanefîleri “Ehl-i Irak” isimlendirmesi adı altında eleştirdiği de görülmektedir.³⁶

Her ne kadar eserin mukaddime kısmında açıkça zikredilmemiş olsa da “ileride kurmayı planladığı devletin hukuk sistemine dayanak teşkil edecek bir eser ortaya koyma isteği”, İmam Hâdî’nin *el-Ahkâm*’ı yazma sebeplerinden biri olarak gösterilebilir. Nitekim İmam Hâdî, Yemen’e gidip devlet kurmadan önce Taberistan’a giderek³⁷ orada kendi imâmeti altında bir devlet kurmak istemiştir. O dönem için Taberistan’da Zeydî dâîler tarafından ilk Zeydî devleti kurulmuş, dâîlerin yönetiminde bulunan bu devlet gerek Ehl-i beyt temsilcileri ve taraftarları gerekse imâmetini ilan etmiş olan İmam Hâdî tarafından kendi devletleri olarak görülmüştür.³⁸ Bu bilgilere göre dâîlerin yönetimi altında bulunan bu devletin lideri imâmet makamında olan İmam Hâdî’dir. İmametini ilan ettikten sonra Taberistan’a gidip orada kurulu Zeydî devletini ele geçirmeyi istemesi, bizzat kendisinin ve yakın çevresindekilerin onu bu makamda gördüğünün apaçık delili olarak değerlendirilir.³⁹

Öte yandan devlet yönetimini bilfiil elinde bulunduran Dâî Muhammed b. Zeyd’in ölümle tehdit ederek İmam Hâdî’ye baskı politikası uygulaması nedeniyle İmam Hâdî amacına ulaşamamıştır. Yapılan baskılardan ötürü 275 (889) yılında Taberistan’dan ayrılmak zorunda kalan İmam Hâdî, daha sonraki yıllarda Yemen’e giderek burada devlet kurmaya muvaffak olmuştur. Tüm bu bilgiler bize İmam Hâdî’nin henüz Yemen’e gelmeden önce bir devlet kurma niyetinde olduğunu göstermektedir. Bu durum, İmam Hâdî’nin *el-Ahkâm* adlı eseri kaleme alma

³⁵ Bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, I, 70. Diğer bir örnek için bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, I, 171-172.

³⁶ Bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, I, 95.

³⁷ Fuad Seyyid, *Târîhu’l-mezâhibi’l-diniyye*, s. 233.

³⁸ Şâyif Nu’mân, *el-İmam Hâdî*, s. 134-135.

³⁹ Ahmed Şevkî, *el-Hayâtü’s-siyâsiyye ve’l-fikriyye li’z-Zeydiyye*, s. 180.

sebepleri arasında ileride kuracağı Zeydî devletinin hukuk sistemini oluşturmak gibi bir gaye taşıdığı izlenimini vermektedir.

Sonuç itibariyle, bu eserin yazılmasının üç sebebi olduğu söylenebilir: Ehl-i beyt tabilerine helal ve haram konularında sahih bilgi vermek, muhaliflerin görüşlerini reddetmek ve ileride kurmayı tasarladığı devletin hukuk sistemini oluşturmak.

C. Eserin Muhatap Kitlesi

İmam Hâdî'nin imâmetini ilan etmeden önce eseri yazmaya başladığı olasılığına göre eserin muhatap kitlesi Ehl-i beyt ve onlara gönül vermiş olanlardır. İmam Hâdî'nin muhalif olarak nitelediği gruba eserde atıf yapıldığından eserin muhatapları arasında bu grubun da görülmesi mümkündür. İmam Hâdî'nin imâmetini ilan ettikten sonra eseri yazmaya başlamış olması varsayımına göre ise, eserin muhatap kitlesi, başta Ehl-i beyt olmak üzere İmam Hâdî'nin imâmetini kabul edenler ile idaresi altında toplanan gruplardır. Ayrıca daha önce ifade edildiği üzere İmam Hâdî'nin eseri kaleme almasına sebep teşkil eden Ehl-i beyt'e muhalif gruplar da eserin muhatap kitlesi arasında yer almaktadır. Farklı bir açıdan bakılacak olursa, eserin muhatap kitlesi Yemen öncesi sadece Ehl-i beyt ve onlara tabi olanlar ile Ehl-i beyt'e muhalif gruplar iken Yemen sonrasında ise eserin muhatapları İmam Hâdî'nin kurduğu devletin tebaası, Zeydîler ve Ehl-i beyt'e muhalif gruplardan oluşmaktadır.

D. Eserin Şekil ve Muhtevası

İlmî bir disiplin içerisinde yazılan eserlerde muhtevanın başlıklar altında ele alınması, öncelik sonralık durumuna göre başlıkların sıralanması, oluşturulan başlıklar altında ne gibi konuların işleneceği, eserde kullanılacak ifade tarzları gibi şekil ve muhteva bakımından uyulması gereken birtakım kurallar bulunmaktadır.⁴⁰ Bu başlık altında İmam Hâdî'nin eserini kaleme alırken yukarıda ifade edilen kurallar çerçevesinde takip etmiş olduğu yöntem hakkında genel bilgiler verilecektir. Bu bağlamda İmam Hâdî'nin eserini telif ederken genel olarak şekil, kısmen de muhteva incelemesi yapılacaktır. İlk önce İmam Hâdî'nin eserinde konuları tasnif etmede takip ettiği metot ile meseleleri ele alıp incelemede kullandığı yöntem

⁴⁰ Hıra, *Şeyh Bedreddin*, s. 168.

hakkında bilgi verilecektir. Ardından konu başlıklarından hemen sonra konuya giriş yaparken nasıl bir metot takip ettiği, örneğin meseleler hakkında efradını câmi' ağıyarını mâni' bir tanım yapıp yapmadığı, şayet böyle bir tanım yapmadıysa nasıl bir yöntem takip ettiği hakkında bilgi verilecektir.

1. Konuların Tasnifi

Bu başlık altında İmam Hâdî'nin fıkıh konularını ele alırken kullanmış olduğu üst-alt başlıkların sıralanması incelenecektir. Burada, eserin bir kısmının imla yoluyla yazılması hasebiyle üst ve alt başlıklar arasında uyum birliğinin bulunup bulunmadığı sorusuna da cevap aranacaktır.

İmam Hâdî, eserinde üst-alt başlık sıralamasını oluştururken ikili yöntemi benimsemiştir. Bu bağlamda belli bir konu ekseninde müstakil meseleleri “kitâb” başlığı altında toplarken müstakil meselelerin her birisini ise “bâb” başlığı altında ele alarak eserinde kitâb-bâb sistemini kullanmıştır. Örneğin, eserde “hudûd” üst başlığını “kitâb” olarak verdikten sonra “Haddü’z-zîna”, “Haddü’l-kazf”, “Haddü’s-sâhir” “Haddü’z-zimmî” gibi alt başlık dediğimiz “bâb”ları bölüm başlığı altında sıralamış ve bu bâbların alt başlığı olabilecek konuları da yine aynı şekilde bâb alt başlığı şeklinde vermiştir. Örneğin, “Haddü’z-zîna” bâb başlığından sonra bunun alt başlığı olabilecek “metâ yecibü ale’l-muhsani ve’l-bikri bi’ş-şehâdeti” ve “metâ yecibü’l-haddu ale’l-mu’terif bi’z-zinâ” gibi meseleler müstakil bir ikincil bâb başlığı altında incelenmiştir.

Eserde, kitap ana başlıklarının sıralanışı göz önünde bulundurulduğunda İmam Hâdî'nin özellikle ibadet alanında çoğunluğun benimsediği sıralamayı takip ettiği görülmektedir.⁴¹ Fakat çoğunluğun benimsediği olduğu “tahâret” başlığının müstakil kitap başlığı altında ele alınması anlayışını tatbik etmemiştir. Bu konuyu, esere yazmış olduğu ve genel olarak akâid ve imâmet meselelerini işlediği mukaddimesinin devamında ele aldığı için taharet konusuna müstakil başlık açmamıştır. Tahâret konusunu bitirdikten sonra kitap başlıkları altında ibadet konularına yer vermiş, hac başlığından sonra ise nikâh bahsini ibadetlerin bir devamı

⁴¹ Fıkıh kitaplarında ana başlıkların sıralanışı için bk. Aybakan, “Fürû’ Fıkıh Sistematiği Üzerine”, s. 21-32.

gibi işlemiştir. Nitekim İmam Hâdî'nin eserinde başlıklar arasındaki sıralama göz önünde bulundurulduğunda nikâhın ibadet özelliğini baskın kabul etmesinden kaynaklı bir tercih yaptığı görülmektedir. Nikâh başlığından sonra talâk, radâ ve nafaka başlıklarına ibadetler kısmında yer vermesini ise, bu başlıkların nikâh akdiyle olan yakın ilişkisine bağlamak mümkündür.

İmam Hâdî'nin muâmelât bölümündeki başlıklarda kendine özgü bir metot takip ettiği söylenebilir. Zira eserde “zühd”, “âdab” ve “mekârimü'l-ahlâk” gibi başlıkların bulunması yanında birçok fıkıh eserinde müstakil başlık altında ele alınan konuların bir kısmının tek kitap başlığı altında işlendiği görülmektedir.⁴² Yine siyer başlığında devletler hukukundan ziyade Şîa'nın dini bir mesele olarak algıladığı imâmet konusu ana tema haline getirilmiş ve bu konu uzun uzadıya ele alınarak işlenmiştir.⁴³

Eserin o dönemin yazılı anlaşmalarına ışık tutan bir özelliği, şirketler bahsi işlenirken ortaklar arasında yazılacak olan anlaşma metinlerine örnekler vermesidir. İmam Hâdî mufâvada, vücûh ve inan şirketleri ile mudârebe usûlü ortaklığın her biri için örnek sözleşme metni sunmuştur. Besmele ile başlayan bu sözleşmelerde anlaşmanın falancalar arasında yapıldığı açıkça belirtilmekte, tarafların öncelikle riayet etmeyi taahhüt ettikleri takva, emanete riayet ve ardından sözleşme konusu ve şartları yer almaktadır.⁴⁴

Konuların tasnifi açısından İmam Hâdî'nin kullanmış olduğu yöntemi, başlıklar arasında gözetmiş olduğu sıralamayı göstermek ve konuyu açıklama uzunluğu hakkında bilgi vermek amacıyla *el-Ahkâm*'ın kitap başlıkları ve sayfa aralıklarını belirten tablo aşağıdaki şekildedir:

⁴² Örneğin, fıkıh eserlerinin birçoğunda ayrı ayrı ele alınan, kefâlet, damân, havâle ve vekâlet konuları bk. II, 10, eymân, nüzûr ve keffâret bölümleri bk. II, 126, hibe, sadaka, umrâ, rukbâ, âriyât ve vedâa bölümleri bk. II, 145, diyât, cirâha ve cinâyât bölümleri bk. II, 222 ile mükâteb, tedbîr, itk, ümmü'l-veled vb. bölümler tek bir kitâb başlığı altında toplanmıştır. Bk. II, 364

⁴³ Bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, II, 386 vd.

⁴⁴ Bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, II, 96-99.

	I. Cilt	Sayfa aralıkları
1	Mukaddime (Taharetle birlikte)	20-68
2	Salât	69-130
3	Cenâiz	131-149
3	Zekât	150-200
4	Sıyâm	201-237
5	Hac	238-296
6	Nikâh	297-365
7	Talâk	366-422
8	Radâ'	423-428
9	Nafaka	429-435
	II. Cilt	Sayfa aralıkları
10	Büyû'	3-51
11	Selem	52-77
12	Şüf'a	78-98
13	Mudârebe	99-105
14	Rehin	106-107
15	Kefâlet, Damân, Havâle ve Vekâlet	109-110
16	Gasp ve İkrâr	111-116
17	Teflîs	117-124
18	Sulh	125
19	Eymân, Nuzûr ve Keffâret	126-139
20	Da'vâ	140-144
21	Hibe, Sadaka, Umrâ, Rukbâ, Âriyât ve Vedîa	145-151
22	Dâlle, lukata ve Lakît	152-153
23	Hudûd	154-221
24	Diyât, Cirâha ve Cinâyât	222-258
25	Ferâiz	259-311
26	Sayd	312-319
27	Zebâih	320-331

28	Ed'ime, Eşribe ve libâs	332-352
29	Vasâyâ	353-363
30	Mükâteb, Tedbîr, İtk, Ümmü'l-veled vb.	364-375
31	Kadı, Kadâ' ve Şehâdât	376-385
32	Siyer	386-442
33	Zühd, Âdâb ve Mekârimü'l-ahlâk	443-485

Tablodan anlaşıldığı üzere İmam Hâdî, ibâdetler bölümünde, salât, cenâiz, zekât, oruç ve hac başlığından sonra nikâh konusunu ele almış ve “nikâh”ın ibadet boyutunu önelediği için nikâhı ibadet bölümünün bir devamı olarak vermiştir. Böylelikle İmam Hâdî'nin “nikâh”ın muamelat ağırlıklı bir konu olduğunu savunan ve onu muamelat bölümünde ele alan yaklaşımı benimsemediği söylenebilir.

Eserin muâmelât bölümünün İmam Hâdî tarafından imla yoluyla yazdırıldığı göz önünde bulundurulduğunda⁴⁵ gerek alt başlık olan bâblar arasında gerekse fûrû-i fikhın ilgili bâblar altına yerleştirilmesinde tam bir uyumun olmaması normal karşılanabilir. Bundan dolayı olacak ki İmam Hâdî'nin öğrencisi Ali b. Hasan (ö. 325/937), dağınık halde bulunan bazı bâbları ve muhtelif yerlerde bulunan fûrû-i fikhı ilgili bâbların altına yerleştirmiştir.⁴⁶ Ali b. Hasan, her ne kadar eser içerisinde bazı düzenlemeler yapmışsa da yine de bazı yerlerde uyumun tam bir şekilde sağlandığı söylenemez. Örneğin, “gasp” üst başlığı altında alt başlık olarak “istihkâk” (mal üzerinde hak sahibi olduğunu iddia etmek) konusuna yer verilmiş, fakat alt-üst başlık uyumu gözetilmemiştir.⁴⁷ Bir başka örnek ise muamelat bölümünde “namazda vesveseye kapılan kişi” konusuna yer verilmesidir.⁴⁸ Bu meselenin muamelat bölümünden ziyade ibadetler bölümünde ele alınması yerinde olacaktır. Aynı şekilde eserde aynı mesele farklı başlıklar altında iki ayrı bâb

⁴⁵ Nâtik-Bilhak, *el-İfâde*, s. 95.

⁴⁶ Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, I, 17-19.

⁴⁷ Eserde “Bir adam satın aldığı zanaatkâr kölenin üzerinden kâr elde ettikten sonra başka biri çıkıp köle üzerinde hak iddia eder ve mahkeme köleyi bu kişiye verecek olursa adam sadece köleyi teslim eder... Fakat köle üzerinden elde ettiği kârı iade etmez.”⁴⁷ şeklinde ikrâr, gaspın bir alt başlığı olarak verilmiştir. Görünürde bu meselenin gaspla alakası bulunmamaktadır. Ancak gasp ile istihkak konularının yukarıda ifade edilen mesele vb. durumlarda aynı hükme tabi olduğu kabul edilecek olunursa gasp ile istihkak konuları arasında uyum sağlanmış olur.

⁴⁸ Bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, II, 16-17.

başlığına ayrılarak işlenmiş ve büyük oranda aynı bilgiler tekrar edilmiştir.⁴⁹ Bu bağlamda her ne kadar eserde bazı düzenlemeler yapılmışsa da bazı bâbların düzenlenmesinin gözden kaçtığı görülmektedir.

2. Konuların İşlenişi

Bu başlık altında İmam Hâdî'nin meseleleri ele alırken takip etmiş olduğu yöntem hakkında bilgi verilecek ve örneklendirmeler yapılacaktır.

İmam Hâdî'nin eserinde konuları işlerken çok akıcı bir dil kullandığını belirtmek gerekir. Eserde özellikle ibâdetler bölümünde meseleler ele alınırken kolaylaştırma ilkesine birçok yerde vurgu yapılmış ve bu bağlamda “Allah, bir kimseyi ancak gücünün yettiği şeyle yükümlü kılar.”⁵⁰ ve “Allah, size kolaylık diler, zorluk dilemez.”⁵¹ ayetlerine sık sık atıfta bulunulmuştur. Bununla birlikte bazı meselelerde kolaylaştırma ilkesinin göz ardı edildiği de görülmektedir.⁵² İmam Hâdî, meseleleri işlerken çoğunlukla konu hakkında fıkıh ilkelerini veya hükümlerini verdikten sonra meselenin daha kolay anlaşılması için örnekler getirmek suretiyle meseleyi açıklamıştır. Onun, meselenin hükmünü zikrettikten sonra “ve tefsîrû zâlike”⁵³ demek suretiyle örnek mesele üzerinden meseleyi izah etmek suretiyle konuyu ele aldığı ve daha anlaşılabilir hale getirdiği görülmektedir.

Eserde konular işlenirken soru-cevap şeklinde mesele hakkında hüküm verildiği de görülmektedir. Örneğin, “şayet şöyle bir durum gerçekleşse veya şöyle olsa ne olur?” şeklinde soru sorduktan sonra sorunun cevabını vermektedir.⁵⁴ Eserde soru-cevap yönteminin bu şekilde yer alması, daha önce ifade edildiği üzere eserde bazı düzenlemeler yapan Ali b. Hasan'ın İmam Hâdî'ye sorulan soruları derleyip

⁴⁹ Bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, II, 344-345. Örneğin eserde, bir önceki sayfada “altın ve gümüş kaptan içmek” başlığı altında konu işlendikten sonra (II, 344) farklı bir meseleye geçiş yapılmış ve sonrasında ise daha önce zikrettiği başlığın devamı niteliğinde “altın ve gümüş kaptan bir şey içmek hakkında varit olan yasaklar” başlığı açılarak aynı mesele tekrar edilmiş, konu hakkında rivayetlere yer verilmiştir. (II, 345).

⁵⁰ Bakara, 2/286. “لا يكلف الله نفساً إلا وسعها.” bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, I, 105, 124, 128, 146, 193, 195, 228, 431.

⁵¹ Bakara, 2/185. “يريد الله بكم اليسر ولا يريد بكم العسر.” bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, I, 50, 59, 128, 175, 206 vb.

⁵² Bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, I, 248, 258, 265-266, 370-371.

⁵³ Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, I, 184, 186; II, 25, 28, 33, 35, 37, 38, 46, 125, 279, 288, 290, 292, 296, 371.

⁵⁴ Bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, I, 49, 52, 53. Hâdî'ye oğlu Ebü'l-Kâsım ve diğer ashabının sorduğu sorular ve Hâdî'nin verdiği cevapları için bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, I, 336 vd. 388 vd.

bunları *el-Ahkâm*'da ilgili bölüm ve bâb başlıkları altına yerleştirmesinden kaynaklanmaktadır.⁵⁵

İmam Hâdî, eserinde meseleleri ele alırken yeknesak bir tutum sergilemediği gibi, bölüm ve meselelere giriş yaparken de tek tip bir metot takip etmemiştir. Kimi zaman meseleye önce konuyla ilgili ayetleri veya hadisleri vermek suretiyle giriş yapmış bazen de meselelerin hükümlerini delilden önce zikrederek konuya başlamıştır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla otuz dört ana bölümden (kitap) oluşan eserde on dört bölüme delilden önce doğrudan hüküm vermekle başlanmıştır. Örneğin, nafaka konusuna giriş yapılırken “kişi vefat ettiğinde eşi hamile ise bunun tüm malı kadına infak edilir. Bizim dışımızdakiler ise kadına hamile kaldığı ceninin hissesi kadar infak edileceğini belirtmişlerdir. Bize göre bu zayıf ve fasit bir görüş olduğundan buna iltifat edilmez...”⁵⁶ denmiştir. Yine selem konusuna giriş yapılırken doğrudan hüküm vermekle başlanmış ve “ taraflar arasında yapılacak olan sahih ve câiz selem; belli bir şey üzerinde, belli ölçü veya tartı ile malın sıfatının belirlendiği, teslim zamanının taraflar arasında kararlaştırıldığı ve teslim edilecek yerin belirlendiği akittir.”⁵⁷ denerek başlangıçta delile yer verilmemiştir. İmam Hâdî'nin bu husustaki uygulama örnekleri incelendiğinde hükme delilden önce yer verme yönteminin ibadetler alanında daha az kullandığını söylemek mümkündür. Nitekim eserde bu tür örneklere ikinci ciltte karşılaşılmaktadır.⁵⁸ Ayrıca delilin öncelendiği uygulama örneklerinin daha çok oluşundan ve bunların ibadetler konularında yer almasından hareketle söz konusu yöntemin taabbüdî niteliğinin ağır bastığı söylenebilir.

İmam Hâdî'nin, oruç, hac, siyer ve zühd konularına hikmet-i teşri içerikli nasihat ve vaaz türü ifadelerle genel bir giriş yaptıktan sonra konuları işlediği de görülmektedir.⁵⁹ Bunun yanında İmam Hâdî'nin meselelere giriş yaparken genellikle

⁵⁵ Bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, I, 18-19.

⁵⁶ Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, I, 429.

⁵⁷ Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, II, 52. Diğer örnekler için bk. II, 78, 99, 106, 109, 111, 117, 125 126, 140, 145, 152, 353, 376.

⁵⁸ Diğer örnekler için bk. II, 78, 99, 106, 109, 111, 117, 125 126, 140, 145, 152, 353, 376.

⁵⁹ Bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, I, 201, 238; II, 386, 222.

konu başlığına ilişkin efradını cami, ağyarını mâni bir tanım yapmadığı,⁶⁰ mesele hakkında hükümleri ifade etmek için yukarıda belirtilen metotları takip ettiğini söylemek mümkündür. İmam Hâdî, bizzat kendisi konu başlığını temsil eden kavramın açıklamasını yapmamış olsa da çoğunluğunu dedesi Kâsım er-Ressî'den naklettiği kavram açıklamalarına yer vermiştir. Örneğin, İmam Hâdî, îlâyı “Bir kişinin eşine dört ay veya daha fazla süre içerisinde yaklaşmayacağına yemin etmesi”⁶¹ şeklinde tanımlamaktadır. Devamında ise yaptığı bu tanımı dedesi Kâsım er-Ressî'den nakletmektedir. Yine, münâsahayı “ölünün terekesi henüz taksim edilmeden önce varislerinden biri veya birkaçının ölecek olması ve mirasın kendi varislerine geçmesi”⁶² şeklinde tarif ettiği görülmektedir.

Daha önce ifade edildiği üzere bazı istisnaları bulunmakla birlikte eserde bölüm başlıkları ile bâbları oluşturan meseleler arasında konu bütünlüğünü sağlayacak şekilde meseleler düzenlenip işlenmiştir. İmam Hâdî, hükümleri zikrederken konuyla alakalı ayet, hadis, Hz. Ali'nin kavilleri ile genellikle dedesinden rivayette bulunmaktadır. Eserde Zeyd b. Ali'den (ö. 122/740) de rivayette bulunulmuştur. Fakat bu rivayetler, Zeyd'in konu hakkında fikhî görüşünden ziyade onun tarikiyle Hz. Ali (ö. 40/661) ve Hz. Peygamber'den yapılan nakilleri içermektedir. Hz. Ali'den yapılan rivayetlerin çoğu onun mesele hakkındaki görüşünü ifade etmek ve delil göstermek üzere verilmiştir. Bir kısmında ise Hz. Ali tarikiyle Hz. Peygamber'den rivayette bulunulmuştur. Kâsım er-Ressî'den yapılan rivayetlerin büyük çoğunluğu ise Kâsım'ın mesele hakkında vermiş olduğu hükümleri içermektedir.

Bütün bu bilgilerden anlaşılan o ki, İmam Hâdî, söz konusu yöntemleri kullanmak suretiyle eserin anlaşılmasını kolaylaştırmakta ve eserin nerdeyse tüm kitleler tarafından anlaşılmasını sağlamaktadır.

Buraya kadar yapılan açıklamalarla, İmam Hâdî'nin eserinde fikhî konularını ne şekilde işlediği anlatılmıştır. Bundan sonra hükümler ayetlere ve hadislere dayandırılırken takip edilen yöntem hakkında bilgi verilecektir.

⁶⁰ Hâdî, “Selem” ve “Mudârebe” gibi bazı konulara tanım yaparak giriş yapmıştır. Bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, II, 52, 99.

⁶¹ Bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, I, 380-381.

⁶² Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, II, 279, Diğer örnekler için bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, I, 74, 169, 239.

E. Eserdeki Delil Anlayışı

Bu başlık altında İmam Hâdî'nin *el-Ahkâm*'da istidlâl amaçlı kullandığı delillere yer verilecektir. İmam Hâdî'nin eserinde, istidlal amaçlı kullandığı delillerin başında ayetler gelmektedir. Eserde zikredilen ayetler göz önünde bulundurulduğunda bunların konunun teorik çerçevesini çizmekten ziyade istidlal amaçlı kullanıldığı görülmektedir. Eserde ayetlerden sonra kullanılan ikincil delil hadislerdir ve en çok başvurulan delili hadisler oluşturmaktadır.

İmam Hâdî, mesele hakkında zikrettiği hadisin sıhhatini tespit etmek için metin merkezli bir yaklaşım sergilemiş ve hadisi Kur'ân ve akla arz ederek, bunlarla çelişmeyenleri sahih kabul etmiştir. Bazı durumlarda ise hadisin sıhhati hakkında bilgisinin olmadığını ifade etmekle birlikte rivayetin sahih olma olasılığına binaen mesele hakkında görüş bildirmiştir.

İmam Hâdî'nin başvurduğu üçüncül delil ise Ehl-i beyt icmasıdır. Mükerrerlerle birlikte eserde toplam yirmi yedi yerde Ehl-i beyt icmasına yer verilmiştir. Hz. Ali'nin mesele hakkında söz ve ameli de İmam Hâdî'nin başvurduğu deliller arasında yer almaktadır. Bu bağlamda İmam Hâdî, Hz. Ali'ye diğer sahabeye nazaran farklı bir yer vermiş ve onun rivayetlerini delil olarak kullanmıştır. Onun Hz. Ali'ye bu denli önem vermesinin sebebi onun mâsum olduğunu düşünmesi ve onun din adına söylediği ve yaptığı her şeyin arka planında Hz. Peygamber'in emrinin bulunduğu düşüncesi yatmaktadır.

Eserde, Zeydiyye mezhebinin kendisine nispet edildiği Zeyd b. Ali'ye (ö. 122/740) çoğunlukla râvi sıfatıyla yer verildiği, bununla birlikte üç meselede onun fikhî görüşüne de atıfta bulunduğu görülmektedir.

Eserde hadislerden sonra en çok yer verilen delil, mesele hakkında Kâsım er-Ressî'nin görüşleridir. Eserde özellikle ibâdetler bölümünde İmam Hâdî, mesele hakkında hüküm belirttikten sonra aynı hükümleri babası tarikiyle dedesinden de nakletmektedir. Bununla İmam Hâdî, kendi görüşünü teyit etmektedir. Bazen de kendi görüşünü zikretmeksizin meselenin hükmünü doğrudan dedesinden nakletmektedir.

Yukarıda zikredilen deliller dışında İmam Hâdî'nin Hz. Fâtıma, Hasan ve Hüseyin'in konu hakkında amellerini de delil olarak kullandığı görülmektedir.

Bunun yanında İmam Hâdî'nin meşayihimizden işittiğimize göre,⁶³ sikalardan rivayet olunduğuna göre,⁶⁴ beleğana an ba'di'r-rüvât,⁶⁵ ben-i haşim'den çokça oruç tutan kavvam birisinin rivayetine göre⁶⁶ şeklinde getirdiği rivayetleri de delil olarak kullandığı görülmektedir. Fakat bu ve benzerleri rivayetlere yapılan atıf sayısı az olduğu için bunlara ayrıca bir alt başlık açılmayacaktır.

1. Kitap

İmam Hâdî, bazı kitap ve bab başlıklarına giriş yaparken zikrettiği ayetleri⁶⁷ genellikle kelime tefsirine tabi tutup⁶⁸ bunlar üzerinden hükümler çıkarmaktadır. Örneğin, İmam Hâdî'nin bey' konusuna giriş yaparken zikrettiği ayetlere bakıldığında, ilgili ayetlerin alış-verişin meşruiyetini ispat etme, borçların yazıya geçirilmesi ve şahitlerin tutulması gibi bey' ile alakalı bazı meseleler hakkında istidlal amaçlı kullanıldığı görülmektedir.⁶⁹

İmam Hâdî, mesele hakkında delil olarak getirdiği ayetleri tefsir ederken ayetlerde geçen kelimeleri tek tek açıklamakla yetinmemekte, farklı sûreler veya aynı sûre içerisinde geçen ayetler arasında irtibatlar kurarak konu hakkında bütüncül bir bakış açısı sağlamaktadır.⁷⁰

İmam Hâdî ayetleri tefsir ederken, kimi zaman cumhurun anladığı anlam dışında onlara muhalif tefsirler yapmış ve bu şekilde cumhura muhalif hükümler vermiştir. Örneğin, Ehl-i kitap kadınlarla evlenmenin haram olduğunu ispat etmek için konuyla ilgili ayetleri kendi görüşüne göre tefsir eden İmam Hâdî, ayetleri kendi yorumu dışında tefsir edenleri cehaletle suçlamış ve Ehl-i kitap kadınlarla

⁶³ Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, I, 293.

⁶⁴ Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, I, 395.

⁶⁵ Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, II, 262.

⁶⁶ Bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, II, 443.

⁶⁷ Otuz dört kitab başlığından oluşan eserde on bir kitap girişine ayetle başlanmıştır. Bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, I, 69, 297, 423; II, 3, 154, 222, 259, 312, 320, 332, 364.

⁶⁸ Örneğin, namaz vakitleri konusunda istidlal amacıyla kullandığı İsrâ, 17/79. ayette geçen "dülük" kelimesini zevâl, "ğasak" kelimesini duhul şeklinde tefsir etmiştir. Bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, I, 73. Diğer örnekler için bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, I, 73-74, 112-113, 196, 201, 205, 238-239, 242, 297-298; II, 3-5, 126, 128, 154, 320-323.

⁶⁹ Bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, II, 3-5.

⁷⁰ Örnekler için bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, I, 23-24, 49-50, 54, 59, 117-118, 150, 417 vd; II, 3, 8-9, 155, 157, 159, 162, 216, 222-223, 282 vd.

evlenmenin câiz olduğunu savunan cumhurun bu görüşünün aslında haram sayılması gerektiğini söylemiştir.⁷¹

Ayetleri tefsir ederken İmam Hâdî'nin dil kurallarına yer vermesi ve kelimelerin kullanışı hakkında Arap şiirinden istiṣhatta bulunması onu lafzî açıklamalara sevk etmektedir. Bu sebeple lafzî açıklamalara hükümden önce yer verildiği durumlar söz konusu olmaktadır.⁷² Yine onun, ayetleri tefsir ederken dil bilgisine başvurması, kelimenin kullanışı hakkında Arapça örnekler vermesi ve bu manayı teyit etmek için Arap şiirinden istiṣhadda bulunması, İmam Hâdî'yi konu ile ilgili ayetleri tefsir ederken dil tartışmalarına sevk etmektedir.⁷³ İmam Hâdî'nin ayetleri tefsir dışında da Arap şiirine başvurduğu ve kelimenin şiirde kullanıldığı manayı esas alarak konu hakkında hüküm verdiği örneklere de rastlanmaktadır.⁷⁴

2. Sünnet

el-Ahkâm'da Hz. Peygamber'den yapılan çok sayıda rivayet bulunmaktadır. Aşağıdaki tabloda bu rivayetlerin sayısı ile delil olarak kullanıldığı yerlerin konu başlıklarına göre dağılımı gösterilmiştir.

Konular	Hadis	Konular	Hadis
Tahâret	10	Eymân, Nuzûr ve Keffâretler	1
Namaz	48	Hibe, Sadaka, Umrâ, Rukba, Âriyat	3
Cenâiz	13	Hadler	20
Zekât	10	Diyet	8
Oruç	20	Ferâiz	4
Hac	3	Sayd	5
Nikâh	22	Zebâih	5
Talak	4	Ed'ime	26
Rada'	5	Vasaya	2
Bey'	21	Kadı	9

⁷¹ Bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, I, 336-338.

⁷² İmam Hâdî'nin müdâyene ayeti hakkındaki bu tür açıklamaları beş sayfa sürmektedir. Bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, II, 3 vd.

⁷³ Bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, I, 57-58, 204-206.

⁷⁴ Bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, I, 57-58; II, 8, 470.

Selem	4	Siyer	17
Şüf'a	4	Zühd	96
Teflis	3		

Eserde sadece şüf'a ve vasâyâ olmak üzere iki konu başlığına giriş yapılırken hadis kullanılmış, bunun dışında bazı bâb başlıkları ve mesele içerisinde konunun hükmünü açıklamak ve delil getirmek için hadislere başvurulmuştur. Bu şekilde, yukarıdaki tabloda da görüldüğü gibi, tespit edebildiğimiz kadarıyla eserde üç yüz altmış üç hadis kullanılmıştır. Eserde hadisler genellikle senedsiz bir şekilde rivayet edilmesine rağmen bazı hadisler senetli olarak rivayet edilmiştir. Örneğin Hz. Peygamber'den yapılan rivayetlerin senedli bir şekilde Hz. Ali, Zeyd b. Ali (ö. 122/740) ve bazı sahabiler tarikiyle nakledildiği görülmektedir. Bu bağlamda Hz. Peygamber'den rivayet edilen hadislerin yirmi tanesi Hz. Ali (ö. 40/661) tarikiyle, on altı tanesi Zeyd b. Ali tarikiyle, on beş tanesi ise Kâsım er-Ressî tarikiyle nakledilmektedir.⁷⁵ Eserde, Selman el-Fârîsi,⁷⁶ Ebû Zer el-Giffârî,⁷⁷ Ebû Hüreyre,⁷⁸ İbn Ömer,⁷⁹ İbn Mesud,⁸⁰ İbn Abbâs,⁸¹ Câbir b. Abdullah,⁸² Hasan b. Sâbit,⁸³ Cübeyr b. Müt'im,⁸⁴ Abdullah b. Hasan⁸⁵ ve Ümmü Seleme⁸⁶ tarikiyle Hz. Peygamber'den hadis rivayet edildiği görülmektedir. Aynı şekilde eserde Hasan el-Basrî'nin⁸⁷ fûrû-i fıkıh görüşüne de yer verilmektedir.

Eserde, Hz. Peygamber'den yapılan bazı rivayetler içerisinde Hz. Ömer'in başından geçen birtakım olaylara yer verilmiş, Hz. Ömer'in halifeliği sırasında vermiş olduğu bazı hükümler nakledilmiş⁸⁸ ve tüm bunlar yapılırken onun hakkında

⁷⁵ Bk. Ekler, Tablo 1.

⁷⁶ Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, II, 338, 447.

⁷⁷ Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, II, 468.

⁷⁸ Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, II, 454.

⁷⁹ Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, II, 314.

⁸⁰ Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, II, 314.

⁸¹ Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, I, 312.

⁸² Bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, I, 149.

⁸³ Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, II, 429.

⁸⁴ Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, II, 414.

⁸⁵ Bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, II, 452.

⁸⁶ Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, I, 52, II, 349.

⁸⁷ Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, I, 313.

⁸⁸ Bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, I, 203; II, 41, 154, 163-164, 207, 209.

kötü bir eleştiride bulunulmamıştır. Bütün bu örnekler İmam Hâdî'nin Hz. Ömer'e bakış açısını göstermesi açısından önemlidir.

Hz. Ali, Zeyd b. Ali (ö. 122/740) ve Kâsım er-Ressî tarikiyle Hz. Peygamber'den yapılan rivayetler ve Zeyd b. Ali ile Kâsım er-Ressî tarikiyle Hz. Ali'den yapılan rivayetler ayrıca değerlendirmeye tabi tutulacak kadar ayrıntılı bilgiler içermektedir. Ekler bölümünde “Tablo 1”de konu hakkındaki bilgiler topluca verilmiştir.

Eserde hadislerin çoğu senedsiz bir şekilde “ruviye”, zükire”, “beleşana” ve “yurvâ” vb. ifadelerle nakledilmektedir.⁸⁹ Bu durumu üç şekilde yorumlamak mümkündür:

1) İmam Hâdî, Ehl-i beyt arasında bilinen hadisleri kullandığı için hadisin senedini zikretmeye gerek duymamıştır,

2) İmam Hâdî'nin elinde Ehl-i beyt hadislerinin derlendiği Ahmed b. İsa'nın (ö. 247/861) *el-Emâli*'si yahut buna benzer bir hadis kitabı bulunmaktadır. Fakat şunu belirtmek gerekir ki, hadislerin Ahmed b. İsa'nın *el-Emâli*'si veya farklı bir kitaptan rivayet edildiği kabul edilse bile *el-Ahkâm*'da herhangi bir esere atıfta bulunulmamıştır.

3) O dönem için hadislerin senetle nakledilmesi henüz yaygın değildir.

İmam Hâdî, bazen eserde konu hakkında hüküm belirttikten sonra Hz. Peygamber'den konuyla ilgili bir rivayette bulunmaksızın “Hz. Peygamber bunu emretmiştir” veya “Hz. Peygamber bunu yasaklamıştır” şeklinde ifadeler kullanarak Hz. Peygamber'e atıfta bulunmaktadır.⁹⁰ Çalışmamızda bu gibi ifadeler de Hz. Peygamber'den yapılan rivayetler bağlamında değerlendirmeye tabi tutulmuştur.

İmam Hâdî'nin yer verdiği hadislerin kullanım şekline bakıldığında bunların hüküm kaynağı olarak zikredildiği anlaşılmaktadır. İmam Hâdî, konu hakkında hadisi verdikten sonra ondan hüküm istinbatında bulunmuştur.⁹¹ Öte yandan İmam Hâdî, kendi görüşünün aksine Hz. Peygamber'den yapılan bir rivayet bulunduğunda, kendi görüşünü iki şekilde savunma yoluna girmekte ve hadisle amel etmemektedir.

⁸⁹ Bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, I, 39, 41, 45, 46, 64, 65, 68; II, 12, 16, 18, 19, 191, 251, 445 vd.

⁹⁰ Bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, I, 234-235.

⁹¹ Bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, I, 39 vd.

İlk savunma şekli, bu hadisin sahih olup olmadığı hakkında bilgisinin bulunmadığını söylemesidir. Örneğin “abdestte veya gusülde kullanılacak su miktarı” meselesinde rivayet edilen hadise göre Hz. Peygamber abdestte bir müd,⁹² gusülde bir sâ⁹³ miktarı su kullanmıştır. İmam Hâdî, “bu hadisin doğruluğunu Allah bilir” demiş ve ardından “bize göre bunun bir sınırı yoktur” diyerek hadisle amel etmemiştir.⁹⁴ Yine “sehiv secdesi” meselesinde, hadise göre Hz. Peygamber sabah namazını bir rekât kıldırıp selam verince sahabe onu uyarmış, bunun üzerine Hz. Peygamber bir rekât daha kıldırıp sehiv secdesi yapmıştır. İmam Hâdî “selamdan sonraki bu namaz hakkında Hz. Peygamber’den yapılan bu hadisin sahih olup olmadığını bilmiyorum” dedikten sonra, kendi görüşünün farklılığını şöyle ifade etmiştir: “Ben, bu hadisi sahih görmüyorum. Bana göre, bir kişi namazda unutarak mahalli dışında selam verirdikten sonra her ne kadar konuşmadan ve yönünü kiblede çevirmeden önce hatırlarsa da bunun namazı sona ermiş olur ve bu namazı yeniden kılması gerekir.”⁹⁵

İkinci savunma şekli ise, hadisin Kur’ân’a ve akla arz edilmesi suretiyle “Hz. Peygamber’in böyle bir şey söyleyemeyeceği” sonucuna ulaşarak rivayeti kabul etmemektir. Örneğin, mestler üzerine mesh edilmesi hakkındaki rivayetler, Kur’ân’ın ifade ettiği hükümlerle çeliştiği gerekçesiyle reddedilmiştir.⁹⁶

İmam Hâdî, *el-Ahkâm*’da hadislerin sıhhatini tespit için bunları kimi zaman Kur’ân’a ve Hz. Peygamber’den gelen diğer rivayetlere, kimi zaman Ehl-i beyt icması ve akla arz etmektedir. Bunlarla çelişen rivayetlerin sahih olmadığını ifade ederek bu tür rivayetleri reddetmektedir.⁹⁷ Örneğin, İmam Hâdî, İbn Zübeyr’in Hz. Peygamber’den “*Bir veya iki kez emzirme haram kılmaz*”⁹⁸ rivayetini “...sizi emziren analarınız süt bacılarınız... size haram kılındı”⁹⁹ ayetinin ifade ettiği hükümle

⁹² Üzerinde ittifak edilmiş belli bir miktar olmamakla birlikte bir müddün 1 lt ile 2.75 litre arasında olduğuna dair farklı görüşler bulunmaktadır. Bk. Kallek, “Müd”, *DİA*, XXXI, 457-459.

⁹³ Müdde olduğu gibi sâ’ın da üzerinde ittifak edilmiş bir miktarı olmamakla birlikte 2.75 ile 4.24 lt arasında olduğuna dair farklı görüşler bulunmaktadır. Bk. Kallek, “Sâ”, *DİA*, XXXV, 317-319.

⁹⁴ Hâdî’nin “bize göre bunun bir sınırı yoktur” diye ifade ettiği görüşünün ayrıntılı gerekçesi için bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, I, 43-44.

⁹⁵ Bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, I, 98-99.

⁹⁶ Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, I, 67-68.

⁹⁷ Bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, I, 424-425.

⁹⁸ Bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, I, 424-425.

⁹⁹ Nisâ, 4/23.

çeliştiği için sahih görmemiştir. İmam Hâdî, yukarıda belirtilen ayetle birlikte mesele hakkında Hz. Peygamber ve Hz. Ali'den rivayetler getirmek suretiyle Hz. Peygamber'in Kur'ân'la çelişen bir hüküm vermesinin câiz olmadığını belirterek İbn Zübeyr'den yapılan bu rivayeti sahih kabul etmemiştir.¹⁰⁰ Aynı şekilde İmam Hâdî, Hz. Peygamber'den rivayet edilen “*Peygamber deve ağılında namaz kılınmasını hoş görmezdi (kerihehu)*”, “*Peygamber deve ağıllarında namaz kılınmasını yasakladı*” hadislerin, “deve idrarı elbiseyi necis yapmaz” şeklinde var olan icmayla çeliştiğini ifade eder. İmam Hâdî, elbiseyi necis etmeyen bir şeyin toprağı/yeri de necis etmeyeceğini kıyas yoluyla ortaya koyduktan sonra yukarıda ifade edilen rivayetlerin sahih olmadığını ifade eder ve bu rivayetlerle amel edenleri ise tutarsızlıkla suçlar.¹⁰¹ İmam Hâdî, Hz. Peygamber'den yapılan “*Şehirli köylünün malını satmasın*” rivayetini “merhametli Peygamber” olgusuyla çeliştiği için sahih olmadığını ifade etmektedir. Nitekim İmam Hâdî, insanlar arasında alış-veriş yapamayacak şekilde zayıfların bulunduğunu ve köylüler arasında çarşı pazarda mal satmayı hoş görmeyen kadınların olabileceğini ifade ettikten sonra bu gibi satışların insanlar arasında karşılıklı menfaatleri sağladığını belirtir ve bu rivayetin sahih olmadığını ifade eder.¹⁰²

Eserde istidlal için getirilen hadislerin bir kısmının yorumlanarak açıklandığı görülmektedir. Örneğin, nikâh konusunda Hz. Peygamber'den “*bir kişi ilk önce câriye ile evlenir ve ardından hür kadınla evlenecek olursa ikisinin de nikâhı geçerlidir*” rivayetini verdikten sonra İmam Hâdî, Hz. Peygamber'in buradaki kastını “şayet hür kadın evleneceği adamın cariyeyle evlendiğini bilerek evlenirse”¹⁰³ şeklinde izah etmiştir. Aynı şekilde İmam Hâdî, Hz. Peygamber'den “*Velisiz ve iki adil şahit olmaksızın nikâh olmaz. Velisi bulunmayan kızın velisi sultandır*” şeklinde naklettiği rivayetin ardından, metinde geçen “sultan” kelimesinden Hz. Peygamber'in kastını “kendisine itaat edilmesi Müslümanlara vacip, isyan edilmesi ise haram olan imam” olarak açıklamış ve devamında “şayet bu vasıfta bir imam

¹⁰⁰ Bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, I, 424-425.

¹⁰¹ Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, I, 103.

¹⁰² Bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, II, 36.

¹⁰³ Bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, I, 299.

bulunmuyorsa o zaman veli, Müslümanların seçkinlerinden biridir”¹⁰⁴ şeklinde ifade etmiştir.

3. Ehl-i Beyt İcmâsı

el-Ahkâm'da Ehl-i beyt icmasının delil olarak kullanılmasına ilişkin örnekler bulunmaktadır. Aşağıdaki tabloda Ehl-i beyt icmasının sayısı ve delil olarak kullanıldığı yerlerin konu başlıklarına göre dağılımı gösterilmiştir.

Konular	Ehl-i beyt icması	Konular	Ehl-i beyt icması
Tahâret	2	Talak	3
Namaz	3	Selem	2
Cenâiz	1	Hibe ve Sadaka	2
Oruç	1	Diyât	1
Hac	5	Ed'ime	2
Nikâh	3	Kadı	2

Yukarıdaki tablodan anlaşılacağı üzere eserde Ehl-i beyt icmasına yirmi yedi meselede yer verilmiştir. Bunların on sekiz tanesi ibadetler dokuz tanesi ise muamelat bölümünde yer almaktadır. Zikredilen icmalardan beş tanesi aynı konu hakkında farklı sayfalarda tekrar edilmiştir.¹⁰⁵ Mükerrer icmalar çıkarıldığında eserde, toplam yirmi iki meselede Ehl-i beyt icmasına başvurulduğu görülmektedir.

İmam Hâdî, *el-Ahkâm*'da kimi yerde mesele hakkında Ehl-i beyt'in icması bulunduğunu sarahaten ifade ederken¹⁰⁶ kimi yerlerde ise, konu hakkında “la ihtilâfe beyne / inde Ehl-i beyt”¹⁰⁷ “kavlü ulemâi Ehl-i beyt, kâle âli Resul, kavlu cemîi ulemâ âli Resul”¹⁰⁸ ve “lem erâ/ lâ a'lemü ihtilâfen, alâ zâlike raeynâ cemîa meşâyihî âli Resul”¹⁰⁹ şeklinde kullanımlar görülmektedir. Çalışmamızda yukarıda belirtilen

¹⁰⁴ Bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, I, 302-303. Diğer örnekler için bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, I, 154, 322, 352, 361; II, 17, 189.

¹⁰⁵ Eserde tekrar edilen icma konuları, nikah, talâk, selem, hibe ve kâdî kitap bölümleri altında toplam beş meselededir.

¹⁰⁶ Bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, I, 67, 89, 109, 140, 270, 282, 319, 333, 390; II, 383.

¹⁰⁷ Bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, I, 248; II, 146, 254.

¹⁰⁸ Bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, I, 257-258, 334, 381; II, 341.

¹⁰⁹ Bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, I, 67, 68, 90-91, 217; II, 52.

siğalarla gelen tüm rivayetler Ehl-i beyt icması kapsamında değerlendirmeye alınmıştır.

Burada ibadetler bölümüne dair uygulama hakkında fikir verebilmek amacıyla abdest, nafilé namazlar ve cenaze namazıyla ilgili örneklere yer verilecektir. İmam Hâdî, abdestin farzlarını sayarken ayette geçen “ayaklarınızı” kelimesinin “ercüleküm” nasb ile okunması gerektiğini söylerken, bu görüşü Ehl-i beyt icması gereğince ayetin bu şekilde okunmuş olmasıyla açıklar.¹¹⁰ Gece ve gündüz kılınan nafilé namazların ikişer rekât kılınması gerektiği görüşünü de Ehl-i beyt’in icmasına dayandırır.¹¹¹ Yine cenaze namazının beş tekbirle kılınacağı hususunda Ehl-i beyt icması bulunduğunu ve amelin bu şekilde olması gerektiğini belirtir.¹¹²

Muamelat alanıyla ilgili olarak selem konusunda akdin ancak “belli bir şey üzerinde olması, ölçünün veya tartının belirlenmesi, malın sıfatının bilinir olması, taraflar arasında teslim zamanının ve teslim edilecek yerin kararlaştırılması” şartları sağlandığında sahih olacağını söylerken bu bilgiyi yine Ehl-i beyt arasında konu hakkında herhangi bir ihtilafın bulunmamasına bağlar.¹¹³

İmam Hâdî’nin eserindeki Ehl-i beyt icmasının diğer istidlal kaynaklarıyla mukayese edildiğinde sayıca daha az olduğu görülmektedir. Bunun sebebi olarak çeşitli ihtimaller akla gelmektedir. İlk ihtimale göre Zeydî muhitteki icma sayısı bu kadardır. İkinci ihtimale göre icma sayısı daha fazla olmakla birlikte İmam Hâdî’nin bilgisi dâhilindekiler bunlardan ibarettir. Üçüncü ihtimale göre, İmam Hâdî, Ehl-i beyt icmasına sadece gerekli gördüğü durumlarda başvurmuştur.

Bu bağlamda İmam Hâdî öncesi eser ve risalelere bakıldığında, Kâsım er-Ressî’nin (ö. 246/860) *Kitâbü’s-salât* adlı risalelerinde Ehl-i beyt icmasına üç meselede, Muhammed b. Mansûr el-Murâdî (ö. 290/913) tarafından cem edilen ve Ahmed b. İsa’ya (ö. 247/861) atfedilen *el-Emâli* adlı eserde dokuz meselede,

¹¹⁰ Hâdî, muhâcirlerin ayetteki kelimeyi bu şekilde okumuş olduklarını söyleyerek görüşünü teyit etmektedir. Bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, I, 67.

¹¹¹ Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, I, 109.

¹¹² Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, I, 140. İbâdet alanıyla ilgili diğer örnekler için bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, I, 89, 90-91, 217, 248-249, 257, 258, 270, 282, 319, 334, 335, 390, 404.

¹¹³ Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, II, 52, 56. Muâmelât alanıyla ilgili diğer örnekler için bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, II, 146, 147, 254, 341, 349, 382-383.

Muhammed b. Mansûr'un (ö. 290/913) eserlerinin ihtisar edildiği ve Ahmed b. İsa (ö. 247/861) ile Kâsım er-Ressî'nin (ö. 246/860) görüşlerinin de derlendiği *el-Câmiü'l-Kâfi* adlı eserde on altı meselede yer verildiği tespit edilmiştir.

Tüm bu bilgiler İmam Hâdî'nin Ehl-i beyt icmasına kendinden önce yazılan eserlere nazaran daha fazla yer verdiğini göstermektedir. Bu meyanda *el-Ahkâm*'da Ehl-i beyt icmasına az yer vermediği bilakis çok yer verdiği söylenebilir. Fakat şunu da belirtmek gerekir ki İmam Hâdî öncesi yazılan eserlerde Ehl-i beyt icmasına konu olan bazı hususların *el-Ahkâm*'da bulunmadığı görülmektedir. Bu da Zeydî muhitteki icma sayısının bu kadar olduğu ihtimalini çürütmektedir. İkinci ve üçüncü ihtimallerin doğruluk payı ise kısmen de olsa vardır. İmam Hâdî'nin daha önceki kaynaklara muttali olup olmadığını kesin olarak söylemek şimdilik zor olduğundan bu ihtimallerin müstakil bir araştırmaya muhtaç olduğu görülmektedir. Öte yandan icma gibi güçlü bir delili gözardı etmek anlamına geleceği için, İmam Hâdî'nin bildiği halde bir icmayı söylememesi, üçüncü ihtimali daha uzak hale getirmektedir.

İmam Hâdî'nin muhalif olarak nitelendirdiği İmâmiyye Şîası'na yönelttiği bazı eleştirilerin arka planında, onların "Ehl-i beyt icmasına muhalif görüşler ileri sürdükleri" düşüncesi bulunmaktadır. Nitekim abdestte ayakların yıkanması veya meshedilmesi meselesinde İmâmiyye'nin görüşü, ayakların mesh edilmesinin gerekli olduğu şeklindedir.¹¹⁴ İmam Hâdî "Râfizîler" diye nitelendirdiği bu görüş sahiplerini reddederken, meshin söz konusu olmadığını ve mesh ederek abdest alanın aslında abdest almış olmadığını söylemekte, bu ifadelerini "Âl-i rasulullah icma etti" sözüyle delillendirmektedir.¹¹⁵ Aynı anda verilen üç talakı ve temizlik süresi içinde ilişkiye girmeyip hayızlıyken kadını boşamayı geçersiz sayan, böyle bir boşamayı hiç olmamış kabul eden İmâmiyye'nin¹¹⁶ bu görüşüne karşı çıkarken yine Ehl-i beyt icmasını delil olarak göstermiştir. Bu konuda Ehl-i beyt'e göre hüküm, bir talakın vaki olması şeklindedir.¹¹⁷

¹¹⁴ İbn Bâbeveyh, *Men lâ yahdurühü'l-fakîh*, I, 39-40.

¹¹⁵ Bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, I, 67-68.

¹¹⁶ İbn Bâbeveyh, *Men lâ yahdurühü'l-fakîh*, III, 327; Tûsî, *el-İstibsâr*, III, 388.

¹¹⁷ Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, I, 372, 390-395, 404. Diğer bir örnek için bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, I, 309-310.

Görüldüğü gibi, İmam Hâdî eserinde hem Ehl-i beyt arasındaki ittifaktan bahsetmekte hem de Ehl-i beyt arasında meydana gelen ihtilaflara yer vermektedir. Ona göre bu ihtilafların sebebi tefrittir ve tefrit, “Ehl-i beyt’e mensup kişilerin mesele hakkında sadece babalarından gelen görüşle amel etmekle birlikte bu görüşün Hz. Ali (ö. 40/661) ve Hz. Peygamber’e kadar uzanan senedini takip etmemeleri” anlamına gelmektedir. İmam Hâdî, konu hakkında derinlemesine bilgiye sahip olamadıkları için bu kişilerin genelin (âmmе) görüşlerine katıldıklarını ve onların yorum ve tercihlerini benimsediklerini söylemekte, bunun da mesele hakkında Ehl-i beyt arasında ihtilafa yol açtığını vurgulamaktadır.¹¹⁸

İmam Hâdî’nin *el-Ahkâm*’da Ehl-i beyt’e nispet ettiği icma konuları ise şunlardır.

- 1) Çıplak ayak, çorap ve mestlerin mesh edilmesi câiz değildir. (I, 67)
- 2) Abdestin farzlarını bildiren ayette geçen (وَأَرْجُلِكُمْ) kelimesi mensup okunur ve ayette geçen (وَأُجُوهَكُمْ) kelimesine atfedilir. (I, 67-68)
- 3) Namazda kıraati unutarak yapmayan, diğer rekâtların bir kısmında kıraat yapmış olması koşuluyla sehiv secdesi yapar ve bu şekilde namazı eda etmiş olur. (I, 89)
- 4) Fatiha’dan sonra âmin denilmez. (I, 90-91)
- 5) Gece ve gündüz kılınan nafîle namazlar ikişer rekâttır. (I, 109)
- 6) Cenaze namazında beş tekbir getirilir. (I, 140)
- 7) Hayız döneminde kılınmayan namazlar kaza edilmez, fakat tutulmayan oruçlar kaza edilir. (I, 217)
- 8) Kırân haccı yapan Mekke’ye geldiğinde iki tavaf ve iki say yapar. Bunlardan bir tavaf ve bir say umre, diğer say ve tavaf ise hac içindir. (I, 248)
- 9) Kırân haccı yapacak olan ihrama girdiği yerden kendisiyle birlikte bir bedene sevk eder. Bedene bulamayan kişi, kırân haccı yapamaz. (I, 257)
- 10) İhramlı kişinin evlilik vb. akidler yapması câiz değildir. (I, 258)
- 11) Umre, gitmeye niyet edilen ayda yapılır. Diğer aylara tehir edilemez. (I, 270)
- 12) Mekkelîler dâhil tüm hacılar arafatta namazı kasr ederler. (I, 282)

¹¹⁸ Bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, II, 443.

13) Haram bir şey, helali haram kılamaz.¹¹⁹ Örneğin, kişi, zina ettiği kadının annesiyle evlenebilir. (I, 319)

14) Baba ve oğlu ikisi aynı anda iki kadınla evlenseler yanlışlıkla birbirlerinin eşleriyle zifafa girecek olurlarsa bunlar hakkındaki hüküm, kadınların nikâhlı oldukları eşlerine geri dönmeleridir. Burada duhulün olup olmaması arasında fark yoktur. Şayet bu durum bilinçli bir şekilde yapılacak olursa bunlara had cezası uygulanır. (I, 333-334)¹²⁰

15) Îlâ'da dört ay dolduktan sonra koca bekletilir. Dört ay tamamlandıktan sonra olay mahkemeye gidecek olursa hâkim, îlâ yapan kocaya keffareti ödeyip eşine dönmesini veya eşini boşamasını söyler. Şayet koca bunları yapmazsa hâkim onu eşini boşamaya zorlar. Buna rağmen koca eşini boşamayacak olursa hapsedilir. Koca eşini boşamadığı veya ona geri dönmediği sürece hapisten çıkarılmaz. (I, 381)

16) Hayızlı kadının talakı geçerlidir. (I, 390)¹²¹

17) Selem akdi “belli bir şey üzerinde olması, ölçünün veya tartının belirlenmesi, malın sıfatının bilinir olması, taraflar arasında teslim zamanının ve teslim edilecek yerin kararlaştırılması” gibi şartlarını sağlaması durumunda sahihtir. (II, 52, 56)

18) Verilen hibe ve sadaka her ne kadar kabz edilmemiş olsa bile, hibe edilen malın belli olması ve şahitlerin bulunması durumunda yapılan bu hibe ve sadaka câizdir. (II, 146)¹²²

19) Cinayet işledikleri düşünülen kişiler, cinayeti işlemediklerine dair yemin etmeleri (kasâme) durumunda öldürülmezler. (II, 254)

20) Müdahale yoluyla içkiden dönüştürülen sirkenin kullanılması câiz değildir. (II, 341)

21) Yüzük sağ ele takılır. (II, 349)

22) Hüküm, şahit ve müddeînin yeminiyle birlikte verilir. Şahitle verilecek hükümlerde yemin de istenir. (II, 383)

¹¹⁹ Bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, I, 319.

¹²⁰ Bu meselede iki icma zikredilmiş diğer icma için bk. I, 335.

¹²¹ Aynı konu hakkında tekrar edilen icma için bk. I, 404.

¹²² Aynı konu hakkında tekrar edilen icma için bk. II, 147.

4. Ali b. Ebî Tâlib

el-Ahkâm'da Ali b. Ebî Tâlib'den gelen rivayetlerin delil olarak kullanılmasına ilişkin birçok örnek bulunmaktadır. Aşağıdaki tabloda bu rivayetlerin sayısı ile delil olarak kullanıldığı yerlerin konu başlıklarına göre dağılımı gösterilmiştir.

Konular	Hadis	Konular	Hadis
Tahâret	3	Eymân, Nuzûr ve Keffâretler	1
Namaz	8	Hibe	1
Cenâiz	6	Lakît	1
Zekât	3	Hadler	22
Oruç	11	Diyet	6
Hac	3	Ferâiz	9
Nikâh	7	Sayd	2
Talak	10	Ed'ime	8
Rada'	2	Mukatebe	1
Bey'	6	Itk	2
Selem	1	Kadı	4
Şüf'a	1	Siyer	6
Mudârebe	1	Zühd	5
Teflis	3		

İmam Hâdî, delil sıralamasında Hz. Ali'nin görüşlerine Ehl-i beyt icmasından sonra yer vermiş ve onun kaynak değerini ifade etmek üzere “Peygamber’in kardeşi”, “Peygamber’in velisi”, “Peygamber’den sonra kâim bi’l-hüccce”, “sünnete uymaya muhalefet edenlere karşı mücahit” “Peygamber’in makamına en layık”, “Peygamber’den sonra itaat edilmesi gereken” gibi¹²³ birçok tabir kullanmıştır. Bunların altında yatan temel düşünce, Hz. Ali'nin sözlerinin ve uygulamalarının mutlaka Hz. Peygamber’den duyduğu bir söze veya gördüğü bir davranışa dayandığı düşüncesidir.¹²⁴

İmam Hâdî, eserinde Hz. Ali'nin görüşlerine yer verirken üç tarzda uygulama yapmıştır:

¹²³ Bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, II, 353 vd.

¹²⁴ Bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, I, 86.

1) İmam Hâdî, Hz. Ali'den yaptığı rivayetlerin çoğunu genellikle “beleşânâ an” kalıbını kullanarak senedsiz bir şekilde zikretmektedir. Bunu yaparken de Hz. Ali'den doğrudan alıntı yapılan bir rivayete yer vermektedir. Bu durumda senedsiz rivayet uygulaması söz konusudur. Örneğin, adil iki kişinin hilali gördüklerine tanıklık etmeleri durumunda oruca başlanılması emri “beleşânâ an emîri'l-müminîn Ali b. Ebî Tâlib” şeklinde verilmiştir.¹²⁵

2) İmam Hâdî, sened ve rivayet olmaksızın sadece Hz. Ali'nin görüşünü zikretmektedir. Bunu yaparken de mesele hakkında hüküm verdikten sonra “Bu, Ali'nin kavlidir”, “Ali'nin kavline göre” gibi ifadeler kullanmaktadır.¹²⁶

3) İmam Hâdî, Hz. Ali'nin görüşünü sened ve metinle birlikte zikretmektedir. Bu tür rivayetleri ise çoğunlukla Kâsım er-Ressî, az da olsa Zeyd b. Ali (ö. 122/740) tarihiyle yapmaktadır.¹²⁷

Tüm bu bilgiler göz önünde bulundurulduğunda İmam Hâdî'nin gerek Hz. Peygamber'den gerekse Hz. Ali'den yaptığı rivayetler için sened zikretme ihtiyacı hissetmediği görülmektedir. Bunun sebebi olarak Hâdî'nin Hz. Peygamber ve Hz. Ali'den yaptığı rivayetlerin Zeydî muhitçe bilinen rivayetler olması veya o dönem için sened kullanımının henüz yaygın olmamasından kaynaklandığı söylenebilir.

İmam Hâdî, Hz. Ali'nin görüşünü “delil” ve “teyit” olmak üzere iki amaçla zikretmektedir.

1) Delil

İmam Hâdî, fıkıh konularını işlerken konu hakkında vermiş olduğu hükme delil olarak Hz. Ali'den rivayette bulunmaktadır. Örneğin teyemmümde kolların abdestte olduğu gibi dirseklere kadar mesh edilmesi meselesinde Hz. Ali'nin bu şekilde yapmayı emrettiği rivayet edilmiştir.¹²⁸ Onun bu tavrı, Hz. Ali'nin söz ve

¹²⁵ Bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, I, 230.

¹²⁶ Bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, I, 314, 318; II, 243, 275, 277, 283, 284 vd.

¹²⁷ Bk. Ekler bölümü tablo 1. Hâdî'nin Zeyd b. Ali ve Kâsım er-Ressî dışında farklı tarihlerle Ali'den yaptığı rivayetler için bk. *el-Ahkâm*, I, 43, 58, 108, 303, 309; II, 209, 342.

¹²⁸ Bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, I, 58, 64. Diğer örnekler için bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, I, 312, 325, 344, 352, 424; II, 40, 183 vd.

fiillerinin delil olduğunu ve bunlarla amel edilmesi gerektiğini göstermektedir.¹²⁹ Verilen bu bilgileri, İmam Hâdî'nin Hz. Ali'yi mâsum imam gördüğü şeklinde yorumlamak mümkündür. Nitekim İmam Hâdî ve Hâdevî Zeydîlerin Hz. Ali'yi mâsum imam görmeleri¹³⁰ de bunu destekler niteliktedir.

el-Ahkâm'da yapılan araştırma sonucu İmam Hâdî'nin kendi görüşleriyle çelişen ve Hz. Ali'den rivayet edildiği söylenen rivayetleri genellikle reddettiği¹³¹ az da olsa yorumladığı¹³² görülmektedir. Buna göre İmam Hâdî, Hz. Ali'nin görüşlerini kabul etmekle birlikte, tespit edebildiğimiz kadarıyla “kunûtta okunacak şey” konusunda ondan farklı görüştedir. O, Hz. Ali'nin vitir namazında -selam verdikten sonra- okuduğu kunût duasına yer vermekte ancak kunûtun Kur'ân ayetlerinden olmasının kendisine daha sevimli geldiğini ifade etmektedir. Burada İmam Hâdî'nin söz konusu rivayeti reddetmediği ve rivayetin Hz. Ali'ye nisbetine karşı çıkmadığı gibi dileyenin bu duayı okuyabileceğini söylemesi de dikkat çekmektedir.¹³³

2) Teyit

a) Hadisin sıhhati doğrulanmıştır. Bu amaçla mesele hakkında hadisle delil getirildikten sonra Hz. Ali'den aynı manayı ifade eden rivayete yer verilmiştir. Örneğin “Nikâh ancak veli ve iki şahitle olur”¹³⁴ hadisinin ardından Hz. Ali'den rivayetle hadis tekrarlanmıştır.¹³⁵

b) Hadisin nasıl anlaşılması gerektiği gösterilmiştir. Örneğin şüf'a konusu işlenirken Hz. Peygamber'den “câru'd-dâr ehakku bi'd-dâr” hadisi rivayet edilmiş ve ardından Hz. Ali'nin “ev satıldığında komşunun öncelik hakkına sahip olduğu,

¹²⁹ Hâdî'nin eserinde Hz. Fâtıma, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in uygulamalarıyla da amel ettiği ve delil olarak getirdiği görülmektedir. Bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, I, 283; II, 330, 360. Bu durum Hâdevî Zeydîlerin onları masum imam görmeleri anlayışının bir yansıması olarak okunabilir.

¹³⁰ Şimâhî, *el-Yemen el-insân ve'l-hadâra*, s. 116, 118; el-Ekva', *age*. s. 32; Şimâhî, *el-Yemen el-insân ve'l-hadâra*, s. 117-118; Hammâd el-Cühenî, *el-Mevsûatü'l-müeyyessere*, I, 79. Bu konuda Zeyd b. Ali'den de masumların beş kişi olduğunu belirten rivayet bulunmaktadır. Bk. Gündüz, *el-İmam Zeyd b. Ali el-Mecmû'u'l-Fikhî Adlı Eseri ve İslâm Hukuk Düşüncesindeki Yeri*, s. 88.

¹³¹ Hâdî, Ali'ye nispet edilen bu tür rivayetlerin bir kısmının ayak takımı ve cahiller şeklinde nitelendirdiği kişiler tarafından uydurulduğunu belirtmekte ve bunları ağır bir şekilde eleştirmektedir. Bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, II, 21, 169, 210, 215, 235-236; I, 213, 373.

¹³² Bk. *el-Ahkâm*, II, 245.

¹³³ Bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, I, 92-93.

¹³⁴ Bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, I, 302.

¹³⁵ Bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, I, 302. Diğer örnekler için bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, I, 64, 89, 127, 303, 308, 318, II, 9, 78, 154, 280.

dilerse parasını ödeyip alabileceği ya da gönül rızasıyla vazgeçebileceği” şeklindeki sözlerine yer verilmiştir.¹³⁶

d) Kâsım er-Ressî'nin görüşleri teyit edilmiştir. İmam Hâdî, bazen konu hakkında dedesi Kâsım er-Ressî'den rivayette bulunduktan sonra mesele hakkında yine Hz. Ali'nin de bu şekilde amel ettiğini bildiren ifadeler kullanmaktadır. Böylece Hz. Ali'ye, Kâsım er-Ressî'den (ö. 246/860) gelen rivayetlerin uygulamasına dair teyit edici bir işlev yüklenmiştir.¹³⁷

İmam Hâdî'nin Hz. Ali'ye yönelik bu tavrının, Kâsım er-Ressî'nin uygulamasının devamı olduğu söylenebilir. Çünkü Kâsım er-Ressî, konu hakkında hüküm verirken kendi görüşünü teyit etmek için Hz. Ali'nin de aynı görüşte olduğunu belirten rivayetlerde bulunmuştur.¹³⁸

İmam Hâdî, rivayetin Kur'ân ve akla arz yöntemini Hz. Peygamber'den gelen rivayetlere uyguladığı gibi aynı şekilde Hz. Ali'den gelen ve kendi görüşüyle çelişen rivayetlere de uygulamış, bunun sonucunda ya söz konusu rivayeti yorumlayarak kendi görüşüne göre tevil etmiş ya da reddetmiştir. Örneğin, “vârisin mûrisini öldürmesi durumunda mirastan mahrum kalıp kalmaması” meselesinde konuyla ilgili olarak Hz. Ali'den gelen “katil maktûlüne varis olamaz” şeklindeki rivayetin mutlak olduğunu ve bu şekilde amel edilmesinin adaletsizliğe yol açacağını söyleyen İmam Hâdî, bu sebeple rivayetin “kasten öldürme”ye hamledilmesi görüşünü savunmakta ve zulüm içeren böyle bir rivayeti Hz. Ali'ye atfetmeyi doğru bulmamaktadır. Bu durumda onun görüşüne göre iki ihtimal söz konusu olmaktadır. İlk ihtimale göre, hataen öldürmede kişinin mirastan mahrumiyeti söz konusu olmamaktadır. İkinci ihtimale göre ise öldürmenin kasten veya hataen olmasına bakılmaksızın katilin maktulün diyetine varis olmaktan mahrum bırakılmasıdır. Bu durumda ise katil sadece maktulün diyetine varis olamaz fakat malına varis olabilir.¹³⁹

İmam Hâdî, Hz. Ali'den gelen ve kapalı olduğunu düşündüğü rivayetleri açıklamaktadır. Örneğin, Hz. Ali'den yaptığı “Müşteri şart koşmadığı sürece kaçan

¹³⁶ Bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, II, 78.

¹³⁷ Bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, I, 58, 211, 249, 371, 381, 424, 426; II, 179, 189 vd.

¹³⁸ Bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, I, 133, 384.

¹³⁹ Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, II, 245. Diğer örnekler için bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, I, 21, 213, 349, 359, 360, 373, 399-400; II, 169, 210, 235, 236, 315.

kölenin (saticısının) sorumluluğu yoktur.” rivayetinde geçen “kaçan kölenin sorumluluğu yoktur” cümlesini şu şekilde açıklar: “Diğer mallarda olduğu gibi, “kaçmak” için belli bir gün sorumluluk yoktur. Ancak müşteri bunu alış-veriş esnasında şart koşması durumunda belirlenen gün boyunca muhayyerdir.¹⁴⁰

Hz. Peygamber’den veya Hz. Ali’den gelen rivayetlerin kabulünde uyguladığı yöntemler arasında uyumun bulunması, sıhhatinden emin olmadığı rivayetler hakkında “bu hadisin doğruluğunu Allah bilir şayet doğru ise şöyle denilebilir”¹⁴¹ şeklindeki ifadeleri, İmam Hâdî’nin tutarlı, rivayet merkezli fakat ictihada açık bir düşünce yapısına sahip olduğunu söylemeyi mümkün kılmaktadır. Nitekim yukarıda ifade edildiği gibi bazen mesele hakkında farklı rivayetler ve görüşler bulunduğu ve bunların sıhhatini bilmediği durumlarda rivayetler arasında adalet ve maslahata en uygun olan görüşü tercih ederek onunla amel ettiği görülmektedir.¹⁴²

Eserde fıkıh teliflerinde örneği bulunmayan konulara da girilmiştir. Örneğin, eserde “Emîrü’l-Müminin Ali b. Ebî Talib’in Vasiyeti” adında bir bab açılmış ve bu bab altında Hz. Ali’nin “Hasan, Hüseyin, Muhammed Ekber, Ömer/Amr, Muhammed Esğar, Abbâs, Abdullah, Ca’fer, Osmân, Ubeydullah ve Ebû Bekr” adlarında on bir erkek çocuğu olduğu ifade edilmiştir. Devamında ise Hz. Ali’nin ölüm döşeginde çocuklarına yapmış olduğu nasihat ve vasiyete yer verilmiş ve Hz. Ali’nin ölüm tarihi olarak 21 Ramazan 40 (28 Şubat 661) Pazartesi gecesi gösterilmiştir.¹⁴³ Aynı şekilde Hz. Ali’nin vitir namazında tekbirden sonra okuduğu kunut duasında Muaviye b. Ebî Süfyân, Amr b. el-Âs, Ebü’l-A‘ver es-Selemî ve Ebû Musa el-Eş’arî’ye lanet ettiği¹⁴⁴ bilgilerine yer verilmiştir. Yine aynı şekilde eserin siyer bölümünde mehdi hakkında bir bab başlığı açılmış ve bu başlık altında uzun uzadıya konu ele alınmıştır.¹⁴⁵

¹⁴⁰ Bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, II, 370.

¹⁴¹ Bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, I, 43, 215, 288.

¹⁴² Bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, I, 186, 287-288.

¹⁴³ Bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, II, 448-449. Kaynak eserlerde Ali’nin vefat tarihi hakkında 19 veya 21 Ramazan şeklinde farklı rivayetler bulunmaktadır. Bu bağlamda rivayetler arasında tercih bağlamında İmam Hâdî’nin vermiş olduğu tarih önemlidir. Bk. Fığlalı, “Ali”, *DİA*, II, 374.

¹⁴⁴ Bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, I, 93. Bir diğer örnek için bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, II, 360-361.

¹⁴⁵ Bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, II, 394.

5. Zeyd b. Ali

Eserde Zeydiyye mezhebinin kendisine nispet edildiği Zeyd b. Ali'den (ö. 122/740) gelen rivayetlerin delil olarak kullanıldığı görülmektedir. Aşağıdaki tabloda bu rivayetlerin sayısı ile delil olarak kullanıldığı yerlerin konu başlıklarına göre dağılımı gösterilmiştir.

Konular	Zeyd b. Ali	Konular	Zeyd b. Ali
Taharet	2	Zebâih	1
Namaz	2	Ed'ime	2
Oruç	3	Siyer	1
Nikah	2	Zühd	10
Talak	2		

İmam Hâdî “imâmü'l-müttakîn” ve “el-kâim bi hücceti Rabbi'l-âlemîn” şeklinde nitelendirdiği¹⁴⁶ Zeyd b. Ali'ye (ö. 122/740) eserinde yirmi beş meselede yer vermiştir. Zeyd'den yapılan rivayetler incelendiğinde bunlardan üçünün onun konu hakkında fikhî görüşü, bir tanesinin siyasî görüşü, yirmi bir tanesinin ise mesele hakkında onun tarikiyle Hz. Ali (ö. 40/661) veya Hz. Peygamber'den yapılan rivayetler olduğu görülmektedir.

Rivayetlerin çoğu “beleşânâ an Zeyd b. Ali an âbâihî” şeklinde kaydedilmiştir ve bunların 16'sı Hz. Peygamber'den, 5'i Hz. Ali'den yapılan rivayetlerdir.

Eserde Zeyd tarikiyle Hz. Peygamber'den yapılan rivayetlerde genellikle “beleşânâ an Zeyd an abâihi an Ali ennehu kâle; kâle Resulullah...”¹⁴⁷ ibaresi görülürken yine onun tarikiyle Hz. Ali'den yapılan rivayetlerde ise “beleşânâ an Zeyd an abâihi an Ali ennehu kâle”¹⁴⁸ şeklinde rivayette bulunduğu görülmektedir. Buradan anlaşıldığı kadarıyla Zeyd tarikiyle yapılan rivayetlerin çoğunun senedinde Hz. Ali bulunmaktadır.

¹⁴⁶ Bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, I, 31.

¹⁴⁷ Bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, I, 39, 43, 207, 217 vd.

¹⁴⁸ Bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, I, 302, 311, 342 vd.

İmam Hâdî, salat konusunda “Ezanın fecirden önce okunması” bâb başlığı altında Zeyd’in “kim fecirden önce ezan okursa Allah’ın haram kıldığını helâl, helâl kıldığını ise harâm kılmıştır” rivayetine yer vermiştir.¹⁴⁹ Talak konusunda “Zifaktan önce talak” bâb başlığı altında Zeyd’in “zifaktan önce koca eşini üç kez boşayacak olursa bu bir bâin talak olur... Koca, eşine belirlenen mehrin yarısını verir ve kadının iddet beklemesi gerekmez” görüşünü aktarmaktadır.¹⁵⁰ Yine talak konusunda Zeyd’in aynı anda yapılan üç talakı tek talak kabul ettiği görüşüne yer vermektedir.¹⁵¹ Aynı şekilde İmam Hâdî, siyer bölümünde Zeyd’in “bizler kanları heder edilenleriz ve kan isteriz” rivayetine yer vermektedir.¹⁵²

İmam Hâdî’nin Zeydîlerin önder addettiği Zeyd b. Ali’nin (ö. 122/740) imâmetini kabul etmekle birlikte onun görüşlerini sadece üç yerde zikretmesi, onun Zeyd b. Ali’yi müctehid imam olmaktan ziyade karizmatik bir lider kabul ettiğini göstermektedir. Yine fikhî görüşlerinden ziyade eserinde Zeyd tarikiyle yapılan rivayetlere yer vermesi, İmam Hâdî’nin onu müctehid olarak değil râvi olarak gördüğü izlenimini uyandırmaktadır. Bu sebeplerle İmam Hâdî’nin Zeyd’e nispet edilen *el-Mecmû’* adlı eseri gördüğü halde onun fikhî görüşlerine başvurmaya gerek duymadığı söylenebileceği gibi, eserden haberdar olmadığı da söylenebilir. Kanaatimizce İmam Hâdî, Zeyd’in fikhî eserinden haberdar değildir. İmam Hâdî’nin Zeyd b. Ali’nin fikhî görüşlerinin çoğuna katılmadığı¹⁵³ şeklinde yorum ise konu hakkında yapılacak müstakil bir çalışmayla tespit edilebilir.

Bugün Zeydiyye fikhî denince akla Kâsım er-Ressî başta olmak üzere İmam Hâdî ve daha sonraki müctehidlerin ortaya koymuş olduğu fikhî mecmuasının anlaşılması gerektiğini söylemek mümkündür. Ayrıca Hâdevî fikhinin kurucu imamı olan Hâdî, dedesi Ressî’nin fikhî görüşlerini kendi görüşleri içinde eriterek vermiştir. Dolayısıyla Zeydî fikhinin Zeyd b. Ali’nin fikhî görüşlerine nispet edilmesinin doğru olmadığını söylemek mümkündür. Bu durumda, Zeydiyye

¹⁴⁹ Bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, I, 71.

¹⁵⁰ Bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, I, 372.

¹⁵¹ Bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, I, 398-399.

¹⁵² Bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, II, 396.

¹⁵³ Bk. el-Me‘ğazî, “ez-Zeydiyye el-fikh”, II, 1538; Ebû Zehre, *el-İmam Zeyd*, s. 474-475; Ca‘fer es-Sübhânî, *Buhûs fi’l-milel ve’n-nihal*, VII, 178; el-Ekva‘, *age.* s. 30-31.

mezhebinin Zeyd b. Ali'ye atfedilmesinin iftihar amaçlı¹⁵⁴ bir nispet olduğu kanısının ön plana çıktığı söylenebilir.

6. Kâsım er-Ressî

Hız. Peygamber'den yapılan rivayetlerden sonra *el-Ahkâm*'daki delil kaynaklarının başvuru sayısı bakımından ikinci sırada Kâsım er-Ressî'den yapılan rivayetler yer almaktadır. Aşağıdaki tabloda bu rivayetlerin sayısı ile delil olarak kullanıldığı yerlerin konu başlıklarına göre dağılımı gösterilmiştir.

Konular	Kâsım er-Ressî	Konular	Kâsım er-Ressî
Tahâret	27	Şüf'a	1
Namaz	28	Rehin	1
Cenâiz	31	Eymân, Nuzûr ve Keffâretler	9
Zekât	14	Sadaka ve Âriyat	2
Oruç	20	Hadler	21
Hac	40	Diyet	17
Nikâh	26	Sayd	6
Talak	31	Zebâih	6
Rada'	5	Ed'ime	16
Nafaka	5	Siyer	13
Bey'	15	Zühd	1
Selem	1		

İmam Hâdî, dedesi Kâsım er-Ressî'den yaptığı toplam üç yüz otuz altı rivayetin tamamına yakını (330 rivayet) muhaddis babası Hüseyin b. Kâsım kanalıyla yapmaktadır. Diğer rivayetler ise babasıyla birlikte İmam Hâdî'nin amcaları Muhammed ve Hasan kanalıyla (3 rivayet)¹⁵⁵, sadece amcası Hasan b. Kâsım kanalıyla (2 rivayet)¹⁵⁶ ve doğrudan dedesinden (1 rivayet) yaptığı rivayetlerden oluşmaktadır.¹⁵⁷

¹⁵⁴ Bk. el-Fudaylî, *ez-Zeydiyye alâmâtun ve efkâr*, s. 2; Hamîdüddin, *ez-Zeydiyye kırâatun fi'l-meşrû' ve bahsün fi'l-mükevvinât*, s. 93; el-Me'ğazî, "ez-Zeydiyye el-fikh", II, 1535; el-Ömerî, "el-Hâdeviyye evi'l-Hâdeviyye", IV, 3051.

¹⁵⁵ Bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, I, 395, 396.

¹⁵⁶ Bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, II, 220, 221.

¹⁵⁷ Bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, II, 52.

İmam Hâdî'nin Kâsım er-Ressî'den naklettiği rivayetler “haddeseni ebî an ebîhi” şeklinde başlamakta ve genellikle Kâsım er-Ressî'ye yöneltilen fetva türü sorulara verdiği cevapları içermektedir. Bu sorular genellikle “ennehu suile”, “haddeseni ebî an ebîhi fi...” ve “seele sâilün” şeklindeki kalıplardan oluşmakta, verilen cevaplar ise “fe kâle” şeklinde başlamaktadır. Kâsım er-Ressî'den yapılan rivayetlerin bir kısmı ise kendisine soru sorulmaksızın mesele hakkında vermiş olduğu hükümleri içermekte, kalıp olarak da “haddeseni ebî an ebîhi ennehu kâle”, “haddeseni ebî an ebîhi ennehu kâne yekûlu” şeklindedir.

Kâsım er-Ressî'den nakledilen rivayetler incelendiğinde, İmam Hâdî'nin kahir ekseriyetle dedesinin görüşlerini benimsediği ve delil olarak kullandığı görülmektedir. Zira ele aldığı meselenin hükmünü belirtirken çoğu yerde bu hükmü dedesinden yaptığı rivayete dayandırmaktadır. İmam Hâdî bu şekildeki uygulamayla hem kendi görüşünü dile getirmiş hem de dedesinin de aynı görüşte olduğunu ifade etmek suretiyle kendi görüşünü teyit etmiş olmaktadır.¹⁵⁸ Bu bağlamda, meselenin hükmünü rivayet yoluyla dedesinin görüşü üzerinden vermesi¹⁵⁹ ve dedesinin bazı görüşlerini aklî gerekçelerle desteklemeye çalışması,¹⁶⁰ dedesi ile aynı görüşü benimsediğinin diğer göstergeleri kabul edilebilir. Aynı şekilde Hâdevî fikhının Kâsımıye'nin devamı olarak görmek de mümkündür.

İmam Hâdî dedesiyle farklı görüşe sahip olduğu yerlerde kendi görüşünü zikrettikten sonra dedesinin görüşünü aktarmaktadır. Örneğin, İmam Hâdî “domuz kılıyla dikiş dikilmesinin haram olduğu” görüşündedir. Hâlbuki Kâsım er-Ressî “domuz kılıyla dikiş dikilmesinden uzak durulmasının ve böyle yapılmamasının daha iyi olduğu”nu düşünmekte burada kesin haramlıktan bahsetmemektedir.¹⁶¹ İmam Hâdî “bey’u’l-îne satışının haram olduğu” kanaatindedir. Dedesi ise bu satışın mekruh olduğu” görüşündedir.¹⁶² İmam Hâdî “devenin on, sığırın yedi ve davarın üç kişi tarafından kurban edilmesinin sadece bir ev halkı için câiz olduğu”nu savunmaktadır. Kâsım er-Ressî ise bu sayıların mutlak olarak herkes için geçerli

¹⁵⁸ Bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, I, 52, 53, 55, 137, 143, 146, 148.

¹⁵⁹ Bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, I, 43, 52, 54, 137, 145; II, 11, 23, 28-29 vd.

¹⁶⁰ Bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, I, 59-60, 371,

¹⁶¹ Bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, II, 348

¹⁶² Bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, II, 25.

olduğunu düşünmektedir.¹⁶³ İmam Hâdî'ye göre cinsel ilişkide boşalma olmamışsa bile gusül vaciptir. Dedesine göre bu durumda ihtiyat gereği gusül alınır.¹⁶⁴

Bütün bu örnekler incelendiğinde, İmam Hâdî'nin muhalif görüşler için uyguladığı yönteme dedesi Kasım er-Ressî (ö. 246/860) söz konusu olunca başvurmadığı anlaşılmaktadır. Nitekim İmam Hâdî, dedesinin söz konusu farklı görüşlerini vermekle birlikte ima yoluyla bile olsa eleştiride bulunmamakta, bazı yerlerde dedesinden yaptığı ve kendi görüşüyle çelişen rivayeti yorumlamak suretiyle, bu muhalif görüşleri kendi görüşüyle uyumlu hale getirmeye çalışmaktadır. Örneğin, İmam Hâdî itikâfa bütün mescitlerde girilmesinin câiz olduğunu belirtmekte ve itikâfın sadece cuma ve cemaatle namaz kılınan mescitlerde câiz olabileceğini söyleyenlerin görüşünü kabul etmemektedir. Bu bağlamda dedesinden naklettiği "itikâf cemaatle namaz kılınan mescitte olur" rivayetinde geçen "cemaat" kelimesinden dedesinin kastının "içerisinde iki veya daha fazla kişinin toplandığı bütün mescitler" olduğunu zikretmekte ve böylece aslında kendisinin dedesi ile aynı görüşte olduğunu ifade etmeye çabalamaktadır.¹⁶⁵

İmam Hâdî'nin *el-Ahkâm*'da takındığı tavır, Kâsım er-Ressî'nin ayrıcalıklı bir öneme sahip olduğunu göstermektedir. Bu durumu açıklamak için, İmam Hâdî'nin hoca silsilesine bakılmalıdır. Çünkü İmam Hâdî, ilk ilim tahsilini babası ve amcalarından almış, onlar da babaları Kâsım er-Ressî'den okumuşlardır. Dolayısıyla İmam Hâdî'ye babası ve amcaları kanalıyla aktarılan fıkıh mirası Kâsım er-Ressî'ye dayanmaktadır. Bu sebeple İmam Hâdî'nin eserinde dedesinin görüşlerine bu denli yer verilmesi doğal karşılanabilir.

Öte yandan, İmam Hâdî'nin kendi imâmetini ilan etmeden önce son Zeydî imamının dedesi Kâsım er-Ressî olduğu göz önünde bulundurulduğunda, İmam Hâdî'nin kendi meşruiyetini kabul ettirebilmek için fikhî meseleler hakkında ondan rivayette bulunduğu da söylenebilir. Zira dedesinin görüşlerine bu denli çok yer vermesi, muhalif görüşlerini eleştirmemesi, bazı yerlerde kendi görüşünü belirtmeksizin doğrudan dedesinin görüşüne yer vererek hüküm beyan etmesi,

¹⁶³ Bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, II, 328, 266.

¹⁶⁴ Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, I, 49.

¹⁶⁵ Bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, I, 219-220. Diğer örnek için bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, I, 303-304.

Zeydîler tarafından kabul edilen “müctehidin başka bir müctehidi taklit etmesi câiz değildir” ilkesine ters düşmektedir. Yine İmam Hâdî'nin muhalif görüşlere karşı sert tutumu bilinmektedir. Bu bilgiler, onun meşruiyet için böyle davrandığını söylemeyi mümkün kılmakla birlikte, İmam Hâdî'nin *el-Ahkâm*'da dedesi Kâsım er-Ressî'nin fıkıh görüşlerine kendi ictihadı sonucu vardığı ihtimali de gözden uzak tutulmamalıdır. Bu durumda dedesinin görüşleri teyit işleviyle sınırlı olmaktadır.

F. Eserdeki İctihat Yöntemi

İmam Hâdî'nin hakkında rivayet bulunmayan bazı meselelerde “konu hakkında rivayet bulunmadığı için ictihad edeceğim” diyerek kendi görüşünü vermesi¹⁶⁶ veya konu hakkında “benim görüşüm bu” diyerek görüşünü belirttiği uygulama örnekleri bulunmaktadır. Bu durum, onun salt ictihad merkezli bir yaklaşımı benimsediği anlamına gelmemektedir. Zira meselelerin büyük bir kısmında ya Hz. Peygamber'den ya da Kâsım er-Ressî', Hz. Ali, Zeyd b. Ali'den (ö. 122/740) gelen rivayetlere başvurduğu ve bunları benimsediği görülmektedir.

Öte yandan İmam Hâdî'nin meseleler hakkında tercihte bulunduğu birçok uygulama örneği de bulunmaktadır.¹⁶⁷ Bu örneklerin bir kısmında farklı görüşlere yer verilirken diğer bir kısmında bunlardan bahsedilmediği görülmektedir. İmam Hâdî, her ne kadar bazı konulardaki ihtilaflara yer vermeksizin tercihini yapmış olsa da onun kullanmış olduğu lafızlardan mesele hakkında farklı görüşlerin de bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu bilgiler doğrultusunda, onun tercih ictihadına sıkça başvurduğu söylenebilir.

Bu başlık altında İmam Hâdî'nin meseleler hakkında yapmış olduğu tercihlerde kullanmış olduğu lafızlar ve tercih sebepleri araştırılacaktır. Bu bağlamda ilk önce İmam Hâdî'nin tercih yapmada kullandığı lafızlar tespit edildikten sonra bu lafızlar üzerinden mesele hakkında tercih sebepleri tespit edilmeye çalışılacaktır.

1. İctihadında Tercih Lafızları

İmam Hâdî'nin meseleler hakkında yaptığı ictihadı bildirmek için genellikle kullanmış olduğu tercih lafızları şunlardır:

¹⁶⁶ Bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, II, 143.

¹⁶⁷ Bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, II, 18, 86, 90, 131, 134, 222, 235, 256, 349 vd.

a) “Daha sevimli, sevmiyorum/hoşlanmam” (ما أحب، لا أحب، أحب); İmam Hâdî'nin eserinde en fazla kullandığı tercih lafzı “أحب” kelimesidir. İmam Hâdî bu kelimeyi olumlu kullanmak suretiyle tercihini doğrudan, olumsuz kullanarak da dolaylı yolla ifade etmektedir. Örneğin, konu hakkında farklı görüşler ve farklı rivayetler olduğunu belirten İmam Hâdî, namazda secde ayeti okuyup namaz içerisinde secde yapmayı hoş karşılamamaktadır. Zira namaz içerisinde yapılacak olan tilavet secdesini namaza yapılmış bir ziyade olarak görmektedir. Ona göre, namazın eksik bırakılmaması ilkesi ne kadar gerekli ise namaza fazla bir fiilin eklenmemesi ilkesi de bir o kadar gereklidir.¹⁶⁸

b) “Daha faziletli” (أفضل): İmam Hâdî'nin tercih yaparken çokça başvurduğu lafızlardan biri de أفضل kelimesidir. Örneğin, İmam Hâdî, Ramazan orucunu art arda bozan kişinin aynı şekilde kazasını da art arda tutması gerektiğini belirtir. Fakat orucu farklı günlerde bozan kişinin aynı şekilde farklı günlerde kaza etmesini söyledikten sonra daha faziletli olanın ise bunun kazasının da art arda tutulması olduğunu ifade eder.¹⁶⁹

c) “Gördüklerimin en iyisi” (أحسن ما أرى): Örneğin, İmam Hâdî, “balların zekâtı” konusunu işlerken mesele hakkında en iyi gördüğü görüşün “Her sene hasat edilen balın kıymeti iki yüz dirheme ulaşıyorsa bu baldan öşür alınması” olduğunu belirtir. Eserde her ne kadar mesele hakkında farklı görüşlere yer vermemişse de kullanmış olduğu bu lafızdan onun mesele hakkında var olan farklı görüşlerden haberdar olduğu ve bu görüşler arasından yukarıda ifade edilen görüşü tercih ettiği anlaşılmaktadır.¹⁷⁰

d) “Duyduklarımızın en iyisi” (أحسن ما سمعنا): Örneğin, İmam Hâdî, “küsûf namazı” konusunu işlerken mesele hakkında kendisine ulaşan rivayetler arasında duyduğu en iyi görüşün “küsûf namazının dört secde ile on rekât olarak kılınması” olduğunu ifade etmektedir. Mesele hakkında Hz. Peygamber'den farklı

¹⁶⁸ Bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, I, 97-98. Diğer örnekler için bk. I, 92, 115-116, 127-128, 144, 149, 161 vd; II, 43, 62, 137, 190, 328, 346, 384 vd.

¹⁶⁹ Bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, I, 218. Diğer örnekler için bk. I, 65, 97, 148, 211, 220, 274, 291; II, 128, 130-131, 246, 346 vd.

¹⁷⁰ Bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, I, 169. Diğer örnekler için bk. I, 163, 226; II, 61-62.

rivayetler bulunduğunu, fakat bunların kendilerince sahih rivayet kabul edilmediğini ifade eden İmam Hâdî'nin yukarıda belirtilen görüşü tercih ettiği görülmektedir.¹⁷¹

e) “İhtiyata en uygun ve bana daha sevimli” (احوط واحب الي): Örneğin, İmam Hâdî, efendisinin boşadığı ümmü veled cariyenin başka biriyle evlenebilmesi için her ne kadar bir hayız süresi iddet beklemesini yeterli görse de bu cariyenin iki hayız süresi iddet beklemesinin ihtiyata daha uygun olduğunu bu lafızla tercih etmektedir. İmam Hâdî kendileri dışındakilerin bu durumda olan bir cariyenin bir hayız beklemesinin yeterli olacağı kanaatlerini ise ihtiyata uygun bulmamaktadır. Aynı şekilde efendisi vefat eden ve daha öncesinde boşamadığı ümmü veledin başka biriyle evlenebilmesi için genel kanaate uyarak iki hayız süresi beklemesini yeterli görmekte birlikte, ihtiyata daha uygun ve kendisine daha sevimli geldiği gerekçesiyle üç hayız iddet beklemesi gerektiği tercihinde bulunmaktadır.¹⁷²

f) “Güzel, hoş buluyorum (أستحب): İmam Hâdî, bu lafızla tercihini belirtirken bir yandan da hakkaniyete, Müslüman kimliğine yaraşır uygulamaya işaret etmektedir. Örneğin, yemin kefareti ödeme amacıyla fakirlere yemek veren kişinin, öğle ve akşam vakitlerinde yoksulları kendi evine davet edip doyurmasını, evlerinden çıkıp gelmeleri mümkün olmayanlar içinse pişirilmiş ve hazırlanmış yemek göndermesini daha güzel bulmaktadır. İmam Hâdî bu görüşü kendisinin güzel gördüğünü söylemekle yetinmemekte, kendisi ve tabileri için de tercih edilecek görüşün bu olduğunu belirtmektedir. Yine ona göre bu görüşle, “on yoksulu doyurmak”¹⁷³ ayetine uygun davranılmış olur. Zira bu şekilde davranıldığında pişmiş yemeğin yenildiğinden emin olunmuş, pişmemiş olarak gönderilen yemeğin ise maksadının dışında farklı amaçlar için kullanılmasının önüne geçilmiş olacağını ifade etmektedir.¹⁷⁴

g) “Müstehab görülür” (يستحب): İmam Hâdî bu kelimeyi tercih ettiği görüşü genel kanaat olarak vermektedir. Uygulama örneklerine bakıldığında lafzın “müstehab amel” bağlamında terim anlamında kullanıldığı söylenebilir. Örneğin,

¹⁷¹ Bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, I, 121. Diğer örnek için bk. I, 76.

¹⁷² Bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, I, 419. “احب الي” diğer örnekler için bk. I, 68, 115, 149, 211; II, 62, 328. “احوط” diğer örnekler için bk. I, 276, II, 16. İmam Hâdî'nin bazen tercih lafzı kullanmaksızın ihtiyata göre hüküm verdiği de görülmektedir. Bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, I, 46; II, 16.

¹⁷³ Mâide, 4/89.

¹⁷⁴ Bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, II, 137-138. Diğer örnekler için bk. I, 107, 108, 209; II, 353.

dedesinden yaptığı bir rivayette İmam Hâdî “sabah ve vitir namazında kunut okunması farz değildir. Fakat güzel bir sünnettir, yapılması müstehaptır” şeklinde bir ibare nakletmektedir.¹⁷⁵

2. İctihadında Tercih Sebepleri

İmam Hâdî'nin farklı görüşler arasından tercih yaparken birtakım sebepler zikretmiştir. Burada onun uygulama örneklerinin sayısından hareket edilerek bir sıralama yapmak zor görünmektedir. Zira tercih sebeplerinin tekrarlanma sayısı birbirine yakındır. Bu sebeple önemine binaen İmam Hâdî'nin yaptığı icthadlarda gözetmiş olduğu tercih sebepleri nassa, Hz. Ali'nin uygulamasına, hakkaniyete ve ihtiyata uygunluk şeklinde bir sıralama ile ele alınacaktır.

a) Nassa Uygunluk

İmam Hâdî mesele hakkında tercih yaparken sebep olarak tercihinin “Kur’ân’ın delâlet ettiği manaya daha yakın olduğunu söylemesi” yahut “konu hakkında Hz. Peygamber’den rivayetin bulunduğunu belirtmesi” onun nassa uygunluğu dikkate aldığını göstermektedir. Örneğin İmam Hâdî, namaza başlamadan önce okunması gereken ayetleri, “veccehtü...”¹⁷⁶, “inne salâtî...”¹⁷⁷ ve “elhamdülillahillezi...”¹⁷⁸ şeklinde verdikten sonra tekbir alınması ve Fatiha süresinden sonra kolayına gelen ayetin okunması gerektiğini belirtmiş, bu şekilde namaza başlamanın mezhepte en sahih ve en iyi görüş olduğunu ifade ettikten sonra bunu Kur’ân’ın ruhuna daha uygun olmakla (eşbah bi’t-tenzîl) gerekçelendirmiştir.¹⁷⁹ Yine daha önce de ifade edildiği üzere baldan öşür zekâtı alınması konusunda ileri sürmüş olduğu “şayet her yıl elde edilen balın kıymeti iki yüz dirheme ulaşıyorsa” şeklinde ifade ettiği tercihini konu hakkında Hz. Peygamber’den yapılan rivayete dayandırmıştır.¹⁸⁰

¹⁷⁵ Bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, I, 92. Diğer örnekler için bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, I, 38, 62, 141, 148, 209, 224, 241, 243, 273, 277, 279; II, 337, 339, 346, 474, 482 vd.

¹⁷⁶ En’âm, 6/79.

¹⁷⁷ En’âm, 6/162.

¹⁷⁸ İsra, 17/111.

¹⁷⁹ Bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, I, 76-77. Diğer bir örnek için bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, II, 137-138

¹⁸⁰ Bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, I, 169. Diğer bir örnek için bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, II, 327-328.

b) Hz. Ali'nin Uygulamasına Uygunluk

İmam Hâdî, fıkıh konularının hükümlerini belirtirken mesele hakkında Hz. Ali'den yapılan rivayetlere ayrı bir önem vermiştir. Bu bağlamda o, her ne kadar mesele hakkında farklı rivayetler bulursa da şayet bu meselede Hz. Ali'nin uygulaması varsa bunu tercih etmiştir. Örneğin, İmam Hâdî, kûsûf namazı konusunda kendisine ulaşan en iyi görüşün “kûsûf namazının dört secde ile on rekât kılınması” olduğunu ifade ettikten sonra tercih sebebi olarak Hz. Ali'nin kûsûf namazını bu şekilde kıldığı yönündeki rivayeti göstermektedir.¹⁸¹

Ali'nin görüşlerine bu denli önem vermesinin altında İmam Hâdî'nin onu emîrû'l-mü'minîn görmesi dışında Hz. Ali'nin din adına yaptığı ve söylediği şeyleri Hz. Peygamber'den öğrendiği iddiası bulunmaktadır. Onun bu tür ifadelerinden Hz. Ali'nin bir konu hakkındaki görüşü, uygulaması ve tercihinin arka planında, her ne kadar Hz. Ali (ö. 40/661) tarafından belirtilmemişse de Hz. Peygamber'in konu hakkında görüşü, uygulaması veya tercihi olduğu anlaşılmaktadır. Bu durumda Hz. Ali'den yapılan uygulama ve görüşlerin aslında, Hz. Peygamber'in görüş ve uygulamalarının bulunduğu ve dolayısıyla konu hakkında Hz. Ali'nin görüşüyle amel edilmesi gerektiği kanısı bulunmaktadır.¹⁸²

c) Hakkaniyete Uygunluk

İmam Hâdî'nin ele aldığı mesele hakkındaki tercih sebeplerinden bir diğeri, hükmün hakkaniyet ve adalete uygun olmasıdır. Örneğin İmam Hâdî, selem bahsinde seleme konu olan malın müslemün ileyh ve rabbü'l-mâl tarafından ölçü veya tartı ile ölçülüp tartıldıktan sonra elde ettikleri tecrübe sonucu mal üzerinde anlaşmaya varmalarını daha uygun bulduğunu ifade etmektedir. Tercih sebebini ise, taraflar arasında yapılan akdin sıhhatini etkileyecek hiçbir fesat unsurunun veya belirsizlik olmayacak şekilde yapılan akitte adalet, hakkaniyet ve doğruluğun sağlanması olarak göstermektedir.¹⁸³

¹⁸¹ Bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, I, 121. Diğer örnekler için bk. I, 76, 79.

¹⁸² Bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, I, 86.

¹⁸³ Bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, II, 62. Diğer örnekler için bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, II, 112, 284.

d) İhtiyata Uygunluk

İmam Hâdî'nin bazı meselelerde tercihte bulunurken "ihtiyat" ilkesine başvurması, onun konuya ilişkin hassasiyeti ile açıklanabilir. Örneğin, İmam Hâdî, ihramlı kişi eşini taşımak zorunda kalır ve taşıma esnasında şehvet olmaksızın ondan mezi gelecek olursa bu durumda en fazla bir kurban kesmesi gerektiğini belirtir. Kurban kesmemesi durumunda bu kişiye herhangi bir şeyin gerekmediğini de ifade ettikten sonra ihtiyata uygun olan davranışın ise kurban kesmesi olduğunu söyler. İmam Hâdî, burada kişinin yapmış olduğu ibadetinin eksiksiz ve kusursuz olabilmesi için bu yönde bir görüşü tercih etmektedir.¹⁸⁴

G. Eserde İç Tutarsızlıklar

Eserin ikinci cildini oluşturan muamelat bölümünün imla yoluyla genellikle İmam Hâdî'nin gazve ve seferleri esnasında yazıldığı göz önünde bulundurulduğunda eser içerisinde bazı iç tutarsızlıkların bulunması anlayışla karşılanabilir. Eser incelendiğinde zorlu şartlar altında yazılmasına rağmen sadece birkaç yerde iç tutarsızlık tespit edilmiş olmasından ötürü, yazım esnasında azami özen gösterildiği söylenebilir. Eserde tespit edilen iç tutarsızlıklar şunlardır:

1. İmam Hâdî, alış-verişlerde muhayyerlik konusunu işlerken "*alışveriş yapanlar ayrılmadıkları sürece muhayyerdirler*" hadisinde geçen ayrılmak (yefterikâ) kelimesini "bayi ve müşterinin yapılan alışverişe rıza göstermeleri, akdin gerçekleşmiş yani tamamlanmış olması ve alışverişin gerçekleştiğine dair şahitlerin bulunması" şeklinde açıklamaktadır. Buna göre söz konusu şartların gerçekleşmesi durumunda bayi ve müşteri arasında meclis muhayyerliği sona ermiş olmaktadır.¹⁸⁵ Fakat İmam Hâdî, selem bahsinde de geçen aynı hadisteki "yefterika"yı farklı şekilde anlamakta ve "alışveriş meclisinden bayi ve müşterinin bedenen ayrılması" şeklinde ifade etmektedir. Buna göre selem akdinin sahih olabilmesi, akit yapılırken gerekli şartların bulunmasına bağlıdır. Bu şartlardan birisi unutulacak olunursa selem fasittir. Fakat bayi ve müşteri birbirlerinden ayrılmadan önce unuttukları şartı hatırlar ve

¹⁸⁴ Bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, I, 275-276. Diğer örnekler için bk I, 49, 115, 211, 419; II, 16.

¹⁸⁵ Bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, II, 18-19.

قال يحيى بن الحسين صلوات الله عليه: البيعان بالخيار ما لم يفترقا كما قال رسول الله صلى الله عليه وعلى آله وسلم: والافتراق عندي فهو افتراق التراضي والمشتري ووقوع الصفقة بينهما وشهادة الشهود بذلك عليهما

akide bu şartı eklerlerse selem sahih olur. Şayet birbirlerinden ayrılmışlarsa selem batıldır.¹⁸⁶

2. İmam Hâdî, şüf'a konusunu işlerken şüf'a sebeplerinin dört olduğunu belirtmiş ve bunları güçlüden zayıfa doğru şu şekilde sıralamıştır: a) Meşfûun kendisinde ortaklık, b) Meşfûun haklarından su arkı ortaklığı, c) Meşfûun haklarından yol ortaklığı, d) Bitişik komşuluk. İmam Hâdî, bu şekilde şüf'a sebeplerini güçlüden zayıfa doğru yukarıda belirtildiği şekilde sıralamış olmakla birlikte, konunun sonunda “meşfûun ortağı ile bitişik komşusu arasında şüf'a konusundaki çekişme” meselesinde “çekişme halinde ortak, bitişik komşuya öncelenir” ifadesinden sonra sıralamayı bozacak farklı bir bilgi vermektedir. Şöyle ki, bitişik komşu sıralamada son sırada olmasına rağmen “komşu ise diğerlerine öncelenir” şeklinde bir ibare kullanmaktadır.¹⁸⁷

Mesele hakkındaki çelişkiyi fark eden Zeydî âlim Bedruddin el-Husû her ne kadar bitişik komşu “şüf'a hakkı olmayanlara öncelenir” şeklinde ibareyi tevil etmişse de kanaatimizce yapılan bu tevil çelişkiyi gidermemektedir. Çünkü şüf'a konusunda şüf'a hakkı olmayanların meseleye dâhil edilmek suretiyle ibarenin tefsir edilmesi doğru değildir. Ayrıca siyak sibak ve konu bütünlüğü bu teville müsait değildir.¹⁸⁸

3. İmam Hâdî, orucun kaza edilmesi konusunda önce “Ramazan orucunu art arda bozan kişinin aynı şekilde kazasını da art arda tutması gerekir. Fakat orucu farklı günlerde bozan kişi farklı günlerde kaza edebilir. Bununla birlikte orucunu farklı günlerde bozanın kazasını yaparken art arda tutması daha faziletlidir”¹⁸⁹ demiştir. Fakat bir sonraki sayfada konu hakkında dedesinden “Ramazan orucunu art arda bozan kişi aynı şekilde kazasını da art arda tutar. Orucu farklı günlerde bozan kişi ise orucu farklı günlerde kaza eder” şeklinde yaptığı rivayetin, duyduğu

¹⁸⁶ Bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, II, 57, 65.

فمن أسلم في شيء وترك شيئاً مما ذكرنا من شروط السلم ثم ذكر قبل أن يفترق هو وصاحبه فليذكرها وليؤكد حدود السلم وشروطه، فإن لم يذكر ما ترك من شروطه حتى افترقا فالسلم بينهما باطل فاسد، وليس له إلا رأس ماله الذي دفعه

¹⁸⁷ Bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, II, 78-79.

¹⁸⁸ Bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, II, 92. Bedruddin el-Hûsî'nin tevilini için bk. II, 92, 1. Dipnot.

¹⁸⁹ Bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, I, 218.

قال: ومن أفطر في رمضان صام ما أفطر كما أفطر إن كان أفطر أياماً متواصلات قضى أياماً متواترات وإن كان أفطر أياماً متفرقة قضاهن كما أفطرهن أياماً مختلفة، وإن واطرهن كان ذلك أفضل

rivayetler içinde şeriata ve adalete en yakın ve en iyi rivayet/görüş olduğunu belirtmiştir.¹⁹⁰ Görüldüğü gibi, ilk cümledeki “daha faziletli” ile ikinci cümledeki “en iyi rivayet” içeriği arasında farklılık vardır.

4. İmam Hâdî, sabah ve vitir namazında kunutta okunması gerekenleri işlerken önce “kunutta okunacak şeyin Kur’ân’dan ayet olmasının kendisine daha sevimli olduğunu” söylemiştir.¹⁹¹ Fakat bir sonraki sayfada “farz veya nafilâ namaz fark etmeksizin kunutta Kur’ân ayetlerinden başka bir şey okumanın câiz olmayacağını ifade etmektedir.¹⁹² Bu durumda ilk cümleye göre daha az sevimli olmakla beraber kunutta ayetten başkası okunabilir demektir. Hâlbuki ikinci cümleye göre kunutta Kur’ân dışında bir şey okumak câiz değildir.

H. Fürû-i Fıkha Dair Bazı Örnekler

Bu başlık altında Hâdevî fikhına genel bir bakış açısı sağlamak amacıyla *el-Ahkâm*’ın bazı kitap bölümlerinden delillerine işaret etmeksizin fûrû-i fıkıhtan seçme hükümler verilecektir.

Tahâret

- ✓ Mestlerin, çorapların ve çıplak ayağın üzerine mesh etmek câiz değildir.¹⁹³

Salât

- ✓ Ezan ve kamet lafızları iki kez tekrar edilir ve her ikisinde de hayya ale’l-felâh lafzından sonra “hayye ale hayri’l-amel” cümlesi eklenir.¹⁹⁴
- ✓ Namazda kahkaha ile gülmek sadece namazı bozar.¹⁹⁵
- ✓ Seferde namazların kasredilmesi farzdır.¹⁹⁶

¹⁹⁰ Bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, I, 219.

حدثني أبي عن أبيه في قضاء رمضان أنه قال: يقضيه كما أفطر، إن أفطر متصلاً قضاءه متصلاً وإن أفطره متفرقاً قضاءه متفرقاً. قال يحيى بن الحسين رضي الله عنه: هذا أحسن ما سمعت في هذا المعنى وأقربه إلى العدل والهدى أن يقضي كما أفطر.

¹⁹¹ Bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, I, 92.

قال يحيى بن الحسين صلوات الله عليه: أحب ما يقنت به إلينا ما كان آية من القرآن، مما فيه دعاء وتمجيد وذكر الله الواحد الحميد

¹⁹² Bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, I, 93.

قال يحيى بن الحسين صلوات الله عليه: كل قنوت يكون بغير القرآن فهو غير جائز ولا نرى القنوت في الفرض ولا في غيره إلا بالقرآن.

¹⁹³ Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, I, 67.

¹⁹⁴ Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, I, 69-70.

¹⁹⁵ Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, I, 95.

¹⁹⁶ Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, I, 112.

✓ Gayri Müslimlerin bedenleri necistir. Onların buldukları yerlerde namaz kılınmaz.¹⁹⁷

✓ Bayram ve Cuma namazı aynı güne denk gelecek olursa kişi, iki namazdan birisini kılmakta muhayyerdir.¹⁹⁸

Cenâiz

✓ Cenazeyi yıkayacak erkek ve kadınların bulunmaması durumunda kocanın eşini, eşin de kocasını yıkaması câizdir. Aynı şekilde kadınların bulunmaması durumunda baba, kızının cenazesini yıkayabilir.¹⁹⁹

Zekât

✓ Altın ve gümüş dışında zekâtı verilecek malların zekâtı kendi cinsinden verilir. Altın ve gümüş ise biri diğerinin yerine zekât verilebilir.²⁰⁰

✓ Altın ve gümüş gibi ziynet eşyalarının zekâtı vardır.²⁰¹

✓ Altın ve gümüş madenlerinin zekâtı, ganimetlerin zekâtı bağlamında hesaplanır ve bunlardan humus zekâtı alınır.²⁰²

✓ Yetimin malından zekât verilir.²⁰³

✓ Topladığı zekâtı, yerlerine harcamayan zalim hükümdara verilen zekâtlar geçersizdir. Bu zekâtların tekrar verilmesi gerekir.²⁰⁴

✓ Emvâli zahire ve bâtinenin zekâtını devlet toplar.²⁰⁵

✓ Borcun zekâta etkisi yoktur.²⁰⁶ Örneğin, 100 gr altını olanın 100 gr altın borcu olacak olursa bu kişi önce malın zekâtını verir daha sonra borcunu öder.

✓ Fıtır sadakası sadece yiyecek cinsinden verilir. Ancak yiyecek bulamayan kişi fıtır sadakasını yiyeceğin kıymeti üzerinden verebilir.²⁰⁷

¹⁹⁷ Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, I, 119.

¹⁹⁸ Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, I, 125.

¹⁹⁹ Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, I, 134.

²⁰⁰ Bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, I, 167.

²⁰¹ Bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, I, 168.

²⁰² Bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, I, 168.

²⁰³ Bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, I, 170.

²⁰⁴ Bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, I, 170.

²⁰⁵ Bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, I, 171-172.

²⁰⁶ Bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, I, 181.

²⁰⁷ Bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, I, 193.

Oruç

- ✓ Şek gününde şartlı oruç tutmak câizdir.²⁰⁸ Örneğin yarın ramazan ise ramazan orucunu, ramazan değilse nafile orucu tutmaya niyet ettim şeklinde oruç tutulması câizdir.
- ✓ İftar vakti, güneş battıktan sonra yıldızların görülmesiyle birlikte girer.²⁰⁹
- ✓ Ramazan orucu bozulması durumunda sadece tövbe ve kaza gerekir, keffâret gerekmez.²¹⁰
- ✓ Ramazan orucunu kasıtlı bozan kişi tövbe etmeye davet edilir. Tövbe etmeyecek olursa Allah'a karşı yapmış olduğu saygısızlıktan ötürü öldürülür.²¹¹
- ✓ Oruç niyetinde asıl olan dil ile telaffuzdur. Sadece kalp ile yapılan niyet geçerli değildir.²¹²
- ✓ Ramazan ayının tespitinde âdil ve güvenilir iki kişinin hilali gördüklerine dair şahitlikleri kabul edilir. Şayet hilali bir kişi görecekt olursa bu durum sadece onu bağlar bunu başkalarına söylemez.²¹³
- ✓ Gıda cinsinden olmayan taş, altın, gümüş vb. şeyleri yutan kişinin orucu bozulur bu kişinin tövbe ile birlikte orucu kaza etmesi gerekir.²¹⁴
- ✓ Ağıza girip mideye ulaşmayan hiçbir şey orucu bozmaz.²¹⁵

Hac

- ✓ İhramlıyken zaruri ihtiyaca binaen elbise giymek zorunda kalan kişi ihtiyacı mesabesinde elbise giyebilir. Bu kişinin fidye vermesi gerekir. Fidyeye ise oruç tutmak sadaka vermek ve kurban kesmekten ibarettir. Orucun en azı üç gündür. Sadakanın en azı altı miskini yedirmektir. Kurbanın en azı ise davar cinsi bir hayvanın kesilmesidir.²¹⁶
- ✓ Kırân haccında en az iki tavaf ve iki say yapılması gerekir. Bunlardan bir tavaf ve bir say umre, diğer tavaf ve say ise hac içindir.²¹⁷

²⁰⁸ Bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, I, 210.

²⁰⁹ Bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, I, 211.

²¹⁰ Bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, I, 222.

²¹¹ Bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, I, 222.

²¹² Bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, I, 218.

²¹³ Bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, I, 230.

²¹⁴ Bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, I, 223.

²¹⁵ Bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, I, 223.

²¹⁶ Bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, I, 243-244.

²¹⁷ Bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, I, 248.

- ✓ İhramlı kişinin evlenmesi veya başka birini evlendirmesi câiz değildir, şayet evlenecek veya evlendirecek olursa yaptığı akid bâtıldır.²¹⁸
- ✓ İhramlının avlaması yasak olan hayvanları kesmesi de yasaktır. Bundan ötürü ihramlının kestiği hayvan tezkiye edilmemiş sayılır. Leş hükmünde olan bu hayvanın etinden yenilmesi haramdır.²¹⁹
- ✓ Açlıktan ölecek durumda olan ihramlı, leş ile avlanmış hayvanın etini yemek durumunda kalırsa leşden yemesi gerekir. Şayet leşi yemesi durumda hastalık vb. durumlardan korkuyorsa bu durumda av hayvanını yer ve fidye öder. Fakat ihramlı olmayan kişi bu durumla karşılaşacak olursa leş veya avlanmış hayvanının etini yemekte serbesttir. Zira ikisi de aynı hükme tabidir.²²⁰
- ✓ Hayvan üzerinde duramayacak ve yolculuk yapamayacak şekilde yaşlı olanlardan, hac farzı kalkmıştır.²²¹

Nikâh

- ✓ Veli ve iki şahit olmaksızın kıyılan nikâh batıldır.²²²
- ✓ Veli, dul veya buluğ çağına ermiş kızı rızası olmaksızın zorla evlendiremez.²²³
- ✓ Müt'a nikâhı câiz değildir.²²⁴
- ✓ Evlenirken mehirini belirlemeyen kadının kocası ölecek olursa, kadın sadece mirastan payını alır fakat mehrini alamaz.²²⁵
- ✓ Nikâh akdinde Allah'ın izin verdiği şartlar dışında ileri sürülen bütün şartlar batıldır.²²⁶
- ✓ Mefkûdün eşi, kocasının kesin öldüğüne dair haberi almadığı sürece ömür boyu bile olsa başkasıyla evlenemez. Şayet kocasının öldüğüne dair kendisine ulaşan habere binaen başka birisi ile evlenecek olur ve daha sonra kocası çıkıp gelirse, nikâh

²¹⁸ Bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, I, 264.

²¹⁹ Bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, I, 265.

²²⁰ Bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, I, 265-266.

²²¹ Bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, I, 276-277.

²²² Bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, I, 302.

²²³ Bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, I, 304-305.

²²⁴ Bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, I, 308.

²²⁵ Bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, I, 311.

²²⁶ Bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, I, 314.

bakımından öncelik ilk kocanın olduğundan, kadın ikinci kocasından mehrini alır ve boşanır. İddetini tamamladıktan sonra ilk kocasıyla tekrar nikâhlanabilir.²²⁷

✓ Zina eden kadın ve erkekler ancak kendileri gibi zina eden veya müşriklerle evlenebilir.²²⁸

✓ Haram bir şey, helali haram kılmaz.²²⁹ Örneğin, kişi, zina ettiği kadının annesiyle evlenebilir.

✓ Nikâhta denklik (kefâet) sadece din ve nesep yönünde olur.²³⁰

✓ Bekâreti izale ederek tecavüzde bulunan kişi, ukr/tazminat öder ve sonrasında durumuna göre had cezasına çarptırılır.²³¹

Talâk

✓ Hayız görmesi gecikmiş kadının, hayız görene değin iddet beklemesi gerekir. Bu kadının hayız görmesi mümkünken hayız yerine başka hesaplama yapması câiz değildir. Şayet hayız görmesi uzarsa hayızdan ümidin kesildiği altmış yaşına kadar iddet bekler ve sonrasında ay sayıp iddetini tamamlar.²³²

✓ Aynı anda verilen üç talâk, tek talâk sayılır.²³³

✓ Evlenmeden önce yapılan boşamalar geçersizdir.²³⁴

✓ Boşama konusunda sarf edilen kinayeli sözlerde kocanın niyeti belirleyicidir. Bu durumda kocaya bunu hangi amaçla kullandığı sorulur. Şayet boşama kastıyla sarf etmişse boşama gerçekleşir, boşama dışında bir mana kast etmiş ise bu boşama sayılmaz.²³⁵

Radâ'

✓ Süt hısımlığı, iki yaşını tamamlamamış olan bebeğin, memeden bir kez süt emmesi veya alınan sütün bebeğin ağzına dökülmesi/damlatılmasıyla gerçekleşir.²³⁶

✓ Gayrimüslimler necis olduğundan zaruret hali dışında onların Müslüman bebeği emzirmeleri haramdır.²³⁷

²²⁷ Bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, I, 317.

²²⁸ Bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, I, 318-319.

²²⁹ Bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, I, 319.

²³⁰ Bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, I, 322.

²³¹ Bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, I, 322.

²³² Bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, I, 370-371.

²³³ Bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, I, 372, 390-395.

²³⁴ Bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, I, 375.

²³⁵ Bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, I, 405.

²³⁶ Bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, I, 424.

Nafaka

- ✓ Üç talakla boşanan kadının sadece nafakası kocasına aittir. Barınacağı evden koca sorumlu değildir.²³⁸
- ✓ Fakirlikten dolayı karısının nafakasını temin edememe tefrik sebebi olamaz.²³⁹
- ✓ Fakirin nafakasını mirasçılarının, mirastan alacakları hisse kadar vermeleri vaciptir.²⁴⁰
- ✓ Müslümanın Anne ve babası dışında kâfire nafaka verme yükümlülüğü yoktur.²⁴¹

Bey'

- ✓ Ayıp muhayyerliği vardır. Bu durumla karşılaşan müşteri muhayyerdur. İster malı bâyiye geri iade eder, ister ise akdi geçerli kılar ve ayıbın karşılığı olan semeni bâyiden geri alır.²⁴²
- ✓ Vadeli satış işlemlerinde vade farkı faizdir.²⁴³
- ✓ Şayet bâyi ve müşteri malın miktarını bilmiyorlarsa bey'u'l-cüzâf yani tahmini satış câizdir. Bunlardan birisi malın miktarını biliyorsa bu satış fasit olur.²⁴⁴

Şüf'â

- ✓ Şüf'ânın sebepleri; meşfûun kendisinde ortaklık, meşfûun haklarından su ve yol ortaklığı ile meşfûa bitişik komşuluk olmak üzere dördtür.²⁴⁵
- ✓ Şefi, şüf'a hakkıyla aldığı malın semenini en geç üç gün içerisinde bâyiye ödemek zorundadır. Aksi halde şüf'a hakkı ortadan kalkar.²⁴⁶
- ✓ Küçük, büyüdüğünde şüf'a hakkını talep edebilir.²⁴⁷

Gasp

- ✓ Gasp edilen küçük köle yerine büyük köle, zayıf hayvan yerine ise güçlü hayvan tazmin ettirilir.²⁴⁸

²³⁷ Bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, I, 427.

²³⁸ Bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, I, 429-430.

²³⁹ Bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, I, 431.

²⁴⁰ Bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, I, 434.

²⁴¹ Bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, I, 435.

²⁴² Bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, II, 21.

²⁴³ Bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, II, 25.

²⁴⁴ Bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, II, 25.

²⁴⁵ Bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, II, 78.

²⁴⁶ Bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, II, 92.

²⁴⁷ Bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, II, 90.

Eymân

- ✓ Allah'ın adı dışında yapılan yeminler için keffâret gerekmez.²⁴⁹
- ✓ Zihâr ve yemin keffâretlerinde, keffâretler çocuk, deli ve engelli olan kişilere verilebilir. Fakat akil, baliğ ve sağlam kişilere verilmesi daha iyidir.²⁵⁰
- ✓ Kölenin yemin keffâreti üç gün oruç tutmasıdır. Şayet efendi kölesi adına keffâret ödeyecek olursa bu geçersizdir.²⁵¹

Müzâraat

- ✓ Farklı kişilere ait iki katlı ev yıkılacak olur ve alt katın sahibi kendi katını yaptıktan kaçınırsa, üst kat sahibi meseleyi mahkemeye taşır. Mahkeme alt kat sahibinden kendi katını yapmasını ister. Şayet alt kat sahibi fakir ise, üst katın sahibi alt katı da yapar. Fakat parasını almadığı sürece alt kat sahibinin evde oturmasına izin vermez.²⁵²

Hudûd

- ✓ Ehl-i kitapla evli olan birisi muhsan sayılmaz.²⁵³
- ✓ Kadınla, arkadan ilişkiye girmek suretiyle zina eden kişiye had cezası uygulanır.²⁵⁴
- ✓ Zimmî birisine iftira atan Müslümana kazf cezası uygulanmaz. Aynı şekilde köleye iftira atan hür kişiye de kazf cezası verilmez.²⁵⁵
- ✓ Deyyûs ve sâhir olanlar tövbeye davet edilir, tövbe etmezlerse öldürülürler.²⁵⁶
- ✓ Lezbiyenlere, duhûl olmayan gey ilişkisinde bulunanlara ve yine duhûl olmayan erkek kadın ilişkilerinde, erkek ve kadına ağırlaştırılmış ta'zîr cezası verilir. Ağırlaştırılmış ta'zîr cezası ise hürlerde 99, kölelere ise 49 sopadır.²⁵⁷
- ✓ Hâkime, adamın hırsızlık yaptığına dair şahitlik yapıldıktan sonra, olay mahkemeye taşınmadan önce hırsız çaldığı malları geri koyacak olsa bile had cezasından kurtulamaz.²⁵⁸

²⁴⁸ Bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, II, 113.

²⁴⁹ Bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, II, 131-132.

²⁵⁰ Bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, II, 130.

²⁵¹ Bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, II, 135.

²⁵² Bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, II, 142.

²⁵³ Bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, II, 170.

²⁵⁴ Bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, II, 178.

²⁵⁵ Bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, II, 182.

²⁵⁶ Bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, II, 189.

²⁵⁷ Bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, II, 190.

- ✓ Gayr-i Müslimler, devletin kendilerine müsaade ettiği bir yerde kalıyorlarsa, bunların içkilerini çalana had cezası uygulanır.²⁵⁹
- ✓ Nebbâşın çaldığı kefenlerin kıymeti 10 dirheme ulaşacak olursa, buna hırsıza verilen had cezası uygulanır.²⁶⁰
- ✓ Hırsızlıktan ötürü sağ eli kesilen kişi tekrar hırsızlık yapacak olursa sol ayağı kesilir. Tekrar hırsızlık yapacak olursa hapsedilir herhangi bir organı kesilmez.²⁶¹
- ✓ Hırsızlık birkaç kişi tarafından ortaklaşa yapılacak olursa had cezası sadece malı evden çıkarana verilir. Diğerleri ise te'dib edilir.²⁶²
- ✓ Hadlerde zaman aşımı söz konusu değildir. Suç ne zaman ispat edilir veya ikrar olunursa had cezası uygulanır.²⁶³

Diyetler

- ✓ Allah ve Resulüne sövenlerden tövbe etmeleri istenir, şayet samimi tövbe edecek olurlarsa serbest bırakılırlar, tövbe etmezlerse öldürülürler.²⁶⁴
- ✓ Katl, amden ve hatâen olmak üzere iki çeşittir üçüncüsü yoktur.²⁶⁵
- ✓ Anne karnındaki cenini öldürenin gurre ödemesi gerekir. Gurre ise erkek veya kadın bir köle azat etmektir.²⁶⁶

Ferâiz

- ✓ Mefkûdün öldüğü kesin olarak bilinmediği sürece mirası bölüşülemez ve eşi başkasıyla evlenemez.²⁶⁷

Sayd

- ✓ Eğitilmiş köpek, avın üzerine salınacağı zaman besmele çekilir. Köpek avı yakalayıp öldürecek olursa bu hayvanın kesimi yerine geçer ve onun etinin yenmesi câiz olur. Şayet köpek avladığı hayvanın bir kısmını yerse geriye kalan diğer kısmın yenmesi câizdir.²⁶⁸

²⁵⁸ Bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, II, 196.

²⁵⁹ Bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, II, 198.

²⁶⁰ Bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, II, 201.

²⁶¹ Bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, II, 192.

²⁶² Bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, II, 194-195.

²⁶³ Bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, II, 211.

²⁶⁴ Bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, II, 224-225.

²⁶⁵ Bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, II, 235.

²⁶⁶ Bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, II, 238.

²⁶⁷ Bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, II, 305.

²⁶⁸ Bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, II, 312-313.

Ed'ime

- ✓ Müdahale yoluyla içkinin sirkeye dönüştürülmesi câiz değildir.²⁶⁹
- ✓ Altın ve gümüşten veya bunlarla süslenmiş kaplardan bir şey içmek haramdır.²⁷⁰
- ✓ Eti yenmeyen hayvanların derileri tabaklansa dahi kullanılması câiz değildir.²⁷¹
- ✓ İnsan saçının, başkasının saçına eklenmesi câiz değildir. Fakat yün pamuk vb. şeyleri eklemesi câizdir.²⁷²

Vasâyâ

- ✓ Altı ayını doldurmuş hamile kadın, ağır hasta hükmündedir. Bu bağlamda sadece malının 1/3' de vasiyeti geçerlidir. Aynı şekilde ölüm riski yüksek olan durumlarda vasiyet ancak malın 1/3' de geçerlidir.²⁷³

Kadı

- ✓ Fâsikların, zimmîlerin, çocukların şهادetleri ile komşunun kendi lehine yaptığı şahitlik kabul edilmez.²⁷⁴

Zühd

- ✓ Köpek necistir.²⁷⁵
- ✓ Satranç lanetlendiğinden oynanması haramdır.²⁷⁶

el-Ahkâm hakkında verilen detaylı bilgilerden sonra İmam Hâdî'nin fıkıh alanındaki eserleri arasında yapılan karşılaştırma sonunda onun *el-Ahkâm* ile *el-Müntehab* adlı eserlerinin büyük oranda aynı konuları işlediği görülmekle birlikte, eserlerin birinde yer alan bazı hükümlerin diğer eserde bulunmadığı tespit edilmiştir. Her ne kadar *el-Müntehab* ile *el-Fünûn*, Kûfi'nin İmam Hâdî'ye sorduğu soru ve cevapları içermekteyse de bu eserlerin büyük oranda konunun farklı yönlerini ele aldığı görülmektedir. Bu bağlamda eserlerin birbirini tamamladığı söylenebilir.

²⁶⁹ Bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, II, 341.

²⁷⁰ Bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, II, 344.

²⁷¹ Bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, II, 346-347.

²⁷² Bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, II, 347.

²⁷³ Bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, II, 357-358.

²⁷⁴ Bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, II, 383.

²⁷⁵ Bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, II, 479.

²⁷⁶ Bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, II, 480.

Bununla birlikte eserler arasında yapılan bir karşılaştırmada bazı meselelerde İmam Hâdî'nin birden fazla kavli olduğu da tespit edilmiştir.²⁷⁷

İmam Hâdî'nin fikhî konular hakkındaki görüşlerinin bütüncül bir şekilde tespit edilebilmesi için onun *el-Ahkâm*, *el-Müntehab* ile *el-Fünûn* adlı eserlerinin bir bütün olarak değerlendirilmesi gerekmektedir. Aksi takdirde sadece bir eser üzerinden yapılacak değerlendirme kanaatimizce eksik kalacaktır.

II. BAZI ÖRNEKLER BAĞLAMINDA HÂDEVÎ FIKHİNİN KARAKTERİSTİĞİ

Bu başlık altında Hâdevî fikhinin karakteristik özelliğini göstermesi bağlamında bazı örneklere yer verilecektir. Örneklerin belirlenmesinde Hâdevî fikhine mahsus görüşler, Hâdevîlerle Ca'ferîlerin ittifak ettikleri ve Hâdevîlerle Sünnîler'in ittifak ettikleri meseleler tercih edilecektir. Bununla birlikte Sünnî fikhî mezheplerinin ihtilaf ettiği meselelere de yer verilecektir. Meselelerin belirlenmesinde dikkat edilen ikinci bir husus ise bunların büyük çoğunluğunun Hâdevî fikhini diğer fikhî mezheplerinden ayıran ve mezhebin konu hakkında farklı görüşlerini ortaya koyan örneklerden oluşmasıdır. Bu bağlamda çıplak ayaklar ve mestler üzerine mesh, aynı anda verilen üç talak, Ehl-i kitap kadınlarla evlenme, namaz vakitleri, ezan gibi konulara yer verilecektir.

Mezhepler arasında yapılacak bu karşılaştırmada öncelikle konu hakkında Sünnî mezheplerden Hanefî, Mâlikî, Şâfiî ve Hanbelîlerin görüşlerine kısa ve öz bir şekilde yer verilecek ardından konu hakkında Şîi-Ca'ferî mezhebinin görüşü kısaca aktarılacak, konu hakkında bu mezheplerin delil ve değerlendirmelerine yer verilmeyecektir. Belirtilen mezheplerin konu hakkındaki görüşlerinin tespiti için Hanefî mezhebinde Serahsî'nin (ö. 483/1090) *el-Mebsut*, Mâlikî mezhebinde Sahnûn'un (ö. 240/854) *el-Müdevvene*, Şâfiî mezhebinde İmam Şâfiî'nin (ö. 204/820) *el-Ümm*, Hanbelî mezhebinde İbn Kudâme'nin (ö. 620/1223) *el-Muğnî*, Ca'ferî mezhebinde İbn Bâbeveyh'in (ö. 381/991), *Men lâ yahduruhü'l-fakîh* ile Tûsî'nin (ö. 460/1067) *el-İstibsâr* adlı eserlerine müracaat edilecektir. Yukarıda

²⁷⁷ Konu hakkında ayrıntılı bilgi için Abdulkerim b. Muhammed'in kaleme aldığı *el-Kavlü'l-evvel ve's-sânî li'l-İmam Hâdî* adlı çalışmaya müracaat edilebilir.

isimleri zikredilen eserlerde ilgili mezhebin konu hakkındaki görüşü tespit edilemediği durumda mezhebin başka bir eserine müracaat edilecektir.

Mezheplerin görüşü verildikten sonra konu hakkında Hâdevî fikhının görüşü, İmam Hâdî'nin *el-Ahkâm* ile –görüş bulunması durumunda- *el-Müntahab* adlı eserleri üzerinden verilip mesele hakkında onun getirdiği delil ve değerlendirmeler ele alınacaktır.

A. Mest, Ayak ve Çoraplar Üzerine Mesh Edilmesi

Sünnî fıkıh mezheplerinin tamamı abdest alınırken ayakların yıkanmasının farz olduğu ve mest üzerine mesh edilmesinin câiz kabul edildiği hususunda hem fikirdirler.²⁷⁸

Çoraplar üzerine mesh edilmesi Sünnî mezhepler arasında ihtilafli bir konudur. Hanefî ve Hanbelîler belirledikleri şartları taşıması durumunda çoraplar üzerine meshi câiz görürken,²⁷⁹ Şafiîler çoraplar üzerine meshi câiz görmemişlerdir.²⁸⁰ Konu hakkında Mâlikî mezhebinde İmam Mâlik'ten iki rivayet bulunmaktadır. Birinci rivayete göre belli şartları taşıması halinde çoraplar üzerine mesh edilmesi câizdir. İkinci rivayet ise İmam Mâlik'in birinci görüşünden rücû ettiği ve çoraplar üzerine mesh edilmesini hiçbir surette câiz görmediği yönündedir.²⁸¹

Ca'ferî mezhebine göre ise abdest alırken çıplak ayağın mesh edilmesi farz olup, mestler ve çoraplar üzerine mesh etmek takkiye dışında câiz değildir.²⁸²

İmam Hâdî, delil olarak konu hakkında ayet ve Ehl-i beyt icmasının bulunduğunu ifade ederek çıplak ayak, mest ve çoraplar üzerine yapılan meshlerin geçersiz olduğunu belirtmektedir. İmam Hâdî, “*Ey iman edenler! Namaza kalkacağınız zaman yüzlerinizi, dirseklere kadar ellerinizi ve -başlarınızı mesh edip-*

²⁷⁸ Serahsî, *el-Mebsût*, I, 8, 97; Sahnûn, *el-Müdevvene*, I, 114, 142; eş-Şâfiî, *el-Ümm*, I, 42, 47-48; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, I, 98, 206.

²⁷⁹ Serahsî, *el-Mebsût*, I, 101-102; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, I, 215.

²⁸⁰ eş-Şâfiî, *el-Ümm*, I, 49.

²⁸¹ Sahnûn, *el-Müdevvene*, I, 143.

²⁸² İbn Bâbeveyh, *Men lâ yahduruhü'l-fakîh*, I, 39-40.

her iki topuğa kadar da ayaklarınızı yıkayın.”²⁸³ ayetini delil olarak getirmektedir. Ona göre ayet, ayakların ve mestlerin üzerine mesh edilmesinin haram olduğunu göstermektedir. Ayrıca ayette geçen “وَأَرْجُلُكُمْ” kelimesinin mensub olup “وُجُوهَكُمْ” üzerine atfedildiğini belirten İmam Hâdî, konu hakkında ikinci bir delil olarak da babası tarikiyle dedesi Kâsım er-Ressî’den Ehl-i beyt icmasına vurgu yapmaktadır. Nitekim Kâsım er-Ressî, Ehl-i beyt arasında, Hz. Peygamber’in, Hz. Ali’nin ve bütün Ehl-i beyt ile muhâcirin “وَأَرْجُلُكُمْ” kelimesini “وُجُوهَكُمْ” üzerine, vav (و) harfi ile atfederek mensub okumaları hususunda herhangi bir ihtilafın bulunmadığını nakletmektedir. Ayrıca Kâsım er-Ressî, yukarıdaki ayeti zikrederek meshin haram kılınışının bu ayetle sabit olduğunu da belirtmektedir.²⁸⁴

İmam Hâdî, ayakların mesh edilmesine dair “وَأَرْجُلُكُمْ” kelimesinin mecrûr olup “بِرُؤُوسِكُمْ” üzerine atfedildiğini söyleyen Râfizilere (İmâmiyye), ayette geçen “إِلَى الْكَعْبَيْنِ” ifadesinin sınırlama/tayin ifade ettiğini ve bu sınırlamanın Arap dilinde “مسح” kelimesi ile kullanılmadığını, bundan dolayı da bu sınırlamanın “غسل” için söz konusu olabileceğini ifade etmekte ve bunun dışında gerek naklî gerekse aklî delillerle İmâmiyyeyi eleştirmektedir. İmam Hâdî, ayaklar üzerine meshin câiz olmadığını gösteren ayetin aynı şekilde mestler üzerine meshin de câiz olmadığını gösterdiğini ifade etmektedir. Bu bağlamda İmam Hâdî, meshin ister mestler ister ayaklar isterse çoraplar üzerine olsun hiçbir surette câiz olmadığını belirtmektedir.²⁸⁵

Anlaşılan o ki, ayaklar üzerine meshin câiz olmadığını söyleyen İmam Hâdî, bu konuda Sünnî mezheplerle aynı görüşü savunurken, mestler üzerine mesh edilmesinin câiz olmadığını söyleyerek de İmâmiyye Şîası ile aynı görüşü paylaşmaktadır.

B. Gayr-i Müslimlerin Bedenlerinin Necis Olması

Mâlikîler dışında Sünnî fıkıh mezheplerinin tamamı Ehl-i kitabın necis olmadığı hususunda fikir birliği içerisindeyler.²⁸⁶ Mâlikîler ise Ehl-i kitabın necis olduğundan hareketle onların temas ettikleri sulardan abdest alınmasını câiz

²⁸³ Mâide, 5/6; يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ وَامْسَحُوا بِرُؤُوسِكُمْ وَأَرْجُلُكُمْ إِلَى الْكَعْبَيْنِ

²⁸⁴ İmam Hâdî, *el-Ahkâm*, I, 67-68.

²⁸⁵ İmam Hâdî, *el-Ahkâm*, I, 67-68, *el-Müntehab*, s. 26, 28.

²⁸⁶ Bk. Serahsî, *el-Mebsût*, I, 47; eş-Şâfiî, *el-Ümm*, I, 21, 71; İbn Kudâme, *el-Muğni*, I, 37.

görmemiş, resimlerin bulunması ve ayakkabılarla girilmesinden ötürü necasetin bulaşma ihtimaline karşın kilise gibi yerlerde namaz kılınmasını mekruh saymıştır.²⁸⁷

Ca'ferî mezhebine göre İslam'a muhalif olan Hristiyan, Yahudi ve Müşrikler necistir ve bunların temas ettiği sularla abdest alınmaz. Fakat kilise ve havralarda namaz kılınabilir.²⁸⁸

İmam Hâdî, “*Ey iman edenler! Bilin ki Allah'a ortak koşanlar pisliğe batmışlardır; artık onlar bu yıldan sonra Mescid-i Harâm'a yaklaşmasınlar.*”²⁸⁹ ayetinden hareketle gayr-i müslimlerin²⁹⁰ necis olduğunu dolayısıyla bunların içerisinde buldukları kilise ve havraların da necis olduğu, bundan ötürü bu gibi yerlerde namaz kılmanın câiz olmadığını ifade etmektedir. İmam Hâdî, aynı şekilde kilise ve havra dışında onların gezdikleri ve dokundukları yerlerin de necis olduğundan buralarda namaz kılınmayacağı gibi onların temas ettikleri sularla abdest alınamayacağını da belirtmektedir.²⁹¹

Yukarıda verilen bilgiler doğrultusunda Ehl-i kitap olanların bedenlerinin necis olduğu konusunda İmam Hâdî, Mâlikî ve Ca'ferî mezhepleriyle aynı görüşü savunmakla birlikte Ehl-i kitabın oturup kalktığı ve temas ettikleri yerlerin pis sayılması ve bu gibi yerlerde namaz kılınmasının câiz olmaması hususunda bu iki mezhepten farklı düşünmektedir. Bu konuda İmam Hâdî'nin diğer Sünnî mezheplerle ortak görüşü bulunmamaktadır.

C. Ezan

Sünnî fıkıh mezheplerinin tamamı ezanda “hayya alâ hayri'l-amel” cümlesinin bulunmadığı hususunda görüş birliği içerisinde dirler.²⁹²

Ca'ferî mezhebine göre “hayya alâ hayri'l-amel” cümlesi ezanın bir parçasıdır.²⁹³

²⁸⁷ Bk. Sahnûn, *el-Müdevvene*, I, 122, 182.

²⁸⁸ İbn Bâbeveyh, *Men lâ yahdurühü'l-fakîh*, I, 17, 172; Tûsî, *el-İstibsâr*, I, 64, 156.

²⁸⁹ Tevbe, 9/28.

²⁹⁰ İmam Hâdî, Hristiyan ve Yahudileri müşrik olarak gördüğünden müşrikler hakkında nazil olan ayetin kapsamına Hristiyan ve Yahudileri de dâhil etmektedir. Bk. İmam Hâdî, *el-Ahkâm*, I, 336 vd.

²⁹¹ Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, I, 46, 119.

²⁹² Bk. Serahsî, *el-Mebsût*, I, 130 vd; Sahnûn, *el-Müdevvene*, I, 157 vd; eş-Şâfiî, *el-Ümm*, I, 104 vd; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, I, 293 vd.

“Hayya alâ hayri’l-amel” cümlesinin ezandan bir parça olduğunu belirten İmam Hâdî, Hz. Peygamber döneminde “hayya alâ hayri’l-amel” cümlesinin ezanda bulunduğunu, Hz. Ömer (ö. 23/644) dönemine değin uygulamanın bu yönde olduğunu ifade etmektedir. İmam Hâdî, Hz. Ömer’in insanları cihattan alıkoyup tembelliğe sevk edeceği endişesiyle “hayya alâ hayri’l-amel” cümlesini ezandan çıkarıp yerine “es-salâtu hayrun mine’n-nevm” cümlesini eklediğini ifade etmektedir.²⁹⁴

Anlaşıldığı üzere konu hakkında İmam Hâdî ile Ca’ferîler aynı görüşü savunmaktadırlar.

D. Namaz Vakitleri

Sünnî fıkıh mezheplerinin tamamı farz namazların sayısının beş olduğu ve bunların da her birine mahsus vakitlerin bulunduğu hususunda hem fikirdirler.²⁹⁵

Ca’ferî mezhebine göre beş farz namaz için üç vakit bulunmaktadır. Zevalden güneşin batışına kadar öğle ve ikindi namazlarının vakti, güneş battıktan sonra gece yarısına kadar akşam ve yatsı namazlarının vakti, fecr-i sadıktan sonra güneşin doğuşuna değin de sabah namazının vaktidir. Ca’ferî fıkında öğle ile ikindi, akşam ile yatsı namazları arasında müşterek vakitler yukarıda zikredilen vakitler olmakla birlikte bu namazlarının her biri için efdal vakit de bulunmaktadır.²⁹⁶

İmam Hâdî, farz namazların sabah, öğle, ikindi, akşam ve yatsı olduğunu ifade ettikten sonra bu namazların vakitlerini ikiye ayırmaktadır. Birincisi, muttaki kulların gözetmiş olduğu, namazların cem edilmediği ve her namazın ilk vaktinde kılındığı zamanlardır. Öğle namazının ilk vakti zevalle birlikte, ikindi namazının ilk vakti her şeyin gölgesinin bir misli olmasıyla, akşam namazının ilk vakti güneşin batıp yıldızların görülmesiyle, yatsı namazının ilk vakti güneşin batışından sonra ufukta gözükken kırmızılığın kaybolmasıyla ve sabah namazının ilk vakti ise fecrin doğmasıyla birlikte gerçekleşmektedir. İkincisi ise hastaların, başına bir hal

²⁹³ İbn Bâbeveyh, *Men lâ yahduruhü’l-fakîh*, I, 203; Tûsî, *el-İstibsâr*, I, 453 vd.

²⁹⁴ İmam Hâdî, *el-Ahkâm*, I, 69-70, *el-Müntehab*, s. 30.

²⁹⁵ Bk. Serahsî, *el-Mebsût*, I, 141-145; Sahnûn, *el-Müdevvene*, I, 156-157; eş-Şâfî, *el-Ümm*, I, 89-93; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, I, 269-280.

²⁹⁶ İbn Bâbeveyh, *Men lâ yahduruhü’l-fakîh*, I, 154-162; Tûsî, *el-İstibsâr*, I, 378 vd.

gelmesinden korkan kişilerin ve Allah'ın emirlerini ifa etmekle meşgul olanların namazları cem ederek kıldıkları vakitlerdir. Bunlar zevalden başlayıp güneşin sararıp batmak üzere olduğu ana kadar öğle ve ikindi namazının, gecenin tamamının yani güneşin batımından fecr-i sadıka kadar akşam ve yatsı namazının, fecr-i sadıktan güneşin doğuşuna kadar ise sabah namazının vaktidir.²⁹⁷ İmam Hâdî, *el-Ahkâm* adlı eserinde namazların cem edilmesini yukarıda ifade edilen mazeret durumlarıyla sınırlandırırken *el-Müntehab* adlı eserinde herhangi bir sınırlama yapmamaktadır. Zeydîyye'nin en güçlü ve en temel metni olan İbnü'l-Mürtazâ'nın (ö. 840/1437) *el-Ezhâr* adlı eserinde namazların cem edilmesinin hastalık, yolculuk, korku, ibadet ve mubah bir işle meşgul olanların namazları vaktinde kılması durumunda bu işi kaçıracağı durumlara hasredildiği görülmektedir.²⁹⁸ Bu durumda İmam Hâdî'nin *el-Ahkâm*'da ifade ettiği görüşün mezhep görüşü olduğunu söylememiz mümkündür.

Anlaşılan o ki, İmam Hâdî, namazların vakitleri konusunda Sünnî fıkıh mezheplerinden farklı düşünmekte ve bu konuda Ca'ferî mezhebiyle aynı görüşü savunmaktadırlar. Fakat namazların cem edilmesi yani öğle ile ikindi ve akşam ile yatsı namazlarının müşterek vakitte cem edilerek kılınmasını yukarıda belirtilen mazeretlerin gerçekleşmesi durumunda câiz görmekle Ca'ferî mezhebenden ayrılmaktadırlar. Aynı şekilde İmam Hâdî, fecri sadıka birlikte akşam ve yatsı namazlarının vakitlerinin sona erdiğini söylemekle de Ca'ferî mezhebenden ayrılmaktadırlar.

E. İftar Vakti

Sünnî fıkıh mezheplerinin tamamı ile Ca'ferî mezhebine göre iftar vakti, güneşin batmasıyla birlikte girer.²⁹⁹

İmam Hâdî, iftar vaktinin güneşin batmasından sonra karanlığın çöküp yıldızların görülmesiyle birlikte gireceğini söylemektedir. Delil olarak ise “*Gecenin karanlığı onu kaplayınca bir yıldız gördü.*”³⁰⁰ ayetini zikretmektedir. Nitekim ona

²⁹⁷ Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, I, 74-76; *el-Müntehab*, 30-35.

²⁹⁸ İbnü'l-Mürtazâ, *el-Ezhâr*, s. 9.

²⁹⁹ Bk. Serahsî, *el-Mebsût*, III, 54; Sahnûn, *el-Müdevvene*, I, 265 vd; eş-Şâfiî, *el-Ümm*, II, 105; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, III, 105; İbn Bâbeveyh, *Men lâ yahdurühü'l-fakîh*, I, 157; Tûsî, *el-İstibsâr*, II, 150-151.

³⁰⁰ En'am, 6/76.

göre ayette gece karanlığı, yıldızın görülmesine bağlanmıştır. İmam Hâdî, bu konuda aksini iddia etmenin cehalet ve bilgisizlikten başka bir şey olmadığını söyleyerek bu bağlamda Hz. Peygamber'den konu hakkında yapılan rivayetlerin kabul edilemez olduğunu belirtmektedir. Ona göre yıldızlar görülmeksizin sırf güneşin batmasıyla yapılacak iftar, orucu bozar ve bu şekilde tutulan oruç geçerli değildir.³⁰¹

Bu meselede İmam Hâdî, gerek Sünnî gerekse Ca'ferî mezheplerine muhalif olarak konu hakkında kendisine özgü ictihadda bulunmaktadır.

F. Ehl-i Kitap Kadınlarla Evlenme

Sünnî fıkıh mezheplerinin tamamı Müslüman bir erkeğin Ehl-i kitap hür bir kadınla evlenmesinin câiz olduğu hususunda görüş birliği içerisindeyler.³⁰²

Ca'ferî mezhebinde her ne kadar Ehl-i kitap kadınlarla evlenmenin câiz olduğuna dair rivayetler bulunsa da mezhepte genel kanı bunlarla evlenmenin câiz olmadığı yönündedir.³⁰³

İmam Hâdî, Müslüman bir erkeğin Ehl-i kitap bir kadınla evlenmesinin câiz olmadığını ifade etmektedir. Bu meselede birçok âlimin yanılıya düştüğünü söyleyen İmam Hâdî, “İman etmedikleri sürece Allah'a ortak koşan kadınlarla evlenmeyin. Şundan emin olun ki imanlı bir câriye, sizin hoşunuza gitse de müşrik bir hür kadından iyidir. İman etmedikleri sürece Allah'a ortak koşan erkeklerle de kadınlarınızı evlendirmeyin...”³⁰⁴ ayetinde geçen “müşrik” kelimesinin umum ifade ettiğini ve müşrikin “Hz. Peygamber'in getirdiği daveti veya Kur'an'dan herhangi bir ayeti inkâr eden kişi” olduğunu, bundan dolayı Ehl-i kitabın da müşrik sayıldığını belirtmektedir. Bu bağlamda İmam Hâdî, ayetin sarih lafzından anlaşıldığı üzere Ehl-i kitap kadınlarla evlenmenin hiçbir surette câiz olmadığını söylemektedir.³⁰⁵

İmam Hâdî, “Bugün size iyi ve temiz nimetler helâl kılınmıştır. Kendilerine kitap verilenlerin yiyeceği size helâldir; sizin yiyeceğiniz de onlara helâldir. Gayri

³⁰¹ İmam Hâdî, *el-Ahkâm*, I, 211.

³⁰² Serahsî, *el-Mebsût*, IV, 210; Sahnûn, *el-Müdevvene*, II, 219; eş-Şâfî, *el-Ümm*, IV, 285; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, VII, 129.

³⁰³ İbn Bâbeveyh, *Men lâ yahduruhü'l-fakîh*, III, 266; Tûsî, *el-İstibsâr*, III, 252-253.

³⁰⁴ Bakara, 2/221.

³⁰⁵ İmam Hâdî, *el-Ahkâm*, I, 336.

*meşru ilişkide bulunmak veya gizli dost tutmak şeklinde değil de meşru bir nikâhla evlenmek şartıyla mümin kadınlardan iffetli olanlar ile sizden önce kendilerine kitap verilenlerden iffetli kadınlar size helâldir.*³⁰⁶ ayetinden hareketle Ehl-i kitap kadınlarla evlenmenin câiz olduğunu söyleyenlerin söz konusu ayeti yanlış anladıklarını ifade etmektedir. Ona göre yukarıdaki ayette bahsedilen “*sizden önce kendilerine kitap verilenlerden iffetli kadınlar*”dan kastın daha öncesinde Ehl-i kitap olup da sonradan Müslüman olan kadınlar olduğunu belirtmektedir. İmam Hâdî, zikredilen ayetten bu mananın anlaşılmasına dair “*Ehl-i kitap’tan öyleleri vardır ki hem Allah’a hem size indirilene hem de kendilerine indirilmiş olana inanırlar...*”³⁰⁷ ayetini delil göstermektedir. Nitekim ona göre bu ayette geçen “*Mümin Ehl-i kitap*” adlandırması daha önceki ayette mutlak olarak geçen Ehl-i kitap kadınlarını tahsis etmiş ve bunların daha önce Ehl-i kitap olup da sonradan Müslüman olan kadınlar şeklinde anlaşılması gerektiğini göstermiştir.³⁰⁸

İmam Hâdî, Ehl-i kitap kadınlarla evlenmenin câiz olduğunu iddia edenlere şu iki soruyu yöneltmektedir:

1) Müslüman kocası ölecek olan Ehl-i kitap kadın, “*Eşlerinizin, çocukları yoksa bıraktıklarının yarısı sizindir.*”³⁰⁹ ayeti gereğince mirastan hak sahibi midir?

2) Zimmî kadınla evlenen Müslümanın ondan olan çocuğu ölecek olup Ehl-i kitap annesinden başka da vârisi bulunmadığı takdirde çocukların mirasını kim alacak?

İmam Hâdî’ye göre ilk soruya evet denecek olunursa, konu hakkında Hz. Peygamber’in koyduğu “*iki ayrı din mensubu birbirlerine varis olamaz.*” yasağı çiğnenmiş olacak, hayır denilecek olursa, yukarıda zikri geçen ayetin hükmü iptal edilmiş olacaktır. İkinci soruya “*miras kadının hakkıdır.*” denecek olursa konu hakkında ümmetin icmasına muhalefet edilmiş olunacağı, mirasın Müslümanların yani beytül mâlın hakkı olduğu söylenecek olunursa bu durumda da adalet ve hakkaniyetten uzaklaşılacağı ifade edilmektedir.³¹⁰

³⁰⁶ Mâide, 5/5.

³⁰⁷ Âli İmrân, 3/199.

³⁰⁸ İmam Hâdî, *el-Ahkâm*, I, 337-339.

³⁰⁹ En-Nîsâ, 4/12.

³¹⁰ İmam Hâdî, *el-Ahkâm*, I, 339-340.

İmam Hâdî, karşıt görüşlere yöneltmiş olduğu bu sorulara şu üç şeyden biri ile cevap verebileceğini ifade etmektedir:

1. Zimmî olan kadın ve ondan olan çocuklar mirastan pay alacaklar,
2. Kadın ve çocuklar mirastan mahrum bırakılarak Allah'a zulüm isnat edilecek,
3. Ehl-i kitapla evlenilmesinin câiz olmadığı görüşü kabul edilecektir.³¹¹

Yukarıda verilen bilgiler doğrultusunda İmam Hâdî'nin Ehl-i kitap kadınlarla evlenmenin câiz olmadığı hususunda Ca'ferîlerle aynı görüşü savunduğu görülmektedir.

G. Müt'a Nikâhı

Sünnî fıkıh mezheplerinin tamamı, velinin izni olmaksızın erkekle kadının, erkeğin kadına vereceği bedel karşılığında belirli bir süre karı-koca hayatı yaşamaları hususunda anlaşmaları şeklinde tanımlanan müt'a nikâhının haram olduğu hususunda görüş birliği içerisindeyler.³¹²

Ca'ferîler ise müt'a nikâhının câiz olduğu hususunda hem fikirdirler.³¹³

İmam Hâdî, müt'a nikâhını “velilerin huzurunda iki adil kişinin şahidliğiyle gerçekleştirilen” akit olarak tanımlamaktadır. Müt'a nikâhının bu manada olduğuna dair delil olarak da “*Onlarla karı-koca ilişkisi yaşamanıza karşılık kararlaştırılmış olan mehirlerini verin.*”³¹⁴ ayetini göstermektedir. İmam Hâdî, müt'a nikâhını “kadının, velisi olmaksızın kendini nikâhlanması” şeklinde tanımlayıp bu nikâhı câiz görenleri ise eleştirmektedir. İmam Hâdî, bu bağlamda nikâhın velinin izni olmaksızın gerçekleşmeyeceğine dair “*Sizden bekâr olanları, evlendirin*”³¹⁵, “*Allah'a ortak koşan erkeklerle de kadınlarınızı evlendirmeyin.*”³¹⁶ “*Kocalarıyla yeniden evlenmelerine engel olmayın*”³¹⁷ ayetlerini getirmekte ve bu ayetlerin ifade ettiği üzere nikah akdinin velinin iznine bağlı olduğunu belirtmektedir.

³¹¹ İmam Hâdî, *el-Ahkâm*, I, 340-341.

³¹² Serahsî, *el-Mebsût*, V, 152; Sahnûn, *el-Müdevvene*, II, 130; eş-Şâfiî, *el-Ümm*, V, 85; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, VII, 178.

³¹³ İbn Bâbeveyh, *Men lâ yahduruhü'l-fakîh*, III, 299 vd; Tûsî, *el-İstibsâr*, III, 201 vd.

³¹⁴ Nisâ, 4/24. *فَمَا اسْتَمْتَعْتُمْ بِهِ مِنْهُنَّ فَآتُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ فَرِيضَةً*

³¹⁵ Nûr, 24/32.

³¹⁶ Bakara, 2/221.

³¹⁷ Bakara, 2/32.

İmam Hâdî, cahiliye döneminde uygulanan bu nikâhın birçok savaşa sebep olduğunu, İslam'ın fitne ve fesadı ortadan kaldırmak için bu tür nikâhları yasakladığını belirtmektedir. Konu hakkında Hz. Ali (ö. 40/661) tarihiyle müt'a nikâhının yasaklandığını rivayet eden İmam Hâdî, Ehl-i beyt imamlarının bu nikâhı câiz görmediklerini, daha sonra ortaya çıkan sefihlerin Ehl-i beyt imamları adına yalan uydurarak onların bu nikâhı câiz gördüklerini rivayet ettiklerini belirtmektedir.

İmam Hâdî, İmâmiyye Şîası'nın müt'a nikâhını helal görmeye Allah'ın koştığı şarttan daha çok insanın getirdiği şartın zorunlu olduğu, çocuğun nesebinin babasından olmadığı, anne-babanın çocuklarına veya tam aksi çocukların anne-babasına mirasçı olamayacakları, kadının ölmesi durumunda kocasının, kocanın ölmesi durumunda ise kadının ona mirasçı olamayacağı ve kadının iddet beklemesine gerek olmadığı gibi hükümler vererek Kur'ân'a muhalif görüşler ileri sürdüklerini ifade etmektedir.³¹⁸

Yukarıdaki bilgiler doğrultusunda İmam Hâdî'nin müt'a nikâhının haram oluşu konusunda Sünnî mezheplerle aynı görüşü savunduğu görülmektedir.

H. İhramlının Evlenme ve Evlendirmesi

İhramlın evlenmesi veya başkasını evlendirmesi hususunda Sünnî mezhepler ihtilaf etmişlerdir. İhramlının evleneceği gibi başka birisini de evlendirebileceğini belirten Hanefilere³¹⁹ karşın diğer Sünnî fıkıh mezhepleri muhrimin evlenmesi câiz olmadığı gibi başkasını da evlendirmesinin câiz olmadığını ifade etmektedirler.³²⁰

Ca'ferî mezhebine göre de ihramlı evlenemez ve başkasını evlendiremez aynı şekilde evlilik akdinde şahitlik yapamaz.³²¹

İmam Hâdî, herhangi bir delil getirmeksizin ihramlının evlenemeyeceği gibi başka birisini de evlendiremeyeceğini ifade etmekte ve akit yapması durumunda yaptığı akdin batıl olduğunu belirtmektedir.³²²

³¹⁸ İmam Hâdî, *el-Ahkâm*, I, 306-310.

³¹⁹ Serahsî, *el-Mebsût*, IV, 191.

³²⁰ Sahnûn, *el-Müdevvene*, II, 122. İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, II, 96, III, 68; eş-Şâfiî, *el-Ümm*, II, 131, V, 84; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, III, 307.

³²¹ İbn Bâbeveyh, *Men lâ yahdurühü'l-fakîh*, II, 239 vd.

İ. Talak

Sünnî fıkıh mezheplerinin tamamı sünnete uygun olmayan boşamaların geçerli olduğu ve aynı anda verilen üç talakın üç talak sayılacağı hususunda hem fikirlerdir.³²³

Buna mukabil Ca'ferî mezhebinde bid'i talak ile hayızlı kadına aynı anda verilen üç talakın geçersiz olduğu ifade edilmektedir. Bununla birlikte hayızlı olmayan kadına aynı anda verilen üç talak ise bir boşama yerine geçmektedir.³²⁴

İmam Hâdî, boşanmış kadının eşine haram olduğu hususunda icmanın bulunduğunu naklettikten sonra boşamanın nasıl olacağı konusunda ihtilaf edildiğini nakletmektedir. İmam Hâdî, konu hakkında İmâmiyye Şîası'nın görüşüne ilişkin "bir kişi aralarında cinsel birliktelik olmaksızın hayızlı eşini boşayacak olur veya aynı anda hayızlı veya hayızlı olmayan³²⁵ eşine üç talak verecek olursa boşanmanın gerçekleşmeyip, kadının eski evliliğine devam edeceği" yönünde tespitlerde bulunmaktadır.³²⁶ Konu hakkında İmam Hâdî'nin tespiti İmâmiyye mezhep görüşünü temsil etmemektedir. Zira onlara göre bid'i talakla yapılan boşama veya hayızlı kadına aynı anda verilen üç talak geçersiz olup, hayızlı olmayan kadına aynı anda verilen üç talak ise bir boşama sayılmaktadır.³²⁷ Bu bağlamda İmam Hâdî'nin İmâmiyyeye nispetle aynı anda verilen üç talakın geçersiz olduğu yönündeki tespiti "hayızlı kadına aynı anda verilen üç talak geçersizdir" şeklinde takyit edilerek konu ele alınacaktır.

İmam Hâdî, İmâmiyye Şîası'na göre bir kişi eşini yılda iki veya üç kez boşasa ve bunu yıllarca tekrar etse bile, bu boşama kadının temiz olduğu ve daha öncesinde eşler arasında cinsel ilişki bulunmadığı bir zamanda yapılmadığı sürece bu boşamanın geçersiz olduğunu ifade etmektedir. İmam Hâdî, bu görüşün gerek Ehl-i beyt gerekse diğer mezhep görüşlerine muhalif olduğunu söylemekte ve onlara göre boşamanın kadının hayızlı olmadığı, eşler arasında cinsel ilişkinin bulunmadığı ve

³²² İmam Hâdî, *el-Ahkâm*, I, 264-265, *el-Müntahab*, s. 97.

³²³ Bk. Serahsî, *el-Mebsût*, VI, 57 vd; Sahnûn, *el-Müdevvene*, II, 3-7; eş-Şâfî, *el-Ümm*, V, 147, 193; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, VII, 366, 368.

³²⁴ İbn Bâbeveyh, *Men lâ yahdurühü'l-fakîh*, III, 327 vd; Tûsî, *el-İstibsâr*, III, 388 vd.

³²⁵ İmam Hâdî, *el-Ahkâm*, I, 394.

³²⁶ Bk. İmam Hâdî, *el-Ahkâm*, I, 390.

³²⁷ Bk. İbn Bâbeveyh, *Men lâ yahdurühü'l-fakîh*, III, 327 vd; Tûsî, *el-İstibsâr*, III, 388 vd.

iddet içerisinde yapılması gerektiğini fakat buna muhalif yapılan boşamaların da kişiyi bağladığını nakletmektedir.³²⁸

İmam Hâdî, İmâmiyyenin elinde “*Ey Peygamber! Kadınları boşayacağınız zaman iddetlerini gözeterek boşayın ve bekleme sürelerini iyice hesap edin.*”³²⁹ ayetinin yanlış tevildinden başka ne Hz. Peygamber’den bir rivayetin ne de aklî bir delillerinin bulunmadığını belirtmektedir. Nitekim İmam Hâdî, bu ayetin terğib (teşvik) amaçlı olup emir ifade etmediğini söyledikten sonra İmâmiyye’nin bu ayeti emir kapsamında değerlendirip talakın ancak kadının iddeti gözetilerek yapılması durumunda gerçekleşeceği şeklindeki tevillerinin yanlış olduğunu ifade etmekte ve konu hakkında birçok delil sunmaktadır.³³⁰

İmam Hâdî, verilen üç talakın tek talak sayılmasının doğru olduğunu belirttikten sonra konu hakkında delil olarak “*Boşama iki keredir. Her ikisinden sonra ya iyilikle evlilik içinde tutmak veya güzellikle serbest bırakmak gerekir.*”³³¹ ayetini getirmektedir. Bu ayetin konu hakkında sarih olduğunu ifade eden İmam Hâdî’ye göre ayette “talakın iki olduğu” ifadesi, ikinci talaktan önce birinci talakın bulunduğunu, aynı şekilde iki talak sonrası “evliliğe devam” veya “boşanma” şeklindeki ifade ise üçüncü bir talakın varlığını göstermektedir. Nitekim ayette iki talak ile üçüncü talak arasında bir bekleme süresinin olduğuna işaret edilmektedir. Bu bağlamda secdede üç kez “sübhaneallah”³³² yerine “üç kere sübhaneallah”³³³ demenin onu karşılamayacağını ifade eden İmam Hâdî, belirli bir sayının tek lafızla dile getirilmesi durumunda o şeyin yerine getirilmiş sayılmayacağını söylemektedir. Aynı şekilde tek lafızla verilen üç talakın üç talak sayılması gerektiğini söyleyenlerin şeytan taşlamada yedi taşın tek seferde atılmasını geçerli görmeleri gerektiğini, bunun ise aynı anda atılan yedi taşın tek taş sayılması hususunda ümmetin icmasına muhalif bir görüş olacağını belirtmektedir.³³⁴

³²⁸ Bk. İmam Hâdî, *el-Ahkâm*, I, 390.

³²⁹ Talâk, 65/1.

³³⁰ İmam Hâdî, *el-Ahkâm*, I, 390-391.

³³¹ Bakara, 2/ 229.

³³² Yani secdede “sübhaneallah”, “sübhaneallah”, “sübhaneallah” demek.

³³³ Yani secdede bir kez “üç kere sübhaneallah” sözünü söylemek.

³³⁴ İmam Hâdî, *el-Ahkâm*, I, 397-399, *el-Müntehab*, s. 143-145.

Yukarıda verilen bilgiler doğrultusunda İmam Hâdî'nin aynı anda verilen üç talakı tek talak kabul etmekle Sünnî fıkıh mezheplerine, hayızlı kadına verilen talakın geçerli olduğu ve hayızlı kadına aynı anda verilen üç talakın ise tek talak olduğunu söylemekle Ca'ferî mezhebine muhalefet ettiği görülmektedir. Bununla birlikte bid'i talakı geçerli görmeye Sünnî fıkıh mezhepleriyle, hayızlı olmayan kadına aynı anda verilen üç talakı tek talak kabul etmede ise Ca'ferî mezhebiyle hem fikirdir.

J. Kasıtlı Olarak Hür Kadını Öldürenin Cezası

Sünnî fıkıh mezheplerinin tamamı kasıtlı olarak erkeğin kadını öldürmesi durumunda erkeğe kısas gerektiği, hür kadının diyetinin ise erkeğe verilen diyetin yarısı olduğu hususunda görüş birliği içerisindedirler.³³⁵

Ca'ferî mezhebine göre kasıtlı olarak erkeğin hür bir kadını öldürmesi durumunda erkeğe kısas uygulanamaz, erkek maktulün velilerine erkeğin yarı diyet olan beş yüz dinar öder. Fakat maktulün ailesi kısas talep edecek olursa bu durumda katilin velilerine yarım diyet yani beş yüz dinar verilmek suretiyle katile kısas uygulanabilir.³³⁶

İmam Hâdî, kasıtlı olarak erkeğin kadını öldürmesi durumunda erkeğe kısas uygulanamayacağı buna mukabil kadının velilerine yarım diyet yani beş yüz dinar verileceğini ifade etmektedir. Fakat kadının velileri kısas talep edecek olurlarsa, katilin tarafına yarım diyet yani beş yüz dinar vermek suretiyle katile kısas uygulayabileceklerini belirtir ve bu görüşün Hz. Ali'nin kavli olduğunu söyler.³³⁷

Anlaşıldığı üzere hür kadının diyetinin, erkeğin diyetinin yarısı olduğu hususunda tüm mezhepler hem fikirdirler. Fakat maktul kadının velilerinin kısas talep etmeleri durumunda nasıl bir yol takip edileceği ise mezhepler arasında ihtilafıdır. Sünnî fıkıh mezhepleri bu durumda katilin kısas edileceğini söylerken Zeydî ve Ca'ferîler'in ise maktulün velilerinin katil tarafına yarım diyet ödemeleri koşuluyla kısası câiz gördükleri anlaşılmaktadır.

³³⁵ Bk. Serahsî, *el-Mebsût*, XXVI, 131; Sahnûn, *el-Müdevvene*, IV, 651; eş-Şâfiî, *el-Ümm*, VII, 351; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, VIII, 296.

³³⁶ Bk. İbn Bâbeveyh, *Men lâ yahdurühü'l-fakih*, IV, 94; Tûsî, *el-İstibsâr*, IV, 364.

³³⁷ Bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, II, 242-243.

III. DEĞERLENDİRME

Daha önce verilen bilgiler doğrultusunda İmam Hâdî'nin Medine'de yazmaya başladığı ve Yemen'de tamamladığı *el-Ahkâm*'ın Hâdevî fikhının temel kaynağı olduğu söylenebilir. Bununla birlikte İmam Hâdî'nin öğrencisi Muhammed b. Süleyman el-Kûfi'nin (ö. 322/934?) İmam Hâdî'ye sorduğu soru ve cevapları toparlayarak derlediği *el-Müntehab* ve *el-Fünûn* ise fıkıh alanında mezhebin ikincil temel kaynağını teşkil etmektedir. Nitekim *el-Ahkâm*'ın birinci bölümü bizzat İmam Hâdî tarafından kaleme alınmış diğer bölümü ise onun gözetiminde imla yoluyla öğrencileri tarafından yazılmıştır. Buna karşın *el-Müntehab* ile *el-Fünûn* ise İmam Hâdî'nin öğrencisi Kûfi tarafından kaleme alınmıştır.

Yapılan araştırma sonucu İmam Hâdî'nin *el-Ahkâm* ile *el-Müntehab* adlı eserlerinin büyük oranda aynı konuları işlediği görülmekle birlikte, eserlerin birinde bulunan bazı hükümlerin diğer eserde bulunmadığı görülmektedir. *el-Müntehab* ile *el-Fünûn*, her ne kadar Kûfi'nin İmam Hâdî'ye sorduğu soru ve cevapları içermekteyse de bu eserlerin büyük oranda aynı mesele hakkında farklı hükümleri de ihtiva ettiği tespit edilmiştir. Bu bağlamda bu eserlerin birbirini tamamlayan kitaplar olarak görülmesi mümkündür.

Rivayet merkezli kaleme alınan *el-Ahkâm*'da kullanılan deliller ayet, hadis, Ehl-i beyt icması, Hz. Ali'nin söz ve uygulamaları ile Kâsım er-Ressî'nin fikhî çıkarımlarından oluşmaktadır. Bununla birlikte az da olsa farklı deliller kullanılmıştır. Eserde, Hz. Ali'ye ayrıca bir değer verilmiş ve onun rivayetleri delil olarak kullanılmıştır. İmam Hâdî'nin Hz. Ali'ye bu denli önem vermesinin arka planında Hz. Ali'nin mâsum olduğu ve din adına söylediği ve yaptığı her şeyi Hz. Peygamber'in emri üzerine yaptığı düşüncesi yatmaktadır.

Eserde, Zeydiyye mezhebinin kendisine nispet edildiği Zeyd b. Ali'ye (ö. 122/740) râvi sıfatı dışında mezhebin müctehid imamı olması bağlamında herhangi bir atıfta bulunulmaması ve eserde onun fikhî görüşlerinin sadece üç yerde zikredilmesi göze çarpan bir husustur. Bu durum Hâdevî fikhının Zeyd b. Ali'nin belirlediği usûl ve kaideler çerçevesinde yazıldığı iddiasıyla çeliştiği gibi İmam Hâdî'nin Zeyd b. Ali'nin *el-Mecmû'* adlı eserinden habersiz olduğu, onu taklit etmediği veya onun görüşlerini benimsemediği gibi yorumlara da açıktır.

Hâdevî fikhının temel kaynağı olan *el-Ahkâm*'ı da en fazla müracaat edilen delillerin başında Hz. Peygamber ve Kâsım er-Ressî'den yapılan rivayetlerin yer aldığı görülmektedir. Hz. Ali'den yapılan rivayetler ise üçüncü sırada yer almaktadır. Eserde, bazı meseleler hakkında İmam Hâdî'nin görüş belirtmeksizin Kâsım er-Ressî'nin mesele hakkındaki görüşünü nakletmesi, birçok meselede ise kendi görüşünü Kâsım er-Ressî'nin konu hakkında görüşünü nakletmek suretiyle teyit etmesi, İmam Hâdî'nin Zeydiyye mezhebinde varolan “bir müctehidin başka bir müctehidi taklit etmesi câiz değildir” genel kabulünü benimsemediği yönünde bir izlenim oluşturmaktadır.

İmam Hâdî'nin *el-Ahkâm*'da Muhammed el-Bâkır³³⁸ ve Ca'fer es-Sâdık tarikiyle Muhammed el-Bâkır ile Ehl-i beyt'ten rivayette bulunması³³⁹ ve mesele hakkında onların görüşlerine yer vermesi esere ayrı bir zenginlik katmakta ve *el-Ahkâm*'ı Ca'feriyye mezhebi için de önemli bir kaynak kılmaktadır.

İmam Hâdî'nin eserinde Zeyd b. Ali'nin (ö. 122/740) *el-Mecmu'* adlı eserini rivayet eden Ebû Halid el-Vâsitî'nin rivayetine yer vermesi³⁴⁰ ayrıca bir öneme haizdir. Nitekim Zeyd b. Ali'ye nispet edilen ve ilk fıkıh eseri olma özelliğine sahip *el-Mecmu'* adlı eserin tek ravisi Ebû Halid el-Vasitî'dir.³⁴¹ Fakat Ebû Halid el-Vâsitî hakkında gerek İmâmiyye Şîası gerekse Sünnî kesime mensup bazı cerh ve ta'dil âlimlerinin büyük çoğunluğu bazı ithamlarda bulunmuş ve bunlar doğrultusunda *el-Mecmu'un* Zeyd b. Ali'ye nispetini sahih bulmamışlardır.³⁴² Bunların Ebû Halid el-Vâsitî hakkında yaptıkları ithamlar göz önünde bulundurulduğunda Ebû Halid'in, yalancılık ve hadis uydurmakla itham edildiği görülmektedir. Bunun yanında Ebû Halid'in *el-Mecmu'* adlı eserin tek râvisi olması, Sayâdile denilen eczacılardan şifalı bitkileri anlatan sahafeler satın alıp bunları hadis olarak rivayet etmesi, bunun yanı sıra onun *el-Mecmû*'da Zeyd b. Ali'den yaptığı rivayetlerin tamamının uydurma

³³⁸ Bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, I, 217.

³³⁹ Tespit edebildiğimiz kadarıyla *el-Ahkâm*'da Ca'fer es-Sâdık'ın üç rivayetine yer verilmiştir. Bk. Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, II, 343, 453, 464.

³⁴⁰ Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, II, 395-396.

³⁴¹ Ahmed Ali el-Me'ğazi, “ez-Zeydiyye el-fikh”, *el-Mevsûatu'l-Yemeniyye*, II, 1534-1535

³⁴² Ebû Halid el-Vâsitî hakkında yapılan tartışmalar için bk. Seyyâğî, *er-Ravzün'n-nadîr*, I, 31 vd.; Köse, “Fıkıh Literatürünün Tartışmalı İki Eseri: *el-Mecmû'u'l-Kebîr*”..., s. 290-300; Eren, *el-İmam Zeyd b. Ali*, s 176 vd.

olduğunu yönünde eleştiriler de bulunmaktadır.³⁴³ İmam Hâdî'nin eserinde Zeyd b. Ali'nin (ö. 122/740) *el-Mecmu'* adlı eserinin tek ravisi olan Ebû Halid el-Vasitî'nin rivayetlerine yer vermesi İmam Hâdî'nin dolayısıyla Zeydî-Hâdevî mensuplarının onu sikâ bir râvi kabul ettiklerini göstermektedir. Bu bağlamda gerek İmâmiyye Şîası gerekse Sünnî kesime mensup bazı cerh ve ta'dil âlimlerinin Ebû Halid hakkındaki ithamlarına itibar edilmediği söylenebilir. Ebû Hâlid el-Vâsitî'ye yöneltilen eleştirilere Zeydî âlimler tarafından cevap verilmiştir. Bu bağlamda Seyyâğî'nin *er-Ravzün'n-nadîr* adlı eserine yazdığı mukaddime önemlidir.³⁴⁴ Fakat Seyyâğî'nin verdiği bilgilerin bir kısmının hatalı olduğu görülmektedir. Örneğin Seyyâğî, İmam Hâdî'nin *el-Ahkâm* adlı eserinde Ebû Hâlid el-Vâsitî'den yirmi küsur rivayette bulunduğunu ifade etmektedir.³⁴⁵ Yapmış olduğumuz araştırma sonucu İmam Hâdî'nin *el-Ahkâm* adlı eserinde Ebû Hâlid el-Vâsitî'den sadece bir rivayette bulunduğu görülmüştür.³⁴⁶ Bu da Seyyâğî'nin Ebû Hâlid hakkında verdiği bilgilerin bir kısmının yanlış veya mübalağalı olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda Seyyâğî'nin verdiği bilgilere ihtiyatla bakılması gerekmektedir.

Eserde göze çarpan bir diğer husus ise Kâsım er-Ressî'nin fıkıh görüşlerine çokça yer verilmiş olmasıdır. Nitekim eserde hadisten sonra en çok Kâsım er-Ressî'nin fikhî görüşleri delil olarak kullanılmıştır. İmam Hâdî'nin Kâsım er-Ressî'den zikrettiği görüşlerin hemen hemen tamamına katıldığı ve farklı düşündüğü birkaç meselede ise onu eleştirmeksizin veya herhangi bir itirazda bulunmaksızın kendi görüşünü ifade ettiği görülmektedir. Bu durum İmam Hâdî'nin fıkıh anlayışını dedesi Kâsım er-Ressî'nin fikhî görüşleri üzerine inşa ettiği ve var olan boşlukları doldurduğu kanaatini oluşturmaktadır. İmam Hâdî'nin konu hakkında kendi görüşlerini ifade ettiği yerler göz önünde bulundurulduğunda bu meselelerin çok fazla olmadığı anlaşılmaktadır. Bu da İmam Hâdî'nin meseleleri işlerken ictihaddan ziyade rivayet merkezli bir eğilim içerisinde olduğunu göstermektedir. Tüm bu bilgiler doğrultusunda İmam Hâdî'nin dedesini taklitten ziyade yaptığı ictihadla Kasım er-Ressî (ö. 246/860) ile aynı sonuca ulaştığı şeklinde yapılacak yorumun

³⁴³ Bk. Seyyâğî, *er-Ravzün'n-nadîr*, I, 31 vd.

³⁴⁴ Bk. Seyyâğî, *er-Ravzün'n-nadîr*, I, 31 vd.

³⁴⁵ Bk. Seyyâğî, *er-Ravzün'n-nadîr*, I, 27.

³⁴⁶ Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, II, 395-396

doğru olmadığı izlenimini uyandırmaktadır. Kanaatimize göre İmam Hâdî'nin dedesiyle aynı görüşü paylaşması ictihad sonucu varılan bir durum olmaktan ziyade dedesinin fikhî görüşlerini toptan kabul anlayışından kaynaklanmaktadır. Bu da Hâdevî fikhının Kâsımiyye'nin devamı olduğu kanaatini güçlendirmektedir. Fakat *el-Ahkâm* çerçevesinde yapılan bu değerlendirmenin belirtilen kanaat için yeterli olmadığını, bunun ispatlanması için Kâsım er-Ressî'nin fikh alanında kaleme aldığı risaleler ve *el-Emâli*, *et-Tecrîd* ve *el-Câmi'u'l-kâfi* gibi Zeydî eserlerde ondan yapılan rivayetlerle İmam Hâdî'nin eserleri karşılaştırıldıktan sonra bu tespitin mümkün olacağını ifade etmek gerekir.

Hâdevî fikhı ile diğer mezhepler arasında bazı örnekler üzerinden yapılan karşılaştırmada Hâdevî fikhının kendine özgü fikh anlayışı olduğu görülmektedir. Nitekim İmam Hâdî'nin kullandığı delillerle elde ettiği bir kısım hükümlerde Sünnî fikh mezhepleriyle, bir kısmında Ca'ferî fikhı ile benzerlik arz etmekle birlikte diğer bir kısım hükümlerde ise gerek Sünnî gerekse Ca'ferî fikh mezhebine muhalefet ettiği görülmektedir. Bu durum, Zeydî-Hâdevî fikhının her hangi bir mezhebin gölgesinde kalmadığını aksine diğer mezhepler gibi müstakil bir duruş sergilediğini göstermektedir.

SONUÇ

Zeydî fikhının gelişiminde İmam Hâdî ve Hâdeviyye'nin incelendiği bu çalışmada Şîa ve Şîî fırkalara genel bir bakış yapılmış, Zeydiyye mezhebinin tanımı ve genel olarak usûl anlayışı, Zeydî fırkaların tanıtımı, fıkıh düşünceleri ve şer'î kaynak anlayışlarına yer verilmiş, Zeydî fikhının tarihsel süreci ile İmam Hâdî'ye kadar Zeydî fikhına katkı sağlamış olan başlıca Zeydî fakihler ile eserlerine ve mezhebin başlıca delillerine yer verilerek Zeydî fikhının karakteristik özellikleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Ardından İmam Hâdî'nin yaşadığı ortamı yansıtmak üzere Abbâsiler döneminde siyasî ortam ve Zeydî kalkışmalar ile İmam Hâdî öncesi Yemen'de siyasî ortam ve ilmî durum hakkında bilgiler verilerek dönemin portresi çizilmiş, daha sonra İmam Hâdî'nin hayatı, ilmî kişiliği, imâmeti ve Zeydî fikhındaki yeri ortaya konmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda onun nesebi, doğumu çocukluğu, ilim tahsili, hocaları, öğrencileri hakkında bilgi verilmiştir. Ardından İmam Hâdî'nin imâmetini ilan edişi, Taberistan ile Yemen'e gidişi ve vefatı ele alınmıştır. İmam Hâdî sonrası Yemen hakkında kısaca bilgi verildikten sonra İmam Hâdî'nin Zeydî fikhındaki yeri hakkında bir değerlendirme yapılmıştır. Devamında Hâdevî fikhının kurucusu İmam Hâdî'nin fıkıh alanında kaleme aldığı ve fıkıh konularının tamamını kapsayan aynı zamanda Hâdevî fikhının ilk temel kaynağı olan *el-Ahkâm* adlı eseri tanıtılmış, bu eser üzerinden Zeydî-Hâdevî fikhının delil anlayışı ve ictihad yöntemi ile mezhebin karakteristik özelliklerinin tespitine çalışılmıştır. Ayrıca İmam Hâdî'nin *el-Ahkâm* dışındaki *el-Müntehab* ve *el-Fünûn* adlı fıkıh eserleri de tanıtılarak eserlerinin tamamı üzerinden genel bir değerlendirme yapılarak, Hâdevî fikhının temel kaynakları hakkında bilgiler verilmiştir. Çalışmada yapılan tespitler ve ulaşılan sonuçlar aşağıdaki şekildedir.

Şîa, kendi içerisinde başta imâmet meselesi olmak üzere, vasiyet, bedâ, rec'at ve takiyye gibi birçok konuda farklı düşünceler ileri sürerek fırkalara ayrılmıştır. Bunlar içerisinde ilk teşekkül eden Zeydiyye fırkasıdır (122/740 sonrası). Bu fırka, daha sonra kendi içinde Cârudiyye, Bütiriyye/Sâlihiyye ve Cerîriyye/Süleymâniyye gibi çeşitli itikadî gruplara bölünmüştür. Bunlar içinde Ehl-i Sünnete en yakın olanı

Sâlihiyye'dir. İmam Ca'fer'den (ö. 148/765) sonra Şîa içinde İsmâiliyye ve İmâmiyye fırkaları ortaya çıkmıştır.

İmâma inanmayı dinî bir vecibe olarak görmeyen Zeydiyye fırkası, yukarıda bahsedilen tartışmalı konulardaki görüşleri, Hz. Ebû Bekir (ö. 13/634) ve Hz. Ömer'in hilafeti konusundaki kanaatleri ve Zeydî fikhının büyük oranda Sünnî mezheplerle benzerlik arz etmesi bakımından diğer Şîi fırkalardan ayrılmaktadır. Bu yönüyle, Zeydiyye'nin Ehl-i Sünnete en yakın Şîi fırkası olduğu ve Zeydî fikhının büyük oranda Sünnî mezheplerle benzerlik arz ettiği görülmüştür. Öte yandan kalamî konularda Mu'tezile ile aynı görüşleri benimsemelerinden dolayı Sünnîler Mu'tezile'ye karşı yönelttikleri eleştirilere Zeydîleri de dâhil etmişlerdir.

Usûlüddîn konuları bakımından Zeydiyye, İmam Hâdî öncesi ve sonrası şeklinde değerlendirilmelidir. Zira imâmetin Fâtıma soyundan gelenlere hasredilmesi, Hz. Ali, Hz. Fâtıma, Hasan ve Hüseyin'in peygamberler gibi mâsum sayılmaları ve bunların yapmış olduğu icmanın delil kabul edilmesi Zeydiyye mezhebine İmam Hâdî tarafından eklenmiş ve Zeydîlerce de kabul görmüştür.

Şîi fırkalara fıkıh anlayışları açısından bakıldığında, İmâmiyye Şîası'nın "mâsum imam merkezli", İsmâilîlerin "bâtınî yorum merkezli", Zeydîlerin ise "nass, Ehl-i beyt görüşü ve ictihad merkezli" bir fıkıh ortaya koydukları görülmektedir. Söz konusu anlayış, Zeydiyye'nin fikhî görüşlerinin tamamen Zeyd b. Ali'ye (ö. 122/740) ait olmadığı dolaylı ifadesi kabul edilebileceği gibi, Zeydiyye adı, mezhep müntesiplerinin fikhî, kalamî ve siyâsî görüşlerini ifade eden bir üst kimlik şeklinde değerlendirilebilir.

Zeydî fikhı, Kâsım b. İbrâhim er-Ressî (ö. 246/860), Ahmed b. İsa (ö. 247/861), Muhammed Mansûr el-Murâdî (ö. 290/913), Yahya b. Hüseyin (ö. 298/911) ve Ebû Muhammed Hasan b. Ali (ö. 304/917) tarafından yapılan çalışmalarla teşekkül etmiştir. Bunlar içerisinde Kâsım b. İbrâhim er-Ressî ve Yahya b. Hüseyin'in ön plana çıktığını, Zeydî fikhının asıl kurucularının bu iki imam olduğunu söylemek mümkündür.

Kendisine aidiyeti ihtilafli olmakla birlikte, Zeyd b. Ali'nin *el-Mecmû'* adlı eserinin mezhebin teşekkülünde görece etkisinden söz edilebilir. Çünkü kurucu

tabakada yer alan imamlar, mezhebin kendisine nispet edildiği Zeyd b. Ali'ye (ö. 122/740) fıkıh usûlünde ve fûrû-i fıkıhta kimi zaman tabi olmuşlardır. Ancak çoğunlukla muhalefet etmeleri, adı geçen imamların görüşlerinde İmam Zeyd'in çok da etkisinin bulunmadığını teyit etmektedir. Kâsımiyye, Hâdeviyye ve Nâsıriyye gibi fıkıh ekollerinin Zeydiyye mezhebi adı altında sayılmalarının sebebi ise, bu imamların imâmet başta olmak üzere kelim konularında Zeyd b. Ali'nin görüşlerini benimsemeleri ve ona tabi olmalarından kaynaklanmaktadır.

Zeydiyye mezhebinde Kur'ân, sünnet, icmâ, kıyas, sahâbî kavli, istihsân, istishâb, şer'u men kablenâ, maslahat-ı mürsele ve şer'î delil bulunmadığı durumlarda akıl delil olarak kullanılmıştır. Bu tablo canlı bir icihad anlayışının varlığını göstermektedir. Nitekim icihad kapısının her daim açık olması, diğer mezheplerden seçmeler yapmaları, mezhebin birbirinden farklı bölgelerde varlık göstermesi ve hicri ilk asırdan sekizinci asra kadar mezhepte meşhur müctehidlerin bulunması, Zeydî fikhının istikrar sağlayarak gelişmesini ve genişlemesini sağlamıştır.

Zeydî klasik eserlerde mezhebin fıkıh dönemlerine dair yapılmış bir tasnif tespit edilememiştir. Günümüzde bazı araştırmacılar tarafından yapılan ve şahıslar ile yüzyılları ölçüt alan, önemli bilgiler içeren çeşitli tasnifler bulunmakla birlikte, bu tasnifler bazı dönemler hakkında vakıadan uzak bilgiler verdiği için bunlara ihtiyatla yaklaşılmalıdır.

İmam Hâdî, Zeydiyye mezhebinde İmam Zeyd'den sonra ikinci büyük imam kabul edilmektedir. Her ne kadar İmam Zeyd'den sonra birçok imam ve müctehid gelmişse de bu kişiler mezhebin ihyası, tecdidi ve sistemleştirilmesinde İmam Hâdî kadar başarılı olamamışlardır. Örneğin, Kâsım er-Ressî mezhep fikhının gelişmesine önemli katkılar yapan bir isim olmakla birlikte, onun fıkıh alanındaki görüşlerinin büyük çoğunluğu İmam Hâdî'nin fikhî görüşleri içerisinde sürdürülmüş, bir kısmı ise reddedilmiştir. Zeydî-Hâdevî fikhî içerisinde devam ettirilen Kâsım'ın görüşleri artık ona nispet edilen "Kâsımiyye fıkıh ekolü"nü görüşleri olmaktan çıkmış, Hâdevî fikhî ile kaynaşmıştır.

Günümüzde Zeydiyye fikhını İmam Hâdî'nin görüşlerini içeren Hâdeviyye fikhî temsil etmektedir. Zira Zeyd b. Ali'den İmam Hâdî'ye kadar Zeydî muhitte

fıkıh konularının tamamını ele alan ve fıkıh bablarına göre tasnif edilmiş sistematik bir fıkıh eseri yazılmamıştır. Ayrıca İmam Hâdî'nin fıkıh anlayışı öğrencileri tarafından sonraki nesillere aktarılabilmiştir. Yine İmam Hâdî'nin fıkıh anlayışını günümüze değin yok olmadan sürdürülmesinde onun kurmuş olduğu Zeydiyye devletinin çok önemli payı vardır. Nitekim vefatından sonra devlet yönetimine geçen oğulları ve torunları tarafından onun fikhî görüşleri, devlet desteğiyle sürdürülerek bir nevi devlet koruması altına alınmıştır.

İmam Hâdî, önceki Ehl-i beyt ve Zeydî imamların benimsedikleri genel ilkelerle fûrû-i fıkıh meseleleri üretmiş ve Zeydî fikhını sistematikleştirmiştir. Onun fıkıh alanında yapmış olduğu yeniliklerden sonra Zeydiyye mezhebi müstakil fıkıh mezhebi olarak fûrû-i fıkıhta kendi duruşunu ortaya koymuştur. Bundan böyle Hâdeviyye fikhı Zeydîler tarafından genel kabul görmüş ve günümüze değin varlığını sürdüren tek Zeydî fikhı olma özelliğine kavuşmuştur.

İmam Hâdî'nin fıkıh alanında *el-Ahkâm*, *el-Müntehab* ve *el-Fünûn* olmak üzere üç eseri bulunmaktadır. Bunlardan *el-Ahkâm* adlı eserin ilk cildini yani ibadetler bölümünü bizzat İmam Hâdî yazmış diğer cildi ise imla yoluyla öğrencileri tamamlamıştır. Onun *el-Müntehab* ve *el-Fünûn* adlı eserleri ise öğrencisi Muhammed b. Süleyman el-Kûfî (ö. 322/934?) tarafından derlenmiştir. *el-Ahkâm* ile *el-Müntehab* adlı eserler karşılaştırıldığında iki eserde büyük oranda aynı konuların işlendiği, bunun yanı sıra birbirinden farklı bazı konuların da ele alındığı görülmektedir. Bu bağlamda birinde bulunmayan meselenin diğerinde bulunması söz konusudur. Yine onun *el-Müntehab* ile *el-Fünûn* adlı eserleri karşılaştırıldığında, bu eserlerde konunun farklı yönlerinin ele alındığı görülmektedir. Bu bağlamda eserlerin birbirini tamamladığı söylenebilir.

Hâdevî fikhının karakteristik özelliklerinin tespitinde esas alınan *el-Ahkâm*'ın rivayet merkezli bir eser olduğu ve bu eserde kullanılan delillerin kitab, sünnet, Ehl-i beyt icması, Hz. Ali'nin söz ve uygulamaları ile Kâsım er-Ressî'nin fikhî çıkarımlarından oluştuğu görülmektedir. Bununla birlikte az da olsa maslahat gibi farklı delillere de yer verildiği tespit edilmiştir. Eserde Kâsım er-Ressî'ye çokça yer verilmesi, müellifin babası ve amcaları yoluyla elde ettiği fıkıh bilgisinin kaynağını

oluşturması bakımındandır. Hz. Ali'ye verilen değerde ise, onun mâsum olduğu, din adına söylediklerinin ve yaptıklarının Hz. Peygamber'in emrine dayandığı gibi kabullerin etkili olduğu anlaşılmaktadır.

İmam Hâdî'nin *el-Ahkâm*'da Zeydiyye mezhebinin kendisine nispet edildiği Zeyd b. Ali'ye (ö. 122/740) râvi sıfatı dışında mezhebin müctehid imamı olması bağlamında herhangi bir atıfta bulunulmaması ve onun fikhî görüşlerine sadece üç yerde yer vermesinin, Hâdevî fikhının Zeyd b. Ali'nin belirlediği usûl ve kâideler çerçevesinde yazıldığı iddiasıyla çeliştiği tespit edilmiştir. Bu tespit, İmam Hâdî'nin Zeyd b. Ali'nin *el-Mecmû'* adlı eserinden habersiz olduğu, onun görüşlerini taklit etmediği veya benimsemediği gibi yorumlara da kapı aralamaktadır.

Eserde, hadisten sonra en çok Kâsım er-Ressî'nin fikhî görüşlerine yer verilmesi, İmam Hâdî'nin birkaç mesele dışında Kâsım er-Ressî'nin görüşlerinin tamamına katılması, farklı düşündüğü birkaç meselede ise onu eleştirmeksizin kendi görüşünü ifade etmesi, İmam Hâdî'nin fikhî anlayışını dedesi Kâsım er-Ressî'nin fikhî görüşleri üzerine inşa ettiği ve var olan boşlukları kendisinin doldurduğu kanaatini güçlendirmektedir. Çünkü İmam Hâdî'nin konu hakkında bizzat kendi görüşlerini ifade ettiği yerler göz önünde bulundurulduğunda, bu meselelerin çok fazla olmadığı görülmektedir. Bu durum, meseleleri işlerken İmam Hâdî'nin ictihaddan ziyade rivayet merkezli bir fikhî anlayışını benimsediğini göstermektedir. Bu sebeple, dedesini taklide yönelmeyip kendisi ictihad ederek Kâsım er-Ressî ile aynı sonuca ulaştığını söylemek zordur. Netice itibarıyla, İmam Hâdî'nin dedesinin fikhî görüşlerini toptan kabul anlayışını benimsediği söylenebilir.

Hâdevî fikhî ile diğer mezhepler arasında bazı örnekler üzerinden yapılan karşılaştırmada Hâdevî fikhının kendine özgü fikhî anlayışına sahip olduğu, herhangi bir mezhebin gölgesinde kalmadığı, diğer mezhepler gibi müstakil bir duruş sergilediği sonucuna ulaşılmıştır. Nitekim İmam Hâdî'nin kullandığı delillerle elde ettiği bir kısım hükümlerin Sünnî fikhî mezhepleriyle, diğer bir kısmının da Ca'ferî fikhî ile benzerlik arz ettiği görülmüştür. Öte yandan bazı hükümlerde gerek Sünnî gerekse Ca'ferî fikhî mezhebine muhalefet edildiği de tespit edilmiştir.

Zeyd b. Ali'nin (ö. 122/740) *el-Mecmu'* adlı eserinin tek râvisi olan Ebû Halid el-Vâsifî hakkında gerek İmâmiyye Şîası gerekse Sünnî kesime mensup bazı

cerh ve ta'dil âlimleri ağır ithamlarda bulunmuş olmalarına rağmen, İmam Hâdî *el-Ahkâm*'da ona yer vermiştir. Bu durum, söz konusu âlimlerin ithamlarına karşın, İmam Hâdî'nin el-Vâsitî'yi sika bir râvi kabul ettiği sonucuna götürmektedir.

Zeydî-Hanefî etkileşimine dair iddialar ele alınıp değerlendirildiğinde, konu hakkında Şehristânî'ye (ö. 548/1153) nispetle Zeydîlerin fûrû-ı fıkıhta az bir mesele hariç Hanefî mezhebine mensup olduklarına ilişkin kanının yanlış anlaşılardan kaynaklandığı sonucuna ulaşılmıştır. Çünkü Şehristânî'nin sadece Sâlihiyye ve Bütriyye için söylediği söz, daha sonraki araştırmacılar tarafından genelleme yapılarak tüm Zeydîler'e teşmil edilmiştir. Öte yandan Zeydîlerin fûrû-i fıkıh meselelerinde verdikleri hükümler açısından diğer mezheplere nispeten Hanefîlere daha yakın olduğu da doğru bir tespittir. Bu, iki mezhebin aynı delilleri kullanmaları ve belli bir düzeyde tercih kaynaklarının aynı olmasından kaynaklanmaktadır. Zeydiyye mezhebi ile Hanefî mezhebi arasında fûrû-i fıkıh meselelerindeki benzerliklerin, ibadetlere nispeten muamelat alanında biraz daha fazla olduğu söylenebilir.

Günümüzde Yemen bölgesinde Zeydî-Hâdevî mezhebi varlığını halen sürdürmektedir. Yemen Hûsî hareketiyle birlikte başlayan ve Zeydîler'le İran arasında ortak düşman mantığıyla devam eden siyasi dostluk, Zeydîleri İmâmîyye Şîası'nın görüşlerini benimsemeye sevk etmektedir.

Zeydî fikhının teşekkül ve gelişim dönemleri hakkında ulusal ve uluslararası çalışmalarda yeterli düzeyde araştırma yapılmadığı görülmektedir. Bu sebeple Zeydî fikhının teşekkül ve gelişim dönemlerinin çalışılmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Bu çerçevede Zeydî fikhının kurucu imamlarından Kasım er-Ressî (ö. 246/860), Ahmed b. İsa (ö. 247/861), Muhammed b. Mansûr (ö. 290/913) ve Nâsır el-Utrûş'un (ö. 304/917) fıkıh anlayışları ile Zeydî fikhına katkılarının araştırılması faydalı olacaktır. Ayrıca Zeydî fikhının gelişimine önemli katkıları olan İmam Müeyyed-Billah (ö. 411/1021) ile Nâtık-Bilhakk'ın (ö. 424/1033) fıkıh anlayışlarının çalışılması isabetli olacaktır.

BİBLİYOGRAFYA

- Âgâ, İsmail, “eş-Şiatu mine'l-karni'l-âşır ile'l-karni'l-işrîn”, *Milletlerarası Tarih ve Günümüzde Şiilik Sempozyumu*, I. Bs., İlmî Neşriyat, İstanbul 1993, ss. 104-112.
- Âğa Büzürg-i Tahrânî (ö. 1389/1969), *Hasru'l-ictihad* (thk. Muhammed Ali el-Ensârî), Matbaatu'l-Hiyâm, byy. 1401/1980-1981.
- Ahmed b. İsa (ö. 247/861), *el-Emâlî* (thk. Ali b. İsmail b. Abdillâh el-Müeyyed), I. Bs., Dâru'n-Nefâis, I-III, Beyrut 1990.
- Ahmed b. Süleyman b. Muhammed (ö. 566/1170), *Usûlü'l-ahkâm el-câmiu li edilleti'l-helâl ve'l-harâm* (thk. Abdullah Hamûd el-İzzî), I-IV, I. Bs, Müessesetü'l-İmam Zeyd b. Ali es-Sekâfiyye, Yemen 2003.
- Ahmed Şevkî İbrahim, *el-Hayâtü's-siyâsiyye ve'l-fikriyye li'z-Zeydiyye fi'l-meşriki'l-İslâmî (132-365/749-975)*, I. Bs, Mektebetü Medbûlî, Kahire 2000.
- Ahmed, Hasan Hudeyrî, *Kiyâmu'd-devleti'z-Zeydiyye fi'l-Yemen*, Mektebetü Medbûlî, Kahire 1996.
- Aktan, Ali, “Mu'tez-Billâh”, *DİA*, XXXI, İstanbul 2006, s. 390-391.
- _____ “Mu'tazîd-Billâh”, *DİA*, XXXI, İstanbul 2006, s. 383-384
- Alevî, Muhammed b. Ali b. Hüseyin (ö. 445/1053), *el-Câmi'u'l-kâfi fi fikhi'z-Zeydiyye* (thk. Abdullah b. Hamûd el-İzzî), I-II, I. Bs., Müessesetü'l-Mustafa es-Sekâfiyye, Yemen 2014.
- Ali b. Muhammed Ubeydullah, *Sîretü'l-Hâdî-İlelhak Yahyâ b. el-Hüseyin* (thk. Süheyl Zekkâr), byy. ts.
- Âlûsî, Mahmûd Şükrî b. Abdillâh b. Mahmûd (ö. 1924), *Muhtasaru't-Tuhfeti'l-İsnâ'aşeriyye* (çev. Muhammed b. Muhyiddin b. Ömer, thk. Muhibbuddîn el-Hatîb), Mektebetü's-Selefiyye, Kahire, ts.
- Âsıfî, Muhammed Mehdî, *Şerhü'l-lümati'd-Dımuşkiyye* (içinde mukaddime), I. Bs., (Kelânter baskısı), Câmiatü'n-Necefi'd-Dîniyye, Irak 1386/1966.
- Atay, Hüseyin, *Ehli Sünnet ve Şîa*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1983.
- Aybakan, Bilal, “Fürû' Fıkıh Sistematiği Üzerine”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 31, İstanbul 2006, ss. 5-32.
- Bağdâdî, Ebû Mensûr Abdulkahir b. Tâhir el-Bağdâdî (ö. 429/1037-38), *el-Fark beyne'l-firâk*, byy, ts.
- Benli, Yusuf, “Râfıza Adlandırılmasının Kullanımına İlişkin Değerlendirmeler”, *Hikmet Yurdu Düşünce-Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, Yıl: 1, sy. 1, (Ocak-Haziran 2008), ss. 31-39.
- Benna, Receb, *eş-Şiatu ve's-sünne ve ihtilâfatu'l-fikhî ve'l-fikri ve't-târih*, III. Bs., Dâru'l-Meârif, Kâhire, ts.
- Büyükkara, M. Ali, “İmâmiyye Şîa'sının Hadis Usulünde “Mezhebi Bozuk Raviler (II)”, *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, Ankara 2004, c. 17, sy. 4, ss. 354-368.

- _____ “İmâmiyye Şîa’sının Hadis Usulünde “Mezhebi Bozuk Raviler (I)”, *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, Ankara 2004, c. 17, sy. 3, ss. 201-215.
- _____ “Sosyal, Siyasî ve Dinî Yönleriyle Yemen Hûsî Hareketi”, *Dîvân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, c. 16, sy. 30 (2011/1), ss. 115-152.
- _____ *İmamet Mücadelesi ve Haşimoğulları*, Rağbet Yayınları, İstanbul 1999.
- Büyükkörükçü, Muhammet Tahir, *Hâdevî Fıkhnın Doğuşu*, Basılmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2013.
- Ca’ferî, Muhammed Sadık, “el-Müfid ve ilmu usûli’l-fikh”, *Mecmûai Makâlâti Kongrei Şehy Müfid*, sy. 55, ss. 3-35. <http://www.noormags.com/view/fa/articlepage/444423>
Erişim tarihi 14.08.2017
- Ca’fer es-Sübhanî, *Buhûsun fi’l-Milel ve’n-nihal*, I-VIII, Müessesetü İmam Sâdık, Kum, ts.
- Cebel, Ulvî Taha, *eş-Şîatu’l-İsmâiliyye ru’yetün mine’d-dâhil*, Dâru’l-Emel, Kahire 2002.
- Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî (ö. 370/981), *Ahkâmü’l-Kur’ân, Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-Arabî*, Beyrut 1992.
- Chokr, Melhem, *İslam’ın Hicrî İkinci Asrında Zındıklık ve Zındıklar* (çev. Ayşe Meral) Anka Yayınları, İstanbul 2002.
- Cüveyr, Muhammed b. Ahmed, *el-İsmâiliyye el-muâsıra; el-usûl el-mu’tekadât el-mezâhirü’d-dîniyye ve’l-ictimâiyye, Dâru’t-Taybe li’n-Neşri ve’t-Tevzî’*, II. Bs., Riyad 1422/2002.
- Çeker, Huzeyfe, *Haneî Mezhebinde Biyografi Geleneği*, Basılmamış doktora tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2016.
- Demir, Ahmet İshak, “İmâmiyye Şi’ası’nda İmamın Yetkilerinin Fakihlerce Devralınma Süreci”, *e-Makâlât Mezhep Araştırmaları Dergisi*, II/1, (Bahar 2009) ss. 43-75.
- Demirci, Kadir, “Çağdaş Zeydî Âlimlerle Zeydiyye ve Hadis Üzerine”, *Hadis Tetkikleri Dergisi*, c. IV, sy. 1, yıl 2006, ss.151-165.
- Doğan, İsa, *Zeydiyye’nin Doğuşu ve Görüşleri*, Kardeş Matbaası, Samsun 1996.
- Dozy, Reinhart Pieter Anne (ö. 1883), *Essai sur l’histoire de l’Islamisme/Tarih-i İslamiyet* (çev. Abdullah Cevdet), Mısır 1908.
- Ebû Zehre, Muhammed b. Ahmed (ö. 1974), *Ebû Hanîfe hayatuhu, asruhu, arâuhu ve fikhuhu*, Dâru’l-Fikri’l-Arabî, byy. ts.
- _____ *Târîhu’l-mezâhibi’l-İslâmiyye fi’s-siyâseti’l-akâidi ve târihi’l-mezâhibi’l-fikhiyye*, Dâru’l-Fikri’l-Arabî, Kahire, ts.
- _____ *İmam Zeyd hayâtühu ve asruhu ârâ’ühu ve fikhuhu*, Dâru’l-Fikri’l-Arabî, Kahire 2005.
- Ebû’l-Abbas, Ahmed b. İbrahim (ö. 353/964), *el-Mesâbih* (thk. Abdullah b. Abdullah), II. Bs., Müessesetü’l-İmam Zeyd b. Ali es-Sekâfiyye, San’a 2002.
- Ebû’l-Felâh, Abdulhay b. Ahmed b. Muhammed İbnü’l-İmâd (ö. 1089/1678), *Şezerâtü’z-zehab fi’l-ahbâri men zehab* (thk. Mahmud el-Arnâvûti), I-XI, I. Bs., Dâru İbn Kesîr, Beyrut 1956.

- Ecer, Ahmet Vehbi, “Şîa ve Doğuşu”, *Erciyes Ünversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 1, Kayseri 1983, ss. 131-141.
- Ehdel, Ahmed Abdulbari, *Kitâbü'l-fevâidi'l-fikhiyye fî mesâili'l-hilâfi beyne mezhebi'ş-Şâfiyye ve'z-Zeydiyye*, I-II, I. Bs., Mektebetu Hâlid b. Velid, San'a 2007.
- Ekva', İsmail b. Ali, *ez-Zeydiyye neşetuhâ ve mu'tekaduhâ*, III. Bs., Sana 2000.
- el-Ca'dî, Ömer b. Ali b. Semure, *Tabakâtu fukahâi'l-Yemen* (thk. Fuât Seyyid), Dâru'l-Kalem, Beyrut, ts.
- el-Cühenî, Mâmî' b. Hammâd, *el-Mevsûatü'l-müeyssere fî'l-edyân ve'l-mezheb ve'l-ahzâb el-muâsire*, I-II, IV. Bs., Dâru'n-Nedveti'l-Âlemiyye li't-Tabâati ve't-Tevzi', Riyâd 1420/1999.
- el-Ğarîrî, Sâmi, *ez-Zeydiyye beyne'l-İmâmiyye ve Ehli's-sünne*, I. Bs., Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, byy. 2006.
- el-Hilmi, Mustafa, *eş-Şîatu'z-Zeydiyye ve erâu Zeyd b. Hüseyin fî'l-imâmet*, <http://www.alukah.net/Sharia/0/42222/> 01.03.2017
- el-Me'ğazi, Ahmed Ali, “ez-Zeydiyye el-fikh”, *el-Mevsûatu'l-Yemeniyye*, I-IV, II. Bs., c. II, ss. 1534-1543, Müessesetü'l-Afîfi's-Sekâfiyye, Beyrut 2003.
- el-Mûsevî, Mûsâ, *eş-Şîa ve't-tashîh es-sıra' beyneş-Şîa ve't-teşeyyu'*, byy. 1988.
- el-Ömerî, Hüseyin Abdullah, “el-Hâdeviyye evi'l-Hadeviyye”, *el-Mevsûatu'l-Yemeniyye*, I-IV, II. Bs., c. IV, ss. 3051-3053, Müessesetü'l-Afîfi's-Sekâfiyye, Beyrut 2003.
- Emîn, Ahmed b. İbrâhîm et-Tabbâh (ö. 1954), *Fecrü'l-İslâm*, X. Bs., Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut 1969.
- Esîr, Ali b. Ebî Bekir Muhammed b. Muhammed (ö. 630/1233), *el-Kâmil fî't-Târîh* (thk. Abdüsselam Tedmirî), I-X, I. Bs., Dâru Kütübi'l-Arabî, Beyrut 1997.
- es-Seyyâğî, Hüseyin b. Ahmed b. Hüseyin el-Haymi es-Seyyâğî (ö. 1221/1806), *er-Ravzü'n-nadîr şerhu Mecmûi'l-fikhi'l-kebîr*, I-IV, Dâru'l-Cîl, Beyrut, ts.
- Eş'arî, Ebü'l-Hasan Ali b. İsmâil (ö. 324/935-36), *Makâlâtu'l-İslâmiyyîn ve ihtilâfü'l-musallîn* (thk. Muhammed Muhyuddin Abdulhamid), I-II, I. Bs., Mektebetu'n-Nehdati'l-Mısriyye, Kahire 1950.
- et-Temîmî, Râfid, *Zeyd b. Ali*, el-Ğadîr li't-Tabâati ve'n-Neşri ve't-Tevzi', İran, ts.
- Eymen, Fuât Seyyid, *Târîhu'l-mezâhibi'd-diniyye fî bilâdi'l-Yemen hatta nihâyeti'l-karni's-sâdis el-hicri*, I. Bs., Dâru'l-Mısriyye el-Lübnâniyye, Kahire 1988.
- Fığlalı, Ethem Ruhi “Şiiliğin Doğuşu ve Gelişmesi”, *Milletlerarası Tarihte ve Günümüzde Şiilik Sempozyumu*, I. Bs., İlmi Neşriyat, İstanbul 1993.
- _____ *Çağımızda İtikâdi İslâm Mezhepleri*, Selçuk Yayınları, Ankara 1996.
- _____ *İmâmiyye Şîası*, Selçuk Yayınları, İstanbul 1984.
- Fudaylı, Zeyd b. Ali, *ez-Zeydiyye alâmâtun ve efkâr*, byy. 2008.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî (ö. 505/1111), *Fedâihü'l-Bâtiniyye* (thk. Abdurrahman Bedevî), Müessesetu Dâri'l-Kütübi's-Sekâfiyye, Kuveyt, ts.

- Ghanem, Isam Muhammed Abduh, *The Development of the Hādawī Doctrine, the Neo-Rationalists of the Zaydī School Since 1948, and the Current Role of 'Ilm al-Kalām (Or Scholasticism) in Yemeni Courts: Part I*, Arab Law Quarterly, Vol. 3, No. 4 (Nov., 1988), pp. 329-344.
- _____ *The Development of the Hādawī Doctrine, the Neo-Rationalists of the Zaydī School Since 1948, and the Current Role of 'Ilm al-Kalām (Or Scholasticism) in Yemeni Courts: Part II*, Arab Law Quarterly, Vol. 4, No. 1 (Feb., 1989), pp. 3-19.
- Goldziher, Ignaz (ö. 1921), *Vorlesungen Uber den Islam/el-Akâdetu ve'-ş-Şerîatu fi'l-İslâm* (çev. M. Yusuf Musa, Abdulaziz Abdulhak ve Hasan Abdulkâdir), I. Bs., Dâru'l-Kâtibi'l-Mısri, Kahire 1946.
- Gökalp, Yusuf, *Zeydilik ve Yemen'de Yayılışı*, Basılmamış doktora tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2006.
- _____ "Yemen'de Zeydî-Sünnî İlişkilerinin Tarihi Arka Planı", *e-Makâlât Mezhep Araştırmaları*, VI/2 (Güz 2013) ss. 87-114.
- Gölpınarlı, Abdülbaki (ö. 1982), *Tarih boyunca İslam Mezhepleri ve Şîlik*, I. Bs., Der Yayınevi, İstanbul 1979.
- Gura, İlmi, *Mezhepler Tarihi Kaynaklarında Zeydiyye Firkaları*, Basılmamış yüksek lisans tezi, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 2010.
- Gülpâyigânî, Muhammed Rızâ b. Muhammed Bâkır (ö. 1993), *Kelâmi Firkalar ve Mezhepler*, (çev. Yunus Gürel) I. Bs., el-Mustafa Yayınları, İstanbul 2014.
- Gündüz, Eren, *İmam Zeyd b. Ali el-Mecmû'u'l-Fikhî Adlı Eseri ve İslâm Hukuk Düşüncesindeki Yeri*, Basılmamış doktora tezi, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 2007.
- Gürcî, Ebü'l-Kâsım "Usûlü'l-fikh ve's-sayrûratü't-târihiyye: Dirâse fi nüşûi ilmi'l-usûl ve tatavvuruhu't-târîhî" (çev: Menâl İsa Bâkırî), *Nusûs Muâsıra*, I. Bölüm, sy. 4, Sonbahar, 1426/2005, ss. 206-185.
- _____ "Usûlü'l-fikh ve's-sayrûratü't-târihiyye: Dirâse fi nüşûi ilmi'l-usûl ve tatavvuruhu't-târîhî" (çev: Menâl İsa Bâkırî), *Nusûs Muâsıra*, II. Bölüm, sy. 5, Kış 1426/2005, ss. 189-212.
- Habeşî, Abdullah b. Muhammed, *Hükkâmü'l-Yemen el-müellifüne'l-müctehidûn, Dâru'l-Kur'âni'l-Kerîm*, I. Bs., Beyrut 1979.
- Hâdî-İlelhak, Yahya b. Hüseyin (ö. 298/911), *Kitâbü'l-ahkâm fi'l-helâl ve'l-harâm* (thk. el-Murtazâ b. Zeyd el-Mahatvarî), I-II, III. Bs., Mektebetü Bedr li't-Tabâati ve'n-Neşr ve't-Tevzî', Yemen 2014.
- _____ *el-Müntehab*, Dâru'l-Hikmeti'l-Yemâniyye, I. Bs., San'a 1993.
- _____ *el-Fünûn*, Dâru'l-Hikmeti'l-Yemâniyye, I. Bs., San'a 1993.
- Hakyemez, Cemil "Şîî İmâmiyye Fıkhnın Teşekkül Süreci ve İmâmet", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2008/1, c. 7, sy. 13, ss.7-36.
- _____ *Gaybet İnancı ve Şîlik'teki Yeri*, Basılmamış doktora tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2006.

- Halid, Halil (ö. 1931), “İsmâîlîyeler, Aga Han, Hint Müslümanları”, *Darülfünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası*, c. 4, sy. 14, İstanbul 1930, ss. 53-60.
- Hamâde, Faruk, “Ehl-i Sünnet Kaynaklarında Şîa'nın Oniki İmâmın Rivayetleri” (çev. H. Murat Erkaya ve Murat Gökalp), *Dinî Araştırmalar Dergisi*, c. 8, sy. 24, ss. 327-346.
- Hamîdüddin, Abdullah b. Muhammed b. İsmail, *ez-Zeydiyye kırâatun fi'l-meşrû' ve bahsün fi'l-mükevvinât*, I. Bs., Râid, Yemen 2004.
- Harman, Ömer Faruk, “Şehristânî”, *DİA*, XXXVII, İstanbul 2010, s. 467-468.
- Hayta, Mustafa, *Klasik dönem Şîa-İmâmî Fıkıh Usulü Anlayışı*, Basılmamış doktora tezi, Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana 2014.
- Hâzım, Ali, *Medhal ilâ ilmi'l-fikh inde'l-Müslimine 'ş-Şîa*, Dâru Gurbet, Lübnan 1993.
- Hemedânî, Hüseyin b. Ahmed b. Yakub, *Kitâbü'l-iklîl min ahbâri'l-Yemen ve ensâbu'l-Himyer*, Cumhuriyetü'l-Yemeniyye Vizâretü's-sekâfe ve's-Siyâhe, San'a 2004.
- Hıra, Ayhan, *Şeyh Bedreddin*, İz Yayıncılık, İstanbul 2012.
- Hizmetli, Sabri, “Karmatîler”, *DİA*, XXIV, İstanbul 2001, s. 510-514.
- Hodgson, Marshall G. S., (ö. 1968), “Erken Dönem Şîa'sı Nasıl Mezhebe Dönüştü”, (çev. Sıddık Korkmaz), *İstem Dergisi*, yıl, 9, sy. 18, 2011, ss. 281-311.
- <http://aliyyenveliullah.com/forum/showthread.php?t=2925> Erişim tarihi: 10.08.2017
- <http://izbacf.tripod.com/arabic/b171.htm> Erişim Tarihi 14.08.2018
- <http://tohid.ir/ar/index/articleView?articleId=2749> Erişim tarihi 03.08.2016
- <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/zeydilik-husiler-ve-el-kaide-yemende-neler-oluyor> Erişim tarihi 21. 09. 2017
- <http://www.alrased.net/main/articles.aspx?selectedArticleİno=5237&search=1> Erişim tarihi: 01.03.2017
- <http://www.islamist-movements.com/25710> Erişim tarihi 01.03.2017
- <https://tr.wikipeDİA.org/wiki/IV.İA%C4%9FaiHan> Erişim tarihi 01.03.2017
- Hüseyin b. Kâsım (ö. 1050/1640), *Hidâyetü'l-'ukûl ilâ ğâyeti's-seûl fi ilmi'l-usûl*, I-II, Mektebetü'l-İslâmiyye, byy. ts.
- İbn Bâbeveyh, Muhammed b. Ali b. Hüseyin (ö. 381/991), *Men lâ yahdurühü'l-fakîh*, I-IV, I. Bs., Müessesetü'l-E'lamî li'l-Metbûât, Beyrut 1986.
- İbn Behrân, Muhammed b. Yahya es-Sa'dî, (ö. 957/1550), *Metnü'l-Kâfil*, II. Bs., byy. 1997.
- İbn Ebi'r-Ricâl, Ahmed b. Salih, *Matla'u'l-budûri ve mecmeu'l-buhûr fi terâcimi ricâli'z-Zeydiyye*, I-IV, I. Bs., Merkezi Ehl-i Beyt, Yemen 2004.
- İbn Haldûn, Abdurrahmân b. Muhammed (ö. 808/1406), *Kitâbü'l-iber ve dîvânu'l-mübtedi' ve'l-haber fi eyyâmi'l-Arap ve'l-Acem ve'l-Berber ve men âsarehum min zevi's-sultâni'l-ekber*, I-VII, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1979.
- İbn Hazm, Ali b. Ahmed el-Endelüsî ez-Zâhirî (ö. 456/1064), *el-Fasl fi'l-milel ve'l-ehvâi ve'n-nihal*, I-V, Mektebetü's-Selâm el-Âlemiyye, byy, ts; (İkinci nüsha Mektebetü'l-Hâneçî, Kahire, ts.)

- İbn Kesîr, İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer (ö. 774/1373), *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, I-XV, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1986.
- İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme el-Cemmâîlî el-Makdisî (ö. 620/1223), *el-Muğnî*, I-X, Mektebetü'l-Kâhire 1968.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrerem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî (ö. 711/1311), *Lisânü'l-Arab*, I-XV, Dâru Sadr, Beyrut, ts.
- İbn Rüşd, Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Kurtubî (ö. 595/1198), *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesid*, I-IV, Dâru'l-Hadîs, Kahire 2004.
- İbn'ül-Murtazâ, Ahmed b. Yahya (ö. 840/1437), *Bâbu zikri'l-Mu'tezile min kitâbi'l-Münye ve'l-emel fî şerhi kitâbi'l-Milel ve'n-nihal*, byy., ts.
- _____ Bahrü'z-zehâr, I-VI, I. Bs., Daru Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2001.
- _____ *Minhâcü'l-vüsûl ilâ maânî Mi'yâri'l-'ukûl fî 'ilmi'l-usûl*, Müessesetü'l-İhlâs li't-Tabâati ve'n-Neşr, Mısır 2006.
- _____ *Tabakâtu'l-Mu'tezile*, (thk. Suanna, Diwald ve Wilzer), Beyrut 1961.
- İbni Kemal Paşa, Şemsuddîn Ahmed b. Süleyman (ö. 940/1534), *Hamsu resâil fi'l-firaki ve'l-mezâhib*, (thk. Seyit Bahcivan), I. Bs., Dâru's-selâm, Kahire 2005.
- İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî (ö. 630/1233), *el-Kâmil fi't-târîh*, I-X, I. Bs., Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, Beyrut 1997.
- İbnü'l-İmâd, Ebü'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed (ö. 1089/1679), *Şezerâtü'z-zehab fî ahbâri men zehab*, I-X, I. Bs., Dâru İbn Kesîr, Beyrut 1988.
- İbnü'l-Vezîr, Ebû Abdullâh İzzüddîn Muhammed b. İbrâhîm b. Alî el-Yemânî (ö. 840/1436), *el-Avâsım ve'l-kavâsım fi'z-zebbi an sünneti Ebi'l-Kâsım*, I-IX, II. Bs., Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1992.
- İbnü'l-Vezîr, Sârimuddîn İbrahim b. Muhammed (ö. 914/1508), *el-Fusûlü'l-lü'lü'iyye fî usûli fikhi'l-'itrati'z-zekiyye ve a'lâmi'l-ümmeti'l-Muhammediyye* (thk. Muhammed Yahyâ Sâlim İzzân), I-II, Merkezü't-Turâs ve'l-Buhûsi'l-Yemenî, San'a, ts.
- İbnü'n-Nedîm, Muhammed b. Ebi Yakub İshak b. Muhammed b. İshak en-Nedîm (ö. 385/995), *el-Fihrist*, Dâru'l-Marife, Beyrut, ts.
- İlhan, Avni "Bâtıniyye", *DİA*, V, İstanbul 1992, s. 190-194.
- _____ "Müfid", *DİA*, XXXI, İstanbul 2006, s. 502-503.
- İmam Mansûr-Billah, Abdullah b. Hamza (ö.614/1217), *el-Akdü's-Semîn fî Tebyîni Ahkâmi Eimmeti'l-Hâdîn*, I-II, byy. ts.
- İsfehânî, Ebî Nuaym Ahmed b. Abdillâh (ö. 430/1039), *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtu'l-esfiyâ*, I-X, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1996.
- İsfehânî, Ebü'l-Ferec Alî b. el-Hüseyn b. Muhammed b. Ahmed el-Kureşî el-İsfahânî (ö. 356/967), *Mekâtîlü't-Tâlibiyyîn* (thk. Kazım Muzaffer), II. Bs., Mesâdirü'l-Hadîsi's-Şiyye 1965.
- Kadı Nu'man, Ebû Hanîfe Nu'mân b. Muhammed b. Mansûr (ö.363/974), *İhtilâfu usûli'l-mezâhib* (thk. Mustafa Ğâlib), III. Bs., Daru'l-Endelüs, Beyrut 1983.

- _____ *Deâimü'l-İslâm ve zikrû'l-helâl ve'l-harâm ve'l-kadâyâ ve'l-ahkâm an Ehl-i beyt'i Resulillah aleyhi ve aleyhim efdalü's-selâm* (thk. Âsîf b. Ali), I-II, Dâru'l-Meârif, Kahire 1963.
- _____ *Kitâbü'l-iktisâr*, I. Bs., Dâru'l-Edvâ', Beyrut 1996.
- Kahraman, Abdullah, "Sünnî-Şîî Usûl Polemiği (Tûsî Örneği)", *Marife Dergisi*, yıl, 5, sy. 3, kış 2005, ss. 213-232.
- Karaman, Hayreddin, "Ca'feriyye", *DİA*, VII, İstanbul 1993, s. 4-10.
- Kartaloğlu, Habib "İmâmîyye'de Ahbârî-Usûlî Farklılaşması Şeyh Saduk ve Şeyh Müfid Örneği", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2011/2, c. XIII, sy. 24, ss. 193-216.
- _____ *Şeyh Sadûk ve Seyh Müfid Bağlamında İmâmîyye'de Ahbarî-Usûlî Farklılaşması*, Basılmamış yüksek lisans tezi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2011.
- Kâşifü'l-Gitâ, Ahmed b. Alî b. Rızâ en-Necefi (1875-1926), *Edvâru İlmi'l-Fıkh ve etvâruhu*, Dâru'z-Zehrâ, Beyrut, ts.
- Kazı, A.K, "Notes On The Development of Zaidi Law", (trc. Kadir Demirci, "Zeydî Fıkhının Gelişimine Dair Notlar") *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, I (2014) ss. 183-189.
- Kâzım ez-Zeydî, *eş-Şubehü'l-verdiyye havle'z-Zeydiyye*, byy. ts.
- Kelpetin Arpaguş, Hatice, "Bir Telif Türü Olarak İlmihal Tarihî Geçmişi ve Fonksiyonu", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2002/1, sy. 22, ss. 25-56.
- _____ "İlmihal", *DİA*, XXII, İstanbul 2000, s. 139-141.
- Kırkpınar, Mahmut, , "Mütevekkik-Alellah", *DİA*, XXXII, İstanbul 2006, s. 212-214.
- Kirmânî, Ahmed Hamîdüddin (ö. 411/1020), *Râhatü'l-akl* (thk. Mustafa Ğâlib), I. Bs., Dâru'l-Endülüs, Beyrut 1967.
- Kohlberg, Etan "Shî'î Hadîth/Şîî Hadis" (çev: M. Ali Büyükkara), *EKEV Akademik Dergisi*, c. 2, sy. 2, Mayıs 2000, ss. 47-56.
- _____ "Gaybet Öncesi Şîa'da İmam ve Toplum" (çev. Mazlum Uyar), *Dinî Araştırmalar Dergisi*, 2000, c. III, sy. 7, ss 227-256.
- Korkmaz, Sıddık, *Şîa'nın Oluşumu Hz. Ali'nin Vasîliği Düşüncesi*, II. Bs., İz Yayıncılık, İstanbul 2015.
- Köse, Saffet, "Fıkıh Litaretürünün Tartışmalı İki Eseri; el-Mecmû'u'l-Kebîr ve el-Mehâric Fi'l-Hiyel", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sy. 3, Haziran 2004, ss. 289-311.
- _____ "Hâdî-İlelhak, Yahyâ b. Hüseyin", *DİA*, XV, İstanbul 1997, s.17-18.
- Kuhâle, Ömer Rızâ, *Mu'cemü'l-müellifîn terâcimi musannifi'l-kutubi'l-Arabiyye*, I-IV, I. Bs., Müessetü'r-Risâle, Beyrut 1993.
- Kummî, Sa'd b. Abdillâh (ö. 301/913-14), *el-Makâlât ve'l-fırak*, byy. ts.
- Kureşî, İdrîs İmâduddin (ö. 872/1468), *Uyûnü'l-ahbâr ve fînünü'l-âsâr es-sebu'r-râbi'*, (thk: Mustafa Ğâlib), II. Bs. Dâru'l-Endelüs, Beyrut 1986.

- Kutlu, Sönmez İslam Düşünce Ekolleri Tarihi, *İLİTAM*, Ankara Üniversitesi Basım Evi, III. Bs., Ankara 2009.
- _____ “İlk Mürciî Metinler ve Kitâbü'l-İrcâ”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. XXXVII, ss. 317-330.
- Kutluay, Yaşar, *İslam ve Yahudi Mezhepleri*, IV. Bs., Anka Yayınları, İstanbul 2004.
- Lokmân, Ahmed b. Muhammed Lokmân (ö. 1039/1630), *el-Kâşif lizevi'l-'ukûl an vucûhi meâni'l-Kâfil bi neyli's-suûl* (thk. Murtaşâ b. Zeyd el-Mahatvarî), II. Bs., Mektebetü Bedr, Yemen 2004.
- Lütfi, Şeyban, “Mu'temid-Alellâh”, *DİA*, XXXI, İstanbul 2006, s. 388-390.
- Madelung, W. F., *Oniki İmam Şiasında, İmâmın Gaybet Zamanında Otorite/ İslamda Siyaset Düşüncesi* (Derleme), (çev: Kazım Güleçyüz), İnsan Yayınları, İstanbul 1995, ss. 141-153,
- Mahatvarî, el-Murtezâ b. Zeyd el-Hasenî, *Şerhü Muhtasar alâ Metni'l-Kâfil*, I. Bs., Mektebetü Bedr, Yemen 2001.
- _____ “Târîhu tetavvuri'l-akâid ve'l-fikh inde'z-Zeydiyye”, *İslâmî İlimler Dergisi*, yıl 6, sy 1, bahar 2011, ss. 9-40.
- Mes'ûdî, Ali b. el-Hüseyn b. Ali (ö. 345/956), *Murûcü'z-zeheb ve meâdinü'l-cevher*, I-IV, I. Bs., Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut 2005.
- Muhallî, Hamîdü's-Şehîd b. Ahmed b. Muhammed (ö. 652/1254), *el-Hadâiku'l-verdiyye fî menâkibi eimmeti'z-Zeydiyye* (thk. el-Murtaşâ b. Zeyd el-Mahatvarî), I-II, Mektebetü Merkezi Bedri'l-İlmî ve's-Sekâfî, San'a 2002.
- Muhammed b. Muhammed b. Yahya, *Târîhu'l-eimmeti'z-Zeydiyye fî'l-Yemen hattâ asri'l-hadîs*, Mektebetü's-Sekâfeti'd-dîniyye, Kahire, ts.
- Murâdî, Mecduddin b. Muhammed b. Mansûr el-Murâdî (ö. 1428/2007), *et-Tuhef şerhü'z-Zulef*, III. Bs., Mektebetü Bedr, San'a 1997.
- Müeyyîd-Billah, Ahmed b. el-Hüseyn b. Hârûn ez-Zeydî (ö. 411/1021), *Şerhü't-tecrîd fî fikhi'z-Zeydiyye* (thk. Muhammed Yahya Sâlim İzzân ve Hamîd Câbir Ubeyd), I-VI, I. Bs., Merkezü't-Türâs ve'l-Buhûsi'l-Yemenî, San'a 2006.
- Mütevekkil-Alallâh, Ahmed b. Süleyman b. Muhammed (ö. 566/1170), *Usûlü'l-ahkâm el-câmiu li edilleti'l-helâl ve'l-harâm* (thk. Abdullah b. Hamûd el-İzzî), I. Bs., Müessesetü'l-İmam Zeyd b. Ali es-Sekâfiyye, San'a 2003.
- Nâtık-Bilhak, Ebû Tâlib Yahya b. el-Hüseyn (ö. 424/1033), *el-İfâde fî târîhi'l-eimmeti's-sâde*, IV. Bs., Mektebetü Ehl-i Beyt, Yemen 2014.
- Nevbahtî, Hasan b. Musa (ö. 310/922 ?) ve el-Kummî, Sa'd b. Abdullah (ö. 301/913-914), *Firaku's-Şîa*, Dâru'r-Reşâd, I. Bs., Kahire 1992.
- Nu'man, Abdulfettah Şâyif, *el-İmam Hâdî Yahya b. el-Hüseyn b. Kâsım er-Ressî vâliyen ve fakâhen ve mücahiden*, I. Bs., byy. 1989.
- Nüveyrî, Ahmed b. Abdulvahhab (ö. 733/1333), *Nihâyetü'l-ereb fî funûni'l-edeb*, I-XXXIII, I. Bs., Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2004.
- Onat, Hasan “Yirminci Asırda Şiilik ve İran İslam Devrimi”, *Milletlerarası Tarihte ve Günümüzde Şiilik Sempozyumu*, I. Bs., İlmî Neşriyat, İstanbul 1993. ss. 123-157

- _____ “Hattâbiyye”, *DİA*, XVI, İstanbul 1997, s. 492-493.
- Öz, Mustafa, “Zeyd b. Zeynelâbidîn ve Zeydiyye”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2000, sy. 19, ss. 43-58.
- _____ “Bohrâ”, *DİA*, VI, İstanbul 1992, ss. 273-274.
- _____ “İsmâiliyye”, *DİA*, XXIII, İstanbul 2001, ss. 127-133.
- _____ “Müsta‘liyye”, *DİA*, XXXII, İstanbul 2006, ss. 116-118.
- _____ “Nizâriyye”, *DİA*, XXXIII, İstanbul 2007, ss. 200-201.
- _____ “Şîa”, *DİA*, XXXIX, İstanbul 2010, ss. 111-121.
- Öz, Şaban, “Şîa’nın Aslı ve Doğuşu Üzerine Görüşler”, *e-Makâlât Mezhep Araştırmaları*, ½ (Güz 2008), ss. 29-47.
- Özaydın, Abdülkerim, “Müstâin-Billâh”, *DİA*, XXXII, İstanbul 2006, s. 112-113.
- _____ “Müstasır-Billâh”, *DİA*, XXXII, İstanbul 2006, s. 24-25.
- _____ “Mühtedî-Billâh”, *DİA*, XXXI, İstanbul 2006, s. 577-578.
- Özen, Şükrü, “Nu‘man b. Muhammed”, *DİA*, XXXIII, İstanbul 2007, s. 237-240.
- Ressî, Ebû Muhammed Kâsım b. İbrahim b. İsmail b. İbrahim b. Hasan b. Hasan b. Ali b. Ebî Talib er-Ressî (ö. 246/860), *Mecmû‘u kutub ve resâil li‘l-İmam el-Kâsım b. İbrahim er-Ressî* (thk. Abdülkerim Ahmed Cebdân), I-II, I. Bs., Dâru‘l-Hikmeti‘l-Yemâniyye, San’a 2001.
- Sadr, Muhammed Bâkır, *el-Meâlimü‘l-cedîde li‘l-usûl*, I. Bs., Merkezü‘l-Ebhâs ve‘d-Dirâseti‘t-Tahassusiyye li‘ş-Şehid es-Sadr, byy. 1421/2001.
- Sâhib b. Abbâd, *ez-Zeydiyye*, I. Bs., Dâru‘l-Arabiyye li‘l-Mevsûât, Beyrut 1986.
- Sahnûn, Ebû Saîd Abdüsselâm b. Saîd b. Habîb et-Tenûhî (ö. 240/854), *el-Müdevvene*, I-IV, I. Bs., Dâru‘l-Kütubi‘l-İlmiyye, Beyrut 1994.
- Sâmiî, İsmâîl, *ed-Devletü‘l-Fâtimiyye ve cuhûdü‘l-Kâdî Nu‘mân fî irsâi deâimi‘l-hilâfeti‘l-Fâtimiyye ve‘t-tetavvuri‘l-hadârî bi bilâdi‘l-Meğrib* (h. 4/10), I. Bs., Merkezü‘l-Kitâbi‘l-Akâdimî, Cezâir 2010.
- Schacht, Joseph (ö. 1969), “Şîa Hukuku” (çev. Yüksel Macit), *Hikmet Yurdu Düşünce-Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, yıl, 4, sy. 8, c. 4 (Temmuz-Aralık), ss. 177-185.
- Seâlebî, Muhammed b. el-Hasan el-Hacvî, *el-fikrû‘s-sâmî fî târihi‘l-fikhi‘l-İslâmî*, I-IV, İdâretü‘l-Meârif, Fas 1340.
- Selûmî, Süleyman Abdullah, *Usûlü‘l-İsmâiliyye dirâset tahlîl nakd*, I-II, I. Bs., Dâru‘l-Fazîle, Riyad 2001.
- Serahsî, Muhammed b. Ahmed (ö. 483/1090), *el-Mebsût*, I-XXX, Dâru‘l-Ma‘rife, Beyrut 1993.
- Sezgin, Fuat (ö. 2018), *Târîhu‘t-turâsi‘l-Arabî* (çev. Mahmud Fehmî Hicâzî), I-II, Câmiatu‘l-İmam Muhammed b. Suûd el-İslâmî, Riyad 1991.
- Sırma, İhsan Süreyya, <http://www.dunyabulteni.net/haberler/164059/yemen-hala-osmanliya-bagli.03.10.2016>

- Strothmann, R., “Şîa”, *İA*, XI, Milli Eğitim Basım Evi, İstanbul 1993, ss. 502-513.
- Subhî, Ahmed Muhammed, *Fî ilmi'l-kelâm dirâsetün felsefiyyetün li erâi'l-İslâmiyye fî usûli'd-din ez-Zeydiyye*, III. Bs., Dâru'n-Nahdeti'l-Arabiyye, Beyrut 1991.
- Sübhanî, Ca'fer, “Usulü'l-fikh ve menâhicü'l-ictihad inde'l-İmâmiyye”, *el-İctihâd ve't-Tecdîd*, sy. 4, (Sonbahar 2006), ss. 40-71.
<http://www.noormags.com/view/fa/articlepage/782687> Erişim tarihi 14.08.2017
- Şâfiî, Muhammed b. İdrîs (ö. 204/820), *el-Ümm*, I-VIII, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1990.
- Şâmî, Ahmed b. Muhammed, *Târîhu'l-Yemen el-fikrî fî'l-asri'l-Abbâsî*, I-IV, I. Bs., Menşûrâtü'l-Asri'l-Hadîs, Beyrut 1987.
- Şehristânî, Muhammed b. Abdilkerîm b. Ahmed eş-Şehristânî (ö. 548/1153), *el-Milel ve'n-nihal*, II. Bs., Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1992.
- Şerifuddin, Ahmed Hüseyin, *Târîhu'l-fikri'l-İslâmî fî'l-Yemen ez-Zeydiyye*, eş-Şâfiyye, el-İsmâiliyye, II. Bs., Mektebetü Tihâme, Riyad 1980.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali (ö. 1250/1834), *Edebü't-taleb ve münteha'l-ereb*, (thk. Abdullah Yahya), I. Bs., Dâru İbn Hazm, Beyrut 1998.
- Şeybî, Mustafa, *es-Sılatu beyne't-tasavvuf ve't-teşeyyu'*, Dâru'l-Endülüs, III. Bs., Beyrut 1982.
- Şeyh Müfid, Muhammed b. Muhammed b. en-Nu'mân el-Hârisî el-Ukberî (ö. 413/1022), *Evâ'ilü'l-makâlât*, II. Bs., Dâru'l-Müfid, Beyrut 1993.
- Şimâhî, Abdullah b. Abdulvehhab, *el-Yemen el-insân ve'l-hadâra*, III. Bs., Menşûratu'l-Medîne, Beyrut 1985.
- Tabâtabâî, Hüseyin Müderrisî, *Mukaddimeî ber fikh-ı Şîa* (çev: Muhammed Âsif Fikret), Meşhed 1368/1949.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî (ö. 310/923), *Târîhu't-Taberî* (thk. Muhammed Ebü'l-Fazl), I-XI, II. Bs., Dâru'l-Meârîf. Byy. ts.
- Tâmir, Arif, *el-İmâme fî'l-İslâm*, I. Bs., Dâru'l-Edvâ, Beyrut 1998.
- Tan, Muzaffer, *İsmâiliyye'nin Teşekkül Süreci*, Basılmamış doktora tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2005.
- Teshîrî, Muhammed Ali, “Usulü'l-fikh: el-İctihad fî medreseti Ehli'l-Beyt”, *et-Tevhîd*, sy. 5, (Zilkade-Zilhicce 1403), ss. 42-56.
<http://www.noormags.ir/view/fa/magazine/number/214734> Erişim tarihi 14.08.2017
- Tomar, Cengiz, “Yemen”, *DİA*, XLIII, İstanbul 2013, s. 401-406.
- Topaloğlu, Bekir, *Kelam İlmi Giriş*, V. Baskı, Damla Yayınevi, İstanbul, ts.
- Tûsî, Muhammed b. Hasan b. Ali (ö. 460/1067), *el-İstibsâr fimâ uhtülîfe mine'l-ahbâr* (thk. Muhammed Cevvâd el-Fakîh, Yusuf el-Bukâî), I-IV, II. Bs., Dâru'l-Edvâ', Beyrut 1992.
- _____ *el-Mebsût fî fikhi'l-İmâmiyye*, I-VIII, Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, Beyrut 1992.
- Usâme Şehâde ve Heysem el-Kisvânî, *el-Mevsûatü's-şâmile li'l-firaki'l-muâsire fî'l-âlem*, I. Bs., Mektebetü Medbûlî, Kâhire 2009.

- Uyar, Mazlum “Şîî Siyasî Düşüncesinin Şekillenmesi”, *Dinî Araştırmalar Dergisi*, Eylül-Aralık 1999, c. 2, sy. 5, ss. 299-315.
- _____ *İmâmîyye Şîasî'nda Ahbârîlik*, Basılmamış doktora tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 1996.
- Uzunpostalcı, Mustafa, “Ebû Hanîfe”, *DİA*, X, İstanbul 1994, s. 131-138.
- Ümit, Mehmet “Yemen Zeydî Devleti'nin Kurucusu Hâdî İle'l-Hak ve İtikâdî-Kelâmî Konulara İlişkin Eserleri”, *e-makâlât Mezhep Araştırmaları* 10, sy. 2 (Güz2017), ss. 389-433.
- _____ *Zeydiyye Mu'tezile Etkileşimi ve Kâsım er-Ressî*, Basılmamış doktora tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2003.
- Üzüm, İlyas, “Şîa”, *DİA*, XXXIX, İstanbul 2010, s. 116-120.
- Vecîhi, Abdüsselam b. Abbas, *A'lâmü'l-müellifîne'z-Zeydiyye*, Müessesetü'l-İmam Zeyd b. Ali es-Sekâfi, I. Bs., San'a 1999.
- Yaşaroğlu, Hasan “Zeydiyye'nin İmamet Görüşü ve Diğer Bazı Mezheplerle İlişkileri”, *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2013/2, c. 2, sy. 3, ss. 113-132.
- _____ *Taberistan Zeydîleri*, Basılmamış doktora tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1998.
- Yavuz, Adil, “Şevkânî'nin Fıkıhçılığı”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sy. 3, Konya 2004, ss. 265-288.
- Yıldız, Aytekin, *Zeyd b. Ali ve Müsned'i*, Basılmamış yüksek lisans tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2004.
- Yiğit, İsmail, “Muhtâr es-Sekâfi”, *DİA*, XXXI, İstanbul 2006, s. 54-55.
- Yurdağür, Metin, “Ahbâriyye”, *DİA*, I, İstanbul 1988, s. 490-491.
- Yücel, Fatih, “Fıkıh Usûlü'nde Zeydiyye-Mu'tezile Etkileşimi”, *İslâmî İlimler Dergisi Zeydiyye Sayısı*, c. 6, yıl 6, sy. 1, Bahar 2011, ss. 255-273.
- _____ “İlk dönem Irak Hanefilerinin Zeydî Usulüne Etkilerine Yönelik Bir İnceleme (Kerhi ve Ebû Abdullah el-Basrî Örneği)”, *Diyanet İlmî Dergi*, c. 52, sy. 2, Nisan-Mayıs-Haziran 2016, ss. 115-146
- _____ “Zeydiyye” (Fıkıh), *DİA*, XLIV, İstanbul 2013, s. 331-338.
- _____ *Zeydî Usûlilerin Kaynak Anlayışı*, Basılmamış doktora tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2008.
- Zahîr, İhsân İlahî (ö. 1987), *el-İsmâiliyye târîh ve akâid*, İdâretu Tercümânî's-Sünne, Pakistan, ts.
- Zebîdî, Ebü'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdirrezzâk el-Bilgrâmî el-Hüseynî ez-Zebîdî (ö. 1205/1791), *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-Kâmûs* (thk. Abdullatif et-Tahâvî), I-XL, II. Bs., Turâsi'l-Arabî, Kuveyt 1984.
- Zehebî, Muhammed b. Ahmed b. Osmân (ö. 748/1348), *Târîhu'l-İslâm ve vefayâtu'l-meşâhîri'l-a'lâm* (thk. Ömer Abdüsselam Tedmurî), I. Bs., Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, Beyrut 1988.
- Zeyd b. Ali (ö. 122/740), *Müsnedü'l-İmam Zeyd*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, ts.

Zeyd, Ali Muhammed, “ez-Zeydiyye Mezheb”, *el-Mevsûatu'l-Yemeniyye*, I-IV, II. Bs., c. II, ss. 1544-1550, Müessesetü'l-Afifi's-Sekâfiyye, Beyrut 2003.

Ziriklî, Muhammed Hayrüddîn b. Mahmûd ed-Dımaşkî (1893-1976), *el-A'lâm*, I-VIII, XV. Bs., Dâru'l-İlmi'l-Melâyîn, Beyrut 2002.

EKLER BÖLÜMÜ

Ek 1 *el-Ahkâm*'da Yer Alan Rivayetlerin Dağılımı

Taharet	Hz. Ali	Zeyd b. Ali	Kâsım er-Ressî	Diğer rivayetler
Hz. Peygamber	2	2	1	5
Görüşler	3	-	27	-
Namaz	Hz. Ali	Zeyd b. Ali	Kâsım er-Ressî	Diğer rivayetler
Hz. Peygamber	7	1 Hz. Ali'den	5 Hz. Ali tarikiyle	38
Görüşler	14	1	59	-
Zekât	Hz. Ali	Zeyd b. Ali	Kâsım er-Ressî	Hz. Peygamber
Hz. Peygamber	2	-	-	8
Görüşler	3	-	14	-
Oruç	Hz. Ali	Zeyd b. Ali	Kâsım er-Ressî	Hz. Peygamber
Hz. Peygamber	-	3	1Peyg. 2 Hz. Ali	16
Görüşler	9	0	20	-
Hac	Hz. Ali	Zeyd b. Ali	Kâsım er-Ressî	Hz. Peygamber
Hz. Peygamber	-	-	-	3
Görüşler	3	-	40	-
Nikah	Hz. Ali	Zeyd b. Ali	Kâsım er-Ressî	Hz. Peygamber
Hz. Peygamber	-	2 Ali	2	20
Görüşler	5	-	26	-
Talak	Hz. Ali	Zeyd b. Ali	Kâsım er-Ressî	Hz. Peygamber
Hz. Peygamber	-	-	3 Hz. Ali	4
Görüşler	7	2	31	-
Rada'	Hz. Ali	Zeyd b. Ali	Kâsım er-Ressî	Hz. Peygamber
Hz. Peygamber	1	-	-	4
Görüşler	2	-	5	-
Nafaka	Hz. Ali	Zeyd b. Ali	Kâsım er-Ressî	Hz. Peygamber
Hz. Peygamber	-	-	-	-
Görüşler	-	-	5	-
Bey	Hz. Ali	Zeyd b. Ali	Kâsım er-Ressî	Diğer rivayetler
Hz. Peygamber	2	-	2	17
Görüşler	6	-	15	-
Selem	Hz. Ali	Zeyd b. Ali	Kâsım er-Ressî	Diğer rivayetler
Hz. Peygamber	-	-	-	4
Görüşler	1	-	1	-
Şüf'a	Hz. Ali	Zeyd b. Ali	Kâsım er-Ressî	Diğer rivayetler
Hz. Peygamber	-	-	-	4

Görüşler	1	-	1	-
Şirketler	Hz. Ali	Zeyd b. Ali	Kâsım er-Ressî	Diğer rivayetler
Hz. Peygamber	-	-	-	-
Görüşler	-	-	-	-
Mudârebe	Hz. Ali	Zeyd b. Ali	Kâsım er-Ressî	Diğer rivayetler
Hz. Peygamber	-	-	-	-
Görüşler	1	-	-	-
Rehin	Hz. Ali	Zeyd b. Ali	Kâsım er-Ressî	Diğer rivayetler
Hz. Peygamber	-	-	-	-
Görüşler	-	-	1	-
Kefâlet, Daman, Havale, Vekalet	Hz. Ali	Zeyd b. Ali	Kâsım er-Ressî	Diğer rivayetler
Hz. Peygamber	-	-	-	-
Görüşler	-	-	-	-
Gasp, İkrar	Hz. Ali	Zeyd b. Ali	Kâsım er-Ressî	Diğer rivayetler
Hz. Peygamber	-	-	-	-
Görüşler	-	-	-	-
Teflis	Hz. Ali	Zeyd b. Ali	Kâsım er-Ressî	Diğer rivayetler
Hz. Peygamber	-	-	-	3
Görüşler	-	-	-	-
Sulh	Hz. Ali	Zeyd b. Ali	Kâsım er-Ressî	Diğer rivayetler
Hz. Peygamber	-	-	-	-
Görüşler	-	-	-	-
Eyman-Nuzur Keffâretler	Hz. Ali	Zeyd b. Ali	Kâsım er-Ressî	Diğer rivayetler
Hz. Peygamber	-	-	-	1
Görüşler	1	-	9	-
Da'va	Hz. Ali	Zeyd b. Ali	Kâsım er-Ressî	Diğer rivayetler
Hz. Peygamber	-	-	-	-
Görüşler	-	-	-	-
Müzaraat	Hz. Ali	Zeyd b. Ali	Kâsım er-Ressî	Diğer rivayetler
Hz. Peygamber	-	-	-	-
Görüşler	-	-	-	-
Hibe, sadaka, umrâ, rukba, ariyat, vedia	Hz. Ali	Zeyd b. Ali	Kâsım er-Ressî	Diğer rivayetler
Hz. Peygamber	-	-	-	3
Görüşler	1	-	2	-
Hadler	Hz. Ali	Zeyd b. Ali	Kâsım er-Ressî	Diğer rivayetler

Hız. Peygamber	-	-	2 Hız. Peyg. 3 Hız. Ali'den	18
Görüşler	19	-	21	-
Diyet	Hız. Ali	Zeyd b. Ali	Kâsım er-Ressî	Diğer rivayetler
Hız. Peygamber	-	-	1 Hız. Ali'den	8
Görüşler	5	-	17	-
Feraiz	Hız. Ali	Zeyd b. Ali	Kâsım er-Ressî	Diğer rivayetler
Hız. Peygamber	-	-	-	4
Görüşler	9	-	-	-
Sayd	Hız. Ali	Zeyd b. Ali	Kâsım er-Ressî	Diğer rivayetler
Hız. Peygamber	-	-	-	5
Görüşler	2	-	6	-
Zebaih	Hız. Ali	Zeyd b. Ali	Kâsım er-Ressî	Diğer rivayetler
Hız. Peygamber	-	1.	-	4
Görüşler	-	-	6	-
Ed'ime	Hız. Ali	Zeyd b. Ali	Kâsım er-Ressî	Diğer rivayetler
Hız. Peygamber	3	2 Ali	1 Peyg. 2 Hız. Ali	20
Görüşler	6	-	16	-
Vasaya	Hız. Ali	Zeyd b. Ali	Kâsım er-Ressî	Diğer rivayetler
Hız. Peygamber	-	-	-	2
Görüşler	-	-	-	-
Mukatebe, tedbir, ümmü veled itk vb konular	Hız. Ali	Zeyd b. Ali	Kâsım er-Ressî	Diğer rivayetler
Hız. Peygamber	-	-	-	-
Görüşler	3	-	-	-
Kadı	Hız. Ali	Zeyd b. Ali	Kâsım er-Ressî	Diğer rivayetler
Hız. Peygamber	1	-	-	8
Görüşler	4	-	-	-
Siyer	Hız. Ali	Zeyd b. Ali	Kâsım er-Ressî	Diğer rivayetler
Hız. Peygamber	-	-	1	16
Görüşler	6	1	13	-
Zühd	Hız. Ali	Zeyd b. Ali	Kâsım er-Ressî	Diğer rivayetler
Hız. Peygamber	2	10.	5.	79
Görüşler	5	-	1	-

Ek 2 el-Ahkâm'da Yer Alan Rivayetlerin Sayısı

Konular	Hadis	Ehl-i Beyt icması	Hz. Ali	Zeyd b. Ali	Kâsım er-Ressî
Tahâret	10	2	3	-	27
Namaz	61	5	14	1	59
Zekât	10	-	3	-	14
Oruç	20	1	11	-	20
Hac	3	5	3	-	40
Nikâh	22	3	7	-	26
Talak	4	2	10	2	31
Rada'	5	-	2	-	5
Nafaka	-	-	-	-	5
Bey'	21	-	6	-	15
Selem	4	2	1	-	1
Şüf'a	4	-	1	-	1
Şirketler	-	-	-	-	-
Mudârebe	-	-	1	-	-
Rehin	-	-	-	-	1
Kefalet, Daman, Havale, Vekâlet	-	-	-	-	-
Gasp ve İkrar	-	-	-	-	-
Teflis	3	-	-	-	-
Sulh	-	-	-	-	-
Eymân, Nuzûr ve Keffâretler	1	-	1	-	9
Da'va	-	-	-	-	-
Müzâraat	-	-	-	-	-
Hibe, Sadaka, Umrâ, Rukba, Âriyat ve Vedîa	3	2	1	-	2
Hadler	20	-	22	-	21
Diyet	8	1	6	-	17
Ferâiz	4	-	9	-	-
Sayd	5	-	2	-	6
Zebâih	5	1	-	-	6
Ed'ime	26	1	8	-	16

Vasaya	2	-	-	-	-
Mukatebe, Tedbir, Ümmü'l-veled, Itk vb. konular	-	-	3	-	-
Kadı	9	2	4	-	-
Siyer	17	-	6	1	13
Zühd	96	-	5	-	1
TOPLAM	363	27	129	4	336

Öz Geçmiş

1984 yılında Kars'ta dünyaya geldi. İlkokulu Selim-Kekeç köyünde okudu. 1998'de Kars-Sarıkamış İmam-Hatip Ortaokulunu bitirdi. 2001 yılında aynı liseden mezun oldu. Ardından farklı yerlerde Arapça ve İslami ilimler alanında dersler aldı. 2010 yılında Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden mezun oldu. 2012 yılında Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde Konya-Karatay, 2013 yılında Konya-Meram'da imam-hatip olarak görev aldı. 2013 yılında Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Hukuku Anabilim Dalı'na Araştırma Görevlisi olarak atandı.

2013 yılında Prof. Dr. Orhan ÇEKER danışmanlığında “İbn Dakîki'l-İd ve İhkâmü'l-Ahkâm Fî Şerhi Umdeti'l-Ahkâm Adlı Eserin İslam Fıkhındaki Yeri” isimli teziyle yüksek lisansını tamamladı. Aynı yıl lisansüstü eğitimini tamamlamak üzere dört yıl Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde çalıştı. 2016 Mayıs ayında Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ne geri döndü ve halen çalışmalarına aynı Üniversitede devam etmektedir. 2019 yılında Prof. Dr. Orhan ÇEKER danışmanlığında “Zeydî Fıkhının Gelişiminde İmâm Hâdî ve Hâdeviyye” başlıklı teziyle doktora çalışmasını tamamladı.

İyi derecede Arapça bilen Ekinci, evli ve iki çocuk babasıdır.